

51252

51252

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

1980 FEB 13

ACTA IUVENUM

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

Séries Nova

Tomus II.

SZEGED

1978

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA IUVENUM

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

Series Nova

Tomus II.

Separatum

SZEGED

1978

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JUVENUM

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

SERIES NOVA

TOMUS II.

Szeged, 1978.

A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK KIADVÁNYA

Szerkeszti

a Kari Tudományos Diákköri Tanács

Felelőls szerkesztő

Dr. Kemenes Béla

Szerkesztő

Dr. Ruzsoly József

Kiadványunk rövidítése

Acta Iuvenum Sectio Jur. et Pol. Szeged

Készíti

a József Attila Tudományegyetem
sokszorosító műhelye

T A R T A L O M

Dr. Kemenes Béla: Előszó	5
Antal Péter: Az állam ismérveinek sajátos tartalma a Horthy-korszak egyes jogi gondolkodóinak bölcséletében / <u>Állam- és Jogelméleti Diákkör</u> /	7
Biró György: A kettős adózást kizáró nemzetközi egyezmények, különös tekintettel a kérdés külgazdasági jelentőségére / <u>Pénzügyi Jogi Diákkör</u> /	61
Boda Ilona: A laikus részvétel az igazságszolgáltatásban / <u>Államjogi Diákkör</u> /	95
Csizmás József: A centralisták politikai és jogi nézetei a reformkorban / <u>Jogtörténeti Diákkör</u> /	139
Kemenes István: A polgári jogi felelősség néhány elvi kérdése, különös tekintettel a szerződésen kívüli kártérítési felelősségre / <u>Polgári Jogi Diákkör</u> /	197
Répássy Csaba: A bűnkapcsolatok egyes kérdései / <u>Büntetőjogi Diákkör</u> /	237
Szabó Imre: A know-how és a know-how szerződés / <u>Polgári Jogi Diákkör</u> /	267
Diákköri Krónika - Antal Péter: Két év diákkör munkájáról és a XIII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciáról	311

E l ő s z ó

Azt hiszem teljesen érthető, hogy a jelen kötet közreadásához kapcsolódó előrebocsátásunkban a Kari Tudományos Diákköri Tanács nagy örömét hangsúlyozzuk az alkalomból, hogy viszonylag rövid időn belül másodízben kerül sor a legjobb tudományos dolgozatokat felölelő JATE Állam- és Jogtudományi Kari Acta Iuvenum megjelentetésére. Az új sorozat első kötete 1976-ban látott napvilágot és lényegében az 1973-74-ben megjelent dolgozatokat tartalmazza. A jelen kötet 309 oldal terjedelemben 7 tanulmányt közöl, amelyek javarésze 1975-1976-ban készült el s amelyek többségükben az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon díjnyertesek voltak.

Az Acta Iuvenum megjelentetésének indokaival az 1976-os kötet előszavában már foglalkoztunk. Az ottani megállapítások - úgy érezzük - jelenleg is érvényesek s azok megismétlése aligha szükséges. Mégis ismételten hangsúlyoznunk kell azt a meggyőződésünket, hogy az egyetemi képzésnek szerves része kell hogy legyen a hallgatóság igényességének, öntevékenységének elősegítése, a kutató munka iránti érdeklődés felkeltése, a kutatási módszerek elsajátítására való ösztönzés, illetőleg ezek elsajátításához való alapozás, a hallgatók jelentős részében meglévő alkotókészség kibontakozásához szükséges feltételek megteremtése, illetőleg eme alkotókészség fejlesztése, optimális esetben azoknak érett produktumok formájában történő realizálása.

Hangsúlyozni kívánjuk továbbá ama meggyőződésünket, hogy a most említett egyetemi oktatási és nevelési célkitűzés eredményes megvalósulása az oktató és a hallgató, szervezeti értelemben pedig az intézet, tanszék, illetőleg a diákkör szoros együtt-tovékenységo nélkül aligha valósítható meg. Nagy és megtisztelő feladata van így a diákköri munkát és az egyes diák-

köri tagok tevékenységét irányító oktatóknak; de más oldalról e megtisztelő feladat hatékonysága természetesen a "recipiens" diákköri tagoknak igényességétől, adottságaitól, szorgalmától - használjam a ma annyira közkeletű kifejezést: "hozzaállásától" - sok szempontból meghatározó módon függ.

A most már remélhetőleg folyamatos rendszerességgel megjelenő Acta Iuvenumok voltaképpen arról adnak bizonyos tükröképet, hogy a fenti értelemben vett diákköri célkitűzés mennyiben valósul meg. Természetesen a kötet - válogatás eredményeként - a színvonalas diákköri dolgozatoknak csupán egy hányadát tartalmazza. Ugy érezzük azonban, ezáltal is sikerül érzékeltetnünk, hogy karunk a tudományos diákköri tevékenységet az oktató-nevelő munka egyik legnagyobb hatófoku, szerves részének tekinti.

Köszönet mindazoknak, akiknek munkássága az új sorozat második kötetének megjelenését lehetővé tette.

Dr. Kemenes Béla
a Kari Tudományos Diákköri Tanács elnöke

Antal Péter

AZ ÁLLAM ISMÉRVEINEK SAJÁTOS TARTALMA A HORTHY-KORSZAK
EGYES POLITIKAI GONDOLKODÓINAK BÜLCSELETÉBEN

Munkám a politikai és jogi tanítások diszciplinájába illeszkedik. Mivel azonban tárgya az állam, így elkerülhetetlen, hogy államelméleti vetületei jelentkezzenek, mint ahogy a politikai és jogi tanítások tudománya is sok szálal kapcsolódik az állam- és jogelmülethez, illetve a filozófiához, - mely utóbbi kapcsolódásnak inkább tudománytörténeti gyökerei vannak.

"A politikai és jogi gondolkodás specifikuma a filozófia történetéhez, de az állam- és jogelmélet történetéhez képest is abban van, hogy a politikai és jogi nézeteket, belső strukturájukban és társadalmi funkciójukban elemzi."¹

Dolgozatom tárgya az államra, annak ismérveire vonatkozó hivatalos tanítások a Horthy-kori Magyarországon, s e tárgy elemzéséhez, vizsgálatához használhatom fel a politikai és jogi tanítások módszerét, az állam- és jogelmélet kategóriáit, valamint a filozófia-történet kutatás eredményeit. A politikai és jogi gondolkodás története tudományát sokrétű, szerteágazó strukturájában a dialektikus logika törvényei és kategóriái segítségével, mint módszertannal művelhetjük. Így e tárgy tanulmányozásához elengedhetetlen a dialektikus materializmus módszerének alkalmazása. "Ha általánosan akarunk fogalmazni: politikai és jogi nézetek alatt olyan eszméket, gondolatokat értünk, amelyek kifejezik a harcban álló társadalmi osztályoknak, különösen a politi-

kai hatalomhoz, illetve annak formáihoz, feladataihoz és eszközeihez való viszonyát."²

E munkában az adott korszak állambölcseletének fő kérdései vizsgálatával igyekszem megvilágítani ezt az apologetikát, amelyet a Horthy-korszak legalizált gondolkodói kifejtettek, azonban a terjedelmi korlátok miatt nem adhatok közel sem teljes képet a kor hivatalos irányzatáról. A lehetőségek figyelembe vételével a korszak gondolkodói közül igyekeztem úgy válogatni, hogy ezek a személyek méltán reprezentálják az egész korszak elismert bölcseletét. Így került munkámba Kornis Gyula, a kulturpolitikus, aki a maga személyében képviselte mind az egyházi, mind az állami hierarchiát, Horváth Sándor az egyház képviselőjeként, Prohászka Lajos "a nemzet karakterológusa", Magyary Zoltán, mint a közigazgatási racionalizáló bizottság kormánybiztosa, Kövessi József a "hivatalnok állam" képviselője, valamint Krisztics Sándor.

Dolgozatom eredetileg tartalmazta Concha Győző államtanát is, mely azonban kronológiailag nem alkotott koherens egészet a dolgozat többi fejezetével. Indokoltságát azonban mégis az szolgálta, hogy Concha konzervatív reakciós nézeteivel szellemi hatásában mintegy eltörölte a korszakhatárokat és szellemiségében is továbbható erőként a ténylegesen e korszakban alkotó teoretikusok kiinduló forrásává vált. A terjedelmi korlátok nem tették lehetővé a dolgozat teljes bemutatását, de mivel Concha tételei explicite vagy implicite a kiadásra kerülő fejezetekben szerepelnek, így e fejezet hiánya nem jelenti a dolgozat tényleges megcsonkítását.

I.

A társadalmi és ideológiai viszonyok fő vonásai a Horthy-korszakban

1. A restauráció és a fehérterror

A tanács hatalom vérbefojtása után az ellenforradalom állama legfontosabb feladatának tartotta a jogfolytonosság

visszaállítását, hogy a burzsoázia és a nagybirtokosság uralmát újra kezébe vehesse, tehát restaurálták a feudál-kapitalista államot és jogot.

A Peidl-kormány visszaállította a tőkés magántulajdont, ezt követően Friedrich István vezetésével megalakult a kiváltságosokat magában foglaló kormány; és az uralkodó osztályok uralmuk biztosítása érdekében a nyílt terrortól sem tartózkodtak - az országban gátlástalan tiszti bandák uralma, a fehérterror dult.

1919 augusztusától hosszú hónapokon át a brutális terror légköre ülte meg Magyarországot. A kormány, a tiszti különítmények és a román hatóságok mindent megtettek a Tanácsköztársaság felszámolására, a forradalom résztvevőinek "megbüntetésére".

"Friedrich-kormány idején teljesen felszámolták a forradalom még megmaradt vívmányait. A földbirtokokat visszaadták régi tulajdonosaiknak, megszüntették a Tanácsköztársaság idején bevezetett munkanélküli- és szénsegélyt, érvénytelenítették a mezőgazdasági munkások kollektív szerződését, leszállították az ipari és mezőgazdasági munkabéreket, illetve azok megállapítását a munkáltatókra bízták. Rendeletileg visszaállították az 1918 október 31-i közigazgatási hatóságokat, központi nyomozó testületet szerveztek a forradalomban részt vett személyek felkutatására, augusztus 20-án ismét életbelépett a háború során már alkalmazott internálási rendelet, amely alapján "preventív céllal" őrizetbe vették és bírósági eljárás nélkül fogvatartották mindazokat, akiket a kormányhatalom a rendszer szempontjából veszélyesnek ítélt."

A siófoki fővezérség és a tiszti különítmények százával fogták el a munkástanácsok tagjait; kommunistákat, szociáldemokratákat, munkásokat és értelmiségieket egyaránt rettentő kínzásoknak vetettek alá, majd kivégezték őket. Siófok, Tapolca, Marcali, Szekszárd neve a szörnyű gyilkosságok révén vált hírhedté az országban. A kegyetlenkedésekben élen jártak a Prónay és az Ostenburg-Moravek különítmények.

A fővezérség mintegy százhatvan fős törzskarában legjelentősebb szerepe a hírszerző és katonapolitikai csoportnak volt, - ez kapta a kommunista üldözés és a belpolitikai ellenőrzés feladatát.

A tiszti különítmények kegyetlenkedéseivel és vérengzéseivel párhuzamosan folyt a "törvényes" megtorlás is. A fővárosi és vidéki fogházak zsúfolásig megteltek elfogott forradalmárokkal. Sorozatosan hoztak halálos bírói ítéleteket.

"Az ellenforradalom győzelmét követő három hónapban a magyar ellenforradalmárok és a román megszállók mintegy 5 ezer embert öltek meg és több mint 70 ezret zártak börtönbe, internáló táborokba. 100 ezerre tehető az emigrációba kényszerült munkások, értelmiségiek száma. Polgári politikai körök az Antanttól várták a terror megfékezését, a szervezett munkásság viszont sztrájkokkal tiltakozott a politikai és gazdasági viszonyok tarthatatlansága ellen."

1920. június 4-én került sor a trianoni békeszerződés aláírására. 1921-ben Bethlen István gróf vezetésével jött létre a Bethlen-kormány, amely egyezményt kötött /Bethlen-Peyer paktum/ a jobboldali szociáldemokrata vezetőkkel, annak biztosítására, hogy távoltartsák a munkásmozgalmat a vidéktől, az üzemektől.

A hatalom a nagybirtokos osztálynak és a nagyburzsoáziának a kezében maradt, de egyik sem tudta magának a vezető szerepet osztatlanul kisajátítani, sőt osztozkodni voltak kénytelenek az u.n. "középosztállyal".

E hatalmi harc pusztán a gazdasági erőviszonyok tükröződése, a gazdasági helyzet mutatója. Magyarország gazdasága magán viselte az egészségtelen, feudális maradványokkal terhelt polgári fejlődés maradványait, másrészt viszont az 1924-ben bekövetkezett kapitalizmus ideiglenes stabilizációja elősegítette az ország külső függését is. Ennek egyenes következménye volt, hogy a magyar dolgozókat nemcsak a magyar kizsákmányoló osztályok, hanem az idegen tőke elnyomása is kizsákmányolta.

A tanács hatalom alatt a nagybirtokosság mindent elkövetett annak érdekében, hogy megdöntse a proletariátus uralmát. Ehhez azonban szükség volt a külföld fegyveres intervenciójára, s ezt sürgeti a Vatikán útján Csernoch hercegprímás is, és egyben kijelenti, hogy a Tanácsköztársaság fennállása alatt Magyarországon lesz egy olyan szervezet, amely az ellenforradalomnak biztos bázisa lehet.

Az 1929-ben kirobbanó világgazdasági válság mint mindenütt, így Magyarországon is éreztette hatását, a gazdaság minden szférájában. E gazdasági csőd kiélezte az uralkodó és a kiszákmányolt osztályok közötti ellentétet, de⁶ villongások megmutatkoztak az uralkodó osztályok különböző csoportjai között is. Ebben a helyzetben került uralomra Károlyi Gyula kormánya, amely megpróbálta gátját vetni s megoldani a gazdasági válság okozta problémákat, statárium bevezetése útján.

Az uralkodó osztályok juttatták hatalomra Gömbös Gyulát, s ezzel megkezdődött Magyarországon a nyílt fasiszta diktatura térhódítása. Gömbös a német típusú /totális/ fasizmus bevezetését tervezte. Ennek érdekében a szociális demagógia alkalmazásával a munkásosztály forradalmi erejét kívánta tompítani, véres terrort alkalmazott a paraszt és munkás megmozdulások ellen.

1938-ban léptették életbe az első zsidótörvényt, amelynek az volt a célja, hogy elterelje a munkásosztály és a parasztság figyelmét a belső bajokról. A nyilasok is egyre inkább szabadon tevékenykedhettek. 1938-ban a Felvidék egy részének birtokba vételével a magyar uralkodó osztályok végképp elkötelezték magukat a fasiszta Németországgal, s annak kiszolgálójává lettek. A kassai provokációt követően Horthyék is beléptek a háborúba, így Magyarország a fasiszta Németország fegyverbarát csatlósává vált.

2. Az államról és a kormányzói hatalomról

Az államforma a Horthy-korszakban királyság volt, s lényegileg a Tanácsköztársaság előtti állami szervezet formájában létezett. A jogfolytonosság ideológiájára felépült államrendszer állam- és kormány formájában is a jogfolytonosságra törekedett. Azonban a megváltozott viszonyoknak megfelelően módosításokat kellett keresztülvinni. Magyarország királyság maradt, de megszakadt a több évszázadra visszanyúló kapcsolat Ausztriával, s az ország jogilag is függetlenné vált. Az 1918-ban kikiáltott köztársaság helyett az 1920. évi I. tc. visszaállította a királyság államformáját és kilátásba helyezte a Habsburgok visszatérésének lehetőségét. Addig is ideiglenes megoldásként az állam élére kormányzót állított Horthy Miklós volt ellentengernagy személyében.

A kormányzó gyakorolta az államfői hatáskört, mely fokozatosan szélesedett ki - az uralkodó osztályok érdekeinek megfelelően.

Az 1920. I. tc. még meglehetősen megkötötte a kezét, így a nemzetgyűlés által alkotott törvényeket a kormányzó nem szentesíthette, hanem köteles volt azokat 60 napon belül kihirdetési záradékkal és aláírásával ellátni. Nem napolhatta el a nemzetgyűlést, nem adományozhatott nemességet, nem gyakorolhatta a főkegyuri jogot. Később jogát ezekre is fokozatosan kiterjesztették, az 1920. évi XVII. tc. megadta az országgyűlés elnapolásának és felosztatásának jogát, majd az 1933. évi XXIII. tc. minden korlátozást megszüntetett.

A magyar választójogi rendszert a burzsoa választójog korlátai jellemezték; jelentős antidemokratikus vonásokat mutatott. A Bethlen-kormány 2200/1922.ME számú rendelettel szabályozta a választójogot. E rendelet visszaállította a nyíltszavazásos rendszert, iskolai végzettséghez kötötte a választójogot. A nők választójogosultságához szükséges életkort 24 évről 30 évre emelte fel, és hat elemi

elvégzéséhez kötötte. Mind ez, mind az ezt követő /1926. XXVI. tc; 1938. XIX. tc./ választójogi törvények kombinált censzrendszerükkel a munkásosztály és a szegény parasztság ellen irányultak.

A Horthy-rendszer felsőháza az 1926 XXII. tc-kel szabályozott összetételében azt a kompromisszumot fejezte ki, amely a tőkés burzsoázia és a nagybirtokos osztály között létrejött. A felsőházban háttérbe szorul az arisztokrácia és megjelennek a modern állam vezető funkcionáriusai, sőt megjelennek a korporatív elemek, - az érdekképviselői testületek, a törvényhatóságok, a tudományos intézetek is.

A fasizálódás Magyarországon tehát két szálon fut. Két koncepció ismerhető fel e folyamatban, a Gömbös-féle nyílt, terrorisztikus, u.n. német típusú totális fasizmus, még a másik szál a burkolt, korporációkban megjelenő, finomabb eszközöket alkalmazó u.n. olasz típusú korporációs rendszer. Mindkettő célja azonos: Magyarországot fasiszta állammá tenni.

3. A Horthy-korszak ideológiájáról

Az ellenforradalmi rendszer uralkodó politikai ideológiája - a vezető vagy a vezetésre törekvő hatalmi elit /később: "várbeli klikk"/ különböző csoportjai által különbözőképpen értelmezett, de a 20-as években mégis valamiféle szintézisben megállapodott "keresztény nemzeti" gondolat - a konszolidáció korszakába visszanyúló előzmények után, a gazdasági válság hatására bomlásnak indult. A bomlás fő tendenciája jobb felé mutatott. Az autokratikus ellenforradalmi rendszer csak a politikai szélsőjobboldal felé volt bizonyos fokig nyitott; alapvetően ez jellemezte politikai ideológiáját is.

Az új körülmények a "szegedi gondolat" reneszánszát, a fajvédő szélsőjobboldali áramlat nagy előretörését eredményezték. A "keresztény nemzeti" eszmekör egy akut válsághelyzetben efelé tört öntörvényszerűen is. S ha 1919-1920 után részben a belső, részben a nemzetközi hatalmi viszonyok gátat is vetettek szabad érvényesülésének, s az 1920-as évek végén úgy

tűnt, hogy nem számottevő erőtenyező, a szélsőjobb oldali ideológia részben a felszín alatt őrizte erejét. A Gömbös-féle "front-áttörést" nem néhány válságos esztendő készítette elő. S a gátak most gyors ütemben omlottak le előtte. A fasizmus győzelme Németországban, előretörése Ausztriában és Európa szerte; a társadalmi ellentétek, a szociális feszültségek kiéleződése a vezető körökben azokat a társadalmi erőket mozgósította, amelyek a "keresztény nemzeti" gondolat legszélsőségesebb fasiszta változatait képviselték.

"A hatalomra került ellenforradalomnak világosan megfogalmazott programja nem volt, rendszerbe foglalt ideológiával a későbbiekben sem rendelkezett. Mégis már 1919 őszén megfogalmaztak néhány alapelvet, amelyek kifejezve az uralkodó osztályok céljait, a rendszer fennállásának egész időszakában meghatározták a hivatalos politikát - az uralkodó körök magatartását. Az ellenforradalmi hatalom a Tanácsköztársaság tagadásaként, annak megdöntése útján jött létre. Az ellenforradalom célja az volt, hogy az uralkodó osztályok gazdasági és politikai hatalmát a számukra lehetséges legkisebb veszteséggel állítsa helyre, a forradalmak minden vívmányát felszámolja. Ezért azokat a valóságos társadalmi ellentéteket, amelyeknek feszítőerejét éppen a forradalmak bizonyították, és amelyek továbbra is megmaradtak, vakvágányra kellett terelniük. Ennek szolgálatába állították propagandájukat."3

A Tanácsköztársaságot követően az ellenforradalom a munkásosztályt csak igen korlátozottan és meghatározott keretek között befolyásolhatta szociális jelszavakkal. A rendszert oly módon kívánták indokolni és elfogadtatni, hogy a tömegek társadalmi mozgósítását elkerüljék, - a cél éppen a tömegek leszerelése volt.

A forradalom- és szovjetellenesség, valamint az új megfogalmazásban propagált nacionalizmus voltak az ellenforradalom legáltalánosabb, legjellemzőbb vonásai. Az ellenforradalom programjának ezeket az alappilléreit nem érintették az uralkodó osztályok törekvéseit egyébként keresztvező csoportérdekek sem.

A forradalomellenesség a Tanácsköztársaság, a kommunista mozgalom elvetésén és brutális üldözésén túl szembe fordulást jelentett mindazokkal a társadalmi erőkkal, eszmei, ideológiai áramlatokkal, amelyeknek akár a munkásmozgalommal, akár a polgári demokráciával kapcsolatuk, érintkezési pontjuk volt. A kommunista, a szociáldemokrata mozgalom mellett így került az ellenforradalmi támadások keresztútjába a polgári demokrácia, a polgári radikalizmus, sőt az 1918 előtti liberalizmus is. A történeti Magyarország felbomlásáért, a "nemzeti katasztrófaért" nemcsak a munkásmozgalmat, hanem a polgári progressziónak a liberalizmusig terjedő táborát is egyetemlegesen felelőssé tették.

Új és tágabb tartalmat adott az ellenforradalom a nacionalizmusnak, amely a revíziós törekvések, valamint az antiszemitizmus forrásává és táplálójává vált. A forradalomellenesség és a nacionalizmus szorosan összekapcsolódott. Már a dualizmus időszakában is jelentkező jobboldali konzervativizmus a tőkés viszonyokért, az azokból fakadó társadalmi, gazdasági ellentétekért az "idegen", a "zsidó" tőkét tette felelőssé, a kapitalizmust a zsidósággal azonosította. A forradalmak után, midőn a fasiszta eszméket is tartalmazó konzervativizmus politikai-ideológiai súlya döntővé vált, magukért a forradalmakért is részben a nemzetietlennek bélyegzett munkásosztályt, részben az ugyancsak "idegennek" tekintett zsidóságot tették felelőssé.

Az antiszemita propaganda hivatalos szintre emelkedett és a zsidóság elleni "társadalmi" akciókig, valamint az állam-polgári jogaik törvényi korlátozásáig jutottak el.

A gazdasági és társadalmi problémák megoldására a magyar ellenforradalom nem hatékony reformokat, hanem felfokozott nacionalizmust, antiszemitizmust kínált és ezt a területi revízió programjával kapcsolta egybe.

Bármennyire idegenkedett is azonban az uralkodó osztály mindennemű reformtól, az ellenforradalom általános programja számára döntő volt a földkérdés, - a parasztság megnyerése.

Egy földreform kilátásba helyezése a rendszer társadalmi bázisának a kiszélesítését szolgálta. A parasztság így módon való befolyásolását megkönnyítette, hogy a forradalmak idején nem került sor tényleges földosztásra. A "keresztény", a "magyar" paraszt az ellenforradalmi propagandában nemzetfenntartó erővé lépett elő. Hasonlóképpen a társadalmi bázis kiszélesítésére, a városi polgári, kispolgári, hivatalnoki rétegek megnyerésére irányult a "keresztény", a "magyar" középosztály megerősítésének jelszava.

Az elmondottak értelmében nevezte magát az ellenforradalom "kereszténynak" és "nemzetinek" és a rendszer alapvető politikai irányvonalát az első esztendőkhöz "keresztény kurzusnak". A nagybirtok és a nagytőke a maga régi hatalmát épp úgy forradalomellenes, nacionalista alapon kívánta helyreállítani, mint ahogyan a középrétegek is e jelszavakkal akartak nagyobb részt szerezni maguknak a gazdasági és politikai hatalomból.

Az ellenforradalom törekvéseinek megfogalmazásában és képviselésében döntő szerepük volt a dzsentr-, katonatiszti-, államhivatalnoki csoportoknak. A középrétegeknek e képviselői önálló hatalmi, politikai igényt támasztottak a hagyományos uralkodó osztályokkal szemben.

Legszélsőségesebb irányzatuk azonban nem elégedett meg a hatalomban való részesedéssel, hanem rétegérdekeit "össztársadalmi" az uralkodó osztályok általános érdekeiként feltüntetve irányító szerepet követelt magának a rendszer egész mechanizmusában.

A középrétegek e szélsőjobbaldali, az ellenforradalom általános törekvésein és érdekein belül elkülönülő csoportjának programját fejezte ki a "szegedi gondolat", amely elnevezését képviselőinek legjelentősebb szervezkedési helyéről, kiindulási pontjától vette. A "szegedi gondolat" két legfontosabb tényezőjét a csoport vezetője Gömbös Gyula fogalmazta meg: "Az egyik a keresztény gondolat, amelyet röviden fajvédelemnek nevezünk, a másik pedig az agrárius gondolat".⁴

"A szegedi program bizonyos antikapitalista elemeket, a nagybirtok korábbi nagytőke ellenes törekvéseit úgy igyekezett egységes, új formába önteni, hogy az a középréteg gazdasági, politikai vagyis hatalmi térnyerését szolgálja. A program úgy irányult a nagytőke ellen, hogy annak csupán zsidó szárnyát támadta, a zsidóság kezében lévő gazdasági pozícióknak "keresztény", vagyis általuk való kézbevitelét követelte. Ez az antiszemitizmus már ekkor agresszív és egyértelmű beavatkozást sürgetett a gazdasági életbe.

Ezzel függött össze a "magyar föld" védelmének követelése, a "zsidó" ipari, kereskedelmi, s főleg banktőkével szemben. A "magyar föld" primátusának hangsúlyozása azonban egyuttal arra is irányult, hogy sürgesse az úri középirtok megerősítését a nagybirtokkal szemben, ugyanakkor a földreform-demagógiát sem mellőzve maga mögé állítsa a birtokos parasztság széles tömegeit." 5

A "szegediek" a legélesebben fordultak szembe a liberalizmussal, annak dualizmusbeli minden változatával és megjelenési formájával. A kormányzatban, a hivatalos politikában 1918 előtt érvényesülő liberális elemeket úgy értékelték, mint a régi uralkodó osztályok vezetési képtelenségének bizonyítékát, s egyben a forradalmak felidézéséért felelős tényezőt. Ezzől tehát teljes szakítást követeltek. Azt a polgári liberalizmust pedig, mely a radikalizmussal érintkezett és a demokratikus átalakulás érdekében tevékenykedett, nemcsak mint szellemi irányzatot akarták megsemmisíteni, hanem teljes mértékben lehetetlenné akarták tenni azoknak a társadalmi rétegeknek a politikai tevékenységét, azoknak a szervezeteknek a működését, amelyek azt képviselték. A liberalizmust idegen, importált, nemzetellenes irányzatnak bélyegezték.

A kormányzásban a hagyományos formák helyett diktatórikus, katonai vezetést kívánt alkalmazni saját irányítása alatt, társadalmi befolyását pedig központilag szervezett és irányított új típusú fasiszta jellegű tömegszervezetek révén kívánta biztosítani.

"A szegedi gondolat, amely rendszerességgel megfogalmazott programmá soha sem vált, az ellenforradalom legszélsőségebb, legagresszívabb csoportjának vezéreszméje volt, azé a csoporté, amelynek jellegét, tevékenységét és céljait fasiszta jegyek határozták meg, ezen túlmenően azonban lényegesen formálta a korszak egészének politikai, ideológiai és állami berendezkedését." ⁶

II.

Krisztics Sándor az államcélokról és az állami akaratról
polgári liberális szemmel

1. Az ideális államról

A kor gondolkodói közül munkásságával és a liberális polgári ideológia szellemében kifejtett politika tudományában kifejeződő nézeteivel egyaránt kiemelkedik Krisztics Sándor. Munkáiban foglalkozik társadalomtannal, államtannal, alkotmánytannal. Vizsgálata során alapul használja Concha Győző tételeit, s erre építve ezt fejlesztve egyezteteti össze nézeteit az új elméletekkel. Egész munkásságára jellemzően a politikában a dogmatikai irányt képviseli. Munkái közül kiemelkedő jelentőségű Politika c. műve, melyben az állam elméletével igen széleskörűen foglalkozik. "Minden államban - írja - három nélkülözhetetlen alkat-elem van:

1. egy embertömeg, melyet az állam egységbe foglal, a nemzet;
2. az embereket tápláló földnek egy része, melyen ez az embertömeg lakik, az államterület;
3. a hatalom, amely rendet tart fenn, tökéletesíti és megvédi az együttlélést." ⁷

Hogy államról beszéljünk Krisztics nézete szerint három konjunktív feltételnek kell teljesülnie, mint a nemzet, amelyet azonosít az állam népességével, az államterület, vagyis egy

földrajzilag körülhatárolható területi egység, míg harmadik nélkülözhetetlen alkateleme a hatalom, amely a rend biztosítója. Három alkatelemet állapít meg tehát, e fogalom azonban hiányos, illetve nem megfelelő. Hiányzik belőle az az elem, amely kifejezésre juttatja azt, hogy az állam, mint szervezet "társadalomtól elkülönült"⁸ szervezet.

Ez a fogalommeghatározás azonosító jellegével, miszerint az állam az egyenlő a nemzettel, a hatalommal és az államterülettel a Horthy-korszak uralkodó osztályai kívánalmának megfelelően hivatalos nézetként homályba burkolja az állam lényegét, osztálytartalmát.

Összehasonlítva szellemi elődjének Concha Győzőnek államfogalom definíciójával, mely szerint "Az állam... az erkölcsi világnak az az alakulata, amelyben az emberiségnek valamely tőle sajátos tulajdonságok által különváló része, bizonyos földterületeken személyiséggé emelkedve, az ember eszméjét különös alakban, saját öntudatos akaratával és külső hatalmával valósítja meg, az egyes emberi célok, illetve közületek összehangzó irányítása által."⁹

Óhatatlanul, formai jegyeiben is szembetűnő a szoros kapcsolat Concha és Krisztics fogalommeghatározásában. Mindkettő összetevő elemként kezeli a területi egységet, valamint a hatalmat, illetve egy bizonyos embertömeget. Ezen az alapon mondhatjuk, hogy Krisztics meghatározása a conchai definíciónak formailag leegyszerűsített, ugyanakkor rendszerezett és egyben tartalmilag továbbfejlesztett változata.

Politika c. munkájában behatóan foglalkozik az állam keletkezésének problematikájával, amelyben elveti az u.n. belátásos elméletet, illetve azon elméleteket, amelyek a társulási hajlamban vélik felfedezni az állam létrejöttének lényegét. Konceptiójában lényeges momentum, hogy helyesen tesz különbséget az állam eredeti és konkrét keletkezése között. Kiemelést igényel, hogy a kettőt nézetrendszerében nem elegyíti, hogy felismeri annak jelentőségét, miszerint az állam konkrét keletkezése bizonyos sajátos nemzeti vonásoktól deter-

mináltnan különbözőképpen megy végbe az egyes államok között, és e konkrét meghatározó vonások miatt eltér az eredeti keletkezési formától is.

Ezen elméletében is a nagy szellemi előd Concha Győző megállapítására építve fejti ki Krisztics, hogy "Megdönthetetlen tény, hogy originál államkeletkezés csak nemzeti alapon vezet önálló, független, az emberiségre valóban értékes állami létre."¹⁰ Ebből is kitetszően az evolúciós elméletnek, tehát a fejlődési elméletnek ismeri el az állam keletkezése szempontjából a primátusát, amely elv szerint fejlődési folyamatában az állam a családból, a hordából, a törzsből vérségi alapon származik és nemzeti alapon fejlődik. Elismeri ezzel Concha nézetét, amely szerint az állam személyiséggé emelkedett nép.

A konkrét állam keletkezését taglalva e kérdés vizsgálatánál során lényeges és kiemelkedő az ideális állam koncepciója, amely szerint ideális állam az, amely egyetlen nemzettel bír, nemzetiségek nélkül, ahol megvalósul tehát a nemzetiségektől megtisztított tiszta önálló nemzeti állam.

"Az ideális állam a nemzeti állam egy nemzettel, nemzetiségek nélkül. Azaz az államot alkotó nemzet nem terjed túl az állam határain, viszont a határokon belül nincs más nemzetiségi elem, mely más államba is tartoznék, vagy zárt nemzetiségét fenntartaná az államban."¹¹ Véleménye szerint éppen ezért volt szükség az első világháborúra, amely eszköze lett volna a cél elérésének, hiszen "Európa államrendszere nem felel meg a nemzetiségi követelményeknek, ezért térnek el egymástól a nemzet és az állam."¹² Ez alapon mondja ki, hogy: Európa térképe éppen ezért alkotandó újjá - ez volt az egyik humánus oka az entente küzdelmének a világháboruban."¹³

Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy nézete szerint a népszavazás intézménye is a megoldás módjául kínálkozik,¹⁴ tehát e problémát békés uton is rendezhetőnek tartja. "Az elrontott nemzetiségi helyzeten népszavazások lefolytatása alapján kell változtatni."¹⁵ E megállapításából követke-

zik, hogy nem volt híve a készülő második világháborúnak - helyette népszavazást javasolt, de ugyanakkor tényként megállapítja azt is, - "hogy a német felfogás ellenkező a népszavazásos koncepcióval."¹⁶

2. Az állami célokról

Az állam eredetének vizsgálatából egyenesen következik az állam céljainak taglalása, hiszen a létrejövetel természetes folyamánya a célok meghatározása. Minden, így az állam is meghatározott célok elérése érdekében jön létre, fejlődik és funkcionál. Nézete szerint az állam öncélú. "Az állam öncélúsága a társadalmi irányeszmék, a jó, a szabadság, az egyenlőség, a jog az igazság megvalósításával kapcsolatos. Az állam helyesen felfogva önmagának a célja, olyan egész, amely eszméjében hordja alkotórészeinek, az embereknek céljait is, azoknak alakítását maga végzi, hogy felettük öncélujának megfelelően uralkodjék."¹⁷

Az állam öncélúságának hirdetésével elveti azokat a gondolatokat, amelyek kimondják, hogy az államnak nincsenek sajátos céljai, hiszen céljai azoknak az osztályoknak vannak, amelyek gyakorolják a hatalmat. A célok a társadalom gazdasági bázisától determináltak válnak állami célokká. Ezzel szemben Krisztics öncélúsági elmélete teljesen elvonatkoztat a társadalmi-gazdasági viszonyoktól, s az állami célokat valamilyen elvont eszméből akarja levezetni, amely egyértelműen a kor társadalmi-gazdasági viszonyai nélkül lehetetlen.

E taglalás során vizsgálat alá veszi az államcél elméleteket abból a szempontból, hogy azok milyen kölcsönhatásban állnak az egyénnel, a közösséggel. Ennek során vizsgálja az individuális, az univerzális, az erkölcsi és a jogi államcél.

Az individuális államcélok között szerepel a honvédelem, a jogvédelem, a biztonság. "Az individualizmus álláspontja szerint az államnak olyannak kell lennie, hogy önmagát feleslegessé tegye, azaz mindent elvégezzen, hogy mielőbb ne legyen rá szükség."¹⁸ E szerint akkor beszélhetünk egy ide-

ális állapotról, amikor megszűnik az állam államnak lenni, hiszen amíg van állam, addig van emberi tökéletlenség, bűn.

"Ezért célja csupán az, hogy viaszatartóan hasson, de maga ne cselekedjék."¹⁹

Krisztics kimondja: "Nem áll meg az az állítás, hogy az állami beavatkozás folytán az egyén elveszíti szabadságát és önállóságát. Az individualizmus álláspontja végletekbe megy, amidőn minden állami beavatkozás ellen tiltakozik."²⁰

Az univerzális államcél "az állami életben azt jelenti, hogy ^{az} állam mindazt célul tűzheti ki, amit csak megvalósítani akar". "Az a körülmény, hogy az univerzális állam is törekszik a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére, azaz állami beavatkozással kívánja elérni és biztosítani mindenkinek egyenlő szabadságát és érvényesülését, úgy ez a célkitűzés is az egyetemes állami érdeket szolgálja és nem az egyén boldogulását."²¹ Állásfoglalása szerint ezt az univerzális államcél a "szocialista", "bolsevista" és a fasiszta államrendszer képes megvalósítani.

"A szocialista állam olyan, mint egy nagy szövetkezet, melyben a termelés és a javak szétosztása az állam ellenőrzése alatt áll."²² A szocializmus céljai, illetve a szocialista állam feladata Krisztics felfogása szerint az, hogy az ellentétek vagyoni vonatkozásban kiküszöbölődjenek. Mint rámutat, a szocializmus azonban nem kommunizmus, mert míg a szocialisták a termelés és az elosztás közösségét hirdetik, addig a kommunisták az összes javak közösségét kívánják megteremteni. "A szocializmus túlértékeli az állam hatalmát, s mégsem szabadul meg attól a ténytől, hogy a szocialista államban is minden néhány vezetőtől függ."²³

A kommunista, bolsevista állam jellemzésekor tévesen az írja, hogy az olyan állami rendben, amelyben a proletariátusé a primátus, a "diktaturájának nincs határa". Minden, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem államosított a bolsevista államban.

"A fasizmus ugyancsak az állam hatalmának tultengését jelenti és a polgári szabadság korlátozását, csak hogy az összes polgárok és nemcsak az alsóosztály érdekeiben."²⁴ Krisztics meghatározásában ez alapon a kommunizmus és fasizmus között az a különbség, hogy míg az első egy alsó osztályt kíván előtérbe helyezni, az alsó proletariátus diktaturáját kívánja megteremteni, addig megfogalmazásában a fasizmus egy az állam valamennyi polgára közti nivellálódást kívánja biztosítani ezáltal, hogy az állami hatalom növelésével a polgári szabadságot korlátozza. "A fascista állam, mint az abszolút uralkodó állam, tipikus jótékonykodó állam."²⁵ A fasiszta állam Krisztics elméletében úgy törekszik államhatalmának az erősítésére, hogy közben az egész társadalom boldogulását elősegítse. Létrehozza testületeit /korporációit/, szervezeteit hiszen: "Csak mint valamely testület tagja képes az egyén az állam helyes felfogására."²⁶

Nem látja át a fasiszta állam tényleges mibenlétét, igazi célját s így juthat arra az álláspontra, hogy a fasiszta állam "az állami univerzalizmust az összesség érdekében viszi érvényre."²⁷

Krisztics Fichtére hivatkozva állítja "hogy az állam végső céljának is az erkölcsi törvényekben kell nyugodnia. Olyan államcél, amely az erkölcsi törvényekkel nem volna összeegyeztethető, önmagában rossz és elvetendő, mert igazságtalan."²⁸

Az erkölcsi államcélokat pontokba szedve tünteti fel, így ezek a következők:

1. az igazság érvényesítése,
2. az egyéni szabadság fenntartása,
3. az összhang biztosítása az egymással ellentétben álló emberek között,
4. a polgári haladás biztosítása, azaz az emberi élet legtokéletelesebbé való fejlesztéséhez szükséges eszközök létrehozása,
5. a kultúra fejlesztése a nemzeti jellem tökéletesítése,
6. a nemzet hatalmának a növelése,

7. a jónak megvalósítása, és pedig az emberiség javának az előmozdítása, vagy úgy az egyén, mint az összesség javának biztosítása,
8. amint az államcél az összesség javával van kapcsolatban, mint a jogrend megvalósítása és fenn-tartása jelentkezik."²⁹

Az államcél elméletek között Krisztics jelentőséget tulajdonít - Kant nézeteire alapozva - a jogi államcél elméletnek "mely szerint az állam emberek összefüggése jogszabályok alapján. Így az állam célja a jog megvalósítása, viszont a jog érvényesülése jelenti magát az államot."³⁰

Az állam és a jog összefüggését vizsgálva két lehetőséget állít fel. Első alternatívaként mondhatjuk szerinte, hogy a jog és az állam azonosak, közöttük csak fogalmi az ellentét. Másik lehetőségként az állam és a jog vonatkozásában két különböző, egymástól elkülönülő dologról van szó. Az első álláspontot képviseli Stammler, aki szerint "a jog formális kifejezése annak, amit az állam a gyakorlatban alkalmaz."³¹ "Az államnak nem lehet más célja, mint a jognak ideális feladata."³²

Stammler felfogásánál az azonosítás vonatkozásában messzebb megy Hans Kelsen, amikor is az u.n. Reine Rechtslehre /tisztta jogtan/ alapján az államot úgy tünteti fel, mint a jogi normák érvényesülési állapotát. "Az állam és a jog a jogrend fogalmában összeesnek."³³

A két egyeztető, mondhatjuk szintetizáló irányzat bemutatása után Krisztics bírálat alá veszi ezeket kimondván azt, hogy ez "csak a tiszta jogtan terrenumán lehetséges."³⁴ Mint rámutat, az állam azonban nem tisztán csak jogból áll, s az a megállapítás Kelsen részéről "hogy volna tisztán jogi államfogalom .... tarthatatlan."³⁵

A másik irányzatnak, azt az irányzatot tekinthetjük, amely elkülöníti egymástól és két különböző, bár egymással összefüggő dologként fogja fel az államot és a jogot. Ide-

tartozik Otto Gierke, aki kifejtette, hogy: "Az állami élet és jogélet két önálló, speciálisan különböző része a közéletnek. Az egyik a közösség céljainak hatalmi alapon való keresztülvitelében nyilvánul meg és léte a politikai tetteben kulminál, a másik az állam által megkötött emberi akaratok számára a cselekvési szférák megszorításában jelentkezik, és érvényesülése a jogi felismerésben, jogszabályokhoz való alkalmazkodásban csúcsosodik ki."³⁶

Tehát mindkét tényező mind az állam, mind a jog egymásra vannak utalva, s csak együtt tölthetik be hivatásukat, mint ahogy Krisztics rámutat: "Az állam előfeltétele a jognak, s a legfontosabb hatása a jogalkotás és a jogérvényesítés."³⁷ "Az állam a test a lélekhez. Ezért az állam, mely a jogrendet megtöri, a maga eszméje ellen cselekszik."³⁸ "Az állam rendező tényező, a jog rendezett állapot."³⁹ A jog egy olyan eszköz az állam kezében, egy olyan hatóerő, mellyel rendelkezése folytán lehetősége van arra, hogy arrendet fenntartsa és biztosítsa.

Krisztics rámutat arra, hogy "az állami célok csakis jogi formát öltve igazi államcélok."⁴⁰ Ugyanezt fogalmazza meg Jhering midőn kimondja, hogy "Recht sei die Politik der Gewalt" azaz "a jog a hatalom politikája."⁴¹

3. Az állami szuverenitás jegyeiről

Krisztics állambölcséletének egyik kardinális kérdése az állam szuverenitása. Mint említettem, véleménye szerint az állam nem más, mint három konjunktív feltétel teljesedésbe menése.

A szuverenitás problematikájának vizsgálatakor az általa adott államfogalom harmadik elemét, a hatalmat veszi alapul, amelyet gyakorolhatnak mind az egyének, mind a testületek, - így tehát a szuverenitás nem más, mint az államhatalom.

Ezen megfogalmazás után taglalja az államhatalomnak mint legfőbb hatalomnak a tulajdonságait. Melyek is azok a

tulajdonságok, amelyek ezt a hatalmat jellemzik, más szóval, melyek azok az ismertetőjegyek, amelyek azt a hatalmat a legfőbb hatalommá emelik?

Az államhatalom azért a legfőbb hatalom, mivel olyan tulajdonságok jellemzik, mint a korlátatlanság, a kizárólagosság, az egységeesség, az oszthatatlanság és a felelőtlenség. Krisztics tehát e taxatív felsorolásban öt jegyben állapította meg az államhatalom legfőbb ismérveit. Mit is jelentenek ezek az ismérvek?

A korlátatlanság azt jelenti, hogy az állam senki által nem korlátozható, csak önmaga által. Azonban abban az esetben, ha valakinek vagy valakiknek - önmagát kivéve - lehetősége nyílik arra, hogy az államhatalmat korlátozzák, ezzel a lehetőséggel megszűnik az állam szuverénnek lenni.

A kizárólagosság azt jelenti, hogy az állam akarata oszthatatlan. A szuverén akarat megléte kizárja minden más, akár egyéni, akár testületi vagy esetleg más állambeli akarat érvényesülését az államban.

Az egységeesség azt jelenti, hogy egy időben és egy célra vonatkozóan az államnak csak egy akarata lehet, amelyet több alany képez. Ezek között az állam különböző szervei szerepelhetnek, azonban érvényesülnie kell az u.n. egy testben egy lélek elvnek ezen szervek között.

Az oszthatatlanság mindenekelőtt azt jelenti, hogy az államhatalmat nem lehet bizonyos tárgykörökre korlátozni. Az államhatalom mint legfőbb hatalom kiterjedhet és ki is kell hogy terjedjen mindazokra a feladatokra, amelyeket meg akar oldani, "hogy meddig terjedhet az állam hatalma, az államalkotók életének irányítását illetően, azt maga az állam állapítja meg."⁴²

A felelőtlenséggel kapcsolatban kifejti, hogy ez azt jelenti "miszerint a szuverén akarat képzője, vagy képzői felelősségre nem vonhatók, vagyis az államfő, a parlament tagjai beszédeikért, szavazatukért felelősségre nem vonhatók. Ha ez lehetséges lenne, akkor a felelősségre vonó maga a szuverén lenne."⁴³

A szuverenitás taglalása során Krisztics elemezte annak korlátait; megkülönböztetve a természetes korlátokat, mint a vallás, a tudomány, valamint a szuverén hatalom nemzetközi jogi korlátai, mint az államok alapjogai és az államok egyenjogúságát. Foglalkozik a szuverenitás önkorlátozásával is, annak tartja az egyéni alapjogokat, valamint az állami főhatalmak működési módját.

4. Az államformákról

Politika című munkájában, az állambölcselet területéhez tartozóan kitér az egyes államformák kérdésére. Krisztics megfogalmazásában az államforma: "az államban rejlő hatalom külső megjelenésének, azaz az szuverenitás alanyai összetételének és mibenlétének a meghatározását jelenti."⁴⁴ E meghatározás alapján az állam formája tekintetében lényeges kérdésként vetődik fel, hogy kinek a kezében van a hatalom, hogy milyen mértékben van képviselve a nemzet az államhatalom gyakorlásában, illetve, hogy mire irányul ez a hatalom. - Ezek megválaszolásával dönthetünk abban a kérdésben, hogy mikor beszélhetünk monarchiáról, arisztokratikus köztársaságról vagy demokratikus köztársaságról - egyszóval különböző államformákról.

Elgondolkoztatóan elemzi - taxativ felsorolást adva - a demokrácia előnyeit és hátrányait. Véleménye szerint a demokrácia előnyei közé sorolhatók:

1. az egyenlőség jobban érvényesül benne, mint más államformában,
2. mindenkinek egyforma befolyást biztosít az állami élet irányzására,
3. az összes előjogok megszűnnek,
4. minden állampolgár értéke szerint érvényesülhet,
5. a munkának jelentősége kétségen kívüli,
6. a jog nem kényszer útján, hanem önkéntes elfogadás által valósul meg,

7. ha a népekarat képviselő útján talál kifejezésre, úgy a népnek mindenkor megvan a hatalma, hogy a képviseletet megfelelő akarat kifejezésére kényszerítse.

A demokrácia hátrányait pedig a következőkben foglalta össze:

1. nem egyenlőség van benne, hanem átlagosság, az értékesek leszorítása,
2. végletekbe hajlik, mert a többség benne a döntő,
3. a gyűlölet nagyobb itt, mint más államformánál, azok ellen akiknek sikereik vannak,
4. tulajdonképpen csak közvetett demokrácia képzelhető el, melyben aztán nem az összesség, hanem néhány vezető az irányadó,
5. a legnagyobb baj azután, hogy a demokrácia vezetői inkább átlag emberek, demagógok, mert a kiválóságoktól tart a tömeg, igaz, hogy a kiválóbbak is megvetik azt viszont,
6. a demokrácia ma még csak cél, amelyre az emberiségnek törekedni lehet.⁴⁵

E jegyek vizsgálata során kijelenti, hogy a demokrácia: "Nevelí az embereket arra, hogy a műveltség minél magasabb fokán lehessenek egyenlők."⁴⁶

5. Az állami akaratról

Krisztics állambölcseletében kardinális pontként jelentkezik az állami akarat problematikája. Az állami akarat négy módozata között tesz különbséget. Jelentkezhet egyrészt az állami akarat úgy, mint az államot alkotó összes nemzettagok közvetlen akarata, melynek kifejezési eszköze a népszavazás. Megjelenhet a választott képviselők által kifejezve, mint a közvetett megnyilvánulás formája. Kifejezhető az állami akarat az alkotmányban előírt módon, az összes formaságok betartásával és végezetül az állami akarat megjelenési formája lehet az abszolút uralkodó akarata is.

E témakörben részletesen foglalkozik az akarat képzésével, amikor is az emberi akaratképzést analógiaként felhasználva kimondja, hogy "Az állami akaratban rejlő mozzanatokat funkcióknak nevezzük, mert külön szervek léteznek azok végzésére az államban. Éspedig: a belső elhatározás mozzanatának a szerve az államban a törvényhozó testület, a parlament, vagy az abszolút uralkodó törvény kigondolása; - a végelhatározás mozzanatának szerve az államfő - a külső cselekvés mozzanatának szerve pedig a közigazgatási szervezet."⁴⁷ "... az állami akaratnak funkciói vannak, éspedig van törvényhozói, államfői és végrehajtói funkciója. Amennyiben pedig a szuverén akarat hatalom, azért az egyes funkciókat valósító szervei, mint a szuverén hatalom működésének alkatrészei, maguk is államhatalmak."⁴⁸

Az idézetben említett államhatalmak vonatkozásában különbséget tesz fő államhatalom és tárgyi államhatalom között. A különbségtevésben fő államhatalomként kezeli a törvényhozó, az államfői és a végrehajtó hatalmakat, míg a tárgyi értelemben vett államhatalom nem más, mint a bírói, külügyi, hadügyi és alkotmányozó hatalom.

III.

Kornis Gyula a középosztály vezető szerepéről és az államférfiről

1. A középosztály szerepéről

A korszak egyik érdekes reprezentása Kornis Gyula, aki mint piarista, a rend főgimnáziumi tanáráként kezdte pályáját, majd a pozsonyi, 1920-tól pedig a budapesti egyetemen, mint a filozófia professzora működött. Politikai pályán is tevékenykedett, és a Horthy-rendszer kulturpolitikusává közdöttte fel magát, 1927-től 1931-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban államtitkár, 1939-ig kormánypárti országgyűlési képviselő, 1938-tól pedig az országgyűlés alelnöke volt.

A nyílt és durva szélsőségektől tartózkodva, eklektikus beállítottságával egyetlen irányban sem végleg elkötelezetten alkalmassá tette magát arra, hogy a felszabadulás után, 1945 májusától 1946 szeptemberéig, a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként működhesen.

Kornis nézetei közeli rokonságot árulnak el a két nagy fasizta hatalom kulturpolitikájával, így Mussolini filozófus háziszervezőjének Gentile olasz közoktatásügyi miniszternek és a német Beckernek a nézeteivel. Munkáiban keresi az "aktív életforma értéktudata" hordozóját, s ezt a középosztályban véli felfedezni.

Kornis a proletariátus világnézetét félremagyarázva kifejti, hogy az nem más "mint metafizikai materializmus, mint a csupán gazdasági értéket ismerő szélső utilitarizmus".⁴⁹ Ezzel szemben áll a középosztály világnézete, mégpedig azért, mert a középosztály nem tekinti a gazdaságot egyedüli meghatározónak, és ezen az alapon "a középosztály nem egyoldalú gazdasági egység, hanem erkölcsi-szellemi közösség, a nemzeti élet gerince, a nemzet történeti öntudata."⁵⁰ Ez alapon mondhatja ki Nagy József Kornisról írott tanulmányában: "Egyetlen más társadalmi osztálynak sincs meg az a történeti hivatásérzete, nemzeti missziótudata, mely csak több nemzedék közös munkája alapján mint erkölcsi, szellemi hagyománytőke sűrűsödik össze."⁵¹

Kornis szerint az aktív életformát csak olyan emberek csoportja testesítheti meg, amely nem egyoldalú egység, /mint a proletariátus a gazdaságtól determináltan/, hanem komplex egység, több tényezőtől és több oldalról meghatározottan.

Elkeseredését fejezi ki amiatt, hogy a "szupranacionális arisztokrácia" visszahúzódik a közélettől, illetve demokratizálódik, "polgárok lettek, akár mint politikusok, akár mint ipari mágnesok, akikben csak bizonyos imponderabilis vonások emlékeztetnek az arisztokrata ősökre."⁵² Kornis látja, hogy az arisztokrácia elvesztette lendületét és ez alapon számára nem marad más lehetőség, mint hogy ellentétbe állítsa a "középosztály nemzeti demokráciáját", a "proletarizmus internacionális demokráciájával."⁵³

2. Az ideális államférfiről

Tisztában van tehát a tömegek szerepével, azonban mégis olyan társadalmi formációt helyesel, amelyben érvényesül a "szofokrácia", személyiség, a különleges képességekkel felruházott nagy egyéniség, az individuum szerepe. "Hogy melyek, illetve milyeneknek kellene lenniök azoknak az attribútumoknak, amelyek történelmi szerepre való hivatottságra predestinálnak, azt a legkülönbözőbb, egyházban, politikában, irodalomban kiváló alkotók munkásságában és jellemében kutatja, - ilyen vizsgálódásainak részeredményei Pázmány személyisége /Bp., 1935/, Apponyi világnézete /Bp., 1935/ és más írásai - egy egyetemes karaktert azonban Az államférfi /Bp., 1933/ c. kétkötetes nagyarányú munkájában rajzol meg, amelyben a személyek, történelmi adalékok, kulturális teljesítmények tömkelegéből kiemelkedik az az ideáltípus, amely mellett végül is leteszi a garast."⁵⁴

Tehát e munkájában egy olyan államférfit ábrázol, akinek a legfőbb vonása a hivatástudat, "tartalma valamely politikai eszmény serkentő ereje a politikai erőszaknak sistergő szenvedélye, megvalósító eszköze az akaratnak, soha nem ernyedő energiája, erkölcsi bíráló őre az érzékeny felelősségtudat, a tovább sugározttató médiuma az egyéniségből kiáradó sugalmazó erő, segítő eszköze az eszmény fokozatos megközelítésében az emberismeret és valóságérzék."⁵⁵

Kornis a felsorolt normatív ismérvekkel igyekszik meghatározni az ideáltípust, a mintát, amely irányadó lehet jövőendő politikai vezetők számára, egy olyan etalont kíván adni ezen egyéneknek, amelyhez idomulniuk kell. A felsorolt normatív jegyeken kívül választ próbál adni arra, hogy milyen szerepe van a politikai életben az értelemnek, a rációnak, sőt ezen túlmenve az intuíciónak. Ilyen alapon, a felsorolt ismérvek, mint ismertetőjegyek alapján készül a választásra. Kornis nem akárcsak választ, hanem Benito Mussolinire mutat, mint olyanra, aki legjobban egyesíti magában azokat a követelményeket, amelyeket művében felállít az igazi államférfival

szemben. "Az igazi államférfi a gyakorlati cselekvés embere, aki a jövőt akarja alakítani. Ebből formális gondolkodásmódjának, mintegy logikai habitusának egy igen fontos jegye következik: nem visszafelé menőleg /regresszív módon/ szokta az okok lánczemeit keresni, mint az eseményeken utólag szemlélődő /elmélkedő/ historikus, hanem előremenőleg /progresszív módon/ minden helyzetben rögtön arra gondol, mik lesznek a következmények, mit kell ehhez mérten tenni? Nem hátrafelé okok után kutat, hanem a következmények keresésére van mindig lelke beállítva. Gondolkodása elsősorban nem kauzális, hanem teleológikus..."⁵⁶

Kornis koncepciója messze áll a tudományos megközelítéstől, inkább egy reakciós politikus, kora viszonyait figyelembe véve /1933-ban/ zeng dicsőhimnusz Mussoliniról a "sikeres államférfiről" bár néhány évvel később a történelem rácsfol erre a hozsannára. Hitet tesz a középosztály vezető funkciója mellett, mivel: "Minden virágzó egészséges társadalomban a vezérosztály a középső réteg. Belőle indul ki a terelés mind anyagi, mind szellemi téren, mert hiszen az anyagot is szellem mozgatja. Kezdeményezés, felfedezés, feltalálás, a munka szervezése és irányítása, az ehhez szükséges elhatározó képesség és személyi felelősség elsősorban a középosztályban található."⁵⁷

Erre az alapra épül fel Kornis két egymástól elválaszthatatlan politikai principiuma. "A szellemi munkások tulnyomó serege minden ízében a nemzeti kultúrához és a nemzet politikai önállóságához van kötve; enélkül munkájának is végeszakad, vele él vagy hal."⁵⁸ Így "politikai érzületük és értékírányuk csakis nacionalista lehet."⁵⁹

Kornis itt könnyelmű kijelentést tesz, mert ha megvizsgáljuk ezt a nacionalisnak ítélt középosztályt összetétele szempontjából, akkor azonnal láthatóvá válik az ellentmondás, mivel ez a középosztály származása és érdekköre szempontjából annyira különemű, heterogén összetételű, hogy politikai ütdereje és hatása igen csekély. Nagytöbbsége szellemi dolgozó és "a szellemi munkások osztályöntudata mindig minimális,

szervezkedési képessége jelentéktelen. Az egyes szellemi hivatáságazatok érdekei gyakran ellentétesek; a szellemi munkás magát annyira individualistának érzi, hogy a személyes öntudat nem engedi meg számára az egyéniséget elmosó, homogén lelkeséget feltételező fegyelmezett tömegmozgalomba való bekapcsolódást."⁶⁰

Világosan látszik, hogy Kornis hogy fogott mellé annak az osztálynak a megjelölésekor, amelyet alkalmasnak tartott az "aktív értékforma tudata" hordozójának, mivel saját maga cölfolja meg választását, amikor a szellemi munkásokat /a közép-osztályt/ jellemzi. Ebből kellene levonnia azt a konzekvenciát, hogy a munkásság, ezen belül is az ipari munkásság az az osztály, amely politikai szervezettségével, ennek köszönhető átürőerejével, "homogén lelkeséget feltételező fegyelmozott" tömegmozgalmával alkalmas lehet a társadalom vezetésére a bizonytalan tartalmu és helyzetű középosztállyal szemben. Mindezek felismerésével, még inkább elismerésével Kornis azonban adós marad.

Helyesen írja Sándor Pál, hogy "az az alternative marad számára, hogy vagy teret enged a történelmi pesszimizmusnak és ideálképének - Mussolininak - a sorsa, a második világháboru kimenetele, Magyarországnak népi demokráciává való alakulása, úgy érzi, hogy ezt a pesszimizmust igazolják is, vagy pedig marad az önáltatás, hogy nincs más mód a történelemben, akár demokráciának, akár arisztokráciának nevezzük, mint a kevesek uralma."⁶¹

Kornis megpróbálta kimutatni azt, hogy a tömegmozgalom is szükségképpen arisztokráciává alakul át. Ezt általános törvényként kezeli, amelyet érvényesnek tart a proletariátus mint tömegek uralmára is, hiszen a proletariátus ahogy hatalomra jut, s amikor megteremti diktaturáját, maga is kitermeli a "pártvezérek, vagy népbiztosok oligarchiáját."⁶² Azonban ez szükségszerű folyamat is - mint fejtegeti - hiszen a tömegek soha sem lennének arra képesek, hogy önmagukat irányítsák, vezetőkre, mégpedig olyan vezetőkre van szüksége, akiket elfogad, s akiknek engedelmeskedik, mert a nép, a tömeg "örül,

ha vezetik, sőt vezetőit valóságos hőskultusszal veszik körül.”⁶³

IV.

A magyar állam szuverenitása Prohászka Lajos "gyepű" koncepciójában

Különleges helyet foglal el a kor "hivatalos" gondolkodói között Prohászka Lajos, aki 1930-tól 1948-ig volt a budapesti egyetem professzora, 1931-től szerkesztette az Akadémia filozófiai folyóiratát, az Atheneumot. Az egyetemen a pedagógiai tanszéket vezette és a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke volt.

1934-ben jelent meg Budapesten A Vándor és a Bujdosó című munkája, amely korában nagy port vert fel és élénk heves polimit váltott ki. Ez a mű felkeltette szinte mindenkinek az érdeklődését.

Prohászka e munkájából azonnal szembetűnő módszere, amely állambölcseletének lényegét, mintegy attributumát adja, - s ez a tipizálás. Egy-egy népet kollektív személyként kezel, úgy mint akinek fő jellegzetessége valamennyi tevékenységét meghatározza. Tehát módszere nem más, mint az, hogy "- a jellemet egy-egy tulajdonságba sűriti és aztán a tulajdonságot a lényegi alkat megtestesítéseképp fogja fel.”⁶⁴ Ez alapon mondja ki a tipizálás eredményeként, hogy az angol telepes, az olasz humanista, a német vándorló, míg a magyar bujdosó.

Mit is jelent Prohászka gondolatmenetében és egész bölcseletében a német nép, illetve faj vándorló karaktere. Vajon azt, hogy az a nép új és új földrajzilag körülhatárolható és jellemezhető tájakra kíván eljutni? Vagy esetleg valami mást? Prohászka "A vándorsággal úgy akarja jellemezni a németeket, mint akik önmagukkal örökké elégedetlenül új meg új tájakra, éspedig nem földrajzi, hanem lelki, kulturális sőt metafizikai tájakra törekszenek, akik előtt az elérhetetlenség és a védtelenség egyre újabb és újabb távlatokat nyit, a mélység és magasság dimenziói felé, és ha időlegesen eredményre is jutnak, soha nem jelent beteljesültséget, hanem csak újabb és újabb célkitűzé-

sekre ösztönzi őket."65

Prohászka ezzel az örökké új utakra törő karakterrel, vagyis a német vándorló típussal állítja szembe a magyar nemzetet, amelyet bujdosóként tipizál. De mint kitűnik, a magyart nemcsak ellentétének tekintti a dinamikus németnek, hanem egyben alávetettjének is. Történelmi forrásból meríti a magyarság bujdosó karakterét, hiszen a Rákóczi-szabadságharc bukása után a kurucok elrejtőzni, bujdosni kényszerültek. A magyar történelemnek ezt a szakaszát Prohászka általánosítja, és kiterjesztőleg értelmezi a magyarság egész történelmére. A szerző ilyen értelemben a magyar történelmet attól az időtől számítja, amióta megtelepedett a Kárpát-medencének Duna-Tisza táján. Ez alapon, és innentől számítva Prohászka logikáját követve kimondhatjuk, hogy az új hazában a megtelepedéstől számítva szakadatlanul szembekerült az erősebb népekkel, s hogy meneküljön ezek támadásától, a védekezésnek egy sajátos módját választotta, elzárkózik gyepei közé, azonban mivel még ez sem biztosít számára megfelelő védelmet a "bujdosás magatartását" választja. Ezzel az önvédelmi magatartással ellenfeleiben fellobbantja a vágyat arra, hogy elnyeljék. A visszahuzódással egy ellenkező tendenciát vált ki mint amit remélt "csak felbátorította a környező hatalmakat, amelyek szorongatásai elől egyre inkább magába huzódott."66 Ennek a magatartásnak a következménye a magyar élet "szűkössége", "a magába kuporodott életmód" az a passzivitás, amelyet Prohászka "finitizmusnak" keresztelt el.

Ez az említett realitások elől való menekülés azonban súlyos problémákkal járt, mivel a magyarság kezdte magát illúziókba ringatni, amely képzelgések megpróbálták pótolni a valóságot. A realitást azonban az illúzió nem pótolhatja, nem nyújthat kielégülést, s ennek következménye az az eredmény, amelyet úgy nevezünk, hogy kesergés és tétlenség és a "furor hungaricus", amely még néha lázba hozza, harcba viszi a magyarságot, amely időnként még vitézi magatartást is produkál, de az ilyen időszakos fellángolás mellett mégis a magyarság

meghatározója a kishitűség, az aggodalom és a harc végső ki-
menetelének hiábavalóságáról való meggyőződés.⁶⁷

Ez a kisebbségérzés a determinálója a magyarság helyzetének, sorsának. Történelmileg a magyarság sorsa Prohászka szerint világos: a magyarság önmaga nem tudja megállni a helyét, a passzív rezisztenciába menekül egy hatalom elől egy fenyegető erővel szemben, amely erőt a szerző nem mint ellenséget, hanem mint követendő ideált példaként állít, amelyre ahhoz hogy fennmaradjunk támaszkodni kell, amely néppel, tehát a németekkel valamifajta sorsközösséget kell kialakítani. Ezzel feladja a magyar állam szuverenitását.

Prohászka elmélete alapvetően hibás, már kiindulópontja is hamis, hiszen egy olyan szubsztanciális tulajdonságok meglétét tételezi fel, amelyek a történelmi változásokkal dacolnak, maradandóknak, öröknek bizonyulnak, mintegy az állandót képviselik a változókkal szemben.

Prohászka Lajos, mint a nemzet-karakterológusa egy olyan tételt dolgozott ki, amellyel kiszolgálójává vált korának is, de később egyértelműen a Harmadik Birodalom nagyhatalmi törekvéseit szolgáló ideológiát állított a nemzet elé. Logikus magyarázatot kívánt adni történelmi példákkal bizonyítva arra, hogy a magyar nemzetnek szüksége van a hatalmas német nemzetre, mert fennmaradása a történelem viharában csak úgy látszik biztosítotttnak, ha a Harmadik Birodalomra támaszkodik.

V.

Horváth Sándor a nép, a tömeg, az egyén és az állam viszonyáról

1. A nép és az állam viszonyáról

Mint domonkos rendi szerzetes, Gratzban és Freiburgban végezte tanulmányait, ezt követően Gratzban és Rómában tanított. 1930-ban Freiburgban lett egyetemi tanár, majd 1938-tól Budapesten végzett oktatói munkát a domonkos rendi főiskolán,

illetve az egyetem hittudományi karán, mint a dogmatika professzora. Munkásságában megőrzi az elzártságot, úgy hogy inkább tűnik tomistának, mint neotomistának. Mestere Aquinoi Tamás gondolatköréből indul ki; abból merít, ami azonban nem jelenti azt, hogy következtetéseiben ne vonatkoztatna saját társadalmára.

Aquinoi Tamás tételeit főművében a "Summa Theologica"-ban fogalmazta meg. Az állam eredetét vizsgálva "Arisztotelész nyomdokain haladt, az állam eredetét összekapcsolta az ember közösségi természetével, s azt tanította, hogy az ember politikus és társadalmi lény, hogy az egyén életének harmónikusan kell összeformnia a közösség életével, mert az ember csak ezen az úton érheti el végső célját; az Istenhez való eljutást. Az államot úgy tekintette, mint a vallási célok elérésének eszközt, amelyet mégis a vallási értékektől függetlenül kell vizsgálni. Ebből következően elismerte a nem keresztény uralkodókat is."⁶⁸

Horváth Sándor állambölcseleti írásainak célja, hogy filozófiai alapot adjon annak az államelméleti koncepciónak, amely a fennálló helyzetet kívánja legitimizálni.

Állambölcseletében egyrészt állítja, hogy non est enim potestas nisi a deo", másrészt azonban azt mondja, hogy a természetjog akarata és energiái működnek az államalkotásnál, úgy hogy nem a nép veti alá magát az államhatalomnak, hanem a természet veti alá a népet a közjót szemmel tartó hatalomnak."⁶⁹

Felvetődik a kérdés, hogy a Horváth által természet akaratának nevezett mozgatóerő vajon Istennel azonos-e. Azonban, ha a Természetet Istennel venné azonosnak, vagy Istent a Természettel, akkor ellentmondásba kerülne azzal az eszmével, amelyet képvisel, tehát a tomizmussal. A kérdésre ő maga adja meg a választ, midőn is kijelenti, hogy "a történelem tanulsága szerint rendesen a vis major és nem a népek örendelkezési joga hozta létre az államot."⁷⁰ Ezzel a kijelentésével megvilágítja, hogy ténylegesen mi is az az erő, amely

létrehozója az államnak; - ez pedig nem más, mint a természet.

Munkájában meghatározza az állam mibenlétét, mely: "A társadalomnak az az érdekközössége, amely az általános közjót, tehát az ember földi életére és ennek minden ágára kiterjedő valódi javak és eszmények megvalósítását, vagy - amennyiben ezek egyik-másika hatalmi körén tuesenek, ezek védelmi körét és előmozdítását ismeri el céljának."⁷¹

2. A nép, a tömeg és az államhatalom

Horváth azonosítja a társadalmat az állammal annak ellenére, hogy látja, hogy ez az azonosság nem eredendő de nem is a történelmi fejlődés eredménye, mert a népből a "társadalomalkotó anyagi elemből"⁷², tehát "a sokaságból magába véve csak rendetlenség és széthuzás nőhet ki."⁷³

Szerinte transzcedens eredetű az az erő, amelynek révén a sokaságban "képződik az az egységesítő, szervező és újjáalakító tényező, amelyet a közjó megvilágítására irányuló hatalomnak mondunk."⁷⁴ Így jön létre az államhatalom, amely a tömeget társadalmi egésszé alakítja. Tehát "az állam a kettőnek a sokaságnak és a hatalomnak szintetikus összetétele, röviden személlyé vált és személy gyanánt fellépő társadalom."⁷⁵

A transzcedens létbe való elhelyezkedés készteti arra a megállapításra, hogy az államot, mint erkölcsi organizmust elválassza a fizikai organizmustól. Megfogalmazásában nem bizonyul elegendő erőnek az organizmus analógia, tovább megy és kijelenti, hogy "ez ideális kapcsón kívül egy másiknak is kell lennie, amely a részek tényleges összetartozását megvalósítja és állandóan fenntartja."⁷⁶ s ez pedig nem más, mint az államhatalom. Ez a megállapítás újabb feszültséget szül, mivel az ember mint személyiség önálló léttel bír, ez pedig nem egyeztethető össze az államhatalom azon funkciójával, mely erőszakot alkalmaz azokkal a személyiségekkel szemben, akik kivonják magukat az állam céljának megvalósulása alól. "Horváth megpróbálja ezt a feszültséget feloldani" az ember természeténél fogva rá van utelve a társadalomra."⁷⁷ ám ez az erisztotelészi

zoon politikon azon az előfeltételezésen épül, hogy a társadalom és az állam azonosak; ez akceptálható történelmileg a görög polisz képzeletvilág szem előtt tartásával, de semmiképpen sem indokolt egy modern polgári társadalom számára."⁷⁸

A feszültség feloldására törekedve a személyiséget a "népre" érti, azonban hogy "a nép személylé, tehát a közjó szempontjából önrendelkező alannyá"⁷⁹ válhasson, ahhoz szükséges az államhatalom léte, mert csak az államhatalom teheti a népet a szó igazi értelmében vett néppé. Ennek értelmében a nép tehát egyenlő az államhatalommal, s ebből igyekszik azt a konkluziót levonni, mely szerint a nép és az államhatalom szemben állása azonos. Ennek ellenére, ha a történelem mégis produkálna a nép és az államhatalom között tényleges szembenállást, akkor nem beszélhetnénk népről, hanem csak tömegekről már pedig Horváth állásfoglalása szerint "a tömegnek nincs saját szava és akarata."⁸⁰ Így veti el ezen az elméleti alapon, amelynek gyakorlati megvalósulása a fent említett konkluzió a demokráciát, mivel az "nem lehet más mint leplezett monarchia vagy oligarchia, legtöbb esetben azonban valóságos zsarnoki uralom."⁸¹

3. A vezérről és az egyén érvényesüléséről

A fasizmus uralomra jutását követően 1942. májusában a Társadalmi alakulások és a természetjog /Bp., 1942/ című tanulmányában Horváth átveszi az akkor uralkodó szellemiséget és nyíltan tételezi "az idő jelét megértő elemként" az olyan személyt /itt Hitlerre utalt/, aki a "Teremtőtől elgondolt világrend fennmaradását és szabályszerű lefolyását biztosítja",⁸² minthogy a "Teremtő nem szükségszerűen működő erőket használ, hanem az értelmes lény saját elgondolására és szabad döntésére bizza azt".⁸³ Leszögezi, hogy "az egyed nem öncél, teljesen a faj érdekeinek szolgálatában él és csakis ennek keretein belül van értéke úgy magában, mint a világrendben."⁸⁴

Álláspontja szerint az individuum érvényesülési törekvése mint személyi érvényesülés "a közjót, s annak következményeihez való idomulást"⁸⁵ eredményezi, melyre analóg példaként állhat a XVIII. századi angol materialista és ateista Mandeville hírhedt könyve - "The fable of the bees or private vices public benefits" /1714/, azaz "A méhek meséje avagy magánvétek: közhaszon". E mű alapja, hogy Mandeville tagadja azt, hogy az emberben eredetileg önzetlen hajlamok lennének, és hogy a társadalmat az erény tartja össze. Ennek ellenkezőjét vallja, hiszen az emberek önzőek, szenvedélyek és bűnök hajtják előre őket, s ez a mozgatórugója a gazdasági, társadalmi, politikai élet fejlődésének. Ez a mű, mely 1714-ben hűen kifejezi korának a szabadversenyos kapitalizmusnak a törvényszerűségeit a bajokat s a bűnöket. Horvátthól azonban minden távol áll, mivel mindennek az ellenkezőjét véli felfedezni, s a társadalmi mozgás konkrét törvényszerűségei helyett mindent a természetre hárít, melyet az isteni elrendelés bölcs tulajdonságaival ruház fel. Ennek a logikának a továbbvitele alapján írhatja le a következőket:

"A tulajdon gyanánt lefoglalt dolgokról is úgy intézkedett a természet, hogy a magántulajdon a jó akaratú emberek között ne lehessen irigység vagy civakodás okozója. Ami az egyiknél fölösleg, szolgáljon a vagyontalanok segítségére, így szól a természet parancsa, ami a társadalmi kiegyenlítődésnek legfőbb elvét képviseli és mutatja, hogy a természet a magántulajdonnal se akar éket verni az egyének közé. Tovább taglalhatnók a tiszta természet igényeit és mindenütt azt találunk, hogy ott, ahol az egyének békés együttélését veszély fenyegeti, a természet gondoskodott megfelelő orvosságról is."⁸⁶

VI.

Az állam ismervei a technicista elméletekben

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után kialakult ellenforradalmi rendszerben, csak azok az elméleti, ideológiai törekvések kaptak támogatást és ezzel együtt nyilvánosságot, amelyek az uralkodó rendszer hatalmi törekvéseit elősegítették.

Találkozhatunk azonban e kor irodalmában olyan törekvésekkel is, amelyek élesen bírálták a technikai fejlődés ellenzőit, másrészt javasolták, hogy az üzemben, gyárban megteremtett szervezettséget alkalmazni kell az állami életben is. Véleményüket az alábbiakkal támasztották alá: "A racionalizálás ténye felvetette azt a gondolatot, hogy az államot is nagyüzemnek tekintve, a racionalizálás alapelveit az állami funkciókra is alkalmazni kell."⁸⁷

A technicista elméletek széleskörű kibontakozására és térhódítására nem véletlenül került sor éppen az 1929-1933-as időszakban, a gazdasági világválság idején, hiszen a válságból eredő súlyos gazdasági nehézségek alapjaiban rengették meg a kapitalista fejlődést, így szükségessé vált, hogy a gazdaságipolitikai élet problémáinak megoldásához valamiféle kiutat találjanak. Ennek megoldása érdekében a figyelem a műszaki szakemberek felé fordult, azonban ezen műszaki értelmiség mellett a probléma megoldásában helyet kaptak kiváló a közigazgatásban dolgozó humán képzettségű értelmiségi csoportok is, amelyek tagjai közül technicista elméletével kiemelkedik Magyary Zoltán és Kövessi József.

1. Magyary Zoltán a kormányról mint "nagyüzemről"

A magyar közigazgatás átszervezésének, racionalizálásának tervezetét Magyary Zoltán, a közigazgatási racionalizáló bizottság kormánybiztosa dolgozta ki. A közigazgatás globális reformációját a gazdasági és szociális fejlődés előrevitele érdekében tartotta szükségesnek. Véleménye szerint a feladatok ilyen irányú felduzzadását csak úgy lehet eredményesen megoldani, a közigazgatást racionalizálni, ha a vezetés szerveit olyan szakemberekkel töltik fel, akik értenek a vezetéshez és az irányításhoz. Tehát racionalizálási programjában megoldandó feladatnak a "közigazgatási nagyüzem" megszervezését tekintette. "Magyarynak a közigazgatásról való felfogását mindenekelőtt az a főleg az amerikai elmélet és gyakorlat nyomán kialakult felismerése alapozta meg, hogy belső természete szerint az állam

adminisztrációja is ugyanolyan igazgatás, mint amelyet a nagy magánvállalkozóknál látunk."⁸⁸

Magyary munkásságáról és szerepéről a vélemények megoszlanak. Szélsőséges nézetekkel találkozhatunk a munkásságát értékelő bírálatok között. "Programja - Tarján Imre szerint - a Horthy-rendszer államhatalmi tendenciáját és igényeit tükrözve egy fasiszta, militarista, diktatórikus, technicista elméletekkel kevert vezetéselméleten alapult."⁸⁹ Az új magyar történeti szintézis szerint: "Ami igazán újat és figyelemre méltót a jogtudomány - a mindaddig teljesen elmáradott magánjog fejlődése mellett - alkotott, az jórészt kimerült a Magyary Zoltán nevéhez fűződő s ideológiai szempontból semleges, modern racionalizálás jogi megalapozása terén tett elképzelésekben..."⁹⁰

E két megállapításból is kiderül, hogy Magyary értékelése még ma sem egyértelmű. Az első vélemény alapján technicista elmélete fasiszta jellegű, militarista vetületekkel keveredik, holott csak a racionalizálás programjának kidolgozása során széleskörű nemzetközi vizsgálódást folytatva munkájában példaként állítja az olasz fasizmus korporációkon alapuló közigazgatási rendszerét, de ugyanakkor figyelmét nem kerülik el a nyugat-európai liberális menedzserelméletek, Taylor, Fayol, az amerikai Hoover tételei sem. Ennek fényében kissé elhamarkodottnak tűnik és szélsőségesnek az a nézet, mely Magyary elméletét fasiszta jellegűnek titulálja.

Elméleti munkásságából azonban vitathatatlanul kitűnik, hogy szimpátiát érez a Mussolini által megteremtett olasz fasizmus államgépezetének erős, centralizált, fegyelmezett jellege iránt, mert "Olaszországban tehát a fasizmus közigazgatási reformjával sikerült olyan közigazgatási rendszert kiépíteni, amely mellett a központi irányítás feladata mintaszerűen meg van oldva. A központi kormányhatóság azonban a legszorosabb kapcsolatban van a fasiszta pártközponttal. Az egész közigazgatási szervezet voltaképpen fasiszta pártszervezet."⁹¹

Taglalja a rendszer előnyeit, melynek alkalmazása mellett az ügyek intézése gyors és egyszerű, amely a rendszer jellegéből következően az erősfoku centralizáltságnak, a fegyelmezettségnek és a fegyveres testületek meglétének köszönhető. Azonban kijelenti, hogy: "A rendszer annyira a speciális olasz feltételektől függ, hogy a maga egészében át nem vehető, részletei pedig összefüggésükből kiszakítva elvesztik helyes értelmüket."⁹²

E rendszer iránti rokonszenv megmutatkozik Magyar állásfoglalásából is, s talán éppen ez vezethette azon szélsőséges értékelő vélemény képviselőjét abban, hogy Magyarot egyértelműen a fasizmus elkötelezettjének tekintette. Az ideológiai elkötelezettsége azonban nem egyértelmű, különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy A magyar közigazgatás racionalizálása /1930/ című művében az olasz közigazgatás vizsgálata mellett kiterjeszkedik és hasonlóképp lelkesedik a francia, angol és az amerikai racionalizálási törekvésekért is.

Sokkal megalapozottabb a második nézet Magyar értékelésében, amely ideológiailag semlegesnek tekintí és a tudományos modern racionalizálás képviselőjeként tünteti fel.

Elméletében, s így racionalizálási programjában szükségesnek tartotta a szerepét korábban megfelelően betöltő "jogállam" felváltását az új követelményekhez igazodó "cselekvés államával", amelynek fő jellemvonása a végrehajtóhatalom vezető szerepe /strong executive/.⁹³ E végrehajtóhatalom reformja két részből áll, egyrészt az u.n. "erős executiva", amelynél előtérbe kerül az egyéni vezetés, tehát amely megköveteli, hogy a "miniszterelnök primus inter paros helyett főnökké legyen",⁹⁴ másrészt a racionalizálás során meg kell szervezni a közigazgatási vezérkart, amelynek az a funkciója, hogy biztosítsa a miniszterelnök számára azt, hogy feladatát megfelelően be tudja tölteni.

"A magyar közigazgatás átszervezését azért sürgette, mert a gazdasági fejlődés következtében /aminek fő tényezőit a megnövekedett népsűrűségben, az ipari forradalomban, a

nagykapitalizmus fejlődésében jelölte meg/ a végrehajtóhatalom hatásköre, felelőssége megnőtt. A gazdasági és szociális fejlődés érdekében véleménye szerint - "a nagyüzemi méretekre növekedett közigazgatás feladatát úgy tudja csak ellátni, ha a szervezéshez, irányításhoz szükséges szakértelemmel rendelkezik."⁹⁵ Ezért szükségesnek tartotta a "közigazgatási nagyüzem" megszervezését.⁹⁶

Ennek érdekében - hogy létre lehessen hozni a racionalizáció során az u.n. közigazgatási nagyüzemet - tartotta szükségesnek a már említett vezérkar megteremtését a felmerülő szakkérdések megoldására. Álláspontja szerint azért "kell a hivataltos és szakképzett közszolgálatra áttérni, valamint a centralizációt erősen fejleszteni",⁹⁷ mivel megmaradtak a korábban funkcionáló államhatalmi szervek, azonban fejlődésük következtében hatáskörük szakirányú tevékenységekre is kiterjedt. E probléma megoldása érdekében veti fel azt a gondolatot, hogy politikai síkon a törvényhozás alapján egy erős, diktatórikus egyéni vezetést kell biztosítani. Így tehát elméletében sokkal helytállóbb a diktatórikus szellem érvényesítése, valamint a közigazgatási vezérkARBól folyó militarista vetület, mint a fasiszta elkötelezettség.

Ezzel a problémával foglalkozik A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása /1931/ című munkájának bevezetőjében, melyet Károlyi Gyula miniszterelnöknek címez, mintegy utalva arra az előbbi kitételre, hogy egy diktatórikus vezetést kell biztosítani. "A magyar köztisztviselő éppoly kitűnő emberanyag, mint a magyar katona. Jó vezetés mellett a legmagasabb teljesítményekre képes. Meggyőződésem szerint annak, hogy a közigazgatás bizalmát önmaga és a nemzet közigazgatása iránt visszanyerje és ezáltal mindazok az eredmények elérhetők legyenek, amiket a közigazgatás racionalizálásától várunk, első és nélkülözhetetlen feltétele, hogy mint javaslom, mondassék ki a miniszterelnök felelőssége a közigazgatás szervezetének és működésének gazdaságosságáért és jóságáért. A közigazgatás így megkaphatja, hogy egy feje legyen, ami a nagyüzem sikeres vezetésének sine qua nonja."⁹⁸

Ugyanerre a kérdésre tér ki a racionalizálási program-javaslatában, azonban most már nem célozva a miniszterelnök feladatára e téren, hanem konkrétan a taxációban szereplően kerül előtérbe a szellemi központ, akinek feladata a "nagyban látás": "Az integrálás, az egésznek szem előtt tartása..."⁹⁹ hiszen e nélkül maradandó eredmény elérése nem képzelhető el. "Ezért szükséges, a közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása végett a miniszterelnök hatáskörének kimerjesztése..."¹⁰⁰ Vácolja a szellemi erő feladatát is, s ezt az egységtudat fejlesztésében "... a kormányzati politikában a kormányok változásai közt is a nemzet érdekeinek legmegfelelőbb irányzat folyamatos követéséhez szükséges öntudat"¹⁰¹ fejlesztésében jelöli meg. E megoldás alkalmazásával látta biztosítottnak az egyszemélyi vezetés megvalósulását, ahol a vezető mind politikai, mind szakirányú feladatokat is el tud látni. E kettős feladat manifesztálódásának szükségességét gazdasági tényezők erősödésével, az állammonopol-kapitalizmus kiteljesedésével próbálta indokolni, mivel a fejlődő iparosodás "a gazdasági feladatok állami irányítás alá jutása...., valamint a gazdasági élet tapasztalatainak befolyása szükségessé tette, hogy a kormányzat a politikai és gazdasági kérdések irányítását egy kézbe tudja tartani."¹⁰²

"... szükség van a közigazgatási szervezet egységes irányítására, másszóval az adminisztráció fölé egyetlen legmagasabb főnök állítására. A közigazgatás feje elvileg az államfő, aki azonban túlnyomórészt átengedi ezt a funkciót a kormánynak."¹⁰³

Azonban hiában van meg a vezetés "feje", ha nincs meg a "törzse", mely hozzátartozóan szerves egységgé válva látja el a racionalizálás feladatát. Éppen ezért, hogy ezt teljesé tegyük, szükséges létrehozni a közigazgatási vezérkarokat a polgári életben, hiszen: "A közigazgatási vezérkar nélkülözhetetlen, ha magas igényeink vannak, a kormányzás eredményessége tekintetében."¹⁰⁴

"A miniszterelnök ezt a megnövekedett hatáskörét csak úgy töltheti majd be, ha egy különleges szerv, az u.n. közigazgatási vezérkar áll rendelkezésére. Általános szervezéstudomá-

nyi igazság ugyanis, hogy nagy organizációknál a főnököknek külön segédszervre van szükségük, a reájuk háruló teendők ellátásához."¹⁰⁵

Ezek a szervezetek a katonai vezérkarok analógiájaként jönnek létre, s itt jelenik meg Magyary militarista szemlélete, amikor a közigazgatás fejlesztésének programjában kiterjesztően értelmezi a hadsereg feladatát, mivel "a vezérkar funkciója nem a modern hadseregek sajátossága, hanem a nagy szervezeti egységek vezetésének követelménye, és ezért a vezérkar nélkülözhetetlen minden téren, ahol biztosítani akarjuk azt, hogy a vezetés hivatása magaslatán maradjon akkor is, amikor annak feltételei megnehezültek."¹⁰⁶

Magyary ezen a ponton találkozik kimondatlanul is Max Weber koncepciójával, amikor is Weber rámutat arra, hogy: "a katonai uralom hordozója, a tiszt sem különbözik a polgári igazgatás hivatalnokától. A modern tömeghadsereg is bürokratikus hadsereg, s a katonatiszt egyszerűen egy különös fajta hivatalnok..."¹⁰⁷ Tevékenységüket jellemzi a Fayol-i ötös elv: az előrelátás, a szervezés, parancsolás, összhang biztosítása és az ellenőrzés. E célok megvalósítása érdekében a vezérkarok tagjaival szemben kiválasztásuk és képzésük során magas igényt kell támasztani. "A vezérkar tagjai fizikai és szellemi teljesítőképesség tekintetében a tisztikar legjelesebbjei, akik a hadsereg minden fegyvernemében való tájékozottságot és állandó továbbképzést kötelesek szerezni és állandóan ellenőrzés alatt állanak abban a tekintetben, birtokában vannak e mindazoknak a szellemi képességeknek, amelyekre szükségük van. Hasonló szigorú szelekció és egyöntetű magas színvonalú szakképzés megkövetelése nélkül a közigazgatási vezérkar sem fog megvalósulhatni."¹⁰⁸

A katonai vezérkar élén a hadsereg legkiválóbb tábornokának kell állnia, s ennek analóg értelme szerint a polgári közigazgatási vezérkar élén is a legkiválóbbnak kell szerepelnie, olyannak, aki nagy áttekintéssel rendelkezik "nemcsak magasabb állása, hanem több tapasztalata, jobb tudása révén. Ezt fejezi ki Hitler által a Mein Kampf-ban meg-

fogalmazott tétel is: "Niemand erhält Autorität Untergebenen gegenüber, der nicht selbst Besserkönnen der betreffenden Arbeit ist."¹⁰⁹

A polgári vezérkar szervezési és működési tervének kidolgozásánál figyelembe vette a kormány kettős - politikai és adminisztratív - feladatát, s ennek megfelelően a közigazgatási vezérkar felállítását is két részre differenciálta, egyrészt az általános igazgatásra, mely a közigazgatás problémáival és másrészt szakirányú igazgatásra, mely gazdasági kérdések megoldásával foglalkozik.

A racionalizálás során létrehozandó közigazgatási szervezeteknek egyik legfontosabb feladata az organizációs tevékenység, amelynek megvalósíthatóságának érdekében nagy hangsúlyt kell helyezni arra, hogy a vezetők magas képzettségűek legyenek, s ez "nem rendeletekkel, hanem egyéni kiválasztással és a tehetség és szorgalom tekintetében kiválók legkedvezőbb fejlődési feltételeinek gondos biztosításával érhető csak el."¹¹⁰

Magyary elméletében kirajzolódik egy militarista, centralizációra törekvő diktatórikus tendencia, mely a világ-gazdasági válság hatására egyre gyengülő kapitalista rendszerert egy erős apparátus létrehozásával próbálta menteni. Ezzel az elmélettel segítette kora uralkodó burzsoáziájának azt a célját, hogy a hivatali helyek növelésével bővítse az anyagilag tőle függők számát, mely függő réteg egyben tömegbázisát is képezte. "A szakemberek bevonásának gondolatával elősegítette a technicista nézeteket vallók igényének teljesítését, mellyel, ahogy Lenin írta: "különösen éppen a kispolgárságot vonják a nagyburzsoázia oldalára és rendelik alá a nagyburzsoáziának, jelentős mértékben ennek az apparátusnak a segítségével, amely a parasztság, a kisiparosok, a kereskedők, stb. felső rétegeinek kényelmes, nyugott és megtisztelő állásokat juttat, amelyek betöltőiket a nép fölé helyezik."¹¹¹

2. Kövessi József a "hivatalnok államról"

Korszakunk Magyarországon is találkozhatunk olyan nézetekkel, amelyek nyugati filozófiai áramlatoktól irányozva a kapitalizmus bírálatára irányulva, ennek magasabb szintű formációval történő felváltását kívánták. Ezen irányzat képviselői ugyan észlelték bizonyos aspektusból a kapitalizmus fejlődésképtelenségét, látták annak visszásságait, de mindezek mellett módosítási tervük a magántulajdon talaján maradt; - tehát nem szocialista rendszer kialakítását tartották szükségesnek.

Az 1930-as években Magyarországon is elterjedtek olyan idealista tételekkel átítatott elméletek, amelyek a fejlődést mint pszichológiai folyamatot értelmezték, s így a valóság világában létező Marx-Engels által feltárt objektív társadalmi törvényeket a tudat szférájába helyezték át. Ilyen felfogást képviselt dr. Kövessi József, "aki elméletének kidolgozásához felhasználta és technicizmussal párosította Hendrik de Mann és Spencer tételeit."¹¹² Reformált társadalomelméletét a Laborizmus, az új gazdasági rendszer fejlődése /1935/ című munkájában fejtette ki.

Művében kritikai bírálat alá veszi a kapitalizmust, amely fejlődésképtelensége miatt már nem képes a felmerülő gazdasági problémák megoldására, s ezt meg kell változtatni. Munkájának is ez a célja "kísérlet egy új gazdasági rendszer fejlődésének rendszerbe foglalására."¹¹³ Az általa elképzelt új gazdasági rendszer azonban nem szocialista orientációjú, sőt munkája bevezetőjében célul tűzi ki a fejlődés irányának meghatározását, s általa megfogalmazva "ez a tanulmány még azt a célt is szolgálja, hogy azok részére, akik a kommunizmus eszméje után rajonganak és akik állam ellenes összeesküvésükkel a társadalmat újjá akarják alakítani, bebizonyítsa azt, hogy a fejlődés egészen más irányú."¹¹⁴

Kövessi társadalomfejlődési koncepcióját vizsgálva nyilvánvalóvá válik sajátos elképzelése, mivel a társadalmi jelenségeket nem az objektív törvényekből vezeti le, hanem

ennek a fejlődésnek szubjektív szubsztanciális hatóerőt tulajdonít hangsúlyozva azt, hogy "minden fejlődés az emberi természetből és szellemiségből indul ki."¹¹⁵

Tehát a fejlődés alapját a természet törvényeinek felismerése adja, melynek felhasználása a kultúra keretében manifestálódik. E logikából következik, hogy a kultúra mindennek az alapja, így a fejlődés is addig tart, amíg a kultúra él és létezik. Így a fejlődés permanens előrehaladásának garanciáját a kultúrszabadság biztosításában látja, s ez alapon elveti az osztályharcos alapokon álló fejlődési elvet. A fejlődést az emberi gondolkodás biztosítja, "s az új gazdasági rendbe való "átnövés" feltétele az embereknek az új kultúrában való harcában található meg."¹¹⁶

Véleménye szerint a társadalmi-gazdasági fejlődés is a természeti fejlődéstől determinált, mivel a kultúra mindig ott keletkezik, ahol célirányos tevékenység indul meg. A kultúra színvonalának függvénye, hogy mekkora mennyiségű célirányos tevékenység szükséges az életszükségletek kielégítésére, tehát, hogy az ember éppen a természeti törvények felismerése által mennyire tudja munkáját létfenntartása érdekében bővíteni. Itt a szoros értelemben vett életszükségletek kielégítéséről van szó. "Ezzel igen közel kerül ahhoz a spengleri elmélethez, amely szerint az ember egész tevékenysége a létfenntartásért folytatott állandó harc jegyében megy végbe."¹¹⁷ A természeti törvények felismerése s az e felismerésből fakadó tevékenység szüntelenül fejleszti a kultúrát. "Minél nagyobb tehát a kultúra, annál nagyobb tömeget képes eltartani, azaz minél magasabb színvonalu, annál több ember tevékenykedhet benne. A kultúrában tevékenykedő emberek tömege eszerint minden időben meg van határozva, több ember a kultúrában nem élhet, mint amennyit a kultúrtevékenység el tud tartani."¹¹⁸ Kövessi tehát ebben látja a tevékenység és a kultúra összefüggésének dialektikáját. Minden kulturfokhoz egy-egy adott gazdasági rendszer tartozik. Ezen elméleti felismerés alapján négy kulturfokot kü-

lönböztet meg, amelyhez négy gazdasági rendszer kapcsolódik. Az első kulturfok az "őstermészet felismerése", amelyhez az "őskor gazdasági rendszere" tartozott, a második a "föld termőképességének a felismerése", amelyhez a "feudalizmus gazdasági rendszere" tartozott, a harmadik kulturfok "az ipar-kereskedelem felismerése", amelyhez a "kapitalista gazdasági rendszer" tartozott, míg végezetül a negyedik s egyben legfejlettebb "a magasfoku szervezésfelismerése", melyhez a hozzátartozó gazdasági rendszert "a laborizmus gazdasági rendszerének nevezhetünk el."¹¹⁹

Munkájában nem veszi elemzés alá az említett gazdasági rendszerek osztálytartalmát, a társadalmat kettős differenciálásban vizsgálja, s a differenciálás eredményeként létrejön két csoport, mely egymással antagonisztikus ellentétben áll, s egymással állandó harcot viv. A társadalom felosztása a Nietzsche-i "Übermensch" elmélet alapján történik.

Az egyik csoport a "kiválasztottak tömege" akik előtt nyitva áll a lehetőség, hogy az adott gazdasági rendszerben érvényesüljenek, míg a másik, ezzel szembenálló, ennek alárendelt csoport a "kivetettek tömege". Az embereknek az említett felosztását, a differenciálás eredményeként elfoglalt helyüket nem tartotta egy végleges, megváltoztathatatlan állapotnak, s erre utalva fejti ki, hogy a fejlődés folyamán a kivetettek átveszik a hatalmat és kiválasztottak lesznek."¹²⁰

"Nietzsche elméletét használja fel, amikor a hatalomra való akaratot biológizálta; így a létért való küzdelem nála átalakul a hatalomért való küzdelemmé."¹²¹ A hatalomért folyó harc indítékát a gazdasági rendszerek tömegtörvényében látta, mely nem más, mint a társadalom kvantitatív mozgása. A kvantitatív tényezők alakulása, növekedése hozza létre a változásokat, mintegy egy bizonyos mennyiségen túl egy új minőség egy új kvalitás lép be. Ezt az átalakulási folyamatot vázolja kivetítve a gazdasági rendszerek fejlődésére: "Minden gazdasági rendszernek a kezdetén ritka a tömeg. A gazdasági rendszerek végén azonban sűrű a tömeg. A rendszer gazdálko-

dási módja nem tudja eltartani. Tömegfeszültség keletkezik.¹²² A keletkező tömegfeszültséget meg kell azonban szüntetni, s Kövessi ennek két módját határozza meg. Az egyik a tömegcsökkentés, míg a másik a tömegrendezés. A tömegcsökkentési alternatívát elveti, mert ennek eszköze a háború és a forradalom, amely azonban a kultúra pusztulását eredményezné; így a megoldás a másik alternatíva a tömegrendezés a "ha egy magasabb gazdasági rendszer tudatra ébredése következik be."¹²³ Választása ezen második elvre esik, s az új kifejlődő gazdasági rendszert a laborizmusban látja.

A vázolt fejlődési folyamatba helyezi el a magyar kapitalizmust. Társadalom bírálatában utal arra, hogy a "kapitalizmus a profit érdekét nézve nem törődik azzal, hogy az ember miképpen tud megélni."¹²⁴ s e tendencia tömegfeszültséget szül. E tömegfeszültséget még elősegíti és terheli a tömegszaporulat s mindez fokozottabb körütekintést, szakértelmet követel a termelés irányításában, azonban ezt a problémát a meglévő vezető garnitúra nem képes megfelelő színvonalon megoldani. Kell hogy jöjjön egy új rendszer, a laborizmus, s "A rendszer jellegzetessége a kollektív termelés és a szükségletek kielégítésében a legegényibb igényeknek a kielégítése. A gépek és munkarendszerek nagyobb jelentőségre emelkednek, mint a kapitalizmus rendszerében. A polgári államot felváltja a hivatalnok állam, mely a szellemi és fizikai munkások társadalmából áll."¹²⁵

S ez az a pont munkásságában, a hivatalnok állam koncepciója, s az ezt alkotó hivatalnok rendszer - melyet jellemez a rendszeresen gondolkodó hivatalnokszellem, - amely szoros kapcsolatot teremt Max Weber teoretikájával, s mintegy annak analógiájaként épül fel. "A modern államban a valódi uralom szükségképpen és elkerülhetetlenül a hivatalnoki testület kezében van."¹²⁶

"Max Weber az igazgatási szervezeteket vizsgálva megállapította, hogy azokat a következő vonások jellemzik:

- a/ az igazgatási szervezet tagjai személyileg szabadok, csak hivatali kötelezettségeiknek engedelmeskednek;
- b/ az igazgatási szervezet meghatározott hierarchikus rendszerben tevékenykedik;
- c/ az igazgatási szervezet meghatározott hatáskörrel rendelkezik;
- d/ az igazgatási szervezet kinevezés vagy választás alapján működik és tagjaik szakképzettséggel rendelkeznek;
- e/ az igazgatási szervezet tagjai pénzbeli díjazásban részesülnek, annak megfelelően, hogy milyen rangban állnak a hierarchikus rendszeren belül;
- f/ az igazgatási szervezet tagjainak csupán hivataluk az egyedüli vagy fő foglalkozásuk;
- g/ az igazgatási szervezet tagjainak előrehaladása a hivatalban eltöltött időtől, a teljesítménytől függ, de ezt mindig az előljáró ítéli meg;
- h/ az igazgatási szervezet tagjai szigorú, sajátos hivatali fegyelem és ellenőrzés alatt állnak.¹²⁷

A felsorolt ismertetőjegyekben véli tehát Weber felfedezni az "egyedi" hivatalnokok jellemzőit, s összehasonlítva ezt Kövessi elméletével, azonnal megmutatkozik a hasonlóság még akkor is, ha Kövessinél az egyszerűbb formában történik is. Ugyanis a hivatalnokokat jellemzi, hogy: "Szükségletét biztos, előre megállapított fizetésből elégíti ki. Munkahelyét állandósítja akkor is, ha a munka szünetel. Évente fizetéses szabadsággal rendelkezik, kedvezményeket viv ki gyermeknevelés, éltetkezés, lakás, szórakozás, utazás, stb. terén, hogy ezzel is növelje szükséglet kielégítésének lehetőségét. Munkaképtelensége vagy öregsége esetén nyugdíjat kap, ugyancsak ezzel biztosítja családját, ha elhalálozik. Betegsége esetén ingyenes orvosi kezelésben részesül."¹²⁸

Tehát szembevetendő az analógia a weberi hivatalnok állam és a Kövessi József által felállított ugyancsak hivatali

államként jellemezhető laborizmus között. Hasonlónak ítélendő kettőjük viszonyában az az ok is, amely a hivatali állam létrejöttének mozgatórugója, így Kövessinél ez a kapitalista gazdaságban keresendő, ahol a hivatalnok réteg "lassan magához ragadja a hatalmat és uralkodik úgy az állam, mint a tőke felett."¹²⁹ Tehát a tökéletes tudás megtestesítői a hivatalnokok.

Ennek a tételnek pendantja a weberi nézet, mely szerint "hivatali apparátus nélkül társadalmi igazgatás nem képzelhető el, hiszen csakis a hivatali apparátus léte biztosítja a szakértelmet, a különböző állami ügyek intézésénél. A hivatali apparátus kialakulását Max Weber a modern pénzgazdálkodással, a monolit államok kialakulásával, valamint azzal magyarázta, hogy az ilyen apparátusnak alapvető a technikai fölénye minden más forma mellett."¹³⁰

A kapitalizmus tömegfeszültségében Kövessi négy kulturhordozóderőt különböztet meg: az államot, a hivatalnokokat, a termelési hivatalnokokat, a tőkést és fizikai munkást. Ezek közül az új gazdasági rend megteremtésére a már említett okok miatt a hivatalnokokat, valamint a termelési hivatalnokokat /mérnököket/ tartotta alkalmasnak, bennük látta a kultúra hordozóját. Technicista nézetei megnyilvánulnak választásában is; a mérnököket tartotta alkalmasnak arra, hogy biztosítsák a szükségletek harmónikus kialakítását, a személyes boldogság megteremtését, azáltal, hogy adottságaik folytán ők ismerik fel leggyorsabban a társadalom fejlődését elősegítő természeti törvényeket.

Okfejtésének végső célja egyrészt az volt, hogy elméletileg alátámassza az emberek között fennálló egyenlőtlenséget és az ebből fakadó társadalmi igazságtalanságok keletkezését, illetve meglétét, melyet a természet örök törvénye deklarál, másrészt az, hogy a technikai fejlődés következtében szükségessé váló új társadalmi rendszert a "laborizmust" bevezesse. Azonban laborizmusa nem volt más, mint a kor igényeiből fakadó és ahhoz igazodó a magántulajdonon alapuló

managerizmus, amelynek térhódítása által fő jellegzetességeként a polgári államot felváltja a hivatalnok állam. Ezzel a koncepciójával sem alkotott újat, mert tudva vagy tudatlannul Max Weber tételeit dolgozta fel.

A társadalom összetételében is változást tételezett fel, a társadalomban két réteg marad, a szellemi és a fizikai munkások rétege. A képviselőház szerepe tételeiben degradálódik, funkciója a termelés és a fogyasztás technikai művelete közötti összhang s arány megteremtésére korlátozódik. Államelméletében nem teszi vizsgálat tárgyává az állam politikai funkcióját, csupán érinti, hogy az általa javasolt új gazdasági rendszerben, a "vallás, a tudomány magas fejlődést fog elérni."¹³¹

Kövessi elmélete végeredményben egy technicista szemléletből eredő "szervezett" managerkapitalizmus igényét tükrözi, kiemelve azt, hogy e rendszerben az értelmiség hivatott a vezetésre.

B e f e j e z é s

Munkám bevezető soraiban dolgozatom tárgyának meghatározásakor kiemeltem azt, hogy igyekszem bemutatni azokat az államra, illetve annak ismérveire vonatkozó hivatalos nézeteket, elméleteket, amelyek a Horthy-kori Magyarországon hatottak, s e vizsgálat során törekszem annak az apologetikának a megvilágítására, melyet e korszak legalizál gondolkói kifejtettek.

A szakirodalomban e tárgy és korszak kutatói, maradéktalanul kifejtik kritikai, marasztaló tételeiket. Dolgozatom egyes fejezetei utalásszerűen tartalmazzák is ezeket a bírálatokat, melyet egyes személyeknél és intézményeknél helytállóak, másoknál viszont a kritika kritikájával élve olykor megalapozatlannak tartok. A kritika főleg az ellen irányul, hogy ezen gondolkodók nem annyira az emberiség ismereteinek gyarapítását szolgálták, hanem inkább a fennálló rend létjogosultságának bizonyítását - mely vélemény maradéktalanul elfogad-

ható. Azonban az vitathatatlan, hogy jó néhányan közülük a szaktudományok eredményeinek elvi összefoglalását adták, az általuk alkalmazott egyes kategóriák, intézmények helytállóak, s meglétük a szocialista tudományban is biztosított - viszont a tartalom létjogosultságát veszti, s így az elvetendő. Ha csak utalok a polgári liberális Krisztics Sándor munkásságára, vagy Magyary Zoltán elméletére, akkor bizonyítotttnak látom azoknak a véleményeknek a cáfolatát, amelyek egyértelműen tagadják a gondolkodók bizonyos vonatkozásokban vett haladó voltát.

Ez alapon nem tartom szerencsésnek egy olyan kategóriának a felállítását, - melybe beletartoznak valamennyien azok a gondolkodók, akik a tárgyalt korszakban hivatalos ismerésben részesültek - amely szerint tételeik és munkásságuk egyértelműen tagadható.

J e g y z e t e k

- 1 Antalfy György-Papp Ignác: A politikai és jogi tanok története /Szerk.: Antalfy György, Bp. 1974/ Tankönyvkiadó 18.1.
- 2 Antalfy György-Papp Ignác: Im. 23.1.
- 3 Magyarország története 1918-1919 1919-1945 /Szerk.: Ránki György, Bp., 1976/ Akadémiai Kiadó 396-397, 402.1.
- 4 Gömbös Gyula beszéde 1923. december 17-én, Uo. 405. 1.
- 5 Uo. 405. 1.
- 6 Uo. 406. 1.
- 7 Krisztics Sándor: Politika /Bp., 1931/I. 314. 1.
- 8 Papp Ignác: Fejezetek a politikai és jogi gondolkodás történetéből 1924-1950. /Acta Iur. et Pol. Szeged, 1974/ Tom.XXI. Fasc. 3.,/52. 1.
- 9 Concha Győző: Politika /Bp., 1907/ I. 201. 1.
- 10 Krisztics Sándor: Politika /Bp., 1931/ I. 249. 1.
- 11 Krisztics Sándor: Im. I. 249. 1.
- 12 Krisztics Sándor: Im. I. 250. 1.
- 13 Krisztics Sándor: Im. I. 250. 1.
- 14 Papp Ignác: Im. 53. 1.
- 15 Krisztics Sándor: Im. I. 250. 1.
- 16 Papp Ignác: Im. 53. 1.
- 17 Krisztics Sándor: Im. I. 302. 1.
- 18 Laveleye, Emil: Le gouvernement dans la democratie. Vol. I. 24. 1.
- 19 Krisztics Sándor: Im. I. 303. 1.
- 20 Krisztics Sándor: Im. I. 304. 1.
- 21 Krisztics Sándor: Im. I. 305. 1.
- 22 Smith-Bruce: Liberty and liberalisme 618. 1.
- 23 Krisztics Sándor: Im. I. 306. 1.
- 24 Krisztics Sándor: Im. I. 306. 1.
- 25 Beckerath: Wesen und Werden des fascistischen Staates. 154. 1.
- 26 Krisztics Sándor: Im. I. 307. 1.

- 27 Krisztics Sándor: Im. I. 307. 1.
- 28 Fichte JohannGottlieb: Beitrag zur Berichtugung der Unteile der Publikums über die französischen Revolution, /1973/ 26. 1.
- 29 Krisztics Sándor: Im. I. 308. 1.
- 30 Krisztics Sándor: Im. I. 309. 1.
- 31 Stammler Rudolf: Lehrbuch der Rechtsphilosophie /Berlin und Leipzig 1923/ 280. 1.
- 32 Stammler Rudolf: Der Rechtsstaat. Rechtsphilosophische Abhandlungen und Vorträge, II. 213. 1.
- 33 Kelsen Hans: Der soziologische und juristische Staatsbegriff, 1921 -86. 1.
- 34 Krisztics Sándor: Im. I. 310. 1.
- 35 Beinder: Philosophie des Rechts, 1925. 485. 1. - Kelsen és az osztrák tiszta jogtani iskola bírálátát adja.
- 36 Gierke Otto: Die Grundbegriffe des Staatsrechts. 105. 1.
- 37 Krisztics Sándor: Im. I. 321. 1.
- 38 Krisztics Sándor: Im. I. 313. 1.
- 39 Krisztics Sándor: Im. I. 313. 1.
- 40 Krisztics Sándor: Im. I. 313. 1.
- 41 Jhering, Rudolf: Zweck im Recht, 193. 1.
- 42 Krisztics Sándor: Im. I. 374. 1.
- 43 Papp Ignác: Im. 55. 1.
- 44 Krisztics Sándor: Im. I. 464. 1.
- 45 Papp Ignác: Im. 56. 1.
- 46 Krisztics Sándor: Im. I. 495. 1.
- 47 Krisztics Sándor: Im. I. 377. 1.
- 48 Krisztics Sándor: Im. I. 377. 1.
- 49 Sándor Pál: A magyar filozófia története 1900-1945 /Bp., 193/ I. 174. 1.
- 50 Sándor Pál: Im. I. 174. 1.
- 51 Nagy József: Kornis Gyula mint kulturpolitikus /Bp., 1928/ 7. 1.
- 52 Nagy József: Im. 10. 1.
- 53 Nagy József: Im. 10. 1.
- 54 Sándor Pál: Im. I. 175-176. 1.

- 55 Kornis Gyula: Az államférfi /Bp., 1933/ II. 6. 1.
- 56 Kornis Gyula: Im. II. 42-43. 1.
- 57 Kornis Gyula: Im. II. 302. 1.
- 58 Kornis Gyula: Im. II. 304. 1.
- 59 Kornis Gyula: Im. II. 304. 1.
- 60 Kornis Gyula: Im. II. 307. 1.
- 61 Sándor Pál: Im. I. 179. 1.
- 62 Kornis Gyula: Im. II. 314. 1.
- 63 Uo.
- 64 Sándor Pál: Im. I. 225. 1.
- 65 Sándor Pál: Im. I. 226. 1.
- 66 Sándor Pál: Im. I. 226. 1.
- 67 Prohászka Lajos: A Vándor és Bujdosó /Bp., 1934/ 95-102. 1.
- 68 Antalfy György-Papp Ignác: Im. 57. 1.
- 69 Horváth Sándor: Állameszme és a népek önrendelkezési joga /Bp., 1918/ 17. 1.
- 70 Horváth Sándor: Im./1918/ 36. 1.
- 71 Horváth Sándor: Im. /1918/ 12. 1.
- 72 Horváth Sándor: Im. /1918/ 19. 1.
- 73 Horváth Sándor: Im. /1918/ 18. 1.
- 74 Horváth Sándor: Im. /1918/ 18. 1.
- 75 Horváth Sándor: Im. /1918/ 18. 1.
- 76 Horváth Sándor: Im. /1918/ 25. 1.
- 77 Horváth Sándor: Im. /1918/ 26. 1.
- 78 Sándor Pál: Im. I. 115. 1.
- 79 Horváth Sándor: Im. /1918/ 38. 1.
- 80 Horváth Sándor: Im. /1918/ 39. 1.
- 81 Horváth Sándor: Im. /1918/ 39. 1.
- 82 Horváth Sándor: Társadalmi alakulások és a természetjog /Bp., 1942/ 8. 1.
- 83 Horváth Sándor: Im. /1942/ 8. 1.
- 84 Horváth Sándor: Im. /1942/ 13. 1.
- 85 Horváth Sándor: Im. /1942/ 22. 1.
- 86 Horváth Sándor: Im. /1942/ 23. 1.
- 87 Veres Gábor: A közigazgatás racionalizálása /Bp., 1931/
- 88 Martonyi János: Új magyar közigazgatás felé /Kolozsvár, 1943/ 6. 1.

- 89 Tarján Imre: *Technicista elméletek Magyarországon a két világháború között* /Bp., 1975/ Tudományos szocializmus füzetek, 65. 1.
- 90 Magyarország története 1918-1919 1919-1945. Főszerk.: Ránki György /Bp., 1976/ 884. 1.
- 91 Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása* /Bp., 1930/ 56. 1.
- 92 Magyary Zoltán: Im. /1930/ 54. 1.
- 93 Magyary Zoltán: *Közigazgatási Vezérkar* /Bp., 1938/ 37. 1.
- 94 Uo.
- 95 Magyary Zoltán: Im. /1930/ 2. 1.
- 96 Tarján Imre: Im. 65. 1.
- 97 Magyary Zoltán: *A hivatásos közszolgalat megoldhatatlan kérdései* /Kolozsvár, 1944/ 5. 1.
- 98 Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása* /Bp., 1931/ 5. 1.
- 99 Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálásának programja* /Bp., 1932/ 15. 1.
- 100 Magyary Zoltán: Im. /1932/ 16. 1.
- 101 Magyary Zoltán: Im. /1932/ 16. 1.
- 102 Magyary Zoltán: Im. /1930/ 25. 1.
- 103 Martonyi János: Im. 6-7. 1.
- 104 Magyary Zoltán: Im. /1938/ 26. 1.
- 105 Martonyi János: Im. 7. 1.
- 106 Magyary Zoltán: Im. /1938/ 5. 1.
- 107 Weber Max: *Állam Politika Tudomány* /Bp., 1970/ 386. 1.
- 108 Magyary Zoltán: Im. /1938/ 27. 1.
- 109 Magyary Zoltán: Im. /1938/ 10. 1.
- 110 Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása* /Bp., 1931/ 16. 1.
- 111 Tarján Imre: Im. 67. 1.
- 112 Tarján Imre: Im. 72. 1.
- 113 Kövessi József: *Laborizmus. Az új gazdasági rendszer fejlődése* /Debrecen, 1935/ 1. 1.
- 114 Uo.
- 115 Uo.

- 116 Tarján Imre: Im. 73. 1.
- 117 Uo.
- 118 Kövessi József: Im. 4. 1.
- 119 Uo.
- 120 Kövessi József: Im. 11. 1.
- 121 Tarján Imre: Im. 74. 1.
- 122 Kövessi József: Im. 8. 1.
- 123 Uo.
- 124 Kövessi József: Im. 7. 1.
- 125 Uo.
- 126 Weber Max: Im. 385. 1.
- 127 Antalffy György-Papp Ignác: 380-381. 1.
- 128 Kövessi József: Im. 15-16. 1.
- 129 Kövessi József: Im. 15. 1.
- 130 Antalffy György-Papp Ignác: Im. 381. 1.
- 131 Kövessi József: Im. 7. 1.

Biró György

A KETTŐS ADÓZÁST KIZÁRÓ NEMZETKÖZI EGYEZMÉNYEK, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A KÉRDÉS KÜLGAZDASÁGI JELENTŐSÉGÉRE

Bevezetés

A kettős adózás kérdése nem mai keletű probléma. Dolgozatomban a kettős adóztatás elkerülésének kérdésével úgy próbálok foglalkozni, mint egy olyan részkérdéssel, amelynek jelentőségét napjaink gazdasági igényei - a nemzeti kereteket túllépő kooperáció és az integráció - többszöröskére növelték.

Ezért a szoros értelemben vett kettős adózási problémán túl, szeretném elemezni az említett gazdasági folyamatokat, és a jognak /jelen esetben a kettős adózás elkerülése kérdésének/, mint felépítményi elemnek ezekre a gazdasági alapon végbemenő fejlődési tendenciákra való pozitív vagy negatív visszahatását. A kettős adózás kérdése /bizonyos fokig azért is, mert a pénzügyi jog keretében viszonylag kis helyet foglal el/ nem túl gyakran napirendre kerülő téma. Alapelvei a II. világháború utáni évektől nem változtak. A gazdasági életben való szerepe hazánkban, de a többi szocialista országban is egészen az új gazdaságirányítási rendszer életbelépéséig majdhogynem kizárólag az állampolgárok jogügyleteire korlátozódott. A kérdéssel foglalkozó irodalom sem tekinthető terjedelmesnek. A tárgykört érintő munkák nagyrésze viszonylag régi /1959-1960/, illetve a pénzügyi jog számos más ágazata mellett, jelentéktelen részt képvisel egyes összefoglaló munkákban.

"A Külgazdasági és pénzügyi tanulmányok a ma már gazdaságilag is jelentős szerepet játszó kettős adózás kérdésének ezideig kevés teret szenteltek, elsősorban a pénzügyi-valutáris

és a gazdasági szabályozókbeli nehézségekre hívják fel a figyelmet. Ezek a nehézségek sokszor nem csupán technikai jellegűek, hanem gyakran kevésbé érett gazdasági feltételeket takarnak. Ugyanakkor megállapítható, - mint Sirjajev is írja - hogy "a közös vállalatok alapításának technikai nehézségei... a jelenlegi szakaszban ... teljesen megszüntethetők olyan megfelelő módszerek, jogi normák, stb. összeegyeztetésével, amelyek mindenrésztvevő ország érdekeit megfelelően biztosítják."

Az említett súlypontosításnak megfelelően próbáltam dolgozatomat tagolni, amelyet így két fő részre osztottam. Az első részben kívánok foglalkozni a kettős adóztatási jog jogrendszerbeli helyével, röviden a történetével, fogalmával és lényeges jellemzőivel.

Ezután a kettős adóztatás elkerülésének megjelenési formái következnek, kiemelve a legfontosabbakat. Végül még ebben a főrészben kap helyet a jelenleg látható kettős adózást kizáró egyezményeink rövid áttekintése, elemezni azonban csak a legújabb és legkorszerűbb magyar-osztrák egyezményeket kívánom.

A második főrész kizárólag a kettős adózás elkerülésének megnövekedett gazdasági jelentőségével foglalkozik. Ezen belül elengedhetetlenül fontos a gazdasági alapvetés, majd a kettős adózás külgazdasági vonatkozását próbálom megvizsgálni. Végül a szocialista integráción belüli kooperációhoz kapcsolódó adózási nehézségeket szeretném megvilágítani. Természetesen a vizsgálódás középpontjában a magyar gazdasági élet áll.

I.

1. A kettős adózás intézményéről általában

A kettős adóztatás elkerülésének lényege az az elv, hogy "két államban azonosan adóztatott tényálláskomplexum

csak egyszer volna megterhelhető" /Nagy Tibor/, vagyis az erre irányuló egyezményeknek az a célja, hogy az adóalanyt ugyanazon tevékenység, vagy egyéb tényállás alapján ne terhelje két vagy több állam területén azonos jellegű adó.

"Mivel az adóztatási felségjog az állami szuverenitás egyik speciális megnyilvánulása", az adójogban az sohasem probléma, hogy az államok a külföldi, vagy belföldi adójog között választanak-e, ugyanis mindig a belföldi jog jöhet csak számba. Kollízió legfeljebb csak úgy képzelhető el, hogy ugyanazt az adótárgyat két /vagy több/ adóztatási felségjog akarja kihasználni. Mivel az érintett államok mindegyikének érdeke, hogy ez ne történjen meg, kettős adózást kizáró egyezményeket kötnek. Mindez azonban csak a viszonosság széleskörű érvényrejuttatásával lehetséges. A viszonosságból viszont az következik, hogy az a szerződő államokra nézve, soha nem jelent egyenlőséget. A jobbik eset még az, ha ingadozó /az egyik téren az egyiknek kedvezőbb, a másik téren a másiknak és így hosszabb távon kiegyenlítik egymást/, de ha tartósan egyenlőtlen, ez már komoly gondot jelent. Ezért figyelemmel kell lenni arra, hogy a viszonylagos egyensúly követelménye és a tárgyalási pozíciók összhangban legyenek egymással.

A szocialista országokban a nemzetközi adójog és ezen belül a kettős adózási kérdéskör sokkal szűkebb területre korlátozódik, mint a tőkés államokban. Ennek kettős oka van. Egyrészt a tőkés államokban mind a nemzetközi munkaerővándorlás, mind a tőke mozgás igen jelentős mértékű. Másrészt szocialista viszonylatban volt időszak, amikor a kérdés csak állampolgárookra vonatkozott, mivel a vállalatok állami tulajdonba kerülésével egyidőben autarkias tendenciák kerültek előtérbe, ezzel szemben a nemzetközi gazdasági együttműködés gondolata és szükségessége háttérbe szorult. Ez a korszak nem vetette fel sürgetően a kettős adózás kizárásának problémáját.

"Az adóztatás a történelem során mindig jelentős terhet rótt az adóalanyokra. Az erős államszervezettel rendelkező birodalmak hatalmának alapját a befolyt adó képezte. Különösen így van ez a modern társadalmakban, mivel az adó mindenütt rendszerezett és komoly mértékű. Ha tehát megduplázódik, /azaz kettős

adózást jelent/ különösen súlyos teher, és mint ilyen akadályozó tényezőt gyümölcsöző nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak.

2. A kettős adóztatás problémájának jogrendszerbeli helye

A kérdés vizsgálatánál egyszerűbb, ha a résztől halkanunk az egész felé. A kettős adóztatás elkerülése a nemzetközi adójog négy részterülete közül a legjelentősebb. További részterületek: az egyenlő elbánás biztosítása adózás terén; az adóügyekben való együttműködés /mentesség, kedvezmény/ és az adóügyi jogsegély egyezmények.

A nagyobb körben folytatva a rendszerbeli elhelyezést, a nemzetközi adójog pedig a nemzetközi pénzügyi jog egyik legjelentősebb része, de nem kizárólagos területe. A szerzők többsége a nemzetközi pénzügyi jog részének tekinti még a vámjogi egyezményeket; a nemzetközi pénzügyi szervezetek áttekintését és végül a nemzetközi fizetések jogát.

Felmerülhet a kérdés, hogy a nemzetközi pénzügyi jog önálló jogággá vált-e és függetlenedett a belső pénzügyi jogtól, avagy annak egy részét képezi? A pénzügyi jogi tudományág művelőinek nagy része amellet, hogy a nemzetközi vonatkozású pénzügyek számbeli és jelentőségbeli növekedését elismeri, a nemzetközi kapcsolatok pénzügyi jogát, a tág értelemben vett pénzügyi jog igen számottevő részének tekinti. A pénzügyi jog önálló jogágként való létezése manapság pedig már nem napirenden lévő kérdés, legalább is hazánkban.

3. A kettős adózás kizárásának története

A kérdésnek különösen a XX. században, sőt méginkább a II. világháború után nőtt meg a jelentősége, mivel azóta minden ország az adóalanyokra komoly terheket róó adórendszert dolgozott ki. Mégis, a kettős adózás elkerülésére irányuló szándék első írásos dokumentuma már a XII. században

megjelent, amikor is Jacobus azoknak a ferrarai polgároknak bolognai adókötelezettségéről értekezett, akiknek Bolognában is és Ferrarában is volt vagyonuk.

Az első, elismert kettős adózást kizáró egyezményt az Osztrák-Magyar Monarchia és Poroszország kötötte 1899-ben. Mégis, a kérdésnek egyetemes szinten való elismerésére csak 1920-ban került sor, a Brüsszelben tartott Nemzetközi Pénzügyi-jogi Konferencián.

A két világháború között, a népszövetség jogtudósai dolgoztak ki egyezmény tervezeteket, mintegy mintaként. A ma is hatályban lévő magyar-lengyel egyezmény /1931. XXVII.tc./ ilyen minta alapján született. Az ENSZ keretében ma is folytak ilyen munkálatok, de eddig ennek kézzel fogható eredménye nincs. Ellenben van egy világszerte használatos modell, amelyet a tőkés országok következetesen alkalmaznak is: az OECD 23 fejlett tőkés tagállama által 1963-ban kidolgozott általános kettős adózást kizáró szerződés tervezetről van szó. Sajnos szocialista viszonylatban ilyen minta nincs, és ez tarthatatlan, pedig ez a gazdasági kapcsolatteremtés vonatkozásában indokolt lenne.

4. A kettős adózás fogalma, alapelvei és jellegzetességei

A kettős adózás fogalmának meghatározása az I., fejezetben röviden már megtörtént. Most az alapgondolatot azért mégis megismételném: az egyezmény alanyai, a szuverén államok, akik kölcsönösen korlátozzák hazai pénzügyi-adóztatási szuverenitásukat, megállapodnak, hogy ugyanazon fajta adóval csak egy-ük terhelje az adóalanyt. Hogy melyik állam lesz ez, az erre vonatkozó nemzetközi adójogi alapelvek a következők:

- a/ az állampolgársági elv,
- b/ az illetőségi elv és
- c/ a területiség elve.

Az állampolgársági elv szerint, az az állam adóztatja meg az adóalanyt, amelynek az illető személy az állampolgára

- függetlenül attól, hogy ez az illető hol lakik, vagy a vagyona hol fekszik. (Ez az elv a II. világháború előtt volt jelentősebb). Ma már magyar viszonylatban teljesen halottnak tekinthető. Az egyetlen kivétel, az öröklési adó területén jelentkezik, de ez is csak egyes országok szabályozásában. Ugy érzem, a kérdés márcsak azért sem igényel különösebb kifejtést, mert az új magyar-osztrák egyezmény is az illetőségi és területi elv kombinációjából áll és csak a lakóhely, vagy tartózkodási hely meghatározhatatlansága esetén jön számba az állampolgársági elv, mint kiegészítő.

Az illetőségi elv szerint, egy bizonyos országban tartózkodó, ott lakó természetes és jogi személyek valamennyi jövedelme a tartózkodási hely országában adózik, vagyis azok a vagyonok, vagy jövedelmek, amelyek nem kötődnek feltétlenül valamely szerződő fél területéhez, abban az államban kerülnek adóztatásra, amelyben a vagyon tulajdonosának /birtokosának/ és jövedelme élvezőjének a lakóhelye /illetősége/ vagy a jogi személy székhelye /igazgatási helye/ van, - tekintet nélkül állampolgárságukra. Érdekes, hogy egészen a II. világháborúig általában az illetőségi elvet csak másodlagosan vették figyelembe az állampolgársági elv mögött, ha az állampolgársági elv nem nyújtott támpontot - pl. kettős állampolgárság, vagy hontalanság esetén. Ilyen feltételek mellett gyakori volt, hogy az állampolgárok állampolgárságot, a cégek székhelyet változtattak. Ennek a mai megfelelője, ami Nyugat-Európában megfigyelhető, hogy az állampolgárok lakhelyet változtatnak és állandó lakhelyül kisebb adóval terhelt államot választanak. Különösen szembeűnő ez Svédországban, - ahol magas jövedelmeknél a jövedelemadó néha megközelíti a jövedelem teljes összegét - sok svéd számára adózásbelileg kedvezőbb lakhelyet választ - pl. Monacot.

Az illetőségi elvnek a tőkevagyon és tőkejövedelem, valamint az ingó vagyon adószabályozásánál van különös jelentősége. Így pl. az OECD-minta alapján születő szerződésekben a tőkét exportáló állam érdekei sokkal inkább képviselve vannak, mint

a jövedelem keletkezési helyének. A jövedelemforrás államának csak kb. 5-25 % adóztatási szerepet enged, a tartózkodási hely szerinti ország elsőbbséget, vagy esetleg kizárólagosságot élvez. /Mint azt a később elemzésre kerülő magyar-osztrák egyezménynél látni fogjuk, különösen így jelentkezik ez az elv részvénytársaságok esetében, ahol az osztalék az illetőségi elv szerint adózik, továbbá licenciatadásoknál és mindenfajta közlekedési eszközöknél és fuvarozásnál. Ugyanakkor ha a vállalkozás telephelyet ie létesít a másik országban, akkor a telephelyi nyereség a forrás államában adóztatható, tehát területi elv szerint.

A területiség elve olyan vagyonok és jövedelmek megadóztatásánál érvényesül, amelyek valamely állam területéhez vannak kötve, vagyis a vagyon vagy jövedelem megadóztatása abban az államban történik, ahol az képződik, vagy van. Így tehát ennek az elvnek a jelentősége ingatlan vagyon és hozadéka, valamint vállalati telephely vonatkozásában a legnagyobb.

Az egyezményekben az említett elvek általában egymást kiegészítve, illetve felváltva érvényesülnek. Az egyezmények az egyenesadókra terjednek ki. A közvetett adók /forgalmiadók és a fogyasztási adók/ ugyanis ártényezők, és ezért a kettős adózás kizárásában szerepük fogalmilag kizárt. /Mivel ártényezők és így továbbháríthatók/.

Az egyenesadók körébe tartozó magyar adónemek a magyar-osztrák szerződések alapján:

- a/ az általános jövedelemadó,
- b/ a szellemi tevékenységet folytatók jövedelemadója,
- c/ a mezőgazdasági lakosság jövedelemadója,
- d/ a nyereségadó és vállalati külön adó,
- e/ a külföldi részvétellel működő gazdasági társulások, nyereségadója,
- f/ a házadó,
- g/ a házértékadó,
- h/ a telekadó,
- i/ a községfejlesztési hozzájárulás és

j/ a kereskedelmi társaságok osztalék- és nyereség
kifizetése utáni illeték /1976. évi 2. tvr./

Ehhez kapcsolódik még a másik magyar-osztrák egyezmény
/1976. évi 1. tvr./ alapján az öröklési illeték is.

A kettős adóztatás elkerülését célzó nemzetközi egyez-
ményekben merül fel annak problémája, hogy az egyes adójogok-
ban szereplő közös fogalmak mint lakhely, tartózkodási hely,
székhely, jövedelem, ingó, ingatlan, stb. más-más jelentést
takarnak. Ezt a kérdést az egyezmények általában úgy oldják
meg, hogy az egyes terminológiákat annak az államnak a megha-
tározása alapján kell érteni, amelyik az egyezmény alapján
adóhatósági jogkört szerez az adótárgy felett.

II.

A kettős adózást kizáró egyezmények megjelenési formái

Az egyezmények megjelenési formái lehetnek jogszabályi
alakban megjelenők és nem jogszabály jellegűek. Az angolszász
jogrendszerekben, az állam által kötött nemzetközi egyezmények
automatikusan jogforrások lesznek. A többi jogrendszer-
ben nem automatikusan következik az egyezményekből a jogforrá-
si jelleg, ezért az államok általában törekszenek arra, hogy
ha megfelelő gyakorlat alakult ki közöttük, azt előbb-utóbb
jogszabályi formába öntsék.

A megjelenési formák:

- /1/ a kettős adózást kizáró nemzetközi egyezményeket
becikkelyező jogszabályok;
- /2/ a hazai jogszabályok külföldieket érintő kettősadó-
zási kérdései;
- /3/ diplomáciai képviselőkkel kapcsolatos szabályok és
biztonsági egyezmények;
- /4/ egyéb nemzetközi megállapodások, különösen: a keres-
kedelmi egyezmények, a jogsegély egyezmények, a légi-

vasuti és közuti gépjármű szállítási megállapodások, a kulturális és szociálpolitikai egyezmények és az egyéb államközi megállapodások;

/5/ a kettős adózási kérdéseknek jogszabályi formát nem nyert dokumentumai: a viszonzossági megállapodások és egyéb formák /levélváltás/.

A kettős adózást kizáró nemzetközi egyezményeket becikelyező jogszabályokat tekinthetjük a legmagasabb rendű megjelenési formának. Ilyenek létrehozása a cél, mivel az ^{adóalanyoknak} azVnagobb biztonságot ad, elsősorban viszonylagos állandósága miatt. Amíg idáig eljutnak az államok, általában a többi felsorolt megjelenési forma segíti a kérdés megoldását.

Az egyik legfontosabb ilyen sajátos eszköz a kereskedelmi egyezmény. Főleg ott jelentős, ahol a gazdasági kapcsolatok manapság kezdenek bővülni, mint pl. a fejlődő országok vonatkozásában, melyek esetében a kereskedelmi egyezmény előfutárként rövid távra kedvező és gyors megoldást ad, de mivel nem tekinthető állandónak idővel felmerül a végleges megoldás szükségessége. /Ilyen volt pl. az 1970-es magyar-iraki megállapodás, amely jó előkészítő volt és most már folyik az egyezmény előkészítése/.

Szintén jó alapot adnak a végleges rendezésre a viszonzossági megállapodások, illetve sürgős esetekben a levélváltások. Így pl. több részterületet pontosan kimunkált a magyar-NSZK viszonzosság.

1972-ben levélváltás útján megszüntették a licenciadíjak kétszeri adóztatását, vagyis abban az országban, ahonnan a licencia díj átutalását teljesítik - a vevő országában - nem vonnak le nyereség-, jövedelem- és társulati adót. Utóbb, ezt kiterjesztették a vagyoadóra is. Ugyanebben az évben megállapodás született arról, hogy egymás légiközlekedési vállalatait, a másik fél országában végzett üzletszerű tevékenységével kapcsolatban jövedelmi-, társulati-, vagyoadó és forgalmiadó nem terheli. Azóta már folynak is a két állam viszonylatában a részmegoldásokat összegező egyezményről a tárgyalások.

III.

Hazánk kettős adózást kizáró egyezményeinek áttekintése

Jelenleg Magyarországnak összesen 11 ilyen tárgyú egyezménye van, amely előnyös helyzetet teremt, hogyha figyelembe vesszük, hogy hazánknak a világ majdnem minden országával többé-kevésbé szoros gazdasági kapcsolata van. Ebből a 11 egyezményből is 6 a II. világháború előtt született, s ez egyrészt azt jelenti, hogy azokat még a tökéletes Magyarország kötötte, másrészt, hogy még erősebben hatott az állampolgársági elv. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy hazánknak sürgősen ki kell építenie a megállapodások egész sorát, elsősorban a legfontosabb gazdasági partnereinkkel. Újakat is kell alkotni, de a meglévők is majdnem mind felújításra szorulnak, mivel legtöbb nem a gazdaságilag legfontosabb területeket szabályozza /magyar-román/ vagy esetleg nem funkcionál /az olaszokkal/.

A meglévő egyezmények időrendi sorrendben:

- a magyar-olasz /1928. XXIV. tc./
- a magyar-jugoszláv /1930. XIII. tc./
- a magyar-lengyel /1931. XXVII. tc./
- a magyar-svéd /1937. XXV. tc./
- a magyar-holland /1940. V. tc./
- a magyar-svájci /1949. VI. tv./
- a magyar-román /1949. 16. tvr./
- a magyar-osztrák /1976. 1-2. tvr./

Az egyezmények mindegyikét nem kívánom részletesen elemezni, csak a legmodernebbeket, az 1976-ban jogszabályi formát nyert magyar-osztrák egyezményeket. A többi egyezménynél csak néhány érdekességet emelnék ki.

A magyar-olasz a legrégebben megkötött egyezmény. Mint legelső, eléggé rányomta bélyegét a felszabadulás előtt kötött többi egyezményre is, így ezek között különbségeket csak kisebb részkérdések vonatkozásában találunk. Az egyezményt gyakorlatilag nem alkalmazzák, mert az olaszok az 1945 utáni változásokra hivatkoznak, így mi sem alkalmazzuk, figyelembe véve

a viszonyosság hiányát. Érdemes lenne egy új egyezményt kötni, hiszen ebben mindkét fél érdekelt lenne, mert elég sok vegyes vállalatunk van /pl. Hungarocamion, Eurocar, Hungarotox, Gambino, stb./.

A magyar-jugoszláv megállapodás majdnem megegyezik az előzővel konstrukciójában, csak még kiegészül azzal, hogy a házőrési társaságok székhely szerint adóznak. Hatálya 1941 és 1947 között fel volt függesztve.

A magyar-lengyel egyezmény hiányosságaira utal az a körülmény, hogy a HALDEX adózására külön államközi megállapodás van.

A magyar-svéd, magyar-holland és a magyar-svájci egyezmény között lényegbe vágó különbség nincs. Általános szabályként a jövedelmek és a vagyon is illetőségi elv szerint adózik és ez alól van néhány kivétel /pl. értelemszerűen az ingatlan adózása területi elv szerint történik/. Mindegyik egyezmény a munkajövedelmek tekintetében utólag annyit módosult, hogy a munkajövedelem ott adózik, ahol a munkát kifejtik, azonban ha a 183 nap időtartamát nem érte el, akkor lakhely szerint. A magyar-svájci egyezményt, bár csak 1949-ben cikkelyezték be, még a háború alatt született. Így szerkezetében és elveiben is az első hat egyezmény közé tartozik.

A felszabadulás után kötött első és sokáig egyetlen egyezményünk a magyar-román volt. Már új, szocialista tartalmú egyezmény, de ugyanakkor az akkori idők rossz értelemben vett gazdasági önállóságra törekvő elképzeléseit valósította meg azzal, hogy a kettős adózás kérdését kizárólag állampolgárok vonatkozásában oldotta meg.

Az egyezmény jogdogmatikailag elég merev, mert az akkori-
ban előre törő illetőségi elvvel szemben, csaknem teljesen a területi elvet részesíti előnyben. Ez általában a mozgékonyabbnak minősülő ország vonatkozásában kedvezőtlenebb és ezek jelen esetben mi vagyunk. Itt lehet még megjegyezni, hogy Romániával nem ez az első kettős adózást kizáró egyezményünk, de az előzőt nem iktatták törvénybe.

Az említett egyezmények átfogóan szabályozzák az egyenesadók kizárását, de ezenkívül még van néhány speciálisan gépjárműadó-ra vonatkozó megállapodás, amelyek különböző fuvarozási egyez-ményekben kapnak helyet /ilyen pl. a magyar-szovjet egyezmény, az 1967. évi 17. tvr./.

A fő szabályozási területeken vizsgáljuk meg a két ma-gyar-osztrák egyezményt. Először a jövedelem-, hozadéki- és vagyonadóra vonatkozó szerződést vegyük sorra. Különösen érde-mes megvizsgálni az egyezmény szerkezeti felépítését és néhány helyen, ahol elég bonyolult a szövegezés, értelmezni a szabályt.

Az egyezmény célja magától érthetődő: a két állam vi-szonylatában elkerülni a kétszeres adóztatást.

Személyi hatály tekintetében az egyezmény azokra a sze-mélyekre /természetes és jogi személyekre/ terjed ki, akik a szerződő államok közül valamelyikben, vagy mindkettőben "ille-tőséggel" bírnak. Mint azt később a 4. cikk /1/ bekezdése meg-határozza, az illetőség azt jelenti, hogy a személy az adott államban lakóhelye, állandó tartózkodási helye, üzletvezetésé-nek helye, vagy más hasonló ismerv alapján adóköteles.

A 2. cikkben az egyezmény tárgyi hatálya kerül kifejtés-re, amely szerint az egyezmény azokra az adókra terjed ki, ame-lyeket bármely szerződő állam köztestületei szednek a jövedelem, a hozadék és a vagyon után.

Amennyiben az államok bármelyikében ezen adók körében változás történik, az egyezmény ezeket a változásokat automati-kusan követi. Az általános meghatározások között kerül kifej-tésre a "személy" fogalma /természetes és jogi személy/ az "illetékes hatóság" fogalma /a pénzügyminiszterek/, majd az az elv, amely szerint minden fogalom úgy értendő, ahogyan az érin-tett államoknak az egyezményben szereplő adókra vonatkozó joga megállapíthatja.

Lényeges a kettős adózás kizárása vonatkozásában a lakó-hely fogalma. Hogy az adózó személynek volt-e lakóhelye vala-melyik szerződő államban, azt annak az államnak a joga szerint

kell meghatározni, amelyikben lakott. Ha mindkét államban volt lakóhelye, akkor kisegítő elvek jönnek segítségül, mégpedig a feltüntetés szerinti sorrendben, eszerint ott van a lakóhely: ahol állandó lakóhelye van. Ha ez nem segít, mert mindkét államban állandó lakóhelye volt, akkor ahol a létérdekek központja van /szorosabb családi és gazdasági kapcsolatok/. Ha ez alapján sem határozható meg, akkor ott bir illetőséggel, ahol szokásos tartózkodási helye van. Amennyiben így sem járunk eredménnyel, következik az, hogy amelyik államnak az állampolgára. Ha még ez sem segít, következik az egyeztető eljárás, amely során a két állam hatóságai törekszenek arra, hogy a nem megfelelő adóztatást elkerüljék.

Vállalkozások vonatkozásában a telephelynek a lakóhelyhez hasonló jelentősége van. Telephelynek tekintendő az az állandó üzleti, illetőleg termelő berendezés, amelyben a vállalkozás tevékenységét egészben, vagy részben kifejti /5. cikk/. Ugyanitt az egyezmény részletesen kifejti, hogy mi tekintendő kifejezetten telephelynek és mi nem.

Az ingatlan vagyonból származó jövedelem értelemszerűen a területi elvnek megfelelően adózik, vagyis ott, ahol az ingatlan fekszik /6. cikk/.

A 7. cikk különösen figyelemre méltó a kettős adózás külgazdasági jelentőségét illetően, mert a vállalkozási nyereséggel foglalkozik. "Az egyik Szerződő Állam vállalkozásának nyeresége, csak ebben az államban adóztatható, kivéve, ha a vállalkozás tevékenységét a másik szerződő államban egy ott lévő telephely útján fejti ki. Amennyiben a vállalkozás ... ily módon fejti ki tevékenységét, úgy a vállalkozás nyeresége a másik államban adóztatható, azonban csak olyan mértékben, amilyen mértékben ez a telephelynek tudható be."

Ugyanitt az egyezmény meghatározza, hogy mi tekintendő telephelyi jövedelemnek, milyen költségek vonhatók le az adóalapból, stb. Itt egy kicsivel előbbre kell ugranom, előre hozva a később kifejtésre kerülő külgazdasági érdekeinket. Nekünk olyan szoros kooperációk létrehozása a célunk, amellyel Magyarországon fejlett technika jelenik meg, vagyis fejlett technika-

kával felszerelt vegyes vállalati telephelyeket tudunk létesíteni. /Ez elsősorban a tőkés kooperációkra vonatkozik/. Ha nemcsak Ausztriával lenne ilyen /számunkra kedvező/ egyezményünk - amely szerint a tőkés a telephelyi nyereség erejéig csak nálunk adózik, a neki esetleg kedvezőbb magyar adókulcs szerint - akkor sokkal inkább elvárható lenne a tőkés beruházó kedv növekedése és még a népgazdaság is jelentős bevételre tenne szert. /Ígaz, hogy ugyanakkor külföldön létesülő magyar telephely vonatkozásában a magyar államot veszteség éri, mivel az egyezmény alapján a magyar vállalkozás külföldre adózik. Mégis mert ma a technikai fejlesztés fontos cél, összességében számunkra kedvezőbb ez a megoldás/. Kapcsolt vállalkozások tekintetében az tekintendő megadóztatható nyereségnek, amelyet az adott vállalkozás független vállalkozásként elért volna.

A 8. cikk szerint a hajótársaságok és légiforgalmi társaságok nyeresége az illetőségük szerinti államban adóztatható.

Az osztalékot illetően a megoldás sajátos. Ha az egyik államban illetőséggel bíró személy, a másik államban illetőséggel bíró személynek fizet, a másik állam adóztatja meg az osztalékot. Igen ám, de ez az egyetlen terület, ahol a kétfelé adózás nincs teljesen kizárva, mivel az osztalékot fizető személy állama is megadóztathatja az osztalékot, maximálisan ennek bruttó összege 10 %-ig terjedően /10. cikk/.

Kamat utáni adót az fizet, aki kapja az összeget /11. cikk/.

Ismét csak külgazdasági szempontból rendkívül jelentős a licencia díj adóztatásának kérdése. Ezen a téren a mi helyzetünk látszik kedvezőtlenebbnek, mert mi veszünk több licen-ciát és a megállapodás szerint, az ilyen jellegű adót abban az államban kell befizetni, ahol a licenc eladója bír illetőséggel /12. cikk/.

A 13. cikk az elidegenítésből származó nyereség címszó alatt úgy rendelkezik, hogy ingatlan vagyon esetében a vagyon fekvése szerinti, a másik államban lévő telephelyhez kapcsolódó ingóvagyon esetében a telephely szerinti állam adóztat /területi elv/, míg a hajók, légijárművek és az összes többi

nem említett vagyon esetében az elidegenítő állama adóztat-
hat /illetőségi elv/.

A szabadfoglalkozásból származó jövedelem általában
illetőségi elv szerint esik adó alá, kivéve, ha a másik állam-
ban a jövedelem létrehozásában szerepet játszó állandó beren-
dezéssel rendelkezik, az így jövedelmet élvező személy. A sza-
bályozás lényege ugyanaz, mint amit a vállalkozás és a telep-
hely viszonyánál láttunk /14. cikk/.

A nem önálló munkaként szereplő alkalmazotti jövedelem
után, a jövedelmet élvező személy általában, illetőségi elv
szerint adózik. Ha 183 napnál tovább tartózkodik a kedvezménye-
zett a másik államban /tehát amelyben nincs illetősége/, akkor
ott adózik. Tehát az egyezmény szövegezése szerint, ha a ked-
vezményezettnek a másik államban lévő munkaviszonya több is
mint fél év, de nem tartózkodik a másik államban évi 183 nap-
nál többet, őt illetősége szerint kell adóztatni.

A nyugdíj illetőségi elv szerint adóztatható, akárcsak
a köztestületi térítés, a tanulók ipari kereskedelmi tanulók
tanulmányi célokra kapott fizetése.

Ugyancsak az illetőségi elv érvényes minden, kifejezet-
ten nem említett jövedelemre is.

A vagyon adóztatásával a 21. cikk foglalkozik. Immár
harmadik szemszögből területi elv szerint adóztatható az ingat-
lan vagyon /először a jövedelme után; majd az elidegenítésé-
ből származó nyereség után, végül pusztán vagyoni jellege miatt -
mindig a fekvése szerinti államban/.

Az ingó vagyon, amennyiben telephelyi jellegű, szintén területi
elv szerint adóztatható. Minden más, nem említett vagyonra,
továbbá hajókra és légijárművekre az illetőségi elv az irány-
adó.

A 22. cikk egy logikailag kifogásolható megoldást alkal-
maz. A cikk a "kettős adóztatás elkerülése" címet viseli - ami-
kor az egész egyezmény ezt célozza - s közben a szövegrész
egyértelműen arra utal, hogy az egyik állam által a saját adóz-

tatásából kivont -azaz a másik állam által adóztatott-, adó-
r tárgyat figyelembe veheti ennek a személynek a többi vagyoná-
ra vagy többi jövedelmére történő adómegállapításnál. Ez a
cikk tehát a progresszív adózás szemszögéből világítja meg a
kettős adózás kizárásának kérdését.

Fontos része még az egyezménynek az egyenlő elbánás, az
egyeztető eljárás és a tájékoztatás csere kérdése.

A kettős adózás kizárásában az egyenlő elbánás azt jo-
lenti, hogy a két szerződő állam közül az egyik sem sújtja
nagyobb adóterellel a másik állam állampolgárát vagy vállalko-
zóját, mint a sajátját. Az irodalomban viszont található olyan
szükséges nézet is, amely szerint a másik állam adóalanyát
megilletik mindazon a kedvezmények és mentességek, amelyeket a
saját adóalany által igénybevehetők. Az egyezmény szövegezésé-
nek e nézettel szemben - véleményem szerint is helyesen - ellen-
tétes.

Az egyeztető eljárásra már utaltam a korábbiakban. Ha
bármelyik szerződő állam hatósága nem tudja megnyugtatóan el-
intézni a kettős adózással kapcsolatban felmerülő problémákat,
megkeresi a másik állam hatóságát és egyetértésben úgy rende-
zik a kérdést, hogy ez mindkét félre nézve megfelelő legyen.

Az egyezmény megfelelő végrehajtása érdekében a szerző-
dő államok hatóságait tájékoztatáscsere kötelezi, amely kizá-
rólag a rendelkezésükre álló adatok vonatkozásában áll fenn.

A diplomáciai testületek tagjainak adózási kiváltsága-
it az egyezmény nem érinti /26. cikk/.

Végül a hátralévő cikkek az egyezmény hatályát szabá-
lyozzák, amelyből számunkra a hatályvesztés kérdése érdekes.
Bármelyik szerződő állam felmondhatja az egyezményt a nap-
tári év végére, 6 hónapos felmondási határidő betartásával.

A hagyatéki és öröklési adókra vonatkozó egyezmény lé-
nyegében az előzőnek a rendszerét követi, rendelkezései pedig
- mutatis mutandis - ugyanazok.

A személyi hatály úgy módosul, hogy az egyezmény annak az örökhatáronak hagyatékára terjed ki, akinek elhalálozásakor egyik vagy mindkét államban lakhelye volt.

A tárgyi hatály Magyarország vonatkozásában az öröklési illeték.

A lakóhelyre vonatkozó meghatározás azonos az imént elemzett egyezményben foglalttal.

Az ingatlan vagyon és a telephelyi vagyon öröklése utáni illetéket területi elv szerint kell leróni.

A hajók, légijárművek és az eddig kifejezetten nem említett vagyonok az örökhatáron elhalálozaskori lakóhelye szerint, azaz illetőségi elv szerint adóztathatók.

Az adósságokat a hagyaték értékéből le kell vonni, ezekkel csökken az adóalap.

Végül a progresszív adóra, az egyeztető eljárásra, a tájékoztatócserére és diplomáciai testületek tagjaira vonatkozó szabályozásban a két egyezmény között semmi eltérés nincs.

IV.

Korunk gazdasági követelménye: a nemzetközi kooperáció és integráció

1. A nemzetközi munkamegosztás

A gazdasági élet egyre gyorsuló fejlődése több okra vezethető vissza és számos működési formát hoz létre. A nemzeti piacok, majd a világpiac kialakulása fontos eredmény volt, ugyanakkor további serkentő szerepe is tagadhatatlan. A munkamegosztás nem mai találmány, de a nemzetközi munkamegosztás már a XX. század terméke, sőt egyértelműen a II. világháborút követően hódít igazán. A világpiac kifejezi azt a történelmi helyzetet, hogy ma már egyetlen ország sem biztosíthatja egyedül, elszigetelten fejlődését, gazdasági növekedését, hanem

mindegyik előrehaladása a másiktól is függ, az országok közötti kölcsönös egymásrautaltság jellemzi az egész társadalmi termelést. A tudomány és a technika robbanásszerű fejlődése, a tudomány tényleges termelő erővé válása csak a nemzetközi munkamegosztás által biztosított szélesebb keretekben válhat valóra.

A II. világháború után főleg a fejlett tőkés államokban a hagyományos külkereskedelem mellett a gazdasági együttműködésre és a nagyobb gazdasági egységbe tömörülésre való törekvés volt a jellemző.

Ugyanez bizonyos fokig jellemezte az újonnan kialakult szocialista tábor is, de 1949 januárjában a KGST létrehozásakor még igen erősek voltak a politikai szempontok is. A szocialista tábor minden egyes országa az önálló hazai nehézipar megteremtésén fáradozott, és eközben a "kölcsönös gazdasági segítség" gondolata némiképp háttérbe szorult, túlzó autarkiaszónások kerültek felszínre. A szélesebb körű nemzetközi munkamegosztás szocialista viszonylatban csak a 60-as évektől vette kezdetét.

Ugyanebben az időszakban Nyugat-Európa /elsősorban fejlett technikája révén/ szép eredményeket ért el a nemzetközi munkamegosztásban és már nemcsak a külkereskedelemre alapozott, hanem egyre nagyobb teret nyert a vertikális interdependencia /az egy termelőfolyamatban belüli részegységek cseréje/. Egy idő után gomba módra szaporodtak a kooperációs szerződések és a Római Szerződéssel 1957. március 25-én létrejött a legnagyobb tőkés gazdasági tömörülés, az EGK.

Az eltérő társadalmi berendezkedésű államok gazdasági kapcsolatfelvételét sokáig akadályozta a hidegháború, pontosabban ennek egyik eszköze, a gazdasági elszigetelés. A szocialista államok erőfeszítései a béke megóvására nem voltak hiábavalók, mert a feszült politikai helyzetet enyhülés követte és az enyhüléssel hamarosan jelentkeztek a gazdasági kihatásai is.

Egyre bővülő gazdasági kapcsolatok jöttek létre, amely elsősorban a két tábor közötti külkereskedelem vonatkozásában jelentkezett.

Azonban a gazdasági együttműködésnek a két rendszer között még további lehetőségei is vannak. Nyugat-Európa /de itt mindig gondolok a többi fejlett tőkés államra is/ piaci és tőkeelhelyezési gondokkal küzd. A szocialista országok viszont eléggé tőkeszegények, ugyanakkor piacot kínálnak a tőkés partnereknek, továbbá a tőkés partnerek révén betörhetnek a tőkés piacokra.

Ezekre az igényekre ad megfelelő lehetőséget a szorosabb értelemben vett kooperáció, azaz a gazdasági társulások alakításával megvalósítható termelési kooperáció.

A Visionnak, az EKG lapjának 1973. januári megállapítása szerint is az érdekek gyakrabban találkoznak, mint ahány tőkés szocialista gazdasági kooperációs szerződés valójában van. Ennek oka is gyakran vannak politikai okai, mint pl. a nyugati sajtó többnyire negatív színben tünteti fel a szocialista országokat és gazdasági eredményeinket. A közép- és kisvállalkozók kiváltképp törekednek az együttműködésre a kelet-európai iparral, mivel bevallásuk szerint így nagyobb biztonságot érznek a hazai "nagyhalakkal" monopóliumokkal szemben. Az együttműködés fő területét a termelési kooperációkban látják ők is. Vizsgáljuk meg az egyes felek részéről jelentkező kooperációs érdekeket!

2. A tőkés érdekek

a/ Az olcsóbb szocialista munkaerő

Köztudomású, hogy a bérszínvonal a tőkés, illetve szocialista országok között jelentősen eltér. Ezenkívül a fejlett tőkés országoknak rengeteg szociális problémát okoznak a vendégmunkások. Ezért bizonyos munkákat érdemesebb nekik a megbízható szaktudású, de olcsóbb szocialista munkaerővel elvégeztetni. Ez az érdekük azonban legtöbbször kielégíthető egyszerű bér munka-kooperációval.

b/ A jó szocialista fellelvőpiac

Ez az érdek már a szorosabb értelmű kooperációt igényli, mivel a közös vállalat által gyártott terméknek nem kell vámakadályokat leküzdeni.

c/ A nagyobb szériák általi olcsóság

Ebben az esetben félre tehetjük a tőkés - szocialista kapcsolatból fakadó sajátosságokat, itt klasszikus értelemben vett munkamegosztásból származó előnyről van szó, mindkét fél érdekét egyaránt szolgálja.

d/ Bizonyos biztonság a tőkeelhelyezésre nézve

Ahol elismerik a szocialista alkotmányok adta garanciák erejét és nem honosítják azt meg, ott a tőkések nagyobb biztonságban látják a szocialista államokban elhelyezett tőkéjüket, mintha máshol fektették volna be.

e/ Nyersanyagszerzés

Ez az érdek elsősorban a Szovjetunió érdekeivel találkozik, annyiban, hogy a SZU hatalmas nyersanyagkincssel rendelkezik. Egyes területeken nem rendelkezik a kiaknázáshoz szükséges technológiával, másoknál felkészséggel. Annyiban ezt megkapja a természet borszerűségei formájában, könnyűszerrel tud fismenni a ki-termelt nyersanyaggal. Az a forma, mint kooperáció olyannyira laza, hogy majdnem kereskedelmnek számít, csak "előszállítással".

f/ Az amugy is szennyezettebb nyugati területek környezetvédelme

A nagyobb laksűrűség miatt a környezetvédelem sürgető probléma Nyugat-Európában, ezért a hatóságok a szennyezéssel járó műveleteket súlyos különadóval sújtják. A nagyobb profit érdekében a tőkések szívesen kiadják az ilyen jellegű munkákat. /Különösen résen kell lennünk, hogy csak azon a területen működjünk együtt, ahol a mi környezetünk nem károsodik/.

3. A szocialista országok érdekei

Az érdekköröket szét kell választani egyrészt tőkés kooperációval kapcsolatos érdekekre, másrészt szocialista integrációs érdekekre.

a/ A tőkés kooperációval kapcsolatos érdekek. A műszaki fejlődés fokozása

A fejlett tőkés államok műszaki fejlettségi szintje messze meghaladja a szocialista országok átlagos fejlettségét.

Célunk, hogy termelőkooperációkkal, licencíavásárlásokkal átvegyük a fejlett technikát, és felhasználjuk saját bázisunk gyors fejlesztésére.

Nyugati piacok szerzése a kooperáció révén

A szocialista országoknak, hogy magas importigényüket ellensúlyozni tudják, szükségük van exportbővítésre a konvertibilis piacon. A kooperáció ezt megkönnyíti, mert a kooperációban gyártott terméknek nem kell leküzdenie magas vámakadályokat /a partner országában/ és a szocialista országból származó termékkel szembeni bizalmatlanság is ily módon megszűnik. Ezek az érdekek a legszorosabb értelemben vett kooperációt igénylik.

b/ A szocialista integráción belüli érdekek teljes mértékben a nemzetközi munkamegosztásból folyó objektív előnyök, sokkal inkább függetlenül specális tényezőktől, mint a kelet-nyugati kapcsolatok.

A szocializmusban használati értéktermelés folyik, a fő cél a szükségletkielégítés és nem az értékképzés. Ezért az érdekek koordinációja - elvileg - egyszerűbben megoldható, továbbá kisebb mértékben függ a spontaneitástól. Az ellentmondások valójában nem is lényegiek, hanem szabályozásbeli különbségekből és az ezekhez való indokolatlanul merev ragaszkodásból fakadnak. Éppen ezért az érdekek inkább kölcsönösök, sokkal inkább lehet ezekre az együttműködésekre hosszú távon számítani, nem beszélve arról, hogy az integráción belüli nivellálást is nagymértékben elősegíti a szocialista közösség keretében végzett kooperáció. Röviden felsorolva ezek az érdekek: a nagy szériákban való olcsóbb termelés és munkaerőspórolás; a gyártmányfejlesztés önköltsége csökken, ideje lerövidül; a piacok bővülnek; a modernebb technikával a minőség javul; kiküszöböli a konkurenciát.

4. A szocialista-tőkés kooperáció néhány jellegzetessége

A kelet-nyugati kooperációs szerződések száma 1973-ra elérte a 400-at, azóta tovább bővült azonban ez nagyságrendileg a külkereskedelmi forgalomnak még ma is csak mintegy 8-10 %

át teszi ki. Kevés az igazán szoros kooperáció, mert a tőkés-
sek azonnali előnyökre törnek, ebből kifolyólag a szerződések
zöme rövid távra szóló /1-2-3 éves/.

Arról szó sincs, hogy a kooperáció fogja helyettesíte-
ni a hagyományos külkereskedelmet, de a kettő közötti arány-
talanság csökkenni fog. A Közös Piac - hosszú hallgatás után -
a KGST együttműködési felhívására azt válaszolta, hogy csak
a korlátozott együttműködést tartja lehetségesnek /Népszabad-
ság 1976. nov. 15./.

Eszerint a két gazdasági blokk között a
kereskedelem bővülésére nem nagyon lehet számítani, így a
nyugat-európai piacokon való megjelenésre a legelőréthetőbb
formának a vállalatközi kooperáció látszik.

Magyarország még a kis országok között is az egyik
legnyitottabb nemzetgazdaság. A nemzetközi gazdasági függésre
a legjellemzőbb adat, hogy a nemzeti jövedelem közel 40 %-át
a külkereskedelem szolgáltatja. Hazánk a kooperáció megvaló-
sításában is az élen jár. Részt veszünk minden jelentősebb
szocialista közös vállalkozásban és ma már több mint 400 tő-
kés kooperációs szerződésünk van, a legtöbb a szocialista
országok között. Ezekre a szerződésekre ugyancsak az a jel-
lemző, hogy laza kapcsolatokat hoznak létre és viszonylag
rövid távra szólnak.

Népgazdaságunk érdeke, hogy minél több hosszútávú, szo-
ros értelemben vett kooperáció jöjjön létre, továbbá, hogy
létrejöttüket szabályozásbeli, jogszabályi okok ne akadályoz-
zák, sőt a lehető legteljesebb mértékben elősegítsék. Lévén
a nemzetközi irodalomban a kooperáció igen általános fogalom,
a magyar értelmezést kell szem előtt tartanunk, amely a szo-
ros értelmű, termelési kooperációt határozza meg, mint a kül-
gazdasági kapcsolatok fejlesztésének legkorszerűbb módszerét.
/Megjegyzendő, hogy nálunk is hosszas vita előzte meg a hiva-
talos állásfoglalást. 1968-ban egész éven át tartó vita folyt
a kérdésről a Külkereskedelem hasábjain/.

A Gazdasági Bizottság meghatározása szerint: "A nemzetközi termelési kooperáció hazai vállalat és külföldi vállalat között kialakuló munkamegosztáson és érdekközösségen alapuló tartós szerződéses termelési kapcsolat, amely meghatározott termékek folyamatos előállítására terjed ki. A kooperációhoz azt megelőző szellemi tevékenység, kutatás, kísérletezés licenc - know-how átadás, a termékek értékesítése és kölcsönös szolgáltatásokra irányuló együttműködés kapcsolódhat". /Lásd az Irodalomjegyzék 11. tételét/.

Az egyszerűbb termelési kooperáció esetén kevesebb probléma merül fel. A szoros termelő kooperáció azonban számos objektív nehézséggel jár együtt. A különböző területek /termelési költségek, nyereség, ár, stb./ számítási módszereinek eltérése mellett ebben a legszorosabb értelemben vett együttműködésben hátráltató tényezőként jelenik meg az adó is.

A szocialista országokkal létesítendő kooperációkkal kapcsolatban a nyugati sajtóvisshang szerint a tőkés partnerek - néhány más tényező mellett - elsősorban az adózási szabályozást tartják kritikusknak. Ez érthető is, mert azokban az országokban, amelyekkel nem áll fenn kettős adózást kizáró egyezményünk, a tőkés cég, amely nálunk létesít telephelyet, kétfelé adózik és a hazai adóján tuli 40-60 %-os nyereségadó, amelyet Magyarországon köteles fizetni, elveszi a tőkebefektető kedvét. Mivel azonban a jogszabály /28/1972. /X.3./PM.sz.r./ lehetővé teszi, hogy a kettős adózást kizáró egyezményt e tárgy vonatkozásában is alkalmazhassák, a gazdasági fejlődés megköveteli ilyen tárgyu egyezmények mielőbbi megkötését.

Ezt a kicsit hosszabb közgazdasági kitérőt azért kellett megtenni, hogy orzáltal a kettős adóztatás elkerülésének kérdése olyan megfelelő megvilágításba kerüljön, amelyet jelenleg népgazdasági érdekeink diktálnak. Érdeünk, hogy a jogi szabályozás megfelelően, gyors ütemben kövessen bizonyos gazdasági fejlődés által diktált - igényeket, s ezzel elősegítse, hogy lehetőségeinkhez képest gazdasági gyarapodásunk a legoptimálisabb legyen.

V.

A kettős adózást kizáró nemzetközi egyezmények külgazdasági jelentősége

A probléma külgazdasági jelentősége hazánkban nem mindig volt egyforma. A felszabadulás előtt, a két világháború között viszonylag nagy jelentőségű volt, mert jelentős mennyiségű idegen tőke működött Magyarországon. A viszonylag nagy jelentőségre utal az a tény is, hogy fennálló egyezményeink kétharmada az említett korszakból származik. A felszabadulás után - mint már erre utaltam is - gazdasági téren, vállalatközi kapcsolatokat illetően, a kérdés jelentőségét veszítette és az állampolgárok viszonylatában jelentkező öröklési és szerzői jogi területre korlátozódott. Nagy Tibor a kettős adózásról 1959-ben azt írja, hogy szocialista viszonyok között nincs jelentősége, mert "a vállalatok államosítása következményeként a külföldi jogi személyek adóztatására nem kerülhet sor a népi demokratikus országok között és nyugat felé sem, mert magyar vállalatnak tőkés országokban üze me és telephelye nem lehet. Így a nálunk működő tőkés vállalat nem tarthat számot viszonyosságra". Az egy évvel később kiadott Az adók, illetékek, vámok jogszabályai /Bp., 1960/ c. munka már "kivételesen létesített nyugati telephelyről" ejt szót /858.1./.

A lényeges változás az új gazdaságrendszertől számítható. Először kisebb számban, majd egyre nagyobb mennyiségben születtek a nemzetközi vonatkozású gazdasági együttműködési megállapodások és ezek által kikényszerítve megszületett néhány fontos belső jogi szabályozás is /1970. évi 19.tvr.; 3344/1972.sz. MT. határozat; 28/1972. /X.3./PM sz. rendelet/.

Azt, hogy az 1959-től eltelt 15 év alatt mekkora szemléletváltozás történt, kiválóan jellemzik dr. Biró József külkereskedelmi miniszter elvtárs szavai, amelyek a külkereskedelmi törvény /1974. III. tv./ országgyűlési javaslatában hangzottak el:

"A belső adottságok és a külső lehetőségek felhasználása az a kettős érdek, amely minket a nemzetközi munkamegosztásban való sokoldalú részvételre ösztönöz. A nemzetközi munkamegosztásban rejlő előnyök kihasználása számunkra parancsoló szükségszerűség... Egyre inkább teret nyernek a termelési-együttműködési és szakosítási szerződések, valamint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok újszerű formái, mint pl. a közös beruházások, nemzetközi gazdasági szervezetek létesítése".

A gazdasági alapon végbement fejlődési folyamat felismerése ismét a kettős adózási kérdés jelentőségének növekedését eredményezte, így ma már a kettős adózást érintő kérdések mellőzése érdemtelenül elhanyagolt területet jelent.

A kérdés lényege, hogy amíg a külgazdasági kapcsolatban az árumozgás csaknem kizárólagos, de mindenképp alapvető volt, addig a kettős adózás kérdése fel sem merült, ehelyett a megfelelő vámszabályozást kellett kidolgozni. Sikerült is jól meg-alapozott vámpolitikával, jól kidolgozott vámrendszerrel a problémát megoldani. Azonban ma már más a helyzet. A hagyományos külkereskedelem kibővült új külgazdasági formákkal, amelyek már adózási gondokat okoznak, mégpedig kétféleképpen:

- a/ magyar adótárgy külföldön és
- b/ külföldi adótárgy hazánkban.

ad a/ "A külföldi piaci szervezetünk kiépítése érdekében a magyar gazdálkodó szervezetek külföldön vállalatokat alapítanak, illetve vállalati érdekeltségeket szereznek" - olvasható a külkereskedelmi törvény javaslatában /Külgazdaság 1974/11. 805. 1./.

Számos magyar érdekeltség működik külföldön még ezen kívül is más céllal, jelleggel. A külföldön dolgozó állampolgárok viszonylatában sem jelentéktelen ez a devizavesztesség, amelyet a külföldi adóba befizetett összeg jelent, holott esetleg itthon kerülne elköltésre. Amióta külföldön jövedelmet eredményező magyar vagyon működik, és ezeket kétszeres /magyar és külföldi adóterheléssel/ sújtja, külföldi versenyképességünk látja ennek kárát.

Magyar vállalat vagy állampolgár külföldi érdekeltségeire, illetőleg külföldön folytatott adóköteles tevékenységére nézve /vagy más jogcímen is/ általános szabály, hogy rájuk a Magyarországon érvényes adózási előírások vonatkoznak, attól függetlenül, hogy külföldön megadóztatták-e már. Ha a székhely /lakóhely/ és a jövedelem-keletkeztetési hely /külföld/ adóztatási jogszabályai együttesen nyernek alkalmazást, az súlyos, kétszeres adóterhelést jelent. A külföldi adóval csökken a devizabevétel - ez népgazdasági hátrány - a hazaival a vállalati vagyon - ez vállalati hátrány. Tehát a népgazdaság érdeke, hogy itthon adózzon a vállalat, a vállalatnak pedig az fontos, hogy egyszer adózzon, lehetőleg ott, ahol az számára kedvezőbb /azaz kisebb az adókulcs/. Természetesen elsősorban a népgazdasági érdek az, amelyet az egyezmények megkötésénél figyelembe kell venni. Ezen kívül szép számmal működnek külföldön magyar szakemberek, akik jövedelmük nagy részét a kétszeres adóba kénytelenek befizetni. Az államnak nemcsak az a feladata, hogy a népgazdasági előnyöket szem előtt tartsa, hanem az is, hogy állampolgárait védje a kétszeres terheléstől.

ad b/ A kettős adózás kérdésének előtérbe kerülése, ha lehet így mondani, legalább olyan mértékben köszönhető a hazánkban megjelenő külföldi érdekeltségeknek, mint a külföldön tevékenykedő magyaroknak, - különösen tőkés viszonylatban. Mint már az előző fejezetben kifejtettem, hazánkban jelenleg a műszaki fejlődési ütem fokozása és a nagy importigény ellensúlyozása céljából való nyugati piacszertés érdekében szüksége van arra, hogy szoros értelmű kooperációs szerződéseket kössön tőkés cégekkel, továbbá a nemzetközi munkamegosztásban rejlő objektív előnyök alapján a szocialista integráción belül.

Megemlítendő, hogy hosszú ideig elzárkóztunk a tőkés tulajdonnak hazánkba való "behatolásától" és ettől egyes szakértők ma is idegenkednek. Mivel azonban az Alkotmány is a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonáról szól és a népgazdasági szinthez képest még a nagyobb volumenű tőkés kooperációk sem veszélyeztetik a "zöm" fogalmát, ez a kérdés ma már nem leküzdhetetlen akadály. Másrészt meg kell jegyezni azt is,

hogy Kádár elvtárs a XI. Pártkongresszuson nyomatékosan felhívta a figyelmet a gazdaság és a politika igen szoros és kölcsönös összefüggésére, vagyis gazdasági érdekeinket nem választhatjuk el politikánktól és fordítva sem.

Amióta az 1970. évi 19. tvr. 31. §-a felhatalmazta a pénzügyminisztert arra, hogy a gazdasági társulásban résztvevő külföldi jogi személyre vonatkozó szabályozást dolgozza ki és a pénzügyminiszter a 28/1972. /X.3./ sz. rendeletében ennek a felhatalmazásnak eleget tett, az esetleges közgazdasági számítási nehézségeken túl csak a kettős adózás az, amely a számunkra kívánatos megoldást hátráltatja.

A jogszabály a Magyarországon létesítendő társasági szerződéssel létrejövő, legalább 51 %-os magyar érdekeltségű társulást szabályozza. A társulás a magyar jogszabályok által előírt adókat köteles befizetni, az eszközlekötési járulék, az értékcsökkenési leírás és a bérfejlesztési befizetés kivételével. Ezek közül különösen jelentős a nyereség 40-60 %-át kitevő nyereségadó. A jogszabály részletes ismertetésétől el kell tekinteni, mert nem szorosan a tárgyhoz tartozó, azonban a 11.§ /5/ bekezdését szó szerint kell idéznem:

"A kettős adózást kizáró nemzetközi egyezmények alkalmazása során a viszonyosság kérdésében a pénzügyminiszter állásfoglalása irányadó." E szakasz értelméből az következik, hogy amely állammal ilyen egyezményünk van, az a gazdasági társulásokra is vonatkozik és a beruházó kedvet elvevő kettős adóteher máris megszűnt. Az az egy feltétel van, hogy ha a pénzügyminiszter a viszonyosság kérdését nem látja megnyugtatónak /vagyis a magyar érdek külföldi részről ugyanilyen kedvezményben nem részesül/, akkor magyar részről is a kettős adózást kizáró egyezmény által adott kedvezményt megvonja. /Az egyes - konkrét - együttműködési területekre vonatkozó, kétszeres adózást kizáró megoldásokat lásd előbb, a magyar-osztrák egyezmény elemzésénél/. Ismételten hangsúlyozni kell, hogy figyelembe véve azt a tényt, hogy a tőkés körök beruházókedvét ma már a tulajdonra vonatkozó garanciális kérdések nem veszik el különösebb mértékben - hiszen a megszilárdult szocialista társadal-

mak megfelelő biztositékot nyújtanak tulajdonunkra nézve és ezt ma már nyugaton sem tagadják - teljes érdekezésség esetén is még mindig komoly visszahúzó erőként jelentkezhet a dupla adóteher, amennyiben elhárítása a megfelelő egyezmény által nem történt meg. A pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a pénzügyminiszteri rendelet utolsó szakasza azt mondja ki, hogy "a rendelet hatálya nem terjed ki azokra a kérdésekre, amelyeket nemzetközi szerződés szabályoz".

Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy adórendszerünk külgazdasági vonatkozásainak korszerűtlensége mellett, komoly probléma az is, hogy a modern külföldi szabályozással szemben nálunk vegyesvállalatot a több részében használhatatlan 1875. évi XXXVII. törvénycikkkel szabályozott társasági jog alapján lehet létrehozni.

Attól függően, hogy külföldön lévő magyar, vagy Magyarországon levő külföldi érdekeltségről van-e szó, a számunkra kedvező megoldás is eltérő. Van, ahol a tulajdonrészben illetőségi, de van, ahol a súlyozottabb területi elv lenne előnyös. Amennyire pozícióink engedik, a kedvező elveket kell előtérbe helyezni, de a viszonyosság szem előtt tartásának fontos követelménye általában korlátot szab a túlzó megoldásoknak.

Sajnálattal kell megjegyezni, hogy nincs kettős adózást kizáró nemzetközi egyezményünk olyan alapvető külgazdasági partnereinkkel, mint a Szovjetunió, Csehszlovákia, NSZK, Anglia, Franciaország, de még Japán is ilyennek tekinthető. Kereskedelmi kapcsolatunk 144 országgal van, továbbá 83 országgal államközi kereskedelmi szerződésünk, de csupán 9 /valójában 7/ hatályos egyezményünk van. Ma már komoly előkészítő munkálatok folynak magyar-NSZK és magyar-indiai vonatkozásban és kezdő lépések történtek finn, görög és iraki viszonylatban is. Példakép lehet e téren az NSZK gyakorlata, mivel közel 100 országgal van kettős adózás elhárítására szolgáló egyezménye /elsősorban a tőkekivitel megkönnyítése céljából/, amely révén vállalatai versenyképesebbek más országbelieknél.

VI.

A kettős adózás kizárásának szerepe a szocialista integráción belül

Az 1950-es években a Szovjetunió és a népi demokratikus országok külgazdasági téren a tőkés világtól el voltak zárva, de a szocialista táboron belül sem volt kifejezetten élénk a gazdasági kapcsolat. Ennek a helyzetnek adózási vonatkozásban pontosan megfelelt pl. a Szovjetunió által alkalmazott "egyoldalú viszonyosság", amely szerint a SZU megadóztatott minden nála keletkeezett jövedelmet, ugyanakkor a külföldön tartózkodó és külföldön jövedelmet élvező állampolgárait nem adóztatta, vagyis egyoldalú intézkedéssel kapcsolták ki a kettős adózási terhet.

A szocialista nemzetközi gazdasági együttműködés vonatkozásában a hagyományos külkereskedelmen túl az első lépések 1962 júniusában, a KGST országok kommunista és munkáspártja képviselőinek tanácskozásán történtek. A tanácskozáson elismerték annak célszerűségét, hogy a KGST érdekelt tagországai szükség esetén közös vállalatokat, tudományos kutatóközpontokat, műszaki tervezési-szerkesztési irodákat létesítsenek.

Ettől kezdve megindult egy fejlődési folyamat, amelynek a következő nagy állomása a Komplex Program, melyben a 8. fejezet 4. pontja kimondja: "A Komplex Program megvalósítása során célszerűnek bizonyulhat az, hogy az érdekelt országok állami szervei és gazdálkodó szervezetei saját vagyonnal rendelkező, polgári jogi alanyként fellépő, önálló gazdasági elszámolás alapján működő közös vállalatot hozzanak létre, amelyek a vállalt kötelezettségeikért vagyonukkal teljes mértékben felelősek."

Ezek a kinyilatkoztatások nem maradtak hatástalanok, de ugyanakkor különböző okok miatt a felmutatható eredmény sem elég nagy. A gátló tényezők között vannak olyanok, amelyek még éretlen feltételekre utalnak /pl. viszonylag alacsony átlagos

technikai színvonal/, de vannak olyanok is, amelyeknek az elhárítása nem lehetetlen, vagyis szabályozásbeliek. Pontosan a szabályozások eltérőségében rejlő akadályokat hivatott leküzdeni a KGST Jogi Értekezlete. A Jogi Értekezlet egy-két téren igen szép eredményt hozó munkát végzett /pl. Általános Szállítási Feltételek, Általános Szerelési Feltételek, Nemzetközi Gazdálkodó Szervezetek Mintaszabályzata/, ugyanakkor számos területen még az egységes technológiák meghatározásáig sem jutnak el az érdekelt államok. Így pl. az adózás területén az egyes nemzeti adórendszerek nem egységesek, sőt még az adózás céljait illetően is eltérőek a felfogások. Hogy ez vállalati gazdasági együttműködési téren ne legyen akadályozó, kettős adózást kizáró egyezményt kellene létrehozni. Erre kétféle megoldási lehetőség is van.

a/ A szóbanforgó esetben is a Jogi Értekezlet egységes, minden érdekelt országot érintő egyezménytervezetet, majd mintaszabályzatot dolgozzon ki, amelyet minden aláíró ország belső jogszabállyá nyilvánít. Ezáltal a kétoldalú kapcsolatokban is a megoldás közös elven nyugodna. Ez vonatkozik a szocialista közösségen belüli és kifelé, a tőkés államokkal kapcsolatban jelentkező egységes fellépésre egyaránt. /Így elkerülhető lenne az olyan esetek előfordulása, mint pl. Románia és Lengyelország nemrég kötött kettős adózást kizáró egyezményt az NSZK-val, eltérő vonalvezetés mellett/. A magyar javaslatoknak egyébként is nagy tekintélye van a Jogi Értekezlet munkájában, így ezt a kérdést is fel kellene vetnünk. Amennyiben az ilyen közös megoldás nem megy, akkor

b/ Kétoldalú egyezményeket kell a szocialista országok között létrehozni. A feladat elég sürgős, főként ha belegondolunk, hogy hazánkban a többi szocialista ország közül csak hárommal van egyezménye, még hozzá olyan korszerűtlen megoldások, amelyek csak részleges megoldást adnak.

A szocialista termelési kooperáció jellegét vizsgálva megállapítható, hogy jelenleg még kevés az olyan együttműködés, amelynek célja a nagyobb hatékonyság, a magasabb nyereség el-

érése, stb. /Ilyen pl. az NOK-lengyel közös textilgyár, vagy a lazább kooperációk közül a részvételünk a Zeiguli-programban/.

A kooperációk inkább beruházási tehermegosztóak, vagyis azokon a területeken jönnek létre, ahol egy ország egyedül eleve képtelen megoldani a feladatot.

A kooperációk általában többoldaluak, ami nagyjából megfelel az integrációs céloknak, csak éppen nem minden esetben adottak hozzá a feltételek. Észre lehet venni, mintha az államok idegenkednének a kétoldalu termelő kooperációk létrehozásától, pedig vállalatközi kapcsolatok terén még mindig a bilaterális megállapodásoké a nagyobb szerep, mivel ma még a nemzeti államok rendszere erősebb, mint a szupracionális törekvések, amit egyébként a KGST szervezeti szabályzata is kifejezésre juttat. Ezzel kapcsolatban is folyt megbeszélés azon a konferencián, amely a KGST közös vállalatokkal foglalkozott Berlinben, 1976. júniusában. A konferencián megállapítást nyert, hogy a nemzetközi szocialista tulajdon ma még csak távlat és hogy a mai fejlettség által megkövetelt megoldás nem annyira a nemzetközi tőkemozgás /közös vállalat/, mint inkább a fejlesztési-beruházási tervdokumentáció és a belső tőkeátcsoportosítás. Ha ez már megvalósult, akkor árfolyamegyeztetéssel kibővíthető már megfelelő alap lesz a közös vállalatok létrehozására. Ennek megfelelően a kettős adózás kérdése szóba sem került, illetve érintőlegesen vetődött fel az adórendszerbeli harmonizáció és a telephelynek fizetendő adó kérdése kapcsán.

Jelenleg tehát a problémát illetően ez a helyzet a szocialista integráción belül. Valószínűnek tartom, hogy közgazdászaink helyesen ítélték meg a mostani helyzetet. Emellett mégis úgy gondolom, hogy érdemes lenne nagyobb jelentőséget tulajdonítaniuk a szocialista nemzetközi termelőkooperációknak, és az ezek elősegítését szolgáló kettős adózást kizáró nemzetközi egyezmények megkötésének - amely viszont már jogászai feladat.

A felhasznált jogszabályok

/1/ 1976. évi 1. tvr.

A Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság között a kettős adóztatás elkerülésére a hagyatéki és öröklési adók területén Bécsben 1975. február 25-én aláírt egyezmény kihirdetéséről.

/2/ 1976. évi 2. tvr.

A Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság között a kettős adóztatás elkerülésére a jövedelem-, a hozadéki és vagyonadó területén Bécsben, 1975. február 25-én aláírt egyezmény kihirdetéséről.

/3/ 28/1972. /X.3./PM sz. rendelet

A külföldi részvétellel működő gazdasági társulások.

/4/ 3344/1972.sz. MT határozat

A külföldi részvétellel működő gazdasági társulások pénzügyminiszter által történő szabályozásával kapcsolatban.

/5/ 1970. évi 19. tvr.

/6/ 1928. XXIV. tc.

/7/ 1930. XIII. tc.

/8/ 1931. XXVII. tc.

/9/ 1937. XXV. t.é.

/10/ 1940. V. tc.

A felhasznált irodalom

- /1/ Dr.Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban /Bp., 1972./
- /2/ Az adózás alapkérdései /Bp., 1959/
- /3/ Sirjajev J.Sz.: A szocialista integráció gazdasági mechanizmusa /Bp., 1975/
- /4/ Radó László: Nemzetközi munkamegosztás /Bp., 1974/
- /5/ Szita János: Az összeurópai gazdasági együttműködés távlatai /Bp., 1975/
- /6/ Fekete János: A nemzetközi valutarendszer és a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok néhány összefüggése. Pénzügyi Szemle 1972/5
- /7/ Sulyok Béla: A kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok általános problémái különös tekintettel a francia-magyar kapcsolatokra. Pénzügyi Szemle 1972/11.
- /8/ Kállai Pál: Nemzetközi ipari kooperáció /Bp., 1971/
- /9/ Nyilas József: A világgazdaság és fejlődésének tendenciái /Bp., 1975/
- /10/ Makaruk Ludwik: A tőkés cégekkel folytatott termelési kooperációkról. Közgazdasági Szemle, 1972/9
- /11/ Az MNB Külkereskedelmi Főosztályának tájékoztatója a tőkés kooperációk helyzetéről, engedélyezési és finanszírozási rendjéről /1971. júl. 22/
- /12/ Bojtkó Béla: Az európai vállalatközi gazdasági együttműködés. Gazdaság és Jogtudomány 1974/1-2.
- /13/ Kozma Ferenc: Gondolatok a szocialista integráció továbbfejlesztéséről. Gazdaság 1974/4
- /14/ Kormnov Ju.F.: A KGST országok termelési szakosítása és kooperációja /Bp., 1974/

- /15/ Szemerics György: A KGST országok közötti termelési kooperáció regisztráció vállalati szemszögből. Külgazdaság 1976/1.
- /16/ Altsuler: A szocialista államok együttműködése /Bp., 1975/
- /17/ Botos Katalin: A KGST közös vállalkozások néhány pénzügyi kérdéséről. Pénzügyi Szemle, 1976/9
- /18/ Botos Katalin-Nyers Jenő: Nemzetközi konferencia a KGST közös vállalatáról. Pénzügyi Szemle 1976/10.
- /19/ Mádl Ferenc: A nemzetközi vállalati társulás néhány jogi kérdése, különös tekintettel a szocialista gazdasági integráció programjára. Gazdaság és Jogtudomány 1972/1-2.
- /20/ Mádl Ferenc-Sólyom László: Nemzetközi Tudományos Konferencia a KGST integráció jogi kérdéseiről. Állam és Jogtudomány 1970. 740. 1.
- /21/ Joó Tamás: Újabb felvetések a gazdasági társulások és kooperációk köréből. Magyar Jog 1974. 707.1.
- /22/ Sólyom László-Vörös Imre: Kelet-nyugati termelési kooperációs szerződések. Jogtudományi Közöny. 1970. 642.1.
- /23/ Botos Katalin: A szocialista nemzetközi kooperáció pénzügyi és árkérdései. Közgazdasági Szemle 1972. 1187. 1.

Boda Ilona

A LAIKUS RÉSZVÉTEL AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN

I.

Az igazságszolgáltatásról

1. Az igazságszolgáltatás burzsoá és szocialista megfogalmazása

Az osztálytársadalmak közül a történelemben először a burzsoá jogrendszer az, amely alkotmányi szinten fogalmazza meg a társasbiráskodás elvét. Ez az elv lehetőséget nyújthatna a dolgozó nép igazságszolgáltatásba való bevonására, eddig a pontig azonban a burzsoá törvénykezési szervezeti jog nem jut el, hiszen ez eleve ellentétes lenne az uralkodó osztály érdekeivel, mivel a tőkés társadalom lényegét ugyanugy a kizsákmányolás képezi, mint a megelőző osztálytársadalmakét. Éppen ezért a társasbiráskodás elve a burzsoá jogrendszerben csupán mennyiségi változást eredményez a megelőző társadalmakhoz képest, az eljáró bírósági tanács létszámára tekintettel, amelyet azonban nem követ az a minőségi változás, hogy a dolgozó nép képviselői kerüljenek a hivatás bíró mellé a bírói emelvényre. A burzsoá igazságszolgáltatás jellemzői a következők:

A dolgozó nép a biráskodásból ki van zárva, a különféle cenzusok eleve meggátolják azt, hogy az igazságszolgáltatási tevékenység részesévé válhasson.

A bírósági eljárás formalisztikus jellegű, mivel az igazságszolgáltatás demokratikus alapelveit alkotmányi szinten deklarálják, konkrét megvalósulásukat azonban különböző eszközökkel meggátolják.

A jogszabályok alkalmazása kimélotlen osztályelfogultságot tükröz, azaz az ítélkezési gyakorlat minden körülmények között az uralkodó osztály érdekeit igyekszik teljességgel kiszolgálni.

A szocialista igazságszolgáltatás a szocialista állami tevékenység egyik formája. E tevékenység megvalósítója a bíróság. A szocialista államban az igazságszolgáltatás az egységes államhatalmi tevékenység része, amelynek gyakorlásával az állam elkülönített módon megszervezett állami szerveket, a bíróságokat bizza meg. A szocialista igazságszolgáltatás lényege különbözik a burzsoá igazságszolgáltatásától. Ahogy azt három elemben foglalmaztuk meg, úgy a szocialista igazságszolgáltatás jellemzőit is ekként foglaljuk össze, utalva arra a jelentős különbségre, amely a kétféle igazságszolgáltatás között van. Ezek: a szocialista törvényesség védelme, a szocialista igazságosság megvalósítása és a dolgozók nevelése.

A szocialista igazságszolgáltatás alapja a széleskörű demokratizmus, amelynek lényege a dolgozók bevonása az igazságszolgáltatásba. Tehát az a minőségi változás, amely a tökéletes termelési viszonyok között nem valósulhatott meg, a szocialista társadalomban alkotmányos alapelvvé vált, hiszen a társasbiráskodás elve, amely a bírósági tanács létszámára ad választ, ismert elve a burzsoá igazságszolgáltatásnak is, viszont a néprésztétel elve, amely az eljáró bírósági tanács összetételét világítja meg, csak a szocialista igazságszolgáltatásra jellemző és a szocialista demokratizmus követelményéből ered. Lenin az OK/b/P VII. Kongresszusán mutatott rá annak szükségességére, hogy a szocialista államban maguknak a dolgozóknak kell részt venni az állami szervek, így a bíróságok munkájában is: "Magunknak kell itélkeznünk, egytől-egyig részt kell vennünk az igazságszolgáltatásban. A bíróság a proletariátus és szegény parasztság hatalmi szerve."¹

A néprésztétel elvének az ad szocialista osztálytartalmat, hogy egyrészt a hivatásos bíró is a dolgozó nép képviselője, másrészt a népi ülnökök tevékenységével az igazságszolgáltatásbeli néprésztétel a legteljesebb mértékben megvalósulhat. A népi ülnök részvétel a szocialista alkotmányokban kifejezésre juttatott néphatalom elvének gyakorlati megvalósulása a bíróságok munkájában. Ezzel szemben a tökéletes államok igazság-

szolgáltatásának alapvető jellemzője, hogy a dolgozó nép az igazságszolgáltatásból ki van zárva, a hivatásos bíró mellett működő Schöffék és esküdtek nem a dolgozók, hanem a tőkés és kispolgárok soraiból kerülnek ki.

A szocialista igazságszolgáltatás fogalmát a következőképpen határozhatjuk meg: "A szocialista állam bíróságainak jogszabályilag előírt eljárás szerint végbemenő tevékenysége, amely büntető és polgári ügyek megvizsgálása, eldöntése és a jogsértőkkel szemben állami kényszer alkalmazása során a szocialista törvényesség érvényrejuttatására, a szocialista igazságosság megvalósítására és a dolgozók kommunista nevelésére irányul."²

2. A bíróság mint az állami felépítmény különös eleme

A bíróság része a felépítménynek, része az államszervezetnek, hiszen az állam mechanizmus rendszerében funkcionál. Tevékenysége nem lehet mentes az állam által követett politikai irányvonaltól, tehát a felépítmény jogi, politikai intézményei közé tartozik. A bíróság, mint a jogi, politikai felépítmény része a gazdasági alap által meghatározott. Legfontosabb feladata az őt létrehozó és fenntartó gazdasági, társadalmi alap védelme. A gazdasági, társadalmi fejlődés és az új termelési viszonyok kialakulásával a bírósági szervezet is változáson megy keresztül, az egyes társadalmi formációkban más szervezeti és működési formában tölti be feladatát, az uralkodó osztály törvényre emelt akaratának kifejezésre juttatását.

A burzsoá állam bírósága a polgári forradalmak után alapvető változást mutat a megelőző társadalmi formációkhoz képest, amelyekben az igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlása a kiváltságos osztály hatalmi jogosítványainak egyike volt. A burzsoázia megteremtí a bírósági szervezetet, választja, vagy kinevezi az igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlóját, a hivatásos bírákat, azaz az igazságszolgáltatást olyan tevékenységgé teszi, amely szakavatott bírók jogi tudását igényli, vagyis a tőkés államban a hatalom, a rend fenntartása magas szinten képzett bírót kíván.

A burzsoá állam bírósága azonban lényegét tekintve "osztály-bíróság" marad, azaz fő feladatában célként fogalmazza meg a burzsoá érdekek védelmét, mindezt azonban nem árulja el nyíltan. A burzsoázia meghirdeti az alapvető emberi jogokat, az igazságszolgáltatás alapelveit, garanciákat azok megvalósításához azonban nem állít fel. Lenin ezért joggal nevezte a burzsoá bíróság "a kizsákmányoltak elnyomásának vak és körmönfont eszköze"-nek.³ A burzsoá állam bírósága az állam egyik legreakciósabb szerve, amelynek révén a tőkés osztály hol burkolt, hol egészen nyílt eszközökkel törekszik a dolgozók elnyomásának állandósítására, a kizsákmányolás tőkés formájának biztosítására, még akkor is, ha a hivatásos bíró mellé laikus elemeket von be az igazságszolgáltatási tevékenységbe a tőkések és kispolgárok közül.

A szocialista forradalom győzelme után a proletariátus előtt álló legfontosabb feladat az új szocialista államapparátus megteremtése. Ezen tevékenység egyik legfontosabb része a burzsoá bíróságok felszámolása és az új típusú proletár jellegű bíróságok létrehozása. Lenin szavai szerint "a bíróság a kapitalista társadalomban javarészt az elnyomás apparátusa, a burzsoá kizsákmányolás apparátusa volt. Ezért a proletár forradalom feltétlen kötelessége nem az igazságszolgáltatási intézmények reformálása, hanem az, hogy alapjában elsöpörje az egész régi igazságszolgáltatást és gépezetet."⁴

A Szovjetunióban, majd a népi demokratikus országokban is a bíróságokat ezért úgy szervezték meg, hogy azoknak munkájában a dolgozó néptömegek tevékenyen vehessenek részt. Így vált a szocialista állam bírósága a néphatalom egyik intézményévé, hiszen munkájában az egész dolgozó nép részt vesz választott bírái és a népi ülnökök révén, ugyanakkor a néphatalom védelmezőjévé, ahogy azt a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 2. §-a kimondja: "A Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé."⁵ Ezzel összhangban szögezi le az Alkotmány 5. §-a, hogy a "Magyar Népköztársaság állama védi a dolgozó nép szabadságát és hatalmát".⁶ Ezen alkotmányi tételeket alapul véve határozza meg a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 1.§-a

a bíróságok feladatait a szocialista társadalomban, amikor ki-
mondja, hogy: "A Magyar Népköztársaságban a bíróság az igazság-
szolgáltatás gyakorlása során védi és biztosítja a Magyar Nép-
köztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjét, az állam-
polgárok, valamint az állami, társadalmi és gazdasági szervek
jogait és törvényes érdekeit."⁷

A bíróság, mint az állam és a jog, nem örök intézmény.
A társadalmi fejlődés egy meghatározott fokán jelenik meg éspe-
dig akkor, amikor a társadalom osztálytagozódása folytán már
létrejött maga az állam és a jog is. Mint ahogy magának az
államnak és a jognak a fejlődése az elhalás felé vezet, úgy a
bíróság állami jellege az állam elhalása kapcsán megszűnik, az
igazságszolgáltatási feladatok társadalmiasodásával végül is
elhal. Azonban ez a folyamat hosszú időt vesz igénybe, ezért a
bíróság még huzamosabb ideig fog létezni, mert a társadalom
tagjai között létrejönnek még konfliktusok, amelyeket valamilyen
bírószerszerű szervezetnek el kell döntenie.

3. Igazságszolgáltatásunk alapelvei és az ülnökbírásko- dás

A burzsoázia hirdeti meg először az alapvető emberi joga-
kat, amelyek az igazságszolgáltatás terén, mint alapelvek jelen-
nek meg, tényleges megvalósulást azonban a tőkés termelési vi-
szonyok között nem nyerhetnek.

A szocialista igazságszolgáltatás alapelvei visszanyul-
nak a burzsoázia által meghirdetett alapelvekhez, de új tartalom-
mal telítődnek a Szovjetunió és a népi demokratikus országok
igazságszolgáltatásában. Létrejönnek azonban olyan új alapelvek
is, amelyek csak a szocialista társadalmi és termelési viszonyok
talaján funkcionálhatnak. A szocialista alapelvek jellemzője,
hogy nemcsak megfogalmazást nyernek az alkotmányokban, a bíró-
sági szervezeti törvényekben és az eljárási törvényekben, hanem
gyakorlati megvalósulásuk is széleskörű garanciákat élvez. A
legteljesebb biztosítékot a szocialista társadalmi és gazdasági
viszonyok adják, amelyek felszámolnak mindenfajta kizsákmányolást.

Igazságszolgáltatásunk alapelvei a következők: "1. társasbíráskodás, 2. néprésztétel, 3. bírák választása, 4. bírák függetlensége, 5. igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján, 6. igazságszolgáltatás egysége, 7. védelem joga, 8. nyilvánosság elve, 9. anyanyelv szabad használata, 10. bírósági határozatok megtámadhatósága."8

A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 46. §-a kimondja, hogy a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítélik. A Bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 11. §. /1/ bek. ezen alkotmányi rendelkezéssel összhangban leszögezi, hogy a bíróság tanácsban jár el, tehát a büntető és polgári ügyek elbírálása mind első, mind másodfokon tanácsokban történik, de a törvény e szabályok alól kivételt is tehet, azaz az eljárási törvényekben meghatározott esetekben egyesbíró is eljárhat. A fő szabály azonban továbbra is az, hogy az ügy érdemében való döntés a tanács feladata, amely határozatait szótöbbséggel hozza. A bírósági tanács tagjai teljesen egyenjogúak az ítékezésben. Első fokon egy hivatásos bíró és két népi ülnök alkotják a bíróság tanácsát. Másodfokon három hivatásos bíróból áll az ítélező tanács.

A néprésztétel elve a bíróság összetételét világítja meg, ezáltal szocialista osztálytartalmat nyer az ítékezés. Igazságszolgáltatásunkban a néprésztétel elvének elsődleges megjelenési formája a népi ülnökök közreműködése a bíróságok ítélező tevékenységében. A népi ülnökök a dolgozó nép jogtudatát, igazságérzetét juttatják kifejezésre az igazságszolgáltatási tevékenységben. A népgazdaság egyes ágaiban való jártasságukkal hozzájárulnak ahhoz, hogy olyan kérdésekben, amelyek túlterjednek a bíróság tudomáskörén, alapvető ismeretekkel szolgáljanak, a mindennapi élettel való szoros kapcsolatuk révén szélesítsék a bíróság ismereteit,

A néprésztétel elvét a burzsoá bíráskodás nem ismeri, mert a burzsoá államban a dolgozó nép a hatalom gyakorlásából ki van zárva. Szocialista viszonyok között a népi ülnök részvétele a bíróságok ítélező tevékenységében a dolgozó nép hatalomgyakorlá-

sának egyik eszköze, a néphatalom megnyilvánulási formája a szocialista igazságszolgáltatás minőségileg új sajátossága.

A néprésztétel elve az igazságszolgáltatásban Magyarországon először a Tanácsköztársaság idején nyert megfogalmazást. Kun Béla 1918-ban kiadott "Mit akarnak a kommunisták"? c. röpirata a következőket tartalmazza: "Magának a népnek minden pillanatban visszavonható kötelező megbízatással ellátott követői hozzák a törvényt, hajtják végre azt és bíraskodnak a törvény megszegői fölött."⁹

A felszabadulás után az 1949. évi XX. törvény¹⁰ a legmagasabb szinten deklarálja és intézményesíti a népi ülnök igazságszolgáltatásbeli részvételét, mint a dolgozó népnek az igazságszolgáltatásba való bevonásának legszélesebb lehetőségét. Ezen alkotmányi tételen alapulva rendelkezik a népi ülnököknek a bírói ítélkezésbe való bevonásáról az 1954. évi II. törvény¹¹ csakugy, mint az 1972. évi IV. törvény¹², a polgári eljárásban az 1952. évi III. törvény¹³, a büntető eljárásban az 1951. évi III. törvény¹⁴ intézményesíti /bár a népi ülnök részvételt a büntető eljárásban már az 1949. évi XI. törvény¹⁵ meghonosította/.

A népi ülnökök az első fokú eljárásban vesznek részt az igazságszolgáltatásban, a hivatásos bírákkal azonos jogokkal és kötelezettségekkel, azzal az eltéréssel, hogy a tanács elnöke csak hivatásos bíró lehet. Alkotmányunk és a Bsz rendelkezései értelmében mind a bírák, mind a népi ülnökök választás útján nyerik el tisztségüket, ami lényeges biztosítéka a szocialista igazságosság megvalósulásának.

Az ítélkező tevékenység eredményessége érdekében nyert törvényi megfogalmazást a bírói függetlenség elve, amely kimondja, hogy a "Magyar Népköztársaságban a bírák függetlenek és csak a törvényeknek és más jogszabályoknak vannak alárendelve."¹⁶ A bírósági szervezeti törvény ezen rendelkezése egyaránt vonatkozik a hivatásos bírákra és a népi ülnökökre és lehetővé teszi, hogy az ügyek eldöntésénél minden külső befolyástól mentesen a jogszabályok és saját belső meggyőződésük alapján bírálják el a bíróságok elé kerülő jogvitás ügyeket, a szocialista törvényesség és igazságosság követelményeinek megfelelően.

Az Alkotmány 45. §-a kimondja, hogy "a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és járásbíróságok gyakorolják."¹⁷ A szocialista államokban tehát a bíróságoknak igazságszolgáltatási monopóliuma van, mert a bíróság felépítése és eljárása a szocialista demokratizmuson alapuló különleges biztosítékokkal van övezve, amely biztosítékokat az igazságszolgáltatási alapelvek juttatnak kifejezésre. Ezért az állampolgárok alapvető jogait és törvényes érdekeit érintő ügyek bírósági utra tartoznak. A szocialista állam az állami feladatok közül az igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlásával a bíróságokat bizza meg. Így az igazságszolgáltatásbeli néprésztétel elsődleges megjelenési formája a népi ülnök bevonása a bíróságok ítélkező tevékenységébe. Szocialista viszonyok között azonban más formái is ismeretesek a dolgozó rétegeknek az igazságszolgáltatásba való bevonásának.

A szocialista állam fejlődése során az egyes állami feladatok ellátása fokozatosan társadalmiasodik, a szocialista demokratizmus kiszélesedése, a szocialista állam erősödése folyamatának természetes következménye, hogy az egyes ügyek átkerülhetnek társadalmi szervek, illetve államigazgatási szervek hatáskörébe, döntés céljából. Mindez azonban nem jelenti az Alkotmány 45. §-ában megfogalmazott alapelv félretételét. Két kérdés mégis felmerül éppen e törvényhely kapcsán: miért van szükség arra, hogy quasi igazságszolgáltatási jogkörrel felruházzunk bíróságon kívüli szerveket; és mi ezzel a jogalkotónak a célja?

Ha a bíróság elé kerülő jogvitás ügyeket vesszük szemügyre, mind a büntető, mind a polgári ügyszakban megtaláljuk azokat a kisebb jelentőségű, egyszerűbb megítélésű ügyeket, amelyeknek eldöntése nem igényli a bírói apparátus mozgásba hozását, tehát más eljárás /pl. államigazgatási/ vagy más szerv által is elbírálhatók. Ez azonban nem jelenti a bírói ut kizárását, hiszen ha az ügy bíróságon kívül nyert is elbírálást, akkor is meg van a lehetőség arra, hogy az érdekeltek a határozat felülvizsgálata céljából bírósághoz forduljanak, a cél csupán annyi a bíróságon kívüli szervek igénybevétele, hogy a bírósági apparátust mentesítsük.

Indoklásul felhozható a jog nevelő szerepének jelentősége a szocialista társadalomban. Arra kell törekedni, hogy a bíróságok olyan ügyekkel foglalkozzanak, amelyekben ilyen hatást kifejthetnek és mentesülhetnek a gépies és bürokratikus ügyintézésről. A bíróságon kívüli szervek jogszolgáltató tevékenysége elsődlegesen a szocialista demokrácia fejlesztését, a jogviták megoldásának hatékonyabbá tételét és nem a bíróság hatáskörének csökkentését, hanem tehermentesítésüket szolgálja.

II.

A laikus részvétel történeti fejlődése és elemzése

1. A laikus bíraskodás történeti típusai

Hosszu történelmi fejlődés vezetett el a kezdeti tiszta laikus bíraskodástól a szakbíraskodásig, de a laikus elem a bíraskodás területéről valójában sohasem tűnt el, különböző funkciókkal ismételten megjelent. A viták megoldásának szocializálódása felé az első lépést az jelentette, amikor a verboszt a harmadik személy közbejöttével megállapított vagyonváltás váltotta fel. A harmadik személy ezen békéltető tevékenysége tulajdonképpen még nem nevezhető bíraskodásnak, sokkal inkább a felek eltérő álláspontjának egyeztetésére irányuló tevékenység, hiszen még nem alakult ki az állam sem, amely jogot alkothatna és így természetesen a bíróság sem, amely a jogalkalmazás szerve lehetne. Ez a korszak a tiszta laikus "bíraskodás" időszaka, ide tartozik a nemzetségi, törzsi társadalom öregjeinek ítélkezése. Ebben a korszakban a sértettet ért sérelmet még magánjellegűnek tekintették és csak később minősítették azt közsérelemnek. Ez a folyamat vezetett el a bíraskodás állami funkcióvá válásához a hatalommal bíró, a hatalmi szervezethez tartozó, szokásosan ítélkező laikus bíró megjelenéséhez, aki döntéseinek kikényszerítésére állami kényszerintézkedéseket vehetett igénybe. Ebben az esetben tulajdonképpen a hatalom differenciálatlan megjelenéséről volt szó, ahol a bírói funkció nem vált még el az egyéb állami funkcióktól /igaz-

gatás, hadvezetés/. Ilyen típusu biráskodás a jellemző a görög társadalmakra, ahol a néprészvételt a biráskodásban a demokrácia egyik biztosítékának tekintették. Aristotelész szerint Szolon volt az első, aki a néprészvételt a biráskodásban megalapította, "hogy ezáltal a gazdagok hatalmát megtörje, s a népet azok tulkapásai ellen megvédje."¹⁸ Az olyan fejlett jogrendszerrel rendelkező társadalomban is, mint amilyen a római társadalom volt, a biráskodást hosszú ideig szintén laikus birák végezték, sőt ezen laikus birákat, akik a praetor vezetése mellett ítélkeztek, maguk a vitában álló felek választották. Az ilyen jellegű laikus biráskodás Rómában az ie. II.századig élt, amikor a biráskodás funkciója a quaestiones perpetuae-ra a kevesebb számú polgárból megalakitott bíróságra ment át, amelynek tagjai ugyancsak laikus birák voltak, s a római nép különböző osztályaiból kerültek ki. Tisztségüket a görög mintát utánozva választás útján nyerték el. Csak a császárság idején váltak a birák fokozatosan állami tisztviselőkké.

A feudalizmus idején tovább él a laikus biráskodás, amelynek alapja a királyi hatalom, vagy e hatalom delegálása. Ennek következtében a biráskodás joga a feudális uralkodó osztály tagjainak kezében összpontosult. A biráskodás decentralizált volt, hiszen a feudális földbirtokosok egyénenként rendelkeztek a biráskodás jogával.

Már a feudalizmus időszakában kialakul a birói tevékenységben való laikus részvételnek egy újabb változata is, azzal egyidejűleg, hogy a központi politikai hatalom biráskodása kerül előtérbe. Megjelennek a biráskodásban a hivatásos birói tiszteket ellátó /egyébként a jogban laikus/ tisztviselő mellett az eseti társasbirák, akiknek feladata a helyi érdekek védelme, a helyi szokások érvényesülésének biztosítása volt. Ide tartozik az angol "jury", amelyről először III. Henrik király 1219-ben bocsátott ki rendelkezést, miszerint a vádlott saját kerületbeli 12 esküdt ítéletének vethette alá magát, és mint "kiirthatatlan intézményről" szól róla II. Károly király Habeas Corpus Act-ja is. Hasonló intézménnyel találkozunk a magyar jogfejlődésben is a választott nemesi esküdtek

személyében¹⁹, a gonosztevők kiirtására rendezett nádori közgyűléseken, akiknek feladata a helyi szokások feltárása volt.

Később az életviszonyok bonyolultabbá válásával az azokat szabályozó jogi normák rendszere is kialakult. Az ilyen viszonyok a bírói tisztség ellátására magas szinten képzett hivatásos bírót kívántak. A római jog recepciójával a jogban való jártasság már külön tudományként jelentkezett. A polgári forradalmak idején következett be ismét változás, amikor a bíráskodásban való laikus részvétel új típusa jelenik meg, azaz kialakul az a bíráskodási forma, amelyben a szak- és laikus elem együttesen gyakorolja az igazságszolgáltatás funkcióját.

2. A laikus részvétel formái a burzsoá igazságszolgáltatásban

a/ Az esküdtbiróság

Az esküdtbiróság a hűbéri renddel szemben álló burzsoázia politikai követelése, a hatalom gyakorlásában való osztozkodást jelenti az igazságszolgáltatás terén. Visinszkij szerint "az esküdtbiróság ama intézmények egyik láncszeme volt, amelyet a burzsoá demokratikus mozgalom az abszolutizmusellen folytatott küzdelme során létesített. Az abszolút uralkodó bíráival szembeni ellenőrzés, az önkényes bírói eljárással szembeni első tényleges támadást jelentette."²⁰ Az esküdtbiróság gondolata Európában, a francia forradalom hatására terjedt el, Franciaországban az 1791-es Alkotmányban törvényi megfogalmazást is nyert.

A francia forradalomnak igen nagy volt a hatása a magyar törvénykezési szervezet fejlődésére is, bár nálunk az esküdtszékek bevezetésének gondolata ekkor még nem érlelődött meg, a magyar jakobinusok, így Hajnóczy József is csupán a bírósági szervezet reformjáért szállt sikra.

A küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért 1840-ben indult meg. Az 1843-44-es országgyűlésen Szemere Bertalan meggyőzően érvelt amellett, hogy "esküdtszék nélkül szabad alkotmány nem állhat fenn."²¹

Az 1843-44-es országgyűlésen azonban az esküdtszékek bevezetésének gondolatát még elvetették. De az 1848-49-es polgári forradalom e téren is változást hozott. Az 1848. XVII. tc. a sajtóvétségek elkövetőire bevezette az esküdtszékeket. Csak a kiegyezés után, az 1897. évi XXXIII. törvényben került sor az esküdtszékek részletesebb szabályozására.

A hazai esküdtbíráskodás azonban rövid életű volt és amíg élő intézmény volt is, a lakosság többségét az esküdtképeség szabályozásával elzárta attól, hogy esküdtek lehessenek. Működése már az I. világháború alatt szűkült, a Tanácsköztársaság bukása után megjelent 6998/1919. ME. ez. rendelet az esküdtszékek működését valamennyi törvényszéknél megszüntette.

Az esküdtbíróságok szervezete ma Amerikában ugyanígy a Nyugat-Európai országokban/Anglia/ a következő felépítést mutatja, a hivatásos bíró mellett általában 12, a jogban járatlan esküdt vesz részt a bíróság ítélkező tevékenységében. Az esküdteket választják, elvileg mindenki esküdtképes, gyakorlatilag vagyoni cenzust és egyéb korlátozásokat állítanak fel az esküdtképeség szabályozásánál, így eléri azt, hogy az esküdtek általában a középrétegekből kerülnek ki /háztartásbeliek, papok, nyugdíjasok/. Az esküdtek feladata a hivatásos bíró által feltett kérdés eldöntése, amelynek révén sajátos munkamegosztás jön létre az esküdtek és a hivatásos bíró között, ugyanis az esküdtek a ténykérdések, a hivatásos bíró a jogkérdések eldöntésére koncentrálhatja figyelmét.

Hogyan értékelhető történetileg a laikus részvétel esküdtszéki formája? A hűbéri rend igazságszolgáltatásbeli despotizmusával küzdő burzsoázia haladónak tekinthető vívmánya. Az esküdtszék jelenti azt az intézményt, amely a lakosságot leginkább bevonja az állami feladatok intézésébe, de a burzsoázia az esküdtbíráskodás bevezetésével saját osztályérdekeit kívánta előtérbe hozni, így az esküdtszék bevezetése sem jelentett olyan törvénykezési formát, amely mellett a dolgozók részt vehettek volna az igazságszolgáltatásban, mert az esküdtképeség szabályozásával ezt megakadályozták. "Valamenny-

nyi állam vagyoni cenzust állapított meg, azaz olyanok kezébe tette le az igazságszolgáltatást, akik vagyoni állapotuknál fogva az állam fennálásában és a jogrend megszilárdításában érdekeltnek voltak."²² Így vélekedett egy XIX.századi jogtudós a korabeli angol esküdtszékekről, de érvényes ez a megállapítás a mai viszonyokra is.

Már a burzsoá jogtudósok körében is sok támadás érte az esküdtszékeket, mivel általuk mégsem zárható el a bíraskodás a laikusok meghatározott rétege előtt. Leggyakoribb bírálata a jogi szakszerűség oldaláról történt. A Harvard Egyetem Jogi Karának dékánja az esküdtbíraskodást elemezve a következőket írja: "Az esküdtbíraskodás a legjobb esetben is amatőrök apoteozisa lehet. Miért gondolja bárki is, hogy különböző módon az utcáról, éppen az általános képesség hiánya miatt kiválasztott 12 ember speciális képességekkel rendelkozik az emberek közötti viták eldöntésére?"²³

b/ A Schöffe-rendszer

Az u.n. laikus elemek igazságszolgáltatásba történő bevonásának német mintája a Schöffe-rendszer. Lényege az, hogy a laikus bírák nem alkotnak külön kollégiumot, így a hivatásos bíró és a laikus bírák együttesen döntenek valamennyi kérdésben /u.n. vegyesbíróság/, továbbá a laikus bírák száma meghaladja ugyan a hivatásos bírákét, de nem éri el az esküdtek szokásos 12-es létszámát.

A Schöffe szó tény- és jellemtanok megjelölésére szolgál. Már a XIII. századbéli Szász Jogi Emlékek is ilyen értelemben használja e kifejezést. A római jog recepciójával, a hivatásos bírák működése került előtérbe, csak a XIX. században az 1848-as francia polgári demokratikus forradalom után élesztették fel újra a Schöffék-vel működő bíróságokat Németországban.

A censusokkal elérték azt, hogy a Schöffék csakugy, mint az esküdtek, a jómódú, megfelelő iskolai képzettségű középrétegekből kerüljenek ki. Németországban az 1924-es törvénykezési

reform csökkentette a laikus részvétel lehetőségét a burzsoá biráskodásban, majd a fasizmus 1939-ben meg is szüntette a formális laikus biráskodást. 1950-ben Nyugat-Németországban korlátozott közreműködést nyertek a Schöffék. Ma a polgári és büntetőeljárásban, a kereskedelmi és munkaügyi perekben vesznek részt. A Horthy-korszakban nálunk is működtek ilyen vegyesbíró-ságok /így pl. az uzsora bíróság, mely két szakbíróból és egy elnökből állt/.

Ha történetileg próbáljuk értékelni a Schöffe bíróságokat, láthatjuk, hogy alkalmas eszköz a burzsoá rend számára ahhoz, hogy a hivatásos bírákon keresztül megnyerje osztályérdekének a laikus bírakat is és ezt könnyebben elérheti, mint a laikus biráskodás esküdtszéki formájában, hiszen egyrészt a Schöffék kisebb létszámú testületet alkotnak a hivatásos bíró mellett /2-6 taglétszám/, másrészt nagyobb a hivatásos bíró befolyásolási lehetősége az együttes tanácskozás során. A Schöffe-bíróság konstrukciója tehát egyszerűbb, mint az esküdtbíró-ságoké.

A Schöffe-bíróságok esetében sem lehet a Schöfféket a dolgozó nép képviselőjének tekinteni, hiszen azok mindig a közép rétegekből kerülnek ki és megbízatásukat sohasem választással, hanem kinevezéssel nyerik el az illetékes minisztertől, vagy főhatóságtól.

A szocialista jogrendszerekben érvényesülő azon elv, miszerint a hivatásos bíró és a népi ülnök az ítékezésben azonos jogokat élvez és azonos kötelezettségek terhelik, a burzsoá jogfelfogásban a Schöffe-rendszerben éppugy nem érvényesül, mint az esküdtszék esetében, hiszen a Schöffe-rendszerben is a bíró a fölérendeltség pozíciójában még bíróságot is kiszabhat azon ülnökökkel szemben, aki a tárgyalás rendjét zavarja, vagy ülnöki kötelességét megsérti.

Ma a tőkésországokban kísérleteznek azzal, hogy az esküdtszékek és a Schöffe-rendszert egymással vegyítsék. Pl. az 1941-es francia esküdtszéki rendelet értelmében az esküdtszék létszámát leszállították és egybeolvasztották a bírói tanács-

csal. 1959-ben a De Gaulle-féle igazságügyi reform az egyesített bírói tanács létszámát 12-ben állapította meg úgy, hogy abban 3 szakbíró és 9 esküdt vegyen részt.

c/ A békebiróság

A békebíró olyan laikus bíró, aki a bíráskodást nem fő-funkcióként, hanem mintegy mellékfoglalkozásként gyakorolja. Ismert és élő intézmény ma is Angliában, Olaszországban és az Amerikai Egyesült Államokban. A Német Szövetségi Köztársaság Baden-Württembergi tartományában és Franciaországban is csak 1959-ben számolták fel.

Legrégibb multra az angol békebírói intézmény tekinthet vissza. Ősi szabályozását II. Edward király 1361-es statutuma adja, jelenlegi szabályozása 1952-ből való. Az angol békébiró jogi képzettség nélküli személy, aki díjtalanul ítélkezik, mintegy társadalmi munkában, a nagyobb városokban kivételesen fizetett tisztviselőként. Jogi támogatást számára a bírósági asszisztens ad, a tárgyalások előkészítésével. A békebiróság voltaképpen nem más, mint az uralkodó polgári osztály szerve, nem a dolgozók képvisellete, annál is inkább, mivel a békebírák a közeposztályból kerülnek ki, tisztségüket kinevezés útján nyerik el pl. Angliában a Lord Kancellár nevezi ki őket a helyi bizottságok javaslata alapján. Megbízatásuk életük végéig, gyakorlatilag azonban 70 életévük eléréséig szól.

A burzsoá jogtudomány ma a békebiróságokkal szemben foglalt állást, mert kételkedve tekint a laikus bíráskodás minden megnyilvánulására. Hivatkoznak arra is, hogy könnyebben befolyásolható a helyi érdekek által, mint a hivatásos bírák és a békebíráskodást, mint a rendes bíróságok tehermentesítésének eszközét látják csak számbavehetőnek a kisebb jelentőségű ügyek intézésére, amely a felek közötti béke és egyezés létrehozásával rendeződhet.

Napjainkban a burzsoá igazságszolgáltatásra a szakbíró és laikus elem együttes ítélkezése a jellemző. Ennek indoka mindenekelőtt a "néprésztétel" összetett és jelentős politikai

tartalma, valamint a laikusok élettapasztalatának a szakkérdésekben való jártasságuknak jelentősége a bírói munka keretében. A döntés alapjául szolgáló joganyag, valamint az eljárás rendjét meghatározó jogszabályok összességének nagymértékű racionalizálódása mellett jelentős szerep jut az irracionális tényezőknek a döntés meghozatalában. Ezért a történelem kezdeti korszakaitól kezdve kialakult laikus bírótól kezdve a fejlődés egész menetén keresztül a modern korig jelentős helye van az u.n. kádibiráskodásnak, a jogtól független igazságérzet érvényre juttatásának, egyszóval a laikus elemek közreműködésének a bírói döntésekben. A tökéletes termelési és társadalmi viszonyok mellett a laikus elemek bevonása az igazságszolgáltatásba elsődlegesen osztályszempontú, így a nép részvétele az igazságszolgáltatásban csupán formális lehet.

3. A szocialista ülnöki intézmény kialakulása

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével valóra válhatott a munkásosztály azon követelése, amelyet a Párizsi Kommün Kiáltványa, valamint a gothai program tartalmazott. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével az igazságszolgáltatásbeli laikus részvétel új tartalmat nyert; mivel a dolgozók vették kezükbe az igazságszolgáltatást. A szovjet hatalom első bírósági dekrétuma 1917. november 24-én megszüntette az esküdtbíróságokat és egy szakbíróból, ülnökökből álló bíróságokat állított fel. Lenin kifejtette, hogy a bíróságot a "dolgozók soraiból a dolgozóknak kell választani"²⁴, a cél az, hogy az egész dolgozó lakosság részt vegyen a bírói munkában. Az 1936-os Üssz-szövetségi Alkotmány az ülnökrésztvétel alkotmányos alapelv rangjára emelte, amelyet az 1938-as Bírósági Szervezeti Törvény rendelkezései további konkrét tartalommal töltöttek meg. Az alkotmány kimondta, hogy az ügyek tárgyalása a bíróságoknál népi ülnökök részvételével történik, az ülnököket a megfelelő szintű szovjetek választják.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom igen nagy hatást gyakorolt a Magyar Tanácsköztársaság törvénykezési szervezetének kiépítésére. A Tanácsköztársaság - szétzúzva a polgári

igazságszolgáltatási szervezetet - újtipusu szocialista forradalmi bíróságokat hozott létre. Az államhatalmi ágak egysége marxista tételéből kiindulva, a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. sz. rendeletének 1. §-a kimondja, hogy "a tanácsokban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja azokat végre és bírászkodik azok megszegői felett."²⁵ Ez a tétel nem jelenti azt, hogy a Tanácsköztársaság lemondott volna az egységes állami szervezeten belül olyan szervek létrehozásáról, amelyeknek speciális feladata az igazságszolgáltatás. Ennek igazolására szolgál a Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendelete, amely a Forradalmi Törvényszékek felállításáról intézkedik.

A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalmi reakció elsöpörte azokat a demokratikus vívmányokat, amelyeket a Tanácsköztársaság az igazságszolgáltatás terén bevezetett. Saját igazságszolgáltatási rendszerének kiépítése terén az első lépés az egyosbírászkodás intézményessé tétele volt. Ez a folyamat azután egyenes uton vezetett a Szálasí-féle "számunkérő szék" bevezetéséhez.

A népi demokratikus államokban kivétel nélkül a népi ülnök-rendszer honosodott meg. Néhány jellemző vonása igen szembetűnő hasonlatosságot mutat a Schöffe-rendszerrel, ez azonban csak formai hasonlóság, s a népi ülnök részvételével történő bírászkodást újtipusu jelenségként kell értékelni. Utálnak erre szembetűnő jellegzetességek, mint pl. az ülnöki képességekre vonatkozó rendelkezések, választás, jogkör, stb.

A népi ülnökök részvételének szükségessége a bírói tevékenységben a szocializmust építő államok első alkotmányaiban megfogalmazást nyert, majd az 50-es években megjelenő bírósági szervezeti törvények egységes alapokon rendezték az ülnökrészvételt.

Általános megoldásként a szocialista országokban első fokon egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsok járnak el, bár eltérő megoldások is ismeretesek, így az 1952-es Bolgár Bírósági Szervezeti Törvény rendelkezései szerint a legfelsőbb bíróság első fokon három hivatásos bíróból és 4 népi ülnökből álló tanácsban jár el. Az 1968-as román Bírósági

Szervezeti Törvény szerint azokban a megyei bírósági ügyekben, ahol népi ülnökök is részt vesznek, a bírói tanács összetétele 2 bíróból és 3 népi ülnökből áll. Az 1969. évi Lengyel Büntető Perrendtartás szerint az olyan ügyekben, amelyekben halálbüntetés is kiszabható, 2 bíróból és 3 népi ülnökből álló tanács jár el.

A népi ülnök választásának és választhatóságának rendelkezései messzemenően demokratizálódtak, hiszen általános feltételként az ülnöki tisztség elnyeréséhez választójogot, büntetlenséget, meghatározott korhatárt követelnek csupán meg, lehetővé téve azt, hogy a dolgozó rétegek minél szélesebb köre számára nyiljon meg a lehetőség a bírósági munkában való részvételre. Általános elvként jelenik meg a szocialista államokban az is, hogy a népi ülnöki megbízatás általában meghatározott időre szól: 2-5 év; továbbá az, hogy az ülnökök választás után nyerik el tisztségüket. Mindezekből kitűnik, hogy igen nagy súlyt helyeznek a szocialista államokban arra, hogy valóban azok a személyek kerüljenek az ülnöki tisztségekbe, akik megfelelően el tudják látni a dolgozók tömegének képviselését az igazságszolgáltatásban.

Összegezve tehát a történeti fejlődést, megállapítható, hogy napjainkban mind a tőkés, mind a szocialista országokat szemügyre véve a szak és laikus elem együttes ítélkezése a jellemző, azaz a "jogilag nem képzett közember alkalomszerű részvétele a bíróság tárgyaló és ítélkező tevékenységében."²⁶

Egyenként vizsgálva a laikus részvétel különböző típusait; és ebben a relációban a népi ülnök rendszert, mint a laikus bíráskodás egyik válfaját, a következőket mondhatjuk: az esküdtszéki rendszer a legalkalmasabb arra, hogy az uralkodó osztály érdekei képviselő bíró befolyásának hatására irányított döntések szülessenek és a bíráskodásba bevont laikus elemek akarva-akaratlanul kiszolgálóivá váljanak ezáltal a fennálló társadalmi rendnek.

A Schöffe-rendszerben működő laikus elemeknek a helyzete már közelebb áll a szocialista jellegű népi ülnök rendszerhez, azonban a köztük lévő hasonlóság csupán formális,

felszínes hasonlóság, hiszen mind személyi összetételében, mind pedig jogaikban, kötelességeikben, tisztségük elnyerésének módjában, az igazságszolgáltatásban való részvételüknek egyéb feltételeiben már lényeges különbségek állnak fenn a két rendszer között. A burzsoázia képtelen megvalósítani a dolgozó nép bevonását az igazságszolgáltatási tevékenységbe, mivel ahogy hatalma fokozatosan megszilárdulni látszott, úgy tesztította el magától a munkás, paraszt és egyéb osztályokat, rétegeket és vált a hatalom egyedüli birtokosává. Így kapitalista viszonyok között és különösen napjainkban az imperializmus viszonyai között osztály és osztályok között olyan jellegű feszültségek húzódnak, amelyek lehetetlenné teszik az objektív igazságon alapuló ítélkezést, ezzel párhuzamosan pedig a dolgozó nép-rétegek igazságszolgáltatásba való bevonásának lehetőségét is.

A szocializmus viszonyai éppen ezeket a társadalmi, politikai és egyéb feszültségeket számolták fel és így már a szocializmus építésének kezdetétől lehetőség nyílt a társadalom egésze számára, hogy tevékeny részvételével a szocialista igazságosság megvalósítója legyen a szocialista igazságszolgáltatási tevékenységben. A laikus elem részvétele a bíróságok ítélkező tevékenységében új tartalommal telítődött, amelynek elsődlegesen biztosítóka a néprészvétel szocialista olvének gyakorlati megvalósulása volt.

III.

Az ülnökrészvétel hazai jogi szabályozása. Az ülnöki működés néhány problémája

A népi ülnökök az első fokú ítélkezés során vesznek részt a bíróság elé kerülő polgári és büntető ügyek elbírálásában, továbbá a fiataalkoruk elleni büntető eljárásban, valamint a munkaügyi bíróság és katonai bíróság előtt folyó eljárásban.

Alkotmányunk 46. §-a a népi ülnök részvételre vonatkozó köre szabályt tartalmazza, amikor kimondja, hogy a bíróságok

hivatásos bírákból és népi ülnökökből álló tanácsokban ítélniük, hozzátéve azt, hogy e szabály alól törvény kivételt is tehet. Az alkotmány ezen rendelkezését alapul véve, az ülnökrészvételre vonatkozó további konkrét szabályokat tartalmaz a Birósági Szervezeti Törvény 11. §. /1/, /2/ bek. /továbbiakban Bsz/ miszerint "az első fokon eljáró bírósági tanács egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből áll. A tanács elnöke hivatásos bíró."²⁷

E törvényhelyeket alapul véve a Polgári Perrendtartás²⁸ 11. §. /1/ bek., továbbá a Büntető Perrendtartás²⁹ 21. §. /1/ bek. ismételten megfogalmazza az első fokon eljáró bíróság összetételére vonatkozó alapszabályt és meghatározza ezokat a különleges eseteket is, amelyekben a bíróság ülnökök részvétele nélkül jár el.

Alkotmányunk 48. §-a, valamint a Bsz 13. §-a értelmében a "Magyar Népköztársaságban a bírói tisztségeket választással töltik be". Mivel a népi ülnökök jogaikat és kötelességeiket tekintve a hivatásos bírákkal egyenlők, ezen előbbi rendelkezések értelemszerűen a népi ülnökökre is vonatkoznak, azaz a népi ülnökök is választás útján nyerik el tisztségüket. A választás feltételeit a Bsz. 72. §-a tartalmazza, amely szerint "népi ülnököknek megválasztható az a büntetlen előéletű magyar állampolgár, akinek választójoga van és a 24. életévét betöltötte". /Katonai bírósághoz 24. életévét be nem töltött személyt is meg lehet választani/. A választhatóság feltételei tehát azonosak a hivatásos bíróvá választás feltételeivel, azaz az eltéréssel, hogy a hivatásos bíróvá választhatósághoz még további 3 feltétel szükséges: az egyetemi jogi végzettség, a bírói-ügyészi szakvizsga letétele és 2 év gyakorlat.

A törvényi feltételek mellett további szempontok is érvényesülnek a népi ülnökök választásánál: szükséges, hogy az ülnök politikailag megbízható, társadalmi kérdésekben jártas, határozott életfelfogással bíró személy legyen, akinak széleskörű ismeretei vannak szakmai kérdésekben és megfelelő élettapasztalattal rendelkezik. Mindez azért szükséges, hogy az ülnök ne a tárgyalás passzív szemlélője, hanem aktív résztvevője

legyen. A gyakorlatban az ülnökválasztás a szocialista demokrácia követelményeinek megfelelően úgy történik, hogy a dolgozók leg szélesebb köréből kerüljenek ki a bíróságon tevékenykedő népi ülnökök, ezért a Bsz 73. § /1/, /2/, /3/, /4/ bek. értelmében "a népi ülnököket a bíróság területén működő vállalatok, szövetkezetek, társadalmi szervek és állami intézmények dolgozói jelölik. A munkaügyi bíróság népi ülnökeit, a fiatalok büntető ügyeiben eljáró bíróság pedagógus ülnökeit, a szakszervezeteknek a bíróság székhelye szerint illetékes megyei, fővárosi tanácsa jelöli. A katonai bíróságok népi ülnökeit a fegyveres erők és fegyveres testületek, illetve ezek parancsnokai jelölik. A Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeit a Hazafias Népfront Országos Tanácsa jelöli".

A jelölő szervek a jelöltek névsorát megküldik az illetékes tanács végrehajtó bizottságának, mivel az ülnököket a bíróságokkal azonos szintű tanácsok választják meg. A Bsz 74. §-ának /1/ bek. értelmében "a járásbíróság népi ülnökeit az ülnököt jelölő szerv szerint illetékes helyi tanácsok, a megyei bíróság és munkaügyi bíróság népi ülnökeit pedig a megyei, fővárosi tanácsok választják meg 5 évre a területükön lakó vagy ott dolgozó állampolgárok közül. A Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeit a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 5 évre választja. A katonai bíróságok népi ülnökeit a rendfokozatuknak megfelelően tiszti gyűlésen, tiszthelyettesi gyűlésen, illetve csapatgyűlésen választják."

Az ülnök a nép bizalmából kerül tisztségébe, ha erre a bizalomra méltatlan a Bsz 77. §. /2/ bek. értelmében az őt megválasztó tanácsai szerv az igazságügyminiszter javaslatára visszahívja. A Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeinek visszahívásához pedig az igazságügyminiszter és a Legfelsőbb Bíróság elnökének együttes javaslata szükséges a Hazafias Népfront Országos Tanácsa felé.

A népi ülnök megbízatása az 5 év lejártá előtt a visszahívás esetén kívül még megszűnhet további három ok alapján: felmentéssel; közügyektől eltiltást kimondó jogerős ítélettel és az ülnök halálával /Bsz 77., §. /1/ bek./.

A népi ülnökök a bíróságon évenként általában egy hónapig működnek. Ez az idő kivételesen lehet hosszabb, de lehet rövidebb is. Alapelv a büntető eljárásban és a polgári eljárásban is a bíróság változatlan összetételének elve, amely gyakorlati megvalósulást akként nyer, ha ugyanaz a bíróság hoz ítéletet, amely az ügy tárgyalását megkezdte. Ha tehát az ülnök részvételével megkezdett tárgyalás a hónap végéig nem fejeződik be, az ülnök működését meg lehet hosszabbítani, mint ahogy fontos okból a megrövidítésre is mód van. Az is előfordulhat, hogy a bíróság az ülnököt nem egy teljes hónapra veszi igénybe, hanem esetenként egy-egy tárgyalási napra, az esetben sem haladhatja meg viszont az ülnöki foglalkoztatás ideje a 30 napot.

A Bsz 76. §. /3/ bek. értelmében az ülnök működését ezzel kezdi meg, hogy leteszi a bírói esküt, amely szövegében teljesen azonos a hivatásos bírói eskü szövegével. Ez az eskü az ülnöki megbízatás tartama alatt kötelezi az ülnököt. Az eskütevésre általában ünnepélyes keretek között kerül sor, azon azok az ülnökök is részt vesznek, akik korábban tették le a bírói esküt.

Ezután az elnök tájékoztatja az ülnököt a bíróság szervezetről, feladatairól, a népi ülnök díjazásának módjáról, a munkájukhoz szükséges alapvető ismeretekről /titoktartás, ki-zárás, stb./ ez az ismeretterjesztés kiterjed az időszerű ítél-kezési feladatokra, jogpolitikai kérdésekre, fontosabb jogszabályokra is.

A Bsz 76. §. /2/ bek. értelmében a népi ülnököt tiszt-sége gyakorlása idejére munkabére, illetőleg tiszteletdíj ille-ti meg. Az ide vonatkozó konkrét rendelkezéseket "az igazság-szolgáltatásban közreműködő népi ülnökök díjazásáról és egyéb költségeiről" szóló 102/1974. /IK.4./IM sz. rendelet tartal-mazza.

A népi ülnök feladatainak, jogainak és kötelességeinek az alapja az Alkotmány azon rendelkezése, amely megállapítja a bíróságok feladatait, amely szerint: "A Magyar Népköztársaság bíróságai védik és biztosítják az állami, gazdasági és társa-

dalmi rendet; az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit; büntetik a bűncselekmények elkövetőit." /Alkotmány 50. §. /1/ bek./. Ebből következően a népi ülnöknek alapvető kötelessége, hogy úgy vegyen részt a bíróságok tevékenységében, hogy ezzel a legteljesebb mértékben biztosítsa az Alkotmányban lefektetett igazságszolgáltatási feladatok megvalósítását.

Ezen köteleesség teljesítése érdekében a Bsz-ben és az eljárási törvényekben nyer megfogalmazást az az elv, mely szerint a hivatásos bíróval egyenlő jogok és kötelességek illetik, illetve terhelik a népi ülnököket. Hogy ez az elv tényleges megvalósulást nyerjen, a tanácsban elnöklő hivatásos bírónak kötelessége, hogy kellő tájékoztatást adjon az ügy ténybeli és jogi oldaláról; ahogy az ülnök kötelessége viszont az, hogy szakismeretét az ügy eldöntése kapcsán a bírói tanács tudomására hozza. Csak a bírónak az őszinte együttműködésre irányuló törekvése bontakoztathatja ki az ülnöki aktivitást.

A népi ülnökök és a hivatásos bírák egyenlősége vonatkozásában figyelemmel kell lennünk a bírák függetlensége alkotmányos alapelveire is, amely azt mondja ki, hogy "a Magyar Népköztársaságban a bírák függetlenek, csak a törvényeknek és más jogszabályoknak vannak alárendelve". /Alkotmány 50. §./2/ bek./. Két következtetést vonhatunk itt le: egyrészt azt, hogy ez az alapelv egyaránt vonatkozik hivatásos bírákra és népi ülnökökre, másrészt, hogy a bírói tanács mindhárom tagja az ítélet meghozatalában teljesen egyenrangú. A hivatásos bíró még jogi szaktudásánál fogva sem kerülhet fölénybe az ülnökökkel szemben, azok belső meggyőződését az ítélet meghozatalában semmilyen módon nem befolyásolhatja.

A függetlenség biztosítékát adja a Bsz 14. §. /2/ bekezdése, miszerint a népi ülnököt az igazságszolgáltatásban való részvételével összefüggő cselekmény miatt csak a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hozzájárulásával lehet büntetőjogi uton felelősségre vonni. A felelősségre vonást a Legfőbb Ügyész indítványozza, amelyhez ki kell kérni az igazságügyminiszter véleményét is.

A népi ülnöknek magának is kötelessége, hogy megfelelően felkészüljön az ülnöki funkció ellátására. Ezért ismernie kell Alkotmányunk elveit, legfontosabb rendelkezéseit, az eljárás-jogok alapelveit, a bírói eljárással érintett jogágak legfőbb rendelkezéseit, továbbá állandóan gyarapítania kell politikai és társadalmi ismereteit, általános és szakmai műveltségét.

Az ülnöki önképzést segítik a TIT-nek a bíróságokkal közösen szervezett ülnökakadémiai /jogi előadás-sorozatai/.

Az ülnöki működést teszik hatékonyabbá az összülnöki értekezletek, ahol az ülnökök a bíróság elnökével közösen vitatják meg működésük tapasztalatait, valamint a bíróságok előtt álló időszerű ítélkezési és jogpolitikai feladatokat.

Az adott időszakban működő ülnökök munkáját segítik elő az ülnökértekezletek, ahol az ülnökök tájékoztatást kapnak a fontosabb jogelvekről, a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseiről és állásfoglalásairól.

Ezenkívül az igazságügyminiszter utasítása alapján az ülnököket minden olyan értekezletre meghívják, amelyeknek tárgya az ítélkezési munka hatékonyabbá tétele.

A népi ülnöki tisztség oltatása tehát komoly és felelősségteljes munka. Az ülnök, mint a dolgozó nép képviselője, a hivatásos bíróval együtt szolgálja a szocialista törvényességet, segíti népi államunk erősödését, és az állampolgárok nevelését.

IV.

Az ülnökrészvétel elméleti kérdései

1. A tételos jogi rendezés érvényesülésének gyakorlata

Hazánkban a népi ülnökök részvételéről a bírói ítélkezésben első ízben az 1949. évi XI. törvény rendelkezett, amely szerint a laikus elemeknek az igazságszolgáltatásba való bevonására azért került sor, hogy "a tárgyalás és ítélkezés során biztosított legyen a dolgozó nép meggyőződése, józan életfel-

fogása; lehetőség nyíljék a bírói munka demokratikus ellenőrzésére."³⁰

A laikus részvétel a bírói ítélkezésben napjaink egyik sokat vitatott kérdése. Nemcsak a Magyar Népköztársaságban, de más szocialista és kapitalista országokban is a jogszociológiai érdeklődés egyik központi problémája. A viták akörül bontakoznak ki, hogy vajon a törvényben lefektetett, laikus részvételre vonatkozó rendelkezések hogyan valósulnak meg a gyakorlatban.

Ha ugyanis a törvényi rendelkezésekből kiindulva próbáljuk felvázolni az ülnök szerepét az ítélkezésben, a következőket mondhatjuk: "az ülnök funkciója az igazságügyi szervezet számára is környezetet alkotó társadalom közvetlen képviselője, a tárgyalás és ítélkezés során"³¹, mivel az ülnök, mint a társadalomban aktívan tevékenykedő dolgozó, a társadalom különböző rétegeinek véleményét és értékeit fejezi ki egy-egy konkrét ügy kapcsán. Természetesen a bíró is ugyanabban a társadalmi, történelmi helyzetben él, mint az ülnök, de döntései szakjellegűek, jogszabályra alapítottak, ezért a laikus állásfoglalás a társadalom reagálásának is próbája lehet. Másrészt élettapasztalatára igen nagy szükség van az igazságos bírói ítéletek meghozatalában, ezzel függ össze az is, hogy a hivatásos bíró szervezetileg kötött tevékenységének jogszabályra koncentráltságával rutinjellegű döntéseivel szemben az ülnök a társadalom konkrét viszonyainak megfelelően méltányossági elemet képvisel.

Az ülnökök igazságszolgáltatásbeli részvétele csak akkor lesz eredményes, ha a társadalom legszélesebb rétegei lesznek bevonva ülnökként az igazságszolgáltatási tevékenységbe és az ülnökök aktív magatartásukkal elősegítik az igazságos döntés meghozatalát, s ezáltal összekötő kapocsként funkcionálnak a bíróságok és a társadalom között: egyrészt kifejezésre juttatják a társadalom egészséges életszemléletét a bíróság elé kerülő ügyekben, másrészt emelik a társadalom jogi kultúráját, széleskörű jogpropaganda kifejtésével.

Mindezeket összegezve megbízható garanciákat teremtenek a bírói funkció minél körültekintőbb ellátására, ellensúlyozva

a bírói rutinból származó veszélyeket, a tipizálást és egyoldaloságot a döntésekben.

2. A megválasztott népi ülnökök összetétele

A népi ülnökök a társadalom képviselői az igazságszolgáltatásban. Ezen elméleti tétel kimondása kapcsán azt kell vizsgálat alá venni, hogy a népi ülnökök révén a társadalom valóban képviselést nyer-e az igazságszolgáltatásban?

A népi ülnökök társadalmi rétegződésének vizsgálatához kiinduló pont lehet a foglalkozás szerinti megoszlás vizsgálata, amely utóbbi ugyan nem jelent egyet a rétegződés vizsgálatával, de hasznos információkat szolgáltat az előbbire nézve is.

A bíróságon működő népi ülnököket foglalkozás szerinti megoszlásban 5 csoportba soroljuk: 1. fizikai dolgozók, 2. mezőgazdasági fizikai dolgozók, 3. szellemi dolgozók, 4. nyugdíjasok, 5. háztartásbeliek.

Közülük a fizikai dolgozók vesznek részt legnagyobb számban az ülnöki munkában. Igen nagy számban szerepelnek az ülnökök között a nyugdíjasok, őket követik számszerűség alapján a szellemi foglalkozású ülnökök. A mezőgazdasági fizikai dolgozók és a háztartásbeliek a megelőzőekben említett csoportoktól igen erősen lemaradva, aránylag kis számban vesznek részt az ülnöki munkában.

Szembevetendő tehát a mezőgazdasági fizikai dolgozók alacsony aránya a megválasztott népi ülnökök között. Hogy ez milyen okokra vezethető vissza, elméletileg ma sem tisztázott. Tény az, hogy a bíróságok idegenkednek a mezőgazdasági fizikai dolgozók behívásától, okként talán a mezőgazdasági munkák időnyjellegére és talán arra a helytelen álláspontra hivatkoznak, hogy a mezőgazdasági fizikai dolgozóknak alacsonyabb a jogtudata, mint a városi fizikai dolgozóké.

Még feltűnőbb az, hogy a nyugdíjasok, a vidéki és budapesti bíróságokat egyaránt szemügyre véve, igen nagy számban vannak képviselve az ülnökök között. Ez a körülmény objektív

és szubjektív tényezőkkel magyarázható.

Mint objektív tényező a munkahelyek azon törekvése vehető számításba, hogy amennyiben rajtuk mulik, olyan hatást fejtenek ki, hogy egyáltalán ne, vagy csak a nélkülözhető embereket vonják ki az üzemek, gyárak munkájából, hogy ezáltal a munkamódot minél kisebb törést szenvedjen. Ez pedig arra vezet, hogy elsősorban a nyugdíjas dolgozókat jelölik az ülnöki tisztségre.

Szubjektív okként felhozható, hogy a nyugdíjas dolgozók már nem vesznek részt az üzemekben, a gyárakban a napi munkában, így náluk az ülnöki tisztség ellátása mintegy aktivitást pótló tényezőként jelentkezik.

Ennek a problémának - a nyugdíjasok magas számarányának az ülnökök között - igen erős a negatív oldala, hiszen az ülnök azt a funkcióját, hogy összekötő kapocs legyen a társadalom és a bíróságok között sem pozitív, sem negatív irányban nem, vagy nem kellően tudja gyakorolni. Pozitív arányban azért nem, mert mivel nem vesz részt aktívan a termelő munkában, szemléletében, a társadalomról alkotott felfogásában, az ítélkezésben kifejezésre juttatott értékrendjében már nem a kollektív értéket hozza a bíróságok felé. Negatív irányban ugyanígy szűkül a visszacsatolás lehetősége, mivel társadalmi környezete is szűkebb, mint annak az ülnöknek, aki naponta részt vesz a termelő munkában és eközben informálhatja társait a bíróságon szerzett tapasztalatairól.

Külön vizsgálat tárgya lehet az ülnökök iskolai végzettsége. A statisztikai adatokból³² kitűnik, hogy az ülnökök az alacsonyabb szintű képzésben részesült dolgozók közül kerülnek ki. Igen magas azoknak a számaránya, akik 1-6 általánost végeztek /38 %/. Ennek mindössze 1/10-ét teszik ki azok az ülnökök, akik főiskolai, vagy egyetemi végzettséggel rendelkeznek. Az azonban megnyugtató, hogy elég magas azoknak a számaránya, akik 7-8 általánost, illetve 4 gimnáziumot végeztek el /36,9 %/. E probléma gyökereiben függ össze az előbbi kérdéssel a nyugdíjasok magas számarányával, ugyanis közülük kerülnek ki főként az első kategóriába tartozók.

Érdekes adatokat szolgáltat az ülnökök nem szerinti megoszlásának vizsgálata. Az ülnökök, akár a vidéki, akár a budapesti bíróságokat vizsgáljuk, főként a férfiak közül kerülnek ki, aminek oka a férfiak közéleti aktivitásában keresendő, ennek a feltevésnek az igazolására szolgálhat az is, hogy ha megvizsgáljuk az ülnökök szervezeti, tagsági viszonyait, az ülnökök főként azon dolgozók közül kerülnek ki, akik több szervezetnek is tagjai /párt, szakszervezet/.

Nem közömbös az ülnökök kor szerinti megoszlásának vizsgálata sem. Igen elenyésző számban találjuk meg az ülnökök között a 20-30 éveseket. Zömmel inkább a 40-60 évesek közül kerülnek ki, de igen magas a 60 éven felüliek számaránya is. A kor megoszlás tehát eltolódik az idősebb korosztály felé, amely nem egy esetben gátlólag hat az aktivitásra, az ülnöki tevékenység kifejtésében.

Elgondolkodtatók azok az adatok, amelyek a népi ülnökök foglalkozás, kor és nem szerinti megoszlására vonatkoznak. A népi ülnökök részvétele a bíróság ítélkező tevékenységében a szocialista igazságszolgáltatás egyik lényeges kritériuma, amely egyben biztosítani hivatott a bíróságok munkájának és a társadalom életének közvetlen és kölcsönös kapcsolatát. Ez azonban csak úgy és csak akkor valósulhat meg, ha maga a társadalom is elősegíti ennek a fontos célnek a megvalósulását. A népi ülnöki tevékenység alapvetően nem korhoz, nemhez vagy foglalkozáshoz kötött tevékenység, és nem is lehet az, éppen azért nem egészséges jelenség, hogy egyrészt a népi ülnökök között igen magas arányban szerepelnek a nyugdíjasok, másrészt a férfiak száma jóval magasabb a női ülnökök számánál, harmadrészt pedig az, hogy az ülnökök között viszonylag magas arányt mutat azoknak a száma, akik nem végezték el az általános iskola nyolc osztályát.

Szocialista viszonyok között az igazságszolgáltatási tevékenység szorosan kapcsolódik a társadalom életéhez, viszonyaihoz, amelyet megfelelően megalapozott döntéseivel véd, s a szocializmus követelményeinek megfelelően alakít is. Viszont a társadalom megfelelő segítsége nélkül ezt a feladatát a bíró-

ság nem képes maradéktalanul ellátni, ezért feltétlenül szükség van arra, hogy az ülnökök kiválasztásánál - akik egyébként a kontaktus fontos tényezői a bíróságok tanácsaiban - elsősorban az legyen az elsődleges szempont, hogy azokat az egyéneket ültessék a bírói emelvényre, akiktől a kollektiva véleménye szerint valószínűleg elvárható az, hogy megfelelő segítséget tud nyújtani az igazságos döntés megszületéséhez a bírósági tanácsok munkájában.

Amikor a bíróság ítélkezik, akkor embereknek a társadalom tagjainak a problémáit igyekszik megoldani, az emberek életét nagymértékben befolyásoló döntéseivel. Éppen ezért ezen feladat nehézségét és komolyságát felmérve az üzemek, gyárak, szövetkezetek kollektíváinak az ülnökök kiválasztásakor elsődlegesen nem csupán az egyénnek a termelésben való szerepét kell megvizsgálnia, hanem sokkal inkább a kollektívához, a társadalomhoz, a munkához való viszonyát, ezen keresztül pedig azt, hogy az élet egy egészen más területén, ahol az emberek sorsa felett kell dönteni, mennyiben tudja megállni a helyét, mennyiben alkalmas erre a feladatra.

Amennyiben ez a gyakorlatban megvalósul, úgy nyer csak valószínűleg tartalmat teljes terjedelmében az a tétel, miszerint a népi ülnök mintegy összekötő kapocs a társadalom egésze és az igazságszolgáltatási tevékenységet ellátó bíróságok között.

Törvényeink idevonatkozó rendelkezései megfelelően biztosítják a fontos tétel maradéktalan megvalósulását, így tehát a társadalom tagjainak hozzáállásán, az igazságszolgáltatási tevékenységben való részvétel felelősségének megértésén és megértetésén keresztül, a társadalom tagjainak erre vonatkozó felvilágosításával lehetett el, hogy az előbbieken kiemelt hibák minél hamarabb megszűnjenek.

3. Az ülnöki aktivitás kérdései

A népi ülnököt a tárgyalás és ítélkezés folyamatában ugyanazok a jogok illetik, illetve kötelezettségek terhelik, mint a hivatásos bírót. Ebből a tételből kiindulva, érdekes a tényleges működés kérdésének vizsgálata. Milyen aktivitást tanúsítanak a tárgyaláson és hogyan hatnak közre a bírói döntés

megszületésében a tanácskozás során.

"Mindon döntés lényege a következményekkel való tudatos számvetés."³⁵ A bírói döntés sajátossága az, hogy kötelező elem a jogszabály, amely tipikus szituációkra alapozva értékeli a tipikus cselekvés tipikus következményeit. Ez a kötelező elem, a jogszabály változtatja szakjellegűvé a bírói döntést, aminek messzemenő kihatása van a döntésben való laikus részvételre, mert a jogszabály az általa megvont keretek között lehetőséget nyújt a konkrét eset konkrét következményeinek értékelésére, így a döntésben résztvevőknek egyrészt fokozottabban kell támaszkodniuk a jogszabályokra, másrészt saját belső meggyőződésükre. Itt kapcsolódhat be a népi ülnök a döntési folyamatba. Tehát a mérlegelés az egyéniesítés során bővítheti a döntésbe magának és környezetének értékeit, szemléletét. A bírói döntés sajátossága ugyanis az, hogy nemcsak az egyént, de a társadalmat is érinti és a helyes döntés a társadalom egyetértésével, helyeslésével is találkozódik: a döntés első próbaköve: tehát az ülnök reagálása.

Az ülnökök ismerik azt a jogszabályi rendelkezést, amely számukra a hivatásos bíróval azonos jogokat biztosít, kérdés, hogy valóban élnek-e ezen jogaikkal.

Objektív oldalról megközelítve ezt a kérdést, a következőket mondhatjuk: a bírói döntés jellemzője, hogy szervezetben történik és szakjellegű döntés. A laikus bíró ezt a tisztséget évente maximum egy hónapig gyakorolja, ilyen körülmények között természetesen nehezebben aktivizálódik, mint egy olyan szervezetben, amelynek elvárásait megszokta. Ebből kiindulva lényeges kérdés az, hogy maga az ülnök egyáltalán hasznosnak tartja-e magát a bíróságon és hogy véleménye szerint miben tud segíteni legjobban a hivatásos bírónak. Az ülnöki vélemények általában saját tevékenységükről pozitív értékelést adnak és tevékenységüket leghasznosabbnak abban ítélik meg, hogy élettapasztalatukkal segítik a hivatásos bírót az ítékezésben. Sokan hivatkoznak speciális szakértelmükre is. Az ülnöki vélemények ezen a téren találkoznak a hivatásos bírák véleményével, akik szintén e téren tartják leghasznosabbnak az ülnöki közreműködést

Ez érthető is pl. egy közlekedési bűncselekmény tárgyalásánál, ahol a hivatásos gépkocsivezető ülnök a tárgyalást vezető bíró aktív társa lehet, szakkérdéseivel segítheti az objektív igazság feltárását.

A kérdés szubjektív oldalát tekintve az ülnöki aktivitásra igen lényeges kihatással van az, hogy milyen az eljáró bírósági tanácsot alkotó emberek egymáshoz való viszonya. A bírói döntés jogelkalmazó döntés, a jogszabály ismerete pedig a hivatásos bíróhoz kötődik. Az ülnökök jogismeretének a bíróéhoz közelítése nem célja az ülnökrésztvételnek, hiszen a bíró sem a jogszabály ismeretét várja az ülnöktől, ugyanakkor a jogismeret fokozása az ülnök laikus jellegét is kétségesse tenné. Így az ülnöki aktivitásra jelentős mértékben hat, hogy a hivatásos bíró hogyan fogadja az ülnöki véleményeket, milyen a viszonya az ülnökökhöz, milyen légkör uralkodik a 3 tagú bírói tanácsban. Tény az, hogy a tanácsban a tekintélyhordozó a hivatásos bíró, mint szakember. Nagyfokú bírói bizonytalanság szükséges ahhoz, hogy a véleményhordozó a tanácsban valamelyik népi ülnök legyen. A gyakorlatban a legtöbb döntés a legtöbbször bírói akarat mellett születik és az ülnököknek vagy nincs a hivatásos bírótól eltérő véleményük, vagy azt nem juttatják kifejezésre, noha az ülnöki részvétel igazán akkor lenne hatékony és célja is az, ha az ülnök eltérő véleménye is kifejezésre juthatna. Hogy a gyakorlatban erre mégsem kerül sor, annak oka lehet a bizonytalanság, tehát az, hogy a bírói szakismeret mellett véleményüket nem érzik igazán megalapozottnak, vagy fontosnak.

Igen lényeges emellett még a nem kellő ügyismertet is. A bírói döntés két legjellemzőbb sajátossága a szakjelleg és az eseti jelleg. Az adott eset konkrét körülményeinek ismerete már a döntést is orientálja. A bírói tevékenység az ügy eldöntése szempontjából három részre tagolódik: 1. előkészítés, 2. tárgyalás, 3. határozathozatal és a határozat kihirdetése.

A helyes döntés alapja a tárgyalás jó előkészítése és az alapos bizonyításfelvétel magán, a tárgyaláson.

Az előkészítés: minden döntésben való részvétel az informáltság fokától függ. Ahhoz tehát, hogy az ülnökök aktíven részt vegyenek a tárgyaláson és az ítélethozatalban, szükséges az, hogy megismerkedjenek az ügy irataival. A valóságban azonban és ezt a statisztikai adatok is bizonyítják, a vidéki, de a fővárosi bíróságoknál tevékenykedő ülnökök sem érdeklődnek a bíráktól a tárgyalást megelőzően az ügyre vonatkozóan és így az előzetes informáltság alacsony foka bizonyos fokig előre vetíti a döntési folyamat további szakaszaiban való részvétel képét is. Az előzetes érdeklődés hiányának okát kereshetjük abban a helytelen ülnöki felfogásban, amely az ügyiratok boható tanulmányozását a hivatásos bíró feladatának tekinti. Mindenképpen azonban negatív jelenségről van szó, amely ellentétes az ülnökrészvétel marxista modelljével.

A tárgyalás: az ülnök, akárcsak a hivatásos bíró, kérdéseket intézhet az ott megjelentekhez. Vizsgálva az ülnöki kérdésfeltevést a tárgyaláson, kitűnik az, hogy az ügy érdemére vonatkozó kérdések csak azon ügyeknél hangzanak el viszonylag nagyobb számban, amelyek különösen alkalmasak az ülnöki érdeklődés felkeltésére: főként az élet, testi épség, valamint a család, ifjúság és nemi erkölcs ellen elkövetett bűncselekmények tárgyalása során.

A tárgyalást követően kerül sor a tanácskozásra, amelynek lényege az ügyre vonatkozó információk és a jogszabály közötti kapcsolat megállapítása és a végső következtetések levonása. A népi ülnöki rendszerben a hivatásos bíró és az ülnökök vitapartnerek a tanácskozás során is. Míg pl. az esküdtszéki rendszerben a bíró az esküdtek tanácskozásán nem vesz részt, szerepe csak annyi, hogy ismerteti a per anyagát, valamint az erre vonatkozó jogszabályi anyagot, az ezt követő vitán már nem vesz részt.

A népi ülnöki rendszerben a tanácskozás is vegyes jellegű, tehát a szak- és laikus elem együttes közreműködése mellett megy végbe. Azonban amit meg lehetett állapítani a tárgyalási szakaszban, ugyanaz megállapítható a tanácskozás szakaszában is, azaz az ülnök vagy nem tesz észrevételt, vagy azt nem juttatja

kifejezésre. Az ülnöki aktivitás középpontjában e szakban is csak a társadalmi érdeklődésre számottartó ügyek állhatnak, illetve az ülnökök tevékenységüket hasznosnak, főleg a büntető ügyekben látják és e téren is csak a büntetés-kiszabás az a terület, amely fokozott ülnöki aktivitásra számíthat. Ennek oka, hogy a büntetés-kiszabás az a terület, ahol leginkább kifejezésre juthat a józan ész és méltányosság kapcsolata, a jogszabály által megvont keretek eléggé tágak, nagy lehetőség van az individualizálásra. Itt hathat közre társadalmi oldalról kiinduló értékelés az ülnökök által képviselt szűkebb vagy tágabb kör véleménye.

A népi ülnök a társadalom képviselője a bíráskodásban. Az ülnöki funkció így nem igényli a speciális jogi szakértelmet, az ülnököknek az igazságügyi szervezetre és jogszabályokra vonatkozó ismeretei a napi munkával együtt fejlődnek. A jogismeret gyarapításának legfontosabb forrása a hivatásos bírótól kapott tájékoztatás, amely a tárgyalat ügghöz kötődik, jogismerete tehát esetre koncentrált, jogi instruktora hivatásos bíró. Ha az ülnök a kívánt módon tölti be funkcióját, sajátos munkamegosztás jön létre közte és a hivatásos bíró között: az ülnök a tettes személyére, életkörülményeire, a hivatásos bíró a tottes cselekményére koncentrált.

4. Az ülnökrészvétel negatív jelenségei

Ha az ülnöki jogismeretet vizsgáljuk, két negatív tényezőre kell figyelmünket irányítani: a/ többszöri újraválasztás, b/ az ülnököknek "jogban jártas szakemberként" kezelése közvetlen környezetében.

a/ A népi ülnökök között igen jelentős azoknak a száma, akiket e tisztségre többször is megválasztottak. Ennek negatív hatása sajátosan jelentkezik abban, hogy az ülnökbíráskodás célja nem nyer megvalósulást, mert szűkebbé válik azoknak a köre, akik valóban laikus bíróként vesznek részt a bíráskodásban. Jól lehet jogismeretük nő, nagyobb jártasságot szereznek a bírói eljárásban és ítélkezésben, de éppen a laikus közrehatást teheti ez a jelenség problematikussá.

Az ülnökrésztétel marxista modelljének megvalósítása szempontjából tehát törekedni kell az első ízben megválasztott ülnökök nagyobb arányára, akik ugyan természetes tapasztalatlanságot hoznak magukkal, de akikre kevésbé hatnak a bírói döntés organizációs keretei, s akik a társadalom véleményét, józan életfelfogását képesek a döntés meghozatalában érvényre juttatni.

A szűkebb körből való kiválasztás viszont indokoltá tenné, hogy a bíróságokon a hivatásos bírák mellett szakülnökök vegyenek részt, amit sürgetnek az iparosodás, az urbanizáció és a specializálódás körülményei is.

b/ A népi ülnökök működésükről meghatározott időközönként választóiknak beszámolni kötelesek. Az előírt beszámolási kötelezettség gyakorlása nem a kívánt módon alakul; igen jelentős azoknak az ülnököknek a száma, akik egyszer sem, vagy csak egyszer tartottak beszámolót munkatársaiknak ülnöki tevékenységük tartama alatt. Ez azonban önmagában nem mondható mindig negatívnak, hiszen az ülnöki beszámolók a legtöbb esetben formálisak, viszonylag kis kollektív érdeklődésre tarthatnak számot. Ennél sokkal jelentősebb az az információs tevékenysége az ülnököknek, amelyet közvetlen környezetükben /munkatársak, család, ismerősök/ fejtenek ki. Az ülnöki munkával kapcsolatos információk a társadalom felé ezeken a már meglévő kapcsolatokon keresztül áramlanak. Itt kell utalni az esetleges negatív tényezőre is: az ülnököt munkatársai, ismerősei kikérdezik ülnöki tevékenységéről, környezete mintegy jogi szakemberként kezeli és hozzá jogi problémákkal fordulnak. Az ülnöki szaktudás azonban látészólagos tudás, így a tanácskérés gyakran vezethet téves információk szolgáltatására.

5. Az eljáró bíróság összetétele

Az egyedi ügyekben eljáró bíróság összetételének kérdéseit - az Alkotmány 46. §-ában foglalt alapvető szabály nyomán - a Bsz., valamint az eljárási törvények rendelkezései szabályozzák részletesen. A szabályozás elvi alapja a társasbíráskodás és a néprésztétel alapelvei. Az általános érvényű főszabály

szerint az ítélkező tanács első fokon egy hivatásos bíróból és 2 népi ülnökből; másodfokon pedig 3 hivatásos bíróból áll. Ez utóbbi szabály alól nincs kivétel, de az első foku eljárás esetén - a törvényi rendelkezésekhez képest - lehet a tanács más összetételű is, illetőleg végezheti az ítélkezést egyesbíró is.

Hasonló szabályozással találkozunk a környező szocialista államok jogalkotásában is. A legszűkebben a szovjet polgári eljárásjog vonja meg az egyesbíró eljárási cselekmények körét; amikor kimondja, hogy a polgári ügyeket első fokon valamennyi bíróságon egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanács tárgyalja. Egyesbíró csak perttechnikai és előkészítő cselekményeket foganatosíthat.

A csehszlovák polgári perrendtartás szerint a bíróság az ügyeket tanácsban dönti el, a tanács elnöke csak olyan eljárási cselekményeket foganatosíthat, amelyek döntést nem tartalmaznak, illetve amelyeknek célja a per megelőzése.

A Német Demokratikus Köztársaság bírósági szervezeti törvénye szerint egyesbíró csak tárgyaláson kívüli intézkedéseket végezhet.

A lengyel polgári eljárásjog vonja meg a legtágabban az egyesbíró jogkörébe tartozó ügyeket, amikor kimondja, hogy a járásbíró elnöke elrendelheti, hogy a bíróság hatáskörébe tartozó bármely ügyet; kivéve családjogi és munkaügyi pereket, egyesbíró bíráljon el.

Hazánkban az 1954. II. törvény³⁴ szabályozta először, az Alkotmány rendelkezéseit alapul véve az első és másodfokon eljáró bírói tanács összetételét, amikor kimondja, hogy mind első és mind másodfokon az ítélkező tanács 3 tagu. Az első fokon eljáró bírósági tanács egy hivatásos bíróból és 2 népi ülnökből áll, másodfokon 3 hivatásos bíró jár el. Ez azonban nem jelentette azt, hogy minden eljárási cselekmény elvégzése csak népi ülnökök közreműködése mellett történhetett, mert a szabályozási rendszerben is érvényesültek kivételek.

A Büntető Perrendtartás³⁵ és a Polgári Perrendtartás³⁶ rendelkezéseinek értelmében a tanács elnöke maga is elvégezhetette:

a pertechnikai jellegű intézkedéseket /pl. valamely iratbeszerzés elrendelése, koresetlevél, vádirat megvizsgálása/; a tárgyalás előkészítésével kapcsolatos cselekményeket, pl. idézés kibocsátása; a tárgyalás rendjének fenntartásával kapcsolatos eljárás cselekményeket /ez azonban megoszlott az elnök és a tanács között oly módon, hogy egyszerűbb rendzavarás esetén az elnök intézkedhetett, viszont pénzbírságot már csak a tanács szabhatott ki/; a bizonyítás felvételét tárgyaláson kívül és a járulakos jellegű kérdések eldöntését.

Az 1972-es év a jogszabályalkotás terén kiemelkedő fontosságú volt: társadalmunk fejlődése a szocializmus teljes felépítése felé halad, így az állami élet fejlődésére az igazságszolgáltatásnak is reagálnia kellett oly módon, hogy az államélet fejlődése a szocialista demokrácia elmélyítését, az igazságszolgáltatás továbbfejlesztését követeli meg. A gazdasági, társadalmi viszonyok fejlődését mutatja olyan kiemelkedően fontos jogszabályok megjelenése, mint az 1972. évi I. törvény az Alkotmány módosításáról, az új törvény a bíróságokról az 1972. évi IV. törvény; az eljárási törvények egyrészt a Polgári Perrendtartás III.sz. novellája az 1972. évi 26. tvr., másrészt a Büntető Eljárás legutóbbi szabályozása az 1973. évi I. törvény. Ezen új magasszintű jogszabályok mellett, hogy kifejezésre juttatják, hogy az ülnökrendszer sajátos és helyes módon valósítja meg a néprésztétel elvét az igazságszolgáltatásban, elismerik azt, hogy vannak olyan ügyek, amelyekben az ülnökök részvételo formális lenne.

Ezt fejezi ki az Alkotmány 46. §-a, amikor kimondja, hogy a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítélik meg, a törvény e szabály alól kivételt engedhet. A Bsz. ide vonatkozó rendelkezése pedig a következőket mondja: A bíróság tanácsban jár el, az eljárási törvényekben meghatározott ügyekben azonban egyesbíró is eljárhat /11. §./.

A társadalmi fejlődés tehát lehetővé és szükségessé tette, hogy az ülnökrendszer és a társesbíráskodás alapvető elvének fenntartása mellett az eljárási törvényekben egyes ügycsoportokban bevezessék az egyesbíráskodást. Itt olyan bűnügyekről

van szó, amelyek csekély társadalmi jelentőségük folytán nem indokolt az ülnökök részvétele, vagy a polgári ügyeket tekintve pl. csupán számítási kérdésekről kell dönten. A Bez. konzekvenciáit levonva a Polgári Perrendtartás terén az egyesbíró elé kerülő ügyek elhatárolásánál három megoldás kínálkozott: 1. a törvényben tételesen felsorolni azokat az ügyeket, amelyekben a bíróság népi ülnökök közreműködése nélkül jár el, 2. az ügyek általánosságban való megjelölése pl. ténybeli és jogos megítélés szempontjából egyszerű ügyek, 3. a kettő kombinálása.

A kört úgy kellett megvonni, hogy az ügyek többségében első fokon az ítélkezés továbbra is az ülnökök közreműködésével tanácsban történjék. Az 1972. évi 26. tvr. az ügycsoportok szerinti felsorolást választotta, mert ez ad legkevesebb vitára okot. Egyesbíró elé így főként olyan ügyek tartoznak, amelyekben alapvetően jogi kérdések elbírálására kerül sor. Az ide tartozó ügyek a következők:

- /1/ szellemi alkotással kapcsolatos perek;
- /2/ tulajdonjoggal kapcsolatos perek /kivéve szomszédjog, birtokháborítás, kisajátítási kártalanítás/;
- /3/ kötelmi jogviszonyból származó perek /kivéve tartási és életjáradéki jogviszonnyal kapcsolatos perek/;
- /4/ öröklési jogviszonyból származó perek /kivéve a tanácsai ítélkezésre utalt öröklési szerződéssel kapcsolatos perek/;
- /5/ gyermektartás iránti perek;
- /6/ házassági vagyoni jogi perek /ha nem házassági perrel együtt indultak/;
- /7/ végrehajtással kapcsolatos perek;
- /8/ azok a perek, amelyekre nézve jogszabály így rendelkezik.

A különleges eljárások közül egyesbíró jár el a választott bírósági ítélet és egyezség érvénytelenítése iránti perekben, továbbá a gazdasági perekben és tárgyaláson kívül elbírált államigazgatási perekben.

Ezenkívül a nem peres ügyekben, általában egyesbíró jár el, csupán három nem peres eljárásban kötelező az ülnökök részvétele: 1. alkoholista gyermekének tartása iránti perekben;

2. ideiglenes intézkedések miatt indult eljárásban; 3. lakbér megállapítása iránti eljárásban. A szabályozás indoka itt az, hogy a nem peres eljárásra olyan ügyek tartoznak, amelyekben a tényállás felderítése egyszerű, elegendő a valószínűsítés, a döntés meghozatala nem igényel mérlegelést.

A büntető eljárásban a jogalkotó szintén taxative sorolja fel azokat az ügyeket, amelyekben egyesbíró is eljárhat. Így egyesbíró jár el a 1. vétségi eljárásban; 2. különleges eljárásokban; 3. külön eljárásra tartozó vétségi eljárásban, kivéve fiataalkorúak esetében.

Az új szabályozás tehát kifejezésre juttatja azt a helyes elvet, hogy a társasbíráskodás és néprésztétel elve nem szenved törést akkor sem, ha az eljárás gyorsaságának és célszerűségének szem előtt tartásával egyes ügyeket kivesszünk a tanács jogköréből és eldöntését egyesbíró elé utaljuk. Ha ugyanis a jogi szabályozást figyelembe vesszük, a taxatio mind a büntető eljárásban, mind a Polgári Perrendtartásban ugy foglalt állást az egyesbíró elé tartozó ügyekben, hogy ezek az esetek főként olyanok, amelyek magasszintű jogi felkészültséget igényelnek. Ahol szükség van a laikus részvételre, ott a kivétalként említett egyesbíráskodási esetekben is alkivételt állapít meg a törvény és az ügy elbírálását már tanácsra bizza.

A fellebbezési eljárásban a másodfoku bíróság felülvizsgálja az első foku bíróság által hozott határozatot, a törvényesség és megalapozottság szempontjából.

A szocialista szabályozás arra az álláspontra helyezkedik, hogy a bíróság elé kerülő ügyek első fokon népi ülnökök bevonásával nyerjenek elintéztést, másodfokon viszont hivatásos bíró döntsön. Ezen szabályozás alól kivételt csak Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság törvénykezési szervezeti joga jelent, amikor kötelezően írja elő az ülnökrésztételt másodfokon is. Megjegyzendő, hogy az eredeti szabályzás szerint hazánkban a polgári és büntető ügyekben is másodfokon 2 hivatásos bíróból és egy népi ülnökből álló tanács jár el. Alapul véve az 1954. évi II. törvény idevonatkozó rendelkezéseit, 1954-ben mind a büntető- mind a polgári eljárásban az ülnökrésztételt másodfokon már meg-

szüntették.

A jogirodalomban vita folyt ezen intézkedés helyessége felett. Az indokok, amelyek alapján szorgalmazták másodfokon is az ülnökrésztvételt, a következők voltak: 1. a fellebbezési eljárás is az igazságszolgáltatási tevékenység része, a néprésztételnek itt tehát éppugy szerepe van, mint az első foku eljárásban; 2. a másodfoku bíróság ítéletének meghozatalakor nemcsak jogi szempontból vizsgálja felül az első fokon hozott ítéletet, hanem vizsgálja a ténymegállapítás helyességét is, így mérlegelésnek a másodfoku döntés meghozatalában is helye van, emellett a népi ülnök nem tekinthető csak a ténykérdés bírójának, mert igazságszolgáltatásbeli részvétele a jogkérdések megítéléséhez is hozzájárul.

Mind ezek az ellenvetések helyesek, elfogadhatóak, ha csak a néprésztétel elve következetes keresztülvitele oldaláról tekintjük ezt a kérdést. Ahhoz azonban, hogy az alapelvek összességükben funkcionáljanak a bírósági határozatok meghozatalában szükséges az is, hogy az eljárásban a célszerűség szempontjait is figyelembe vegyünk. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a másodfoku döntés meghozatala már lényegesen nagyobb szakértelmet követel meg. A törvénysértő vagy megalapozatlan I. foku ítéletek esetében nincs is mód másodfokon részbizonyítás felvételére, az ítélet ily módon történő megváltozására, hiszen ilyenkor csak a kasszátorius jogkör gyakorlása következhet. A megismételt eljárás során azonban újra biztosított a népi ülnök részvétele.

Befejezés

Az igazságszolgáltatásbeli demokratizmus elmélyítése érdekében a népi ülnök rendszert fejleszteni kell mind a büntető, mind a polgári eljárásban, ahol az ülnöki közreműködés kisebb aktivitást mutat, mint a büntető eljárásban. Maga a népi ülnöki közreműködés szaporítja a bírósági eljárási cselekményeket, abból kiindulva viszont, hogy a Magyar Népköztársaság a dolgozók hatalmára épül, a dolgozók számára tevékeny részvételi lehe-

tőiséget kell teremteni az igazságszolgáltatásban is. A burzsoá államok bár meghirdetik a társasbiráskodás elvét, a bíróságok személyi összetételét kifejezésre juttató néprésztétel elvét azonban már nem deklarálják, így a társadalom széles rétegei, az igazságszolgáltatásbeli képviselőten kívül maradnak. Valóságos néprésztételre csak olyan államban kerülhet sor, amely a népszuverenitásra alapozódik, azaz csak a szocialista államban, ahol a társadalom minden tagjának joga van különbségtétel nélkül az igazságszolgáltatásbeli részvételre. A népi ülnökök révén a dolgozók képviselői gyakorolják a biráskodást, tevékenységükkel a demokrácia elmélyítését szolgálják és hozzájárulnak a társadalom jogi kultúrájának elmélyítéséhez. Természetesen az igazságszolgáltatásbeli néprésztétel megvalósulása a népi ülnök rendszer útján csak akkor lehet eredményes, ha a népi ülnökök nemcsak formálisan vesznek részt a biráskodásban. Népi jellege igazságszolgáltatásunknak nemcsak úgy domborodik ki, hogy a népi ülnökök a bíró mellett foglalnak helyet a bírói emelvényen, hanem élnek a számukra alkotmányban biztosított jogukkal, növelve ezzel a bírósági határozatok törvényességét, igazságosságát, meggyőző és nevelő erejét.

Nálunk a jogszabályaink alapján - megfelelően kiépítve az ülnökrendszert - biztosított a nép aktív részvétele a szocialista igazságszolgáltatásban. Ilyen körülmények között a társadalom tagjainak foladata, hogy a rendelkezések szellemében éljenek a biztosított lehetőséggel és törekedjenek az esetleges hiányosságok kiküszöbölésére.

Jegyzetek

- 1 Lenin Művei 27. /Bp., 1952/ 124.1.
- 2 Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog /Bp., 1961/ 16.1.
- 3 Lenin Művei 26. /Bp., 1952/ 480.1.
- 4 Lenin Művei 27. /Bp., 1952/ 212-213.1.
- 5 1972. évi I. tv. az 1949. évi XX. tv. módosításáról és a Magyar Népköztársaság alkotmányának egységes szövegéből
- 6 Uo.
- 7 1972. évi IV. tv. A bíróságokról
- 8 Bóér János-Kovács-István-Szamel Lajos: Magyar államjog /Bp., 1961/
- 9 Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról /Bp., 1958/ 65.1.
- 10 1949. évi XX. tv. A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról
- 11 1954. évi II. tv. A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről
- 12 1972. évi IV. tv. A bíróságokról
- 13 1952. évi III. tv. A Polgári Perrendtartásról
- 14 1951. évi III. tv. A Büntető Perrendtartásról
- 15 1949. évi XI. törvény. A népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről
- 16 1972. évi IV. tv. A bíróságokról
- 17 1972. évi I. tv. Az 1949. évi XX. tv. módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről
- 18 Friedmann Bernát: A népbírák és esküdtszék intőzménye, tekintettel hazai viszonyainkra s büntető eljárásunk reformjára /Bp., 1876/ 7.1.
- 19 Bónis György-Degré Lajos-Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története /Bp., 1961/ 12.1.
- 20 Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban /Bp., 1952/ 20.1.
- 21 Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet /Szeged, 1960/ 12.1.

- 22 Friedmann Bernát: Im. 74.1.
- 23 Harvard Lawchool Deans Report 1962-63 5-6.1.
- 24 Lenin Művei 26. /Bp., 1952/ 480.1.
- 25 Rákos Ferenc: Tanács-Magyarország igazságszolgáltatása Jogtudományi Közlöny 1950/3.sz., 177.1. Névai László: A Magyar Tanácsköztársaság polgári eljárási jogalkotása. Jogtudományi Közlöny, 1955. 3.sz., 129.1.
- 26 Kulcsár Kálmán: A népi ülnök a bíróságon /Jogszociológiai tanulmány/ /Bp., 1971/ 33.1.
- 27 1972. évi IV. tv. A bíróságokról. Bírósági szervezeti törvény - Bsz./
- 28 1972. évi 26. sz. tvr. A polgári perrendtartás módosításáról
- 29 1973. évi I. tv. A büntető eljárásról
- 30 1949. évi XI. tv. A népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről
- 31 Kulcsár Kálmán: Im. 45.1.
- 32 A népi ülnökök részvétele a bírói ítélkezésben. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Kiadványai; Társadalom és Jog 2. /Bp., 1971/ I.sz. kérdőív
- 33 Kulcsár Kálmán: Im. /Bp., 1971/ 97.1.
- 34 1954. évi II. tv. A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről
- 35 1951. évi III. tv. A Büntető Perrendtartásról
- 36 1952. évi III. tv. A Polgári Perrendtartásról
- 37 1954. évi IV. tv. A Polgári Perrendtartásról szóló 1952.évi III.tv. módosításáról

További felhasznált irodalom

- /1/ Révai Tibor: A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban /Bp., 1970/
- /2/ Bihari Ottó: A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei /Bp., 1969/

- /3/ Névai László: Törvénykezési szervezeti jog /Bp., 1959/
- /4/ Névai László: A burzsoá magyar bírósági és ügyészégi szervezet fejlődésének fő vonásai. Jogtudományi Közlöny 1958 11-12.sz.
- /5/ Névai László-Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog /Bp., 1968/
- /6/ Rácz Attila: A népi ülnök intézmény fejlesztésének elvi-gyakorlati kérdései a szocialista országokban. Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézetének Kiadványai. Társadalom és Jog 2.sz. /Bp., 1971/
- /7/ Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban /Bp., 1961/
- /8/ Sztugenyikin, Sz.Sz.: Szovjet államigazgatási jog /Bp., 1951/
- /9/ Névai László: A Szovjetunió államrendszere /Bp., 1957/
- /10/ Névai László-Kovács István-Bihari Ottó: Szovjet állam- és jogrendszer /Bp., 1958/
- /11/ Kareva, M.P.: A Szovjetunió Alkotmánya /Bp., 1949/
- /12/ Egyes tőkés országok rendes bíróságának szervezete /Bp., 1973/ Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Kiadványa
- /13/ Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei /Bp., 1962/
- /14/ Petrov, G.I.: Szovjet államigazgatási jog /Bp., 1963/
- /15/ Rácz Attila: Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása /Bp., 1972/
- /16/ Finkey Ferenc: A fiatalkorúak bírósága Észak-Amerikában és Európában. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jogi és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai 5. füzet /Kolozsvár, 1912/13/
- /17/ Kulcsár Kálmán: Laikus részvétel a szervezeti döntésekben Szociológia, 1972/3.sz.
- /18/ Kulcsár Kálmán: A politikai elem a birói és az államigazgatási jogalkotásban. Jubileumi tanulmányok, II. /Pécs, 1967/

Csizmás József

A CENTRALISTÁK FŐBB JOGI ÉS POLITIKAI NÉZETEI A REFORM- KORBAN

A reformkor eszmei-politikai pezsgésében állt össze és kovácsolódott jelentőssé a nemzeti megújhodást sajátos módon elérni kívánó haladó értelmiségiekből álló csoport, amelyet a történettudomány centralisták néven tart számon. Közéjük tartozott a kor számos jeles alakja. Eötvös József, Szalai László, Trefort Ágoston nevével fémjelvezhető munkásságukban egyaránt szóhoz jut a bölcs filozófus és a széles látókörű jogtudós, a gyakorlatot elmélyülten elemezni képes közgazdász és a harcos publicista.

Mi köti mégis egybe tevékenységüket? Mindenekelőtt a közös cél: fejlett gazdaságra támaszkodó, racionális olveiknek megfelelően kialakított, demokratikus jellegű állami rendszerbe foglalt polgárosult Magyarország. A második kapocs: hasonlóan ítélték meg e közös ideálhoz vivő utat is, melyet a hazának feltétlenül be kell járnia, mert mint írják: "a história nem azért folyt le, hogy mi semmit se tanuljunk belőle."¹ Ez a cél- és eszközrendszer adja azt a kiterjedt gondolatkört, amely "a centralisták politikai és jogi nézeteiként" foglалható össze.

A hazai politikai és jogi gondolkodásunk reformkori vajúadásából ezúlotett centralista eszmerendszer 1848-ig ivelő fejlődését kívánta - jóllehet ha csak fő vonásaiban is - átfogni a szegedi Jogtörténeti Diákkörben készült dolgozatunk, amelynek eredeti bevezető fejezetét /Társadalmi válság és haladás Magyarországon 1848-ig/ a terjedelmi korlátozás miatt nem adhatjuk közre.

I.

A centralisták és tevékenységük jellege

Amint arra a bevezetőben utaltunk, a centralisták csoportja foglalkozására nézve meglehetősen heterogenitást mutat, nagyobb fokú hasonlóság bukkan elő, ha az egyes tagok származását és életutját vizsgáljuk, végül pedig, ha a politikai meggyőződésüket, elképzeléseiket vesszük számba, nézeteiknek szinte egybeeső voltáról szólhatunk.

Kik tartoztak közéjük? Erre a kérdésre nézve nem teljesen egységes az egyes szerzők állásfoglalása, mégis vitán felül állóan ide kell sorolnunk a Pesti Hírlap szerkesztőségéhez tartozó, és "a haza hát bölcséeként" emlegetett tudós politikusokat; Eötvös Józsefet, Szalay Lászlót, Csengery Antalt, Trefort Ágostont, Lukács Móricot, Irinyi Józsefet és Szontágh Pált. Érdekeségként említhetjük meg, hogy Madách Imre is rokonszenvezett a centralista nézetekkel. Ugyancsak említést érdemel továbbá a sokoldalú Pulszky Ferenc tevékenysége, aki bár sokmindenben egyet értett a centralistákkal, de egy sarkalatos ponton, a megyekérdésben idő előttinek tartotta azok álláspontját. Pulszky jogász volt, de a tárgyú írásait hamar elhomályosították Szalay László tudósi értekezései, így ő attól fogva más területeken jeleskedett: írt az adóügy, az örökvltsáág tárgyában, cikksorozata jelent meg a zsidókérdésről. A magyar doctrinairek /Bp., 1882/ c. könyvében Baksics Gusztáv megemlíti még Irányi és Tóth László nevét, mint akik időről-időre szóhoz jutottak a centralista csoport orgánumában, az 1844. július 1-től kezükben lévő Pesti Hírlapban.

A centralisták csoportjából nem emelkedik ki egyetlen vezetőregényiség, mégis elkülöníthető a társaság magvát-lélkét adó szűkebb kör, amelybe Eötvös, Szalay és Trefort tartozott. Közük gyülekeztek később a csoport többi tagjai; 1847-től báró Kemény Zsigmond is gyakorta írt lapjukba.

Bár Lukács Móric² volt közülük a legidősebb, vezetőikként Eötvös és Szalay személyét szokás említeni. Ők kettőn nemcsak

azonos nézeteket vallottak, testi-lelki jóbarátokká is váltak. Nemcsak kortársak voltak, hanem egyidősek is: mindketten az 1813-as esztendőben születtek. Merőben más volt azonban környezetük.

Eötvös³ családja aulikus nagybirtokos familia, apai ágon összes rokona az udvert kiszolgáló nemesség körébe tartozik, anyjában a német Lilien bárók vére folyik. A fiatal Eötvös osztályrészül gondtalan gyermekkor jut, amit Erceiben, az angol minta szerint racionalizált kapitalizálódó családi birtokon tölt. Már itt magába szívja a hasznosság és a filantropia polgári ihletésű elveit. Kimutathatóan hat későbbi életpályája alakulására nevelője, a jakobinus multjáért Brünmben három évi börtönt letöltött Pruzsinszky is. Felsőfoku tanulmányait a pesti egyetem bölcsészeti, majd jogi karán folytatja, Veszerle és Horváth István előadásainak hallgatója, 1833-ban jog- és államtudományokból államvizsgát tesz.

Egyetemi évei során kerül össze Eötvös a joghallgató Szalayval, aki viszont az értelmiségi nemességből származik. Apja ugyan helytartótanácsi titkár volt, korai halála folytán fia nehéz körülmények közepette nevelkedett. Képességei, logikus-módszeres egyénisége mégis sorra megnyitották előtte a kispénzüek számára egyébként zárva maradó kapukat. Érdekes módon szépirodalmi érdeklődésük hasonlósága lesz barátságuk alapja; az egyetemen töltött időben közös irodalmi vállalkozásokkal kísérleteznek.

Ekkorra már Pesten találjuk a közéletben éppencsak feltűnő fiatal Trefort Ágostont⁴ is.

Trefort a felvidékről származik: a Zemplén megyei Homonnán született 1817-ben. Reá is meghatározó befolyást gyakorol a szülői ház értelmiségi levegője. Seborvos apja, aki megyeszerte jó hírnévnek örvend, belga ügyvéd unokája. A kis Trefort már 13 évesen jól beszél németül és latinul, a magyart azonban csak töri. Hogy a nyelvet jól megtanulja, szülei az eperjesi iskolából Sátoraljaújhelyre iratják át; 14 évesen egyedül marad, szülei a kolera áldozatai lettek. Az egri liceumot pesti jogi tanulmányok követik, Trefort elsajátítja az angolt és a franciát. Rengeteget tanul, jól hasznosítja kivételes képességeit. Alig 19 éves, mikor befejezi az egyetemet, majd utra kel és bejárja egész Európát, meg-

fordul a cári Oroszországban is. Egy évre rá tér haza és a budai udvari kamaránál fogalmazógyakornoki hivatalt vállal.

1837-ben az általa felvetett műegyleti gondolat kapcsán ismerkedik meg Eötvössel, ugyanez a cikke hozza össze a műfordításai révén mind ismertebb Lukács Mórival is. Eötvössel bensőséges barátságba, majd - a Rosty-lányok révén - sógorságba is kerül.

Trefort, Eötvös és annak legjobb barátja: Szalay, egyre többet vannak együtt, sokat időznek az Eötvös család Borsod megyében fekvő sályi birtokán. Mindannyian értekezéseken dolgoznak; Szalay 1836-tól levelező, 1838-tól rendes tagja az Akademiának, Trefort 24 évesen tartja akadémiai székfoglalóját.

Aktívan részt vesznek az ország politikai életében, gyakran hallatják szavukat az országgyűléseken. Egyedül Eötvös tagja a felsőháznak, de családjá 1841-es anyagi összeroppanását követően ő is a rendek közt lép fel nézeteivel, az 1843-44-es országgyűlésen nincs kérdés, amiben állást ne foglalna.

A 30-as évek végétől kezdett megszilárdulni, egészé formálódni politikai nézetrendszerük. Felismerik a propaganda szükségességét és lapindításra gondolnak.

A szervezkedés kezdetét jelentő Themis azonban - bár időszzerű cikkekkal vázolta a polgárosodásból fakadó feladatokat - csufosan megbukott és harmadik füzetével meg is szűnt.

Következő próbálkozásuk a Budapesti Szemle, amelynek első kötete 1840-ben látott napvilágot. A centralisták akkor követett célja már más. Látják, hogy szükséges "a mivel nemzetek legujabb tudományos haladásainak... a hazai közönséggel megismertetése."⁵ Ennek jegyében publikálják itt Nyugatra tekintő tudományos dolgozataikat. Itt jelenik meg Trefort két jelentős gazdasági műve, itt kerülnek közzétételre Szalay kodifikációról és büntetőeljárásról írott munkái. A Budapesti Szemle azzal az igénnyel lépett fel, hogy társadalomtudományi szaklap legyen, így túlmont kora követelményein; egyúttal azonban lehetőségein is. Minthogy Magyarországon ekkor nem volt bázisa a tudományos időszakai sajtónak, ez a lap is csak rövid életű lehetett.

A centralista eszmék csak akkor találtak széles olvasókörözségre, amikor a Kossuth által megteremtett politikai napilapot, a Pesti Hírlapot örökül kapták. 1844 közepétől Szalay László vette át a lap főszerkesztői hivatalát. Bárhogya féltette is a municipalisták vezére, Kossuth a megyét utódai "papiros-gondolataitól"⁶, a Pesti Hírlap Szalay szerkesztésében a vármegye elleni küzdelem fő fegyverévé lett.

A centralisták felismerték, hogy "a magyar időszakai sajtónak... ugyszólván az egész politikai irodalmat pótolnia kell".⁷ Nem csináltak abból sem titkot, hogy a lapot eszméik propagálására kívánják felhasználni: "azon fogunk lenni, hogy az időszakai sajtó által reformot eszközöljünk az eszmékben" - írja Szalay Considerant Victornak címzett levelében.⁸ A cikkeket vezérlő fő elvre is rávilágítanak egy számban: "a journalistának... kívántsága, hogy igazságot mondhat, de egyszersmind kötelessége is."

A centralista csoport nemcsak a lapot örökölte Kossuth-tól; csatlakozott hozzájuk a Pesti Hírlap egy régi munkatársa, Csengery Antal is. Csengery 1844-ben mindössze 22 éves, de a PH megindulása óta irt az ujság számára, dolgozott annak ugyszólván minden rovatába. Jó stilusu cikkeit jellemző fogalmi pontossága, egyszerűsége hatalmas segítséget jelentett a centralista gondolatok terjesztéséhez.

A Pesti Hírlap köréhez csatlakozott Lukács Móric /1812-1881/ is, aki már korábban az elsők között adott hírt a nyugat-európai valóságról. Jól ismerte az utópisták tanait: Néhány szó a szocializmusról. Néhány eszme az egyesületi jog körül c. munkái tanúsítják, hogy helyesen mérte fel a kapitalista társadalom ekkor már kitetsző ellentmondásait, meglátta a pauperizálódás folyamatát is. Nagytávlatu gondolkodása és társadalmi szemléletmódja ugyancsak kapóra jött a centralistáknak.

Mi volt a centralisták módszere? Hasznosították utazásaik során szerzett tapasztalataikat; erről a korról mondja Pulszky önéletrajzában, hogy "ugy látszik, az egész liberatúra utnak indult".⁹ A tanulságmerítés eme éveiben valóban kötelességének érezte az akkori fiatal politikus- és írónemzedék, hogy a fejlettebb országok példáját a helyszínen elemezve keresse a hazai

fejlődés számára alkalmas kiutat a feudális berendezkedés egyre jobban elmélyülő és mindinkább érződő válságából.

"Mi nem tartozunk azok közé, kik büszke önhittségükben e hon határain túltekinteni nem akarnak" - vallja Szalay egyik első szerkesztői cikkében¹⁰. Magyarország nem önmagában, mindenkitől elkülönülve létezik, hanem "társak által környékeztetik", ezek "irányt adnak, melyet kövessünk, másban szintre mutatnak, melytől óvakodjunk".¹¹

"Nyugatos" nézeteik gyakran eszorultak védelemre. A kormánylap, a - bátyjánál szerényebb képességű - Dessewffy Emil vezette Budapesti Híradó "plágiummal" vádolta meg őket, a megye miatt vitába bonyolódott Kossuthék Hetilapjával is. A plágium vádjára Trefort adott csattanós választ: "Igen, mi plagiáriusok vagyunk, abban az értelemben, melyben az egész civilizáció egy nagy plágium. Mi mások tapasztalásán okulni akarunk; mi nem akarjuk eltesztani magunktól, amit az emberiség 50 év óta tett vagy gondolt".¹²

Ujságukban tanítva bíráltak, kiindulva abból, hogy "a journalistának hozzá kell szólni a készületlenhez, a még formálatlanhoz".¹³ Tudományos felkészültségük béreként a Budapesti Híradó gunyolódva "doktrinereknek" keresztelte őket, utalva arra, hogy a Kossuth gyújtó hangú cikkeihez szokott olvasótábor igencsak megcsappant 1844 óta. Erre mondja Szalay, hogy "ha nem akar silány lenni, kell, hogy tudós legyen a publicista".¹⁴

Történelemismeretükre, jogi műveltségükre támaszkodva valóban a tudomány szempontjából vizagáltak minden kérdést. Az olvasók izlését taktikai szempontok miatt mégsem hagyhatták figyelmen kívül, nyilván erre ösztönözte őket a kiadó Landerer is, aki viszont saját anyagi érdekeit látta veszélyeztetve az előfizetők számának lepadása folytán.

Igy került a lap élére 23 éves fejvel Csengery Antal, aki azonban nem mulasztotta el, hogy politikai irányvonalukat illetően megnyugtassa az olvasókat: "maradni fogunk, kik valánk a lefolyt egy év alatt".¹⁵ Miután a szerkesztést Csengery veszi át, Szalay László jobbára elméleti igénnyel ír az "Értekező" rovatban.

A vezércikkek ezt követően leginkább Trefort Ágoston tolla alól kerülnek sajtó alá.

Létezett a csoportban egy másfajta munkamegosztás is; Trefort elsősorban közgazdasági érdeklődésének megfelelően nemzetgazdasági tárgyú cikkeket írt, a központosítás Eötvös témája volt, Szalay és Kemény pedig a joghoz kapcsolódó kérdésekben mélyedtek el. Ez a specializáció is hozzájárult, hogy ma is joggal mondhatjuk: a centralisták voltak azok, akik tudományt és politikát egységbe fűzve "a nemzet gondolkodásának ... európai látókört"¹⁶ adtak.

II.

Államszervezeti reformok

A koncepció alapköve: a központosított állameszmény

Mindenekelőtt a cimbeli ellentmondás látszólagos voltát kell megvilágítanunk. Az állam, annak szervezeti felépítése kétségtelenül mindenkor felépítményi jellegű. Joggal vethető fel a kérdés, hogyan kezelhetjük mégis kiindulási alapként. Válaszképpen elegendő arra a szembeötlő tényre utalnunk, hogy míg a centralisták fellépését megelőző történeti fejlődés során kialakult haladó programok - az egyes osztályok, rétegek szerepét illetően számottevő eltérésekkel ugyan - de többé-kevésbé egységesen elfogadták a társadalom polgári irányba történő átalakításának szükségességét, a megvalósítás mikéntjére vonatkozólag éles szembenállás alakult ki, azonban a megvalósítás mikéntjét illetően, amely pl. az államszervezet majdani felépítésének kérdésében szöges ellentétté merevedett. Ez a jelenség teszi érthetővé, hogy a centralista nézetrendszer - amely a kormánypárttal és az ellenzék két másik csoportjával folytatott állandó és heves polémia során formálódott egésszé - az államra koncentrálódik. Természetesen a centralistáknak is megvolt a maguk tudományos módszerességével kialakított elképzelése a jövő magyar társadalmáról, azonban a tézisek mindig a szervezeti kérdésekhez, illetőleg napi politikai problémákhoz kapcsolódnak, az ott elfoglalt álláspontot megerősítő-magyarázó jelleggel, de mindenképp csak má-

sodlagosan jelentkeztek. Ennek következtében célszerűbbnek tartjuk a kérdéskör részletes tárgyalását későbbre halasztani.

A centralisták elméleti fejtegetéseinek kiinduló pontja azonos egy azóta elfelejtett német író¹⁷ megállapításával, amelyet nem csekély kárörömmel citál PH egyik 1845-beli száma: "Magyarország szabad, még egészen középkori alkotmánya lakosainak büszkesége és akadályja a nép szellemi kifejlődésének".¹⁸ A centralisták felismerték a helyzet tarthatatlanságát, és törvényhozási reformoktól várták annak megjavítását.

E reformok lényege, gondolati centruma a központosított, erős állam, amelyet felelős kormány, képviselői parlament, centralizált közigazgatás jellemez. "A szabadságnak társul kell adnunk a rendet" - írja Szalay László.¹⁹ Ahhoz azonban, hogy az általa megkívánt nemzeti egységet, jogegységet, törvénykezési egységet és közigazgatási egységet²⁰ egyaránt megvalósító, modern államgépezet jöjjön létre, hatalmas akadályt kellett leküzdeni: a feudális partikularizmus leginkább élő, legkézzelfoghatóbb megnyilvánulását - a municipális igazgatási szervezetet. Leszámolás az anekronisztikussá vált pólitizáló vármegyével - ez a centralisták államépítési teóriájának igazi sarkpontja.

Ennek megfelelően nagy jelentőséget tulajdonítottak a kérdésnek, és írásaikban tág teret szenteltek neki. Főként Eötvös foglalkozott sokat az igazgatási centralizáció problémakörével: a tárgy munkáinak terjedelme meghaladja az elvbarátai által együttesen írtakat. Alig szerezték meg a Pesti Hírlapot július 1-én, 1844. július 4-én már megjelenik Eötvös cikksorozatának első része, Központosítás és helyhatósági rendszer címmel. Tárgyilagosan elemzi a megyerendszer hibáit, nem tagadva meg tőle történelmileg igazolt előnyeit sem. Ha oly sokáig fennállott ez az intézmény, egykor bizonyára célszerűnek kellett lennie - mutat rá egy későbbi írásában²¹, majd így folytatja: "nincsen kormányforma, amely alatt nemzetünk annyi viszontagságoknak ellen állhatott volna, mint éppen a megyei szervezet". A municipális tagolású állami szerkezet fennmaradását indokló körülményekben beállott változásoknak szükségképp az intézményrendszernek a megváltozott feltételekhez időmitását kell eredményezniük. A megyei adminisztráció kiváló eszköz volt a letűnt

korokban a magyar nemzeti lét megőrzésére, de a benne meglévő konzerváló képesség a továbbfejlődés biztosításához már kevés. Ebben a kérdésben minden centralista egyetért. Az izig-vérig publicista Csengery Antal másként fogalmaz, utalva éppen a megyei igazgatás visszasszágaire: A municipális rendszerben "az alkotmányos garanciák legdrágábbikát birjuk, melynek ára a legrosszabb adminisztráció".²² Trefort kijelenti, hogy "nem látja a megyék haladó szerepét"²³, Irinyi József szerint a vármegyei intézmény adott formájában a "rendszerezett és megörökitett anarchia".²⁴

Műveikben számos hibát rónak a municipális igazgatás terhére - hogy nem válik el az adminisztratív funkciótól a politikai, hogy a megye mint végrehajtási szerv lassu és tökéletlen, hogy a feudális vármegye a visszaélések melegágyává lett. A megyei adminisztráció legfőbb "bűne" azonban kétségtelenül az, hogy bénítva számos haladó törekvés megvalósulását, az érdekegyesítés, és ezáltal egészében véve a polgári fejlődés útját torlaszolja el. Erre mutat rá Szalay, mondván, hogy "nekünk száz különvált érdeket kell összpontosítani... erre vagy gyenge, vagy talán éppen visszás eszköz a municipális daraboltság".²⁵

A megyét támadni még a reformkori miliőben is merész vállalkozás volt. A sajátos történeti fejlődés folytán általánossá vált a megyéhez fűződő százados vonzalom. Mohács óta a vármegye a nemzeti túlélés eszközeként létezett, és miután egy, a megyét megtörő magyar nemzeti abszolutizmus nem alakult ki, mindvégig megmaradt a függetlenség eszméihez való kapcsolódása. A megye adott lehetőséget és formát a Bécs birodalmi politikájával szembeni ellenállásnak a feudális abszolutizmus évtizedei alatt is, így a közvélemény szintjén a municipium mint "az alkotmány bástyája" élt. Szellemsen utal erre az állapotra Beksics Gusztáv, aki szerint "a vármegye az átlagos köznemes számára maga volt az alkotmány".²⁶

Meg kellett küzdeni a "nemzeti génusz" mítoszával is. Eötvös mutatta ki, hogy a megye nem ősmagyar intézmény, eredetinek pusztán ezért tűnhet, mert "róla az európai polgáriasodás, mint régi halottjáról, már rég elfeledkezett".²⁷

A centralisták tehát minden eszközzel támadták a megyét. Eötvös az ügy szolgálatába állította iróművészetét is. Ennek eredményeként születtek meg a Magyarország 1514-ben és A falu jegyzője c. nagy regényei. E támadássorozattal párhuzamosan azonban a reális bírálatot végigkísérte a jövő munkálása. Eötvösék sarkából akarták kifordítani a municipális rendet, de nem mulasztották el, hogy az így támadó ür betöltésére alkalmas, részletekbe menő terveket dolgozzanak ki, hogy valósággá válják Szolay mondása: "van valami több a megyénél; ez a valami az ország".²⁸

Fő célként a parlamenti kormányformának egy nyugati mintájú, a "miveltebb nemzetek" képére teremtett alkotmányos monarchia alakjában történő bevezetését szabták meg.

A reform gyökere: az átalakított helyi igazgatás

A centralisták állameszménye szerinti állam alulról fölfelé szerveződik. Az állami szervezet alapsejtje, a helyi igazgatás alap-egysége immár nem a "néptől egészen különvált osztály hatóságaként"²⁹ működő megye, hanem a kiterjedt önkormányzattal rendelkező erős faluközösség, amely egyúttal a minden vonalon megerősített központi hatalom méltó ellensúlyát képezi. A helyi igazgatási centrum ilyenképp közel kerül a lakosság széles rétegeihez, szolgálja azok politikai és egyéb jogainak érvényesítését, megfelelő eszköze az érdekegyesítésnek, lehetőség a távlati cél: az egész nemzet egyetlen polgári osztályba olvasztásának megvalósítására.

A magyar falu szerepének megváltoztatásáról vallott centralista nézetek ujszerűségét az imént mondottak előrebocsátása mellett is csak úgy mutathatjuk be, ha visszapillantunk a falusi igazgatás akkor állapotára.³⁰ Minthogy a községek Mohács után változatlanul a földesur joghatósága alatt állottak, a polgári történettudomány számos képviselője tagadta mindennemű községi szintű önkormányzat létét. A község a reá kiterjedő joghatóság folytán szorosan függött földesurától, lakosainak mégis rendszerint volt valamelyes befolyása az egyes igazgatási tisztségek /bíró, esküdtek, jegyző/ betöltésére. Valamiféle korlátozott önkormányzat alakult ki, amely helyilég nyert szabályozást urbáriumok, illetve falutörvények formájában. Csak Mária Terézia jobbágy-

politikájának eredményeként született meg az első egységes szabályozás az urbéri pátenzenben, azonban a reformországgyűlések idejére az is túlhaladottá vált. Ezt a lemaradást volt hivatva pótolni az 1832-36-os diétán meghozott 1836: 9. tc. a községek belső igazgatásáról. Ez a három községi kategóriát /rendezett tanácsot nem tartó község, szabadalmas mezőváros, nemesi község/ létrehozó jogszabály az általános érvényesülés igényével pontosan körülírta az egyes tisztségek betöltésének feltételeit, számos tekintetben bővítette a falusi közigazgatás önkormányzati jellegét.

Az akkoriban meglehetősen korszerűnek ítélt szabályozás azonban nem illett a centralisták elképzeléseibe. Ennek fő okát abban kereshetjük, hogy az 1836: 9. tc. is a jobbággyi függésre építette a község általános képét, meghozta oly módon - amely az akkori viszonyoknak egyébként teljesen megfelelt - hogy a községi adminisztrációra szervesen ráépülhessen a "municipális daraboltságot" képviselő vármegye. Ez a ráépülés oly mértékben sikerült, hogy a megyei igazgatás a községek szervezését szinte tönkresilányította, új és újabb funkciókat vont el tőle, a jól csak helyileg megalapozható döntések sorát szivta magához. A községi szervezetet a megye gyámkodása egyszerű robotgéppé változtatta. Pontosán látták ezt a centralisták, és természetesen nem haboztak szóvá tenni. "A megyei tisztviselők ellenörködése elnyomó befolyássá fajul" írják a Pesti Hírlapban.³¹ A jegyző példáján bemutatták a vármegye pozíció-elvonó szerepét is.

Cikkeik nyomán mind világosabbá vált: a centralizált státusnak a megye és a község alapvetően megváltozott viszonyára kell épülnie. Ez a gondolatsor megint csak kemény ellenállásba ütközött, nemegyszer gunyoros hangvétellő vitacikkek sorát váltotta ki. Ezen a téren különösen a Budapesti Híradó jeleskedett. A "népelemi alapon való községrendezés"³² tézisével szemben tanusított ellenséges magatartás könnyen érthető, ha figyelembe vesszük az akkortájt általánosan elfogadottnak tekinthető értékrendet, amelyben az első helyen álló vármegyét az állam követte, s a község csak a sor végén kullogott. A községrendezés körüli hírlapi csatározásokban különösen Csengery Antal számos cikke érdemel említést, jóllehet a probléma nem került el sem Eötvös, sem Szalay figyelmét. A közsé-

gekre vonatkozóan javasolt szabályozás alapelvét Csengery fogalmazta meg: "meg kell engedni, hogy azon érdekeket, amelyek a státus polgárait közelebbről érdeklik, önmaguk intézzék".³³

A fenti célkitűzésből kettős követelmény fakad. Mindenekelőtt

1. az önkormányzat,

2. méghozzá már a legalsó szinten,

ugy megvalósítva, hogy az igazgatásban való részvétel - "az őt érdeklő ügyek intézése" - a státus minden polgára számára elérhető, reális lehetőséggé váljék. Mindezen követelményeknek megfelelni látszott a centralizált államban működő szabad faluközösség. Az új községi adminisztráció jogi jellegzetességei a megye - község viszony milyenségétől függenek.

Ehhez képest Csengery a következőket ajánlja:

- /1/ A község nem politikus intézmény: kizárólagos funkciója az igazgatás.
- /2/ A községi tisztviselőket a lakosok választják, megszorítástól /feudális megszorítástól/ mentesen, cenzuális alapon.
- /3/ Az állam ellenőrzi a községek működését; a funkcióját a megyei szervezeten át gyakorolja.
- /4/ A megye "felügyeli a községi adminisztrációt, de nem avatkozhat be"³⁴ /ahogyan mai szóval mondanók: törvényességi felügyeletet lát el/.
- /5/ A megye a községtől a közigazgatás minden ágában időről időre jelentéseket kívánhat meg. /Ez valamilyen célszerűségi szempontú ellenőrzés, amelyet azonban csak negatív nézőpont vezet: a mulasztások elhárítására szolgál/.
- /6/ A megye közgyűlése tanácskozik és dönt a központi rendelkezések végrehajtásáról, valamint a helyi /megyei/ jelentőségű rendelkezések kiadása tárgyában.
- /7/ A megye közgyűlésén bizonyos kiemelt fontosságú, ill. a községet speciálisan érintő, a községi érdekek védelme céljából taxative meghatározandó ügyekben kötelező a községi tisztviselők részvételre, akiknek nemcsak a tanácskozási, hanem a szavazati jog is megadtna.

Ezek a főbb tételek adódnak abból az ugyancsak Csengery Antal által lefektetett tézisből, miszerint "az önkormányzás elveinek az alkotmányos ország minden institutioján át kell szövődnie".³⁵ Ugyanakkor felismeri, hogy sajátos kölcsönviszony áll fenn az önkormányzat és a centralizáció között: mindaddig nem lehet szó önkormányzatról, amíg a törvényhozásban nem érvényesül a centralizáció.

A községrendezésről fentebb mondottak már előrevetítik a megyei igazgatás a centralista teória szerint kikerülhetetlen szerepváltozásának egyes irányait. A megyét szüntelenül ostromozott hibától megszabadító metamorfózis lényege: megvonva tőle politikai funkcióját, a feudális helyhatóságot a helyi igazgatási rendszer modern elvek szerint kialakított szervezettel és hatáskörrel bíró adminisztratív egységévé kell tenni. Ennek további feltétele a közigazgatási és a bírói funkció szétválasztása. Eötvös kifogásolja a vármegye statutárius jogát is, rámutatva arra, hogy ez nehezen kiküszöbölhető ellentmondásokat szül, amelyek végsőfokon potenciálisan magának a megyerendszernek a megrendüléséhez, illetve széthullásához vezethetnek. Ugyancsak Eötvös emeli ki az egységes adókiivetés szükségességét is.

A centralisták figyelme, úgy tűnik, mindenre kiterjed. Felvázolják a megye egyes funkcióinak ellátásában szükséges változásokat. Foglalkoznak szinte minden igazgatási ággal, minden egyes igazgatási feladattal, a közmunkáktól az árvaügyig.

Miután a megye centralista elvek szerinti átalakításának fő jellegzetességei már az eddigiekből is kitűnnek, ismétlés helyett itt mindössze arra szorítkozunk, hogy a megváltozott megye lényegét megragadó Irinyi Józsefet idézzük: "a községek követeiből álló, azok fölötti hatóság a megye", amely "nem birna közkormányi hatáskörrel".³⁶ "A megye nem egyéb, mint a községek összlete, a községi szerkezet az alap; ennek produktuma a megyei kerületi szerkezet" - foglalja össze Beksics³⁷, a "doktrinerek" liberális beállítottságu történetírója. Ő egyébként a centralistáknak a helyi igazgatás tekintetében kifejtett nézeteiről szólva szemükre veti, hogy ugyan "nem mertek" elmenni az angol mintájú önkormányzat követeléséig.

E jelenség okát a magunk részéről abban véljük felfedezni, hogy a centralisták által megrajzolt igazgatási rendszer jogi felépítettségét tekintve nemcsak hogy megfelel a centralizált központi hatalom létezésének, de harmónikusan illeszkedik a centralizáció attribútumaként jelentkező népképviselőt követelményéhez is. A teória így megvont keretei tehát egyszerűen ennyit kívántak meg és nem többet.

A kormány

A doktrinerek álláspontja szerint minden haladás alapja a "szabadságnak társul adott rend". A tudományos precizitással kidolgozott helyi igazgatási rendszer azonban a rend megvalósításához önmagában kevés, szükséges az egyes elemeket egységbe olvasztó, a végrehajtó hatalom egészét birtokló kormány.

Az elképzeléseiknek megfelelő kormány a közigazgatási hierarchia csúcán áll, így egyaránt rendelkezik az egész országot érintő operatív döntések hozatalához szükséges áttekintőképességgel és a döntései végrehajtásához kellő hatalommal.

Eötvös csoportja magáénak vallotta a hatalmi ágak elválasztásának a francia felvilágosodástól örökölt elméletét. Ebből ered fontos következtetésük: a kormány, bár a végrehajtó hatalom birtokosa, nem lehet egyben a legfőbb hatalom is, az ország legfelsőbb szintű irányítása a lakosság egészét képviselő, a törvényhozó hatalommal felruházott országgyűlés hatáskörébe tartozik. A fenti elvből fakadó tétel, hogy a kormány csak a parlament akaratából, annak alárendelten működhet. Tevékenységéről elszámolással tartozik az országgyűlésnek, cselekedeteiért és mulasztásaiért egyaránt felelős.

A kormány felelős volta rendkívül fontos tényező, a központosítás feltétele; más oldalról, a kormánynak felelősséggel való terhelése nélküli hatalomösszpontosítás elkerülhetetlenül abszolutizmusra vezet. Ezzel szemben a felelős kormány az alkotmány megtartásának municipiumoknál sokkalta hatékonyabb eszköze - biztosítéka lehet. Erre Csengery Antal mutatott rá a felelős kormány felállításáról 1845 második felében /augusztus-november/ lefolyt hírlapi vita során. Az érvelés lényege a következő: ha a törvénytelen rendelkezés végrehajtását a megye megtagadja, ez még csak negatív értelemben vett biz-

osíték a tényleges jogsértésekkel szemben.³⁸ Ez azonban nyilvánvalóan nem elegendő, hiszen a jogrendet sértheti vétkees mulasztás is. Ebből, továbbá a kormány szerepéből adódó következtetés, hogy nem lehet megelégedni a felelősségi intézmények csupán egyes igazgatási feladataira történő behozatalával, a kormány felelősségének egységesnek kell lennie.

A kormány azonban nemcsak felelős; van egy másik meghatározó jellemzője, mégpedig az, hogy parlamentari. Csakia így biztosítható az a gazi többség uralma, amely egyúttal az egyén számára is jóval nagyobb szabadságot biztosít, mint ami a szűkkeblű megyei kormányzat alatt elérhető volt.

A felelős parlamentari kormány terve ebben a formájában a maga korában Magyarországon egyedülálló elképzelés. A felelős kormány ugyan nemagában véve az Ellenzéki Nyilatkozatban is szereplő követelés, de míg megvalósítása a centralisták egyik középponti törekvése volt, a Nyilatkozatban nem a főhelyre került. Emellett a fölöttébb heterogén ellenzéki tábor jórésze csak a felelős kormány behozatalát helyezte előtérbe, mintegy következménynek tekintve annak parlamentari formáját. "Abban különböztünk többi elvrokonainktól - írja visszatekintve Csengery 1848-ban -, hogy ők a korkérdések hosszú névjegyzékébe iktatták a parlamentaris kormányt, mi pedig a névjegyzék felírásává ettük".³⁹

Számos helyen foglalkoztak a kormány felállításának feltételeivel, szerepével. Erős kormányt akartak, amely a haladást előmozdítani képes.

Kitérésként megjegyezzük, hogy az erős kormány követelése - jóllehet gyökeresen más érdekből fakadóan - szerepelt a konzervatívok elképzelései között is, ily módon nemegyszer alkalmat adott a centralisták programjának bizalmatlanságot kiváltó félreértésére.

Szalay és társai tisztán látták, hogy az "erős" kormány csak meghatározott feltételek megléte esetén állhat fenn tartósan⁴⁰. E feltételek között első helyen jelölték meg a közigazgatási, törvénykezési egységet, a kormány önállóságát. /Ezt azonban - miként erre később részletesen kitérünk - nem tartották a birodalmi keretek fennmaradásával ellentétes tényezőnek. Így az önállóság itt mint igazgatási-hatásköri kategória szerepel./

A kormány gyors cselekvőképessége és felelőssége egyaránt megkívánja, hogy ne kollegiális szerkezetben működjék, azaz a miniszterek egyéni, egyszemélyi irányítása alatt álljon szakágazatuk. Az államhatalmi ágak teljes és következetes elválasztása folytán a kormány nem foglalkozhat bíráskodással.

Parlamentáris eredeténél fogva a kormánynak természetesen legpártra kell támaszkodnia, de ügyelniük kell a kormányoknak arra, hogy "magukat parlamenti fractiok eszközeül lealázníok nem szabad".⁴¹ A kormány erényeként értékeli Csengery a "szilárd és bátor föllépést".

Megvoltak az elképzeléseik a kormány politikai taktikáját illetően is. Bár - mint azt Szalay László más összefüggésben kifejti - "mivel a kormány ereje nő - új, erősb, központosított ellenzékre van szükség",⁴² a kormány a köz érdekét és pártcéljait egyaránt szem előtt tartva köthet politikai kompromisszumot, felismerheti, hogy "nagy célok keresztülvitelében elleneivel egy uton lehet mennie".⁴³

Az államigazgatás szervezeti-működési elvei

A centralisták által bevezetésre javasolt államigazgatási módot áttekintve szükséges röviden megvizsgálunk az igazgatás működésére vonatkozó elveket is.

A jó igazgatás kellékeiről alkotott centralista nézetek alapvetően két forrásból erednek. Egyrészt előttük állt a municipalista "legrosszabb adminisztráció" negatív példája, másrészt európai látókörük képes volt megragadni a fejlődésben előrébb lévő nyugati államok átvételre érdemes intézményeit.

Csengery és Szalay egyaránt ellenzik a kollegialitást azon az alapon, hogy ez "nem alkotmányos rendszerbe való".⁴³ A jó igazgatásnak három alapvető kritériumát különböztetik meg:

1. a felelősséget,
2. az egységet és
3. a következetességet.

A felelősség központi kategóriája a centralista eszmekörnek, általában a törvényesség biztosítékaként épül bele az államszervezet tervébe. A felelősségnek tulajdonított ilyen jelentőség vezet a

kollegialitás tagadásához, miután a felelősség testületi elv mellett "illuzórikus".

A másik két kritérium az igazgatás gyorsaságát - mai terminológiával: reakciókészségének fokozását - hivatottak biztosítani. Összefoglalva: a fent említett feltételek mellett jöhet létre optimális igazgatás, amelynek tulajdonságai a pozitív és negatív értelemben vett törvényesség és a gyorsaság.

Az adminisztráció működésével kapcsolatban felhivnak az elharapódzott visszaélések büntetendővé nyilvánítására, ám nem tévesztik szem elől azt sem, hogy az akkori állapotok között - Kemény Zsigmond szkeptikus megjegyzése szerint - "sokkal több a bűnös, mint ami aggály nélkül fizethető összeg".⁴⁴ Rámutatnak, hogy nem megoldás a személyzet kicserélése sem. Az egyetlen lehetséges kiutat Trefort Ágoston javasolja: "az adminisztráció fölött csak a nemzet ellenőrködhetik".⁴⁵ Ez kétségtől elvonhatatlan összhangban van az alsófoku igazgatási posztok választással történő betöltésének az előzőekben már bemutatott koncepciójával.

A népképviselői országgyűlés, a törvényhozó hatalom letéteményese

A centralisták jelentős felismeréseinek egyike, hogy a fennálló törvényhozás szerkezeténél fogva alkalmatlan a haladás szolgálatára. "Közjogunk ignorálja a népességnek legalább 9/10-ed részét" - írja Kemény egyik cikkében.⁴⁶

A rendi gyűlés azonban nemcsak összetételét tekintve nem reprezentánsa az ország népességének, de részint az abszolutizmus örökségeként, részint a megyének a kor szemlélete szerinti elsődlegességéből folyóan, hatásköre sem terjed ki az életviszonyok elég széles területére. A törvényhozás adott összetételében csak a nemesség érdekeit képviseli, s minthogy a képviselők mind nemesek, más rétegekhez kapcsolódó speciális kérdésekre helyes megoldás nem is várható tőlük.⁴⁷ Ez a törvényhozó testület még messze áll a Szalayék szeme előtt lebegő eszménytől: "megye és országgyűlés közt nem lehet szó valamiféle egyensúlyról"; "mi hatalmas törvényhozást kívánunk... fő feladatnak nem azt tartjuk, hogy az egyes részek közötti egyensúly fönntartassék, hanem azt, hogy minden

egyes rész a maga körében célszerűen működjék".⁴⁸

Az óhajtott átalakuláshoz a centralisták szerint strukturális reformok sorának kell végbemennie:

a/ Mindenek előtt a polgári társadalom szabályainak megfelelően népképviseleti alapra kell helyezni a törvényhozást.

b/ Megoldásra vár az ún. városi kérdés.

c/ Fel kell számolni a követutasítások rendszerét.

d/ Az országgyűlést fel kell ruházni a mandátumok megvizsgálásának és elfogadásának jogosítványával. Ez utóbbi volt a verificatio kérdése.

e/ Végül egyéb módosításokra is gondoltak.

ad a/ Miután az országgyűlés összetételében fennálló kirívó aránytalanságot felfedték, a centralisták tétovázás nélkül rámutattak a fejlődés útjára. "Szükség, hogy a nemesség törvényhozási befolyása a többi osztályra is kiterjesztessek" - jelenik meg a Pesti Hírlap egyik 1847-es számában.⁴⁹ A népképviselői országgyűlés létrehozásában az egyes ellenzéki programok jószereével egyetértettek, ám a választási rendszer módozatai körül már késhegyig menő vita dult az egyes csoportok között. Viszonylag szűk réteg ismerte azonban a demokratikus képviseleti rendszer lényegét. Eötvös és társai felismerték a közgondolkodás "mivelésének" szükségét, ujságukon keresztül az egész nép tanítóivá kívántak válni.

Először Eötvös fogott tollat és adott elméleti kiindulópontot az élesedő politikai harchoz 1845 tavaszán.⁵⁰ A népképviselő a polgári jogok egyenlőségén alapul, szögezi le. Megvalósítására két utat tart járhatónak. Vagy mindenki kapja meg a nemesség politikai jogait, vagy a nemesi politikai jogokat kell korlátozni oly mértékben, hogy azok mindenkire kiterjeszthetővé legyenek.

Az első módozatnak az általános választójog, a másodiknak a cenzusos rendszer felel meg leginkább. Semmiképpen sem lehet azonban a két elvet antidemokratikus módon vegyíteni a cenzus által majdan kiszorítandó köznemesi rétegek érdekében, figyelmeztet rá Eötvös.

Nem sokkal később, 1847-ben már letisztultan jelentkeznek a

választási rendezerről vallott centralista nézetek.⁵¹ Ezek szerint a népképviselőt sem végcél, hanem pusztán eszköz arra, hogy elérhetővé váljék az "egyenlőség jogban és teherben" polgári eszménye. A politikai jogok kiterjesztésének főbb elvei a következők:

- /1/ Egy osztály se legyen elzárva a képviselőt lehetőségtől.
- /2/ A megadott jogok gyakorlása mindenkire kedvező legyen.
- /3/ E jogok által ne váljék illuzórikussá az egyes polgárok "befolyása az álladalomra".
- /4/ A politikai jogok egyben kötelezettségek is, ezért olyan egyénekre bizandók, "kik azoknak célszerű gyakorlata iránt némi kezességet nyújtanak".
- /5/ A választójog gyakorolhatásának feltételei ne a véletlen szeszélyétől /pl. ezületes/ függjenek, hanem "az egyes polgárok iparkodásához" igazodjanak.

A vázolt elvekből is kivehetően a centralisták a mérsékelt cenzus hívei voltak, jóllehet a cenzus mennyiségi értelemben vett pontos meghatározásával mindvégig adósok maradtak. Tefort művei között mégis található valamelyes utalás erre nézve is.⁵² Ő a választási tudás legjobb kritériumának a vagyont tartja, lévén azonban, műveltség, függetlenség egymástól kölcsönösen feltételezett. Az ezen kritériumok egyikével bíró emberben "inkább föltehető a nyilvános szégyennek érzete" mondja. Javaslata szerint a cenzus nagyjában két tényezőtől függhetne:

- 1/ A polgár ingatlan tulajdonától /ahol a cenzus bázisa az ingatlanok törvényileg meghatározott minimális értéke lenne/.
- 2/ A keresettől, hivatal, vagy tőke utáni jövedelemtől /ez esetben a cenzus alapjaként a polgár által fizetett házbért jelöli meg/.

A mérsékelt cenzualitásnak a választási rendszer alapjául tétele elhatárolja a csoportot mind az ellenzék radikális szárnyától, akik általános választójogot követelnek, mind pedig a konzervatív irányzat követőitől, akik viszont - bízva a műveletlen tömeg könnyen manipulálhatóságában - egy, a cenzus alacsony voltánál fogva az általános választójoghoz praktikusán közel álló rendszert

láttek legmegfelelőbbnek. A centralisták a mérsékelt cenzusban vélték megtalálni annak biztosítékát, hogy távol tartsák magukat mind a "subversiv irányzatoktól", mind a "régí állapotokhozí vak ragaszkodástól".⁵³

Említést érdemel, hogy Szalayék sem zárkóztak el mereven az általános választójog megadáása elől, pusztán gyakorlatilag nem tartották azt kivihetőnek. "Tisztelem az általános szavazatjog iránti törekvést, de nem hiszem, hogy arra már megértünk volna", írja. Szalay László.⁵⁴

Szalay mutatott rá arra is, hogy a választójog általában véve is legfeljebb elvileg lehet teljes, ki kell abból rekeszteni mindazokat, akik "nem nyujtanak elégséges észbeli és erkölcsi biztosítékot", akikről "fel kell tennünk, hogy nem tudnak, vagy nem akarnak jól választani".⁵⁵ Az "álnok és képmutató" kétfoku választási móddal szemben a közvetlen választási rendszert részesítik előnyben.

A választójog kérdésköréhez kapcsolódik a centralista nézetrendszerben feltalálható kis számu következetlenségek egyike is. Hiába hívta fel a figyelmet Eötvös 1845-ös cikke az általános választójog és a cenzualitás vegyítésének veszélyére, a két rendszert a centralisták is megkísérlik szintetizálni. E szintézis náluk az értelmiség érdekeit szolgálja és így bizonyos fokig indokolható, hiszen a "polgár iparkodására" épül, amelynek eredménye, a műveltséget tanusító diploma, bizonyít annyit, mint a cenzus. Logikusnak kell azonban tartanunk ezt a javaslatot is, ha a cenzus akkori jelentéstartalmát alapul véve, abban a képesség, a "jól választani tudás" jelét látjuk.

ad b/ "Az első lépés a népképvisélet ösvényén"⁵⁶ az egyébként moglehetősen sokrétű - ún. városi kérdés megoldása volt. E problémakör vizsgálata /a községrendezéshez hasonlóan/ ismét csak a történeti gyökerek figyelembe vételével képzelhető el.

A szabad királyi városok országrendisége az 1514: 3. tc. óta - különösen a Habsburgok politikai érdekektől vezettetett városszaporító politikája folytán - az országgyűlések állandó témája volt /1608, 1637-38/. A polgárság nem válhatott a nemesi képviselők vetélytársává. Míg a XVII. század folyamán reálisnak tűnt annak lehetősége, hogy a számbelileg egyre szaporodó civitások egy sze-

mélyenként kivett szavazás esetén többséghez jussanak az alsótáblán, később a nemesség keresztülvitte, hogy az összes királyi városok szavazatát egynek számítsák. A polgári elem befolyása az országgyűlésben elenyészően csekélyre zsugorodott. A városok és különösen a polgári lakosság erőteljes növekedésével a jogi helyzet anakronisztikussá vált, a reformoreszággyűlések idejére pedig világosan kitűnt tarthatatlansága. Ugyancsak problémát jelentett a városi belső szerkezet reformja. Legtöbb helyütt szűk elit, alig pár család örökletes birtokában volt a városi igazgatási hatalom, ők váltogatták egymást a tanácsban és az egyéb tisztségekben. A korrupció általánossá vált, ezen nem segített a központi kormányzat által sebtében életrehívott deputációs ellenőrzési módszer sem.

A városok kérdése tehát lényegében kétfelé ágazik, az egyik a szavazati jog, a másik a belső igazgatás súlyos problémája. Mindkét kérdés szerepelt mind az 1843-44-es, mind az 1847-48-as országgyűlésen, de kielégítő megoldás az előbbin a felsőtábla ellenállása, az utóbbi esetben a forradalom kitörése miatt nem jöhetett létre.

A centralisták felfedezték a városi szavazatok megadásának politikai jelentőségét. Ez tűnik ki Szalay Lászlónak 1843. május 27-én Korpona követeként az alsótáblán előadott beszédéből, de a városok szavazatait és belső rendezését tárgyaló törvényjavaslat vitájában általa mondottakból is. Hangeulozza, hogy nem mindössze "néhány városi szavazat rehabilitásáról" van szó, hanem egy új elemnek a törvényhozásba való felvételéről. Ez az elem "szót fog kölcsönözni minden vitalitással bíró eszmének", mondja Szalay.⁵⁷ Csengery még sommásabban fogalmaz: "a polgárság ügye a haladás ügye".⁵⁸ A városi szavazatok visszaadását az országgyűlést erősítő lépésnek, a népképviselőhöz vezető első lépcsőfoknak szánták. Nem minden feltétel nélkül kívánták azonban a városok bevonását az ország politikai életébe.

Szalay előrelátó bölcsességgel szükségesnek találta, hogy előbb sor kerüljön a városi adminisztráció megreformálására,⁵⁹ demokratikus átalakítására. A városi vezető testület legyen független, nagylétszámú, tagjait az arra alkalmas polgárok közül válaszzák. Csak így érhető el, hogy a diétára küldendő városi követek valóban a lakosság küldöttei legyenek. Ugyanakkor itt sem felejtke-

zik el Szalay a központosítás érdekéről. Javasolja, hogy maradjon meg a központi kormány felügyeleti joga, de az ne érjen el olyan mértéket, amely akárcsak veszélyeztethetné is a polgárok függetlenségét.

A célszerűség azt diktálja, hogy az imént vázolt két kérdéskörre a megoldást egyazon jogszabály keretei közt keressék. Ez volt kezdetben a centralisták álláspontja is, ez szűrhető le Szalay követi beszédeiből, de Csengery még 1845-ben is a választási törvénnyel elintézhetőnek tartja a városi kérdést. Szalay véleménye azonban megváltozik. Nyilván a főrendeknek az 1843-44-es országgyűlésen tanúsított elutasító magatartása készítette erre, emellett észre kellett vennie a politikai erővonalak megváltozását is, amelyek mind sürgetőbben követelték a mielőbbi szabályozást. 1846 őszén már úgy látja⁶⁰, hogy el kell választani a politikai rendezést az adminisztratívától. Az utóbbival járó, aprólékos kidolgozást igénylő részletkérdések a javaslatot "a két tábla közti állandó ingázásra kárthatatnák", a lassúság pedig elkerülhetetlenül bukásra ítélné. Nem mulasztja azonban el, hogy hozzáfűzze: ez korántsem jelenti az adminisztráció fontosságának el nem ismerését.⁶¹

ad c/ A polgári típusú parlament létrehozásának útjában áll a követutatisításoknak a XVI. századtól kialakult és a XVIII. századra általánossá szélesedett, a küldöttek magatartását kötelezően meghatározó rendszere. "Mit mi országgyűlésnek nevezünk, csak falhoz hasonló, melyet valaki mulatságra azért épített, hogy mostorséges visszhangot képezzen" - állapítja meg Böttvös.⁶² Az instructiókkal nem fér össze a népképviselési rendszer, mert ahogy Csengery Antal fogalmaz: "az utasítási rendszer tökéletesen megsemmisíti azon beolyást, melyet az egyes választó választási jogának gyakorlata által a törvényhozásra gyakorolhatna."⁶³ Csakis abban az egy esetben nem válna illuzórikussá a népképviselés az instructions rendszerrel, ha az utasítást a választók összessége készítené, ami viszont nem lehetséges. Az e szisztéma szerint lefolyó ülésen a szó valódi értelmében vett tanácskozás csak kivételesen folyhat. Az utasításos rendszer hibájaként említik továbbá, hogy egyrészt lassu, másrészt kizárja a szilárd törvényhozási többséget, így az országgyűlés munkáját megnehezíti, rugalmatlanná teszi. Megfosztja

komolyságától a küldöttek munkáját, "ügyvédi felelkezéssé törpí-ti"⁶⁴ szónoklataikat.

ad d/ Szalay már 1844-ben kifejti, hogy "akaratlanul is a municipalistákat támogatja az, aki nem akarja az alsóház függet-lenségét".⁶⁵ E függetlenség elérésének egyedüli útja a követutasi-tások eltörlése és a verificationnak az országgyűlésre bízása. A verificatio előtérbe állítása abból fakad, hogy a népképviselői országgyűlésbe megválasztott küldött már nem pusztá mandatáriusa, hanem a szó teljes értelmében vett felelős képviselője választói-nak. A mandátumok ellenőrzési jogának a parlamentre ruházása azért elengedhetetlen, mert enélkül - hogy ismét Szalayra hivatkozzunk - "a Rendek táblája nem lesz en soha ur a maga házában".⁶⁶

A verificatio az országgyűlés centralisták által javasolt átalakításának természetes velejárója, a szuverén parlament attri-butuma. Azt, hogy a kérdés egy időre a municipalistákkal vívott szópárbaj középpontjába került, jórészt a verificatio az ország-gyűléshez utalása ellen felhozott érvek okozták. Ilyen érvek vol-tak:

- /1/ Az országgyűlés nem avatkozhat a követek és a küldöik viszonyába, ez veszélyeztetné a megyék önállóságát.
- /2/ A külföldi választótestületek polgárok időleges egye-sülései, ott a verificatio indokolható, a magyar vár-megye viszont épp az ellentétük.

A tudósi szintű jogi felkészültséggel rendelkező Szalaynak azonban egyik érv megcáfolása sem okozott különösebb nehézséget.

ad e/ A végső cél, amely egyszerre kiindulópontja és célja minden centralista fejtegetésnek, a "hatalmas törvényhozás" megva-lósulásához egyéb reformokra is szükség lett volna.

Szalayék megállapítják, hogy elsősorban gyakrabban kell a diétát összehívni; deklarált céljuk az éves periódus volt. A cent-ralisták még számos, a törvényhozás tekintélyének növelését szol-gáló javaslattal álltak elő.⁶⁷ Részletes tervük volt a hozandó házszabályokra; tartalmi jelentőségű és képviselők munkáját köny-nyítő ajánlásuk, hogy a kormány már előre megformulázott javaslatok-kal álljon a gyűlés elé, ők proponálták a parlamenti munka bizott-

sági formáját, végül kezdeményezték a parlament üléseiről való sajtóbeszámoló szabaddá tételét.

A birodalmi keret

A parlamenti kormányforma bevezetéséért vívott harc körülményei közepette a centralisták az állami önállóság kérdését fel sem vetik.⁶⁸ Az eszményített érdekegység minden szinten való biztosítására, nem utolsósorban gazdasági szempontból vezetettvén, a birodalom fenntartását találták megfelelő eszköznek.

"Birodalmunk szilárdsága... érdekeink egységében fekszik", "a birodalomnak feladata, hogy az egyes tartományok pótolva egymás szükségleteit, közös erővel, anyagi és szellemi érdekeiknek a lehetőségig való kifejlődése után törekedjenek" - jelenik meg a Pesti Hírlap hasábjain.⁶⁹ Állásfoglalásukban az is közrejátszott, hogy egy önálló Magyarország véleményük szerint gyengének bizonyult volna a cári Oroszország ekkoriban már Nyugat felé is megmutatkozó nagyhatalmi aspirációival szemben. Súlyt helyeznek az "alkotmányos függetlenség" biztosítására,⁷⁰ ez a felelős kormány feladata lenne; ám nem dolgoztak ki részletes javaslatokat, és bár látták, hogy a kapcsolatok lényegét tisztázni kell,⁷¹ mindvégig megmaradtak az általánosságok szintjén. "Végzetünk, hogy az örökös tartományokkal feloldhatatlan kapcsolatban maradjunk", írják.⁷² Egyébként is kár lenne a status quo-t megbolygatni, mivel Ausztria és Magyarország közössége - amint Csengery fogalmaz - "olyan politikai képződmény, ami az európai államrendszer és földrajzi helyzetünk folytán a monarchiának és Magyarországnak egyaránt hasznára van".⁷³ Ugyanakkor két lábbal a valóság talaján álló politikusok lévén, kénytelenek észrevenni a rendszer hiányosságait, a birodalmi kereteket egyre jobban feszítő erőt is: "ha a népek egymáshoz való viszonyát tekintjük, azok nem oly barátságosak, mint azt éppen a birodalom érdekében kívánánk."⁷⁴ Rámutat Csengery Antal arra is, közös érdek volna, hogy az egyes országok-tartományok "kifejlődése nemzeti sajátosságaikkal összhangban" történjék.

A centralisták által elfogadott birodalmi keret az egész teória Achilles-sarkának bizonyult. Az alkotmányos monarchia megteremtésén, intézményei precíz kidolgozásán fáradozva tévesen mérték föl a helyzetet. Szem elől tévesztették, hogy a politikai

körülmények úgy hozták, az általuk felvázolt fejlődés már csak egy önálló polgári Magyarországon mehetett végbe. A politikai erőviszonyok elemzésétől való ezen pillanatnyi lemaradás okozta, hogy amikor 1848-49 eseményeinek sodrában eszményeiket a Habsburg-ház és Ausztria ellen kellett megvalósítani, a fordulat Eötvösöket felkészületlenül találta, és végső fokon az irányzat feloszlására vezetett.

III.

"Ésszerű kifejlődésünk". A centralisták társadalom-ideálja és megvalósításának módzatai

Miként arra már az előbbiekben utaltunk, a centralista teória kiérlelte saját társadalmi eszményképét is. Ez a kép azonban nem egységesen, a maga egészében tárul elénk, hanem államszervezeti, politikai, gazdasági tárgyú elemzésekben található megjegyzések és utalások apró mozaiklapjaiból magunknak kell azt összeraknunk.

A centralisták is tudták, hogy "a hűbériség azon bomladozó állapota, mely a mai társadalmat meghasonlásba hozta a középkorival, tovább fenn nem tarthatja magát."⁷⁵ Különösen azt a jelenséget tartották a kor követelményeivel ellentétesnek, hogy "midőn a polgár és polgár közötti viszonyok mind szövevényesebbé válnak" a népesség többsége - "műipar, polgári szolgálat /1/ és általában az értelmiségnek tetemes része" - ki van rekesztve a hatalomból, míg "a privilegizált osztály töredéke... több, mint képviselt".⁷⁶ Látták azt is, hogy birtokuk tulterheltsége folytán az adózó osztályok helyzete nehéz, és az ország a kin-kosarvesen kiprésolt adóbevételük ellenére sem tud megfelolósni előrelépni;⁷⁷ hogy az urbériség szükségképpen pauperizmushoz vezet.⁷⁸

Eötvös csoportja Magyarország felemelkedését mélyreható demokratikus átalakulástól várta. Valamennyien bíztak abban, hogy a nem túl távoli jövőben "az alkotmány nem szétezeredik, hanem egy népnél leendő tulajdona".⁷⁹ A bázisul felhasználni kívánt tár-

sadalmi réteget tekintve, tervük az ellenzéki programok legradikálisabbika. Míg Széchenyi a fő-, Kossuth pedig a közép- és kienemességben látta az országot átformálni képes vezető erőt, a centralisták a polgárságot, az értelmiséget tekintették a demokratikus mozgalom természetes hordozóinak. Azt, hogy az egyes rétegeknek közelebbről milyen szerepet szántak, világosan láthatjuk, ha megvizsgáljuk, milyen az általuk ajánlott népképviselési szabályozás; így ehelyt utalunk az előző fejezetben előadottakra.

A centralista teória alapja és váza: a tulajdon szabadságára épülő polgári társadalom sémája. A francia forradalom tanulságaként úgy vélték, a teljes demokrácia kiharcolása csak a polgárságnak áll érdekében, más oldalról azt tartották, hogy "szabad institutiokat csak erős középosztály tarthat fenn".⁸⁰ Ezt a szempontot is tekintetbe vették a centralisták, mikor fokozott ütemű iparosítással számbelileg is erősíteni kívánták a polgárságot. Óvakodtak azonban attól, hogy átalakulást sürgető terveiket túlzott mértékben a kispolgárságra alapozzák, távolról sem akarták az országot - Szalay csipős szavait idézve - "a rőf és a mérlog-serpenyő tulzó befolyása"⁸¹ alá vetni. Taktikai megfontolásból igyekeztek, hogy ne riasszák el terveiktől az arisztokráciát; az nem fog elányészni a képviselési rendszer mellett sem, fejti ki Trefort, "hanem mint földbirtokos, politikai jogokat cenzus mellett szintén fog gyakorolni".⁸²

Vallották, hogy a demokratikus polgári társadalom csak a közteherviselésen alapulhat, eszerint a nemességnek "minden létező terhekben birtokaránylag kell résztvennie".⁸³

A kialakítandó új társadalmi rend másik - az anyagi jellegű közteherviselés mellé párosuló jogi - pillére a törvény előtti egyenlőség, amely ugyancsak gyakorta fordul elő a centralisták munkáiban.⁸⁴ Mint kifejtik, ez nem az állapotok egyenlősége; az anyagi értelemben vett egyenlőség nemcsak utópikus, de antiszociális elképzelés is. A józan politika célul csakis a jogbeli egyenlőség, az azonos mérce követelményét tűzheti maga elé.

Az elkövetkezendő társadalom legjelentősebb erőnye az egyéni szabadság biztosítása, amely viszont "nem más, mint a polgár joga, hogy testi és lelki tehetségeit"⁸⁵ kifejthesse. Megfigyelték azon-

ban a Nyugat-Európában időközben virágzásnak indult tőkés társadalom szembetűnő hibáit is. Jól látták, hogy azt a "pénzerő és a versenyzés tulható ereje" jellemzi, "melly az apró földbirtokost és a kézművest a napszámos sorsával fenyegeti".⁸⁶ E hibák kiküszöbölésére, illetve tompítására az utópista szocialisták tanáiban váltak felfedezni a helyes megoldás nyitját. Ehhez képest a pauperizmus elkerülése végett önszegélyező munkás-egyesülések létrehozását, munkásérdekeltségű részvénytársaságok alapítását javasolták.

Az általuk felépített ideál lényegét legtömörebben Beksics Gusztáv általunk is már többször idézett könyvének szavaival adhatjuk vissza: ez az irányzat "a polgárságban akarta felolvasztani a nemzetet, a nemzetben a polgárságot".⁸⁷

A "szabad emberek szabad tulajdonára" alapozott társadalom kiépítésének útjában azonban két komoly akadály is tornyosult: megoldásra várt egyrészt az örökváltság, másrészt az ösiség problémája.

1. Az örökváltság, amely a feudális viszonyok polgáriakkal való felcsatlósásának legfőbb emelője, a jelentőségének megfelelően régóta szerepelt az ellenzék követeléseinek listáján. A kérdés mielőbbi rendezését nemcsak a mellotte felhozott, tudósan megokolt érvek indokolták, nyomatékosan mellotte szóltak az 1831-ben lejátszódott "koleralázadás" és az azt követő parasztmozgalmak is, amelyeknek az 1846-os galíciai példának köszönhető megélénkülése friss aktualitást kölcsönzött az örökváltság ügyének.

Az örökváltság jelszavát zászlajára írta ugyan az ellenzék, a reformkor országgyűlésein mégsem született döntő fordulat.

Az egyetlen jelentős előrelépést az 1839-40. évi országgyűlés hozta. Az ott elfogadott 1840: 7. tc. enyhített valamelyest a jobbágyság sorsán, lehetővé téve, hogy egyes jobbágyságok, vagy egész községek földesurukkal kötött szerződés révén örökre megváltsák minden urbéri tartozásukat. A kérdéskör jelentőségét felismerték a centralisták is, és beillesztették programjukba.

1846 folyamán a Pesti Hírlap számos cikket közöl az örökváltságról. Ezek közös mondanivalója, hogy a törvényhozás nem maradhat meg az eddig tett lépéseknél, elsősorban azért, mert "az

örökváltság eszközzését tisztán a földbirtokos kényétől nem lehet függővé tenni".⁸⁸

A továbbblépés utjaként több javaslatot is felvetettek. Megítélésük szerint mindenekelőtt törvényhozási uton kell gátat vetni annak, hogy a földesur tetszése szerint megakadályozhassa az urbéri tartozások megváltását. A szerződés létrejöttét hosszasán elodázhathatja, vagy végleg lehetetlenné teheti, ha a felek nem tudnak megállapodásra jutni a szerződés szükségképpen i eleme: az urbéres tartozások elengedése fejében járó ellenszolgáltatás összegében. Ennek elkerülésére ajánlják a Pesti Hírlap szerkesztői, hogy ha az összeg vitás, azt közigazgatási uton történő megbecsültetéssel állapítsák meg.⁸⁹

Bár az 1840. évi jogszabály permissziv rendelkezése korántsem lebecsülendő, minthogy "minden egyes határ, hol az örökváltság megtörtént, nyereség"⁹⁰, politikai tekintetben kifejezetten káros, mert rontja azok helyzetét, akik még földesuri hatóság alatt állnak. Jóllehet a centralisták sem kételkednek abban, hogy az urbéri követelések "jól szerzett jogok", észre kell venniök azt a szembeszökő tényt, hogy mind nehezebbé válik az urbéri viszonyok fenntartása, így az előrelépés a földbirtokos osztály érdekét is szolgálja, minthogy az "a földesur és jobbágy közti surlódás" felszámolása mellett a munkaerő kimélését is célozza. Az általános megváltást elkerülhetetlennek tartják. Nem teszik magukévá a francia forradalom radikális megoldását; a megváltás nélküli utról mondja Pulszky, hogy "ilyen eljárást helyeselhet néha a politica, a jogosság sohasem".⁹¹ "Ez valóságos eltulajdonítás" - írja később.⁹²

A megváltás gyakorlati megvalósítását a centralista csoport az államra kívánja bízni. A tapasztalható nagyfoku hasonlóság ellenére sincs azonban egységes nézetük az államnak szánt szerepre vonatkozólag.

Az egyik változat szerint az állam fizesso meg a földbirtokosoknak a tartozások tőkéjét, ezt az összeget kölcsönből fedezheti, amelynek kamatait viszont az e célra képzendő adóalapból törleszteni. Jóval árnyaltabb ennél Pulszky Ferenc javaslata, főbb ajánlatai:

- /1/ A földesur legyen köteles hozzájárulni a megváltáshoz, "igazságos kártérítés" mellett.
- /2/ A kártalanítási összeget választott bíróság határozza meg. A bíróság paritásos alapon jönne létre, felelőrszben a jobbágyok és felerészt a földesurak képviselőiből. Elnökét a Helytartótanács jelölné, esetenként. /Azt már nem teszi hozzá Pulszky, hogy az ilyen elnök személye aligha lenne tökéletes garancia a jobbágyi jogállású felek számára./
- /3/ A tartozások összegét egy /esetleg külön e célból életrehívott/ hitelintézet előlegezná, hosszú lejáratú kölcsönök formájában.
- /4/ Az állam szerepe abban állna, hogy e hitelintézeti kölcsönökhöz tőkét kövacsoljon, és hogy a minél hosszabb lejáratot lehetővé tegye, azaz e tőke - pénzügyi szakszóval élve - "olcsó pénz" legyen.

Megint más megoldást vázol fel Pulszky Ferenc arra az esetre, ha a politikai helyzet alakulása folytán egyszerre válna lehetségessé a közteherviselés és az örökváltság megvalósítása. E verzió értelmében a később megváltandó kilencedtől és tizedtől eltekintve, az összes urbéri szolgáltatás ellenértékét az állam finanszírozná, e célra felvett kölcsönből. Az állam ezt a kifizetést mintegy a magukat megváltó jobbágyoknak nyújtott kölcsönként teljesíti, azok az így kapott összeget 6 év alatt megfizetendő 12 részletben törleszthetnék, míg az államkölcsön kamatait egy, 2/3 részben a jobbágy, 1/3 részben "az egész nemzet" által fizetett adó fedezné. Az urbéri szolgáltatások megszűnése a tartozás törlesztésének hat éves periódusához igazodik, a törlesztés arányában megy végbe.

A harmadik terv szerint a földesur tőkéjét a fentiekhez képest létrejövő három forrásból három részletben kapná meg. Harmadrészt azonnal, az állam által felvett kölcsönből, további harmadát 3 éven belül, a mindenkittől birtokaránylag szedett adóból fedeznék, végül a fennmaradó részt a jobbágy törlesztendő fokozatosan csökkenő mennyiségű robot és készpénz formájában, a megváltás tényétől számított 6 év alatt.

Az utóbbi két tervezet közös vonása, hogy egyik sem érinti a kilenced és a tized fizetését. Ezekre Pulszky az első tervezetnél már ismertetett paritásos alapon létrejövő választottbíróságok rendszerét kívánta bevezetni.

2. A centralisták tudván-tudták: ahhoz, hogy a polgári társadalmi ideál valósággá váljék, meg kell teremteni annak anyagi alapját, a szabad tőkés tulajdont; ami viszont nem lehet másként végbe, mint az ősiség szétzuzásával. Az Árpádok korából származó, de törvényileg először csak Nagy Lajos 1351. évi dekrétumában rögzített ősiség nemcsak a feudális tulajdont kötötté változtató fő tényező, de a feudális földtulajdonhoz kapcsolódása révén a társadalom rendező elveinek egyike is.

Hitelriasztó hatása folytán óriási gazdasági visszahúzó erőt is képviselt, elsősorban emiatt támadta minden haladó irányzat Széchenyi korszakot nyitó Hitelének megjelenése óta. "Ésszerű kifejlődésünknek aligha van hatalmasabb akadály" - írja róla a PH egyik 1847. májusi száma.⁹³

Az 1844-es országgyűlés után az ellenzéki nézetek között az ősiség jövőjére vonatkozóan három fő irányzat különíthető el: van, aki csak módosítani kívánja, másik nézet szerint fokozatosan meg kell ezütnetni, végül az utolsó csoport azt vallja, hogy rögtön és teljesen el kell törölni. Ez utóbbi álláspontot tették magukévá a centralisták is.⁹⁴ Rávilágítottak, hogy "a földfeldarabolást akadályozó törvények ártalmasak és fölöslegesek", még akkor is, ha "sok cikket kicsinyben éppen nem lehet termelni"; mondvacsinált közgazdasági érvekkel nem lehet pártolni a haladást megakasztó intézményeket. Jogilag vizsgálva a kérdést, kimutatták azt is, hogy az ősiség eltörlése a gyökeres jogánál /ex iure radicali/ fogva jóságait visszakövetelőt vajmi kevés tényleges előnytől fosztja meg, hiszen a bizonyítás itt olyan nehézkes, hogy a vitás javakat így is csak elvétve ítéljük meg számára.⁹⁵

Az ősiség problémaköréből kiindulva kitértek a birtokviszonyok vizsgálatára, és úgy találták, ezek változatlan fennállása mellett "polgári egyenlőségről szólni... valóságos önámítás".⁹⁶ Nemcsak a szabad rendelkezés joga hiányzik, de a kibecsülés és az aviticitás miatt nincs meg a tulajdoni biztonság sem. Haladásellenes tényezőként említik a birtokok egy részének tehermentességét is.

A feudális földtulajdon a polgári szempontból leglényegesebb szabadságjogot korlátozza. Ilyen viszonyok mellett nem is lehet szó igazán tulajdonról, az amit tulajdonnak nevezünk, nem megy túl a birtok kritériumain. Csökkentik e viszonyok a földtulajdon értékét, növelik a napszámosság arányát, és ezáltal szükségképp kedvező talajt adnak a pauperizmusnak is, fejtegeti a nemzetgazdász Trefort.⁹⁷

A szükségesnek vélt változtatásokkal szemben két követelményt támasztanak. E változások 1/ biztosítsák a nemesi birtokot és 2/ legkevésbé sértsék a tulajdonjogban rejtőző szabadságelemet.⁹⁸ Trefort véleménye szerint a szabad tulajdoni rendszer kihatásaként létrejön a jogegyenlőség, lehetővé válik az ingatlanok szabad árumozgása, végső fokon "nagyobb tér nyílik a munkának".⁹⁹

3. Az eddig mondottak során bemutattuk a centralisták által megálmodott ideális állam szervezetének és társadalmának főbb vonásait. Eötvös és társai azonban nem állhattak meg e tudományosan megalapozott célrendszer felrajzolásánál, egyszemmind gyakorlati politikusok is lévén, nem kerülhették el, hogy keressék terveik megvalósításának utját-módját.

E cél érdekében behatóan vizsgálták a politika sajátosságait. A politikának közérthetőnek kell lenni: "minden politica csak annyiban jó, amennyiben mindenki által megérthető" - írják a PH-ban.¹⁰⁰ Felismerik, hogy minden politikai probléma "létrejöttétől szüntelen alakulásoknak tétetik ki"; ennek okát "a pártokban rejlő értelmi és erkölcsi súly" változásaiban látják.¹⁰¹ "Mídon a kérdés szerkezetet nyer... többé-kevésbé az érdekek józan kiegyenlítését hordja függolékül", mondja Kemény már idézett cikkében. A napi politika követelményei is arra készítették a centralistákat, hogy foglalkozzanak a politikai párttal, annak feladataival. A pártnak "nemcsak céljával kell tisztában lennie, hanem az uttal is, amely hozzá vezet" - állítják fel az általános követelményt 1847-ben. Sokoldalúan világítják meg a stratégia és a taktika viszonyát: "Ha a pártcél tisztázatlan, úgy a párt kevéssé képes meghatározni napi taktikáját."¹⁰²

Másrészt bár a stratégia és taktika szorosan összefonódnak, és a stratégia a taktikára nagymérvű befolyást gyakorol, a centralisták kifejtik, hogy e kapcsolat nem egyirányú, statikus, így

"a párt látszólag egészen megváltoztathatja irányát, anélkül, hogy következetlenséggel vádoltatnék".

Elmélkedésük eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy a megoldás módját a törvényhozás által hozott reformokban kell keresniök. Ezt elsőnek Szalay László vetette papírra 1844 augusztusában: "míg Magyarországnak szabad törvényhozása van, addig jövőjének biztosítása csak önmagától függ".¹⁰³ A reformok elhatárolását szigorúan alkotmányos keretek közt kívánták megvalósítani. Még a haladó Szalay is irtózik a forradalmi tömegmozgalomtól, mindenazonáltal kifejti, hogy nem tart a francia forradalomnak a felvilágosodás tiszta eszméit szerinte elferdítő "tulságaitól", mivel a magyar nemzet "több évszázadig alkotmánytélvezett nemzet" lévén "sohasem léphet olly dissolutiora, mint az, melly csak tegnap bontakozott ki az abszolutizmus bilincseiből".¹⁰⁴

Utalásaikból fény derül a reformálás hogyanjára vonatkozó elképzeléseikre is. Mindenekelőtt a reformot nem tartották bármikor megvalósíthatónak, óvakodtak attól, hogy az ujnak biztos megjelenése előtt lerontsák a régit. Különösen így volt ez a megye ügyében, amelynek garanciális jelentőségében a centralisták is egyetértettek a municipalistákkal, és bár ők ismerték az alkotmányosságnek a megyénél jobb garanciáját, valamennyien egy véleményen voltak Szalayval, aki szerint az adott helyzetben a municipiumok jogainak csorbítására törekedni egyenesen "vétek" lett volna.¹⁰⁵ A megyei reform csak akkor időszerű, ha már megvalósult a felelős kormány. Hangsúlyozták, hogy az átalakulást fokozatosan, nem egy csapásra kell véghezvinni. Irinyi egyik írásából az derül ki, hogy a centralizáció "végcél, nem azonnal hajtandó végre".¹⁰⁶ míg Szalay László így nyilatkozik; "mi nem tartozunk azokhoz, kik hazánk egész átalakulását 1-2 év alatt eszközölhetőnek vélik".¹⁰⁷

A reform nem idegenkedhet a hasznos kompromisszumoktól, mert "a jónak ellensége a tökéletes".¹⁰⁸ "Nagy átalakulásunk" záloga pedig nem a politikai-igazgatási posztokon a kormány által engedményként végrehajtott személycsere, a járható ut csak az intézmények megváltoztatásán keresztül vezet.¹⁰⁹

A "kifelejtett" nemzetiségek¹¹⁰

E címmel nem jelen dolgozatunk hiányosságára kívánunk utalni. A centralisták által mérnöki pontossággal megrajzolt társadalmi átalakulásban a nemzetiségi kérdés nem hogy nem került a fontossága szerint őt megillető helyre, de - égető sürgőssége ellenére - az egész kérdéskört csak érintőlegesen tárgyalják.

E jelenség okait kutatva, két irányban kell elemeznünk a centralista nézetek kialakulásának előzményeit. Elsőnek a tényleges, gazdasági-történeti helyzetet szükséges megvizsgálnunk, majd az ennek felépítményeként jelentkező liberális nemzetfogalmat vesszük szemügyre, amely a nemzetiségi kérdésre ekkor választ kereső gondolkodók számára nemcsak kiindulóponttul szolgált, hanem nézeteiknek egyszersmind áttörhetetlen keretet is adott.

Az európai fejlődés általános vonalának megfelelően a magyar nemzeti mozgalom is a polgári fejlődés bázisán jöhetett létre. Jóllehet a Magyarországon és Erdélyben ekkoriban élő mintegy 4 900 000 magyar és székely a népesség 50 %-át sem tette ki, a polgárosodásért harcoló magyar rétegek az elkövetkező átalakulás előnyeit az ország egész területén élvezni akarták. A félvilágosodás eszméitől fűtött fennkölt hazafiságukba mindennapi gazdasági érdekeikből fakadó nacionalista vonások vegyültek, a Bécs-ellenes patriotizmus az ország területén élő más népek feletti osztatlan uralom igényével párosult.

A tökécs fejlődés irányába ható termelőerők azonban nem maradtak hatástalanok az ország más nyelvet beszélő lakosaira sem. A nemzetiségekben is kezdtek a magyarokéhoz hasonló igények megfogalmazódni, amelyek hol önálló nemzetállam alakítására, hol a birodalmon belüli vezető szerep megukhoz ragadására irányultak. Minthogy a nemzetiségek gazdasági egységesülése számos akadályba ütközött, továbbá ők nem vehették igénybe a magyar nemzeti mozgalomnak intézményesült legalitást kölcsönző megyét sem, így mozgalomuk a magyarhoz képest időbeli lemaradással fejlődött.

E "fáziskésés" folytán a nemzetiségi uralkodó rétegek szemében reálisnak tűnt a veszély, hogy a kiszorított Hanbsburg uralmat a magyar polgári állam váltja fel; így a magyar és a nemzetiségi erők szembekerülése elkerülhetetlenné vált.

A nemzeti mozgalom nem létezhetett megfelelő ideológia nélkül. A magyar etnikumnak a nemesi liberalizmus irányzata nyújtott segítséget, amiképpen az addig csak elszórtan jelentkező nézeteket integrálva megalkotta alapvetően már polgári tartalmu, hazai körülményeinktől mégis sajátos determinált nemzetfogalmát. Ez a nemzetfogalom már tágabb a feudális értelmezésénél, amelybe még csak a kiváltságos rend fért bele, sőt nem korlátozódott a magyar etnikumhoz tartozókra sem. Definíciójuk felöleli az összes országglukosokat, a feudális kiváltságoktól mentes új társadalom összes tagját, akiket egybekapcsol a polgári szabadságjogok mindenki számára azonos tartalommal biztosított rendszere.

A liberalizmus áramlatában kimunkált gondolati alapokon nyugodtak a centralisták nézetei is. Egyetértettek a nemesi liberális többséggel abban, hogy az ősiség eltörlése és a nemesi kiváltságok kiterjesztése folytán a nemzetiségi kérdés is azonmód, "önmagától" megoldódik. A nemzetiség problémáját Kossuth-hoz hasonlóan, kizárólag a szociális különbségekből származtatták, elvitatták a nemzetiségek azon jogát, hogy nemzetként kezeltessenek; annál is inkább, mert a liberális nemzetfogalom őket is felölelte. A nemzet csak történetileg fejlődhet ki - volt alapvetőük, ez viszont csakis a magyar etnikumra állt. "Hazánkban a magyar elem a honszerző, alkotmányozó és törvényalkotó" írja a PH.¹¹¹

Érdekes módon éppen ők, a polgári átalakulás élharcosai szorgalmazták leginkább a magyarosítást, mégpedig abból eredően, hogy ők már a jövőendő vetélytársat látták bennük. Állásfoglalásuk következtében ezen a téren is szembekerültek az arisztokráciával, amely a maga részéről biztosítani igyekezett a nemzetiségeket arról, hogy nem ért egyet a szélsőségesen nacionalista polgári nézetekkel, ugyanakkor a magyar nemességnek azt próbálta bizonygatni: a polgári társadalom nyújtotta egyenlő lehetőségek mellett a számbelileg kisebbségben lévő magyar kiváltságos osztály vezető szerepe szükségszerűen elenyész. A centralisták felismerték a gondolatsor mélyén megbúvó reakciós magvat, a feudalizmus "prolongálásának" szándékát és az 1846-os esztendő folyamán hosszas hírlapi polémiaiban cáfolták e nézetek igazságát.¹¹²

Kapják meg a nemzetiségek is a polgári szabadságjogokat, de ezzel ne fesszák meg a magyarságot vezető szerepétől: ez volt a centralista csoport nem titkolt célja. A magyar etnikum "hivatása... a civilizációt és jogot terjeszteni népünk között", írja Csenger-ry.¹¹³ Erről a kérdésről Szalay sem vélekedik másképp: "nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart", említi a centralizáció és az érdekegyesítés feltételei között.¹¹⁴ 1848 előtt Eötvös is csak alkalmilag nyilatkozott, anélkül, hogy akárcsak körvonalalaiban is megkísérelte volna átfogó koncepció kialakítását. Egy röpiratra adott válaszából¹¹⁵ kitűnően elismerte a nemzetek egyenjoguságát, ám nemzet alatt ő is a liberális "történeti nemzetet" értette. Ennek jegyében egyetértett azzal az - egyébként ugyancsak a liberális gondolkodás szülte - nézettel is, amely a történetileg kifejlődött nemzeteknek - minthogy azokon kívül mást nem is ismert el - megadta a jogot, hogy az ellenőrzésük alatt tartott államterületen az erősebb jogán abszorbeálják a többi etnikumot, így valószínűsítve meg a végső célt: a nyelvi és etnikai tekintetben lehetőség szerint homogén, polgári nemzetállamot.

IV.

Szalay László jogi nézetei¹¹⁶

Már az előbbiekben is utaltunk arra, hogy a centralisták között volt bizonyos munkamegosztás; bár társadalmi-politikai érdeklődésüknek hódolva többen is végeztek jogot, a centralisták jogászaként Szalay nevét illik említeni.

Szalay László korának rendkívül széles látókörű, óriási műveltséggel rendelkező tekintélyes jogtudósa, ennél fogva nem kerülhetjük el, hogy teret ne szenteljünk jogi írásainak.

Rendszerező elméje, következetes gondolkodásmódja jogelméleti kiindulópontjára is befolyással volt. Ennek főbb vonásai már a Kollár Ferenc, mint publicista című akadémiai székfoglaló előadásából kitűnnek. Szalay felismerte, hogy mind a politikai, mind a jogi gondolkodásnak filozófiai alapokon kell nyugodnia. Utazásai és olvasmányai folytán jól ismerte a fő filozófiai áramlatokat,

hatott rá Bentham utilitarizmusa és Hegel dialektikája. Ő magát hegelianusnak vallotta. E befolyást kell látnunk ama törekvésében is, hogy gondolatrendszerében nem tűrte meg az eszme és a valóság ellentmondását. Marxista jogelmélet-tudományunk azonban rámutat,¹¹⁷ hogy Szalay félroértette Hegel tanait. Hegel álláspontjáról bírálta Kant a priori sztikus kategóriáit, harcolt a kantianus filozófia jogalkotásbeli befolyása ellen. Magáévá tette Hegel dialektikus történelemszemléletét, azt jogi tárgyú írásai-ban módszerként is alkalmazta.

Érdeklődésének fókuszában több kérdés is szerepelt, ezek közül elsőként a kodifikációról alkotott nézeteivel foglalkozunk.

A kodifikációt Szalay nemcsak a tudomány szemszögéből vizsgálta, nézeteit át- meg átszövik a gyakorló jogász szempontjai. Maga is tagja volt az 1840: 5. tc.-kel létrehozott országos választmánynak, amelynek feladatául "a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető és javító rendszer" behozatalát szabták a Karok és Rendek.

Szalay elutasította azt a korábban divatos nézetet, hogy a kódex feletti tanácskozássra a képviselő testületek alkalmatlannak volnának, mert ugymond a sok tag befolyása megbontja a rendszer egységét, másrészt a kollektív munkával elenyészik a felelősség, végül mert a képviselők nem szakértők. E jelenségeket Szalay is látja és helyteleníti. Az ő véleménye az, hogy a testület ne maga készítse a jogszabályt, de pontról-pontra tárgyalja meg annak tervezetét. A "sokaság" közreműködésének fentebb mondott hibáit tompítaná az az eljárás, amely által a testület beavatkozása "a legüdvösebb expedienssé" válhatna. Elvileg ellenzi a törvénymódosítást, csak a teljes értékű új jogszabályok alkotását tartja hasznosnak.

A jogszabálytervezet elkészítésére a gyakorlati követelményeket is kielégítő megoldást javasol. A tervezet elkészítésére a törvényhozó testület alakítson választmányt, ahol a törvénytudó elem nagyobb létszámban képviseltesse; ez a szűkebb bizottság is csak egy tudós tagját bizza meg a tervezet kidolgozásával. Ezen az úton véli biztosíthatni a javaslat egységét és szakszerűségét. A jó teljesítmény zálogát részint a tervezet alkotójának

képességeiben, részint a vállán nyugvó egyszemélyi felelősség össztökélő hatásában látja.

A jogalkotás gyakorlati folyamatában természetesen fel kellett vázolni a létrehozandó jogszabállyal szemben támasztandó követelményeket is.¹¹⁸ A büntetőjog általános részének kodifikálása kapcsán Szalay felhívja a figyelmet arra, hogy "veszélyes dolog" volna tudományos nézeteket, elveket törvénybe iktatni, ezeket a tudománynak az életviszonyok alakulásánál sokkalta gyorsabb fejlődése következtében az idő hamarabb túlhaladja, így a jogszabály pusztán ezért módosításra szorulna. A stilus oldaláról vizsgálódva, megkivánja a jogszabálytól, hogy az "a nemzet nyelvén szóljon", ami egyúttal logikai szükségszerűség, lévén "a törvény célja, hogy ismertessék". A törvény nyelvezete legyen esztétikus, ezáltal is segítse elő, hogy az állampolgárok tiszteletben tartsák. Szerkezetére nézve a jogszabálynak "tisztának" kell lennie, azaz "rekesz-szen ki mindent, ami nem egyenes kifejezése a törvényhozó akaratának". A jogszabály legyen továbbá egyszerű - "kerüljön mindent, ami a képzelődéssel hat" - és szabatos.

Szalay másik fő témaköre a büntetőjog és a büntető eljárás. Idevágó gondolatainak iránytűje az az általa is hangoztatott /és végső fokon Arisztotelesz Politikájára visszavezethető/ tézis volt, ami szerint a jog célja az igazság érvényre juttatása. A törvényesség és az igazságosság határai, miként a sztoa bölcséletéből okult Cicerónál, nála is egybeemosódnak.

Ebből a tételből kiindulva foglalkozik ezzel az alapvető kérdéssel, vajon védelmi, vagy inkvizitorius rendszerre épüljön a büntetőeljárás. Megítélése szerint a tisztán vádoló eljárás nem felel meg a büntetőjog céljainak, tudniillik az államhatalom nem maradhat fenn, ha a bűnelkövetők megbüntetésére pusztán a sértett állásfoglalásától függ. Nem fogadhatja el a nyomozó elvet sem az eljárás vezérelvének. Az inquirens nem lehet egyszerre vádló és védő, mert "már az eljárás kezdetén hajlik az egyik oldal felé". Emellett rámutat arra is, hogy mikor a nyomozó elv alapján a vádlottnak az inquirens személyében szükségképp rossz védelmet biztosítanak, erre hivatkozva megtagadják tőle az igazi védő oltalmat. "A kutató eljárás elvetlen, és a bírói önkény folytán veszélyes a polgári szabadságra" - mondja ki Szalay a végső szentenciát.

Véleménye szerint a nyugati eljárási rendszerek mintájára el lehet és kell választani a perbeli funkciókat. Ezt az indokolja, hogy "gyarlóságainknál fogva csak ekkor remélhetnénk, hogy a különösen összebonyolódásuk által könnyen megsérülők közül mindegyik némi tökéletességgnek nézhet elé a kivitelben". Ugyancsak veszélyezteti az igazságszolgáltatás érdekeit vegyülése a közigazgatással. Szalay az állam szervezeti reformjának jelentős faktoraként kezeli, és az egyes hatás- és feladatkörök megtisztulásával, határaik pontos újbóli megvonásával kívánja megvalósítani a funkciók szétválasztását.

Bár sikre száll a polgári szabadságjogok védelmében a magánvádra büntethető cselekmények törvényi szabályozása mellett, az eljárás egyik pillérének a francia típusu ügyészi vádhatóságot, a "statatusügyvédséget" szánja. Nézete szerint a végrehajtó hatalomnak alárendelt, szigorúan központosított ügyészi szervezet biztosítaná a bűncselekmények kinyomozását, valamint szavatolná a polgári szabadságjogok épségét is. A szabadságra nem rejt veszélyt az a tény, hogy ez a szervezet a kormánytól függ. Tekintettel arra, hogy a büntetőjog feladata a közrend védelme, elkerülhetetlen, hogy reális hatalmat bizzanak az ügyészségre - szögezi le. Ellenkező esetben a közhatalom "erő nélküli bábbá" lesz, ez pedig anarchiát szül, távolról sem szabadságot.

Nem veszélyezteti az ügyészi vádhatóság bohozatala a terhelt jogait sem, hiszen a függelmi kötelékre épülő ügyészséggel szemben Iustitia mérlegének másik serpenyőjében a független bíróság van, márpedig az eljárás zöme itt kerül lefolytatásra, csakis itt állapítható meg a vádlott büntetőjogi felelőssége is.

A bíróságnak két kérdésre kell választ találnia. Eljárásának célja, hogy döntést hozzon a vádlott bűnösségének kérdésében és megfelelő büntetést szabjon ki. Míg a második döntés el sem képzelhető szakbirói jogismeret nélkül, az elsőben helyes az esküdtszökek útján teret engedni a laikus elemnek, mivel az esküdtszéki eljárás "a nép nevelésének egyik leghatékonyabb eszköze".¹¹⁹

Az esküdtti minőség elnyerésének a törvény ismerete nem lehet feltétele, de megállapítható-e valamely más kritérium, teszi

fel Szalay a kérdést.¹²⁰ Kik lesznek majd képesek /ahogyan ezt az egykoru francia eljárási kódex feladatukká teszi/ "határozni.. a vád és a védelem pontjainak nyomán, lelkiismeret és belső meggyőzés szerint, azon pártatlansággal és szilárdsággal, melly becsületes és szabad férfihoz illik"?

Szalay e feladatokból azt a következtetést vonja le, az esküdtképeség feltétele a becsületeség és az érettség kell legyen, ezek azonban műveltségtől és függetlenségtől függő fogalmak, így végsősoron - a választójogról vallott centralista nézetekhez hasonlóan - itt is a mérsékelt cenzusban látja a különbségtétel lehetséges alapját; kizáró tényező lenne viszont minden, a hatalomtól való függőségi viszony. Az esküdteket listán kell nyilván tartani, ügyelve arra, hogy arról senki ne maradjon le, aki arra érdemes, ugyanakkor viszont érdemtelen ne vétessen fel az esküdtek sorába.

Az esküdtek verdictje alapján szab büntetést a szakbírákból álló tanács. Szakbírák feladata továbbá a döntés a vádalapítás tárgyában.

Nem közömbös az eljárás szempontjából az a folyamat, ahogyan a bírákban megszületik a döntés, ami viszont nem más, mint "bebizonyosodáson alapuló meggyőződés". A következőkben tehát a bizonyítási eljárásról lesz szó.

Szalay kifejti, hogy a bizonyítás a büntetőjogban mindig anyagi bizonyítás. A bíró szerint "tény, és nem bizonyítás" felett ítélkezik. A jogi bizonyításnak is vannak külön szabályai, de ezek nem mások, és nem többek a bizonyítás általános logikai szabályainál. A bíró észlelése alapján alakítja ki a döntéshez szükséges tényállást, ám észlelése e tényállás tekintetében soha sem közvetlen. Ezért óriási a bizonyítási eszközök jelentősége.

A történeti fejlődést elemezve feltárja, hogy éppen a bírói észlelés szükségszerű közvetettségét kívánták kiküszöbölni az eljárásnak a beismerő vallomásra, az "önmegvallásra" koncentrálásával. Ez a jelenség viszont egyrészt a tortúra elterjedésére vezetett, másrészt szembeállította bírójával a beismerő vallomást tenni vonakodó vádlottat. Ehhez képest látszólagosnak kell tartanunk a beismerő vallomás előnyeit - hogy az kiküszöböli az

érzékesalódást, hogy megnyugtassa a bíró lelkiismeretét.

Szalay felhívja a figyelmet arra is, hogy megfelelő garanciális szabályok segítségével megszüntethető a beismerő vallomás alkalmazásának aggályos volta. A beismerő vallomásban foglaltak bizonyítékul elismerésének feltételül azt jelöli meg, hogy a vallomás legyen tudatos, határozott és ellentmondásmentes, aminek eredményeként az végső soron "részletessége által nyer bizonyító erőt".¹²¹

A tanuvallomásról is bővegesen írt Szalay. A klasszikus tanu /ez fizikailag és erkölcsileg egészséges, nem érdekelt egyént jelölt/ fogalmát bevezető német jogtudománnyal szemben azon nézetnek ad hangot, hogy a tanuvallomás igazságának legfőbb kritériuma a vallomások egybehangzó volta. A tény egyetlen tanu vallomása mellett is bizonyítottnak tekinthető, ha hozzájárul a bíró meggyőződése. A tanuk vallomásai csak esetenként bírálhatók el, általában nem; így nincs ok arra, hogy valamely "fizikai, vagy erkölcsi fogyatkozás" a tanuzási képességet általános érvénnyel kizárja. A tanuzási képesség megállapíthatása tehát a szabad bírói mérlegelés körébe tartozik. A bírónak nem elég a tanu hitelességéről megbizonyosodnia, szükséges megismernie a tanu meggyőződésének fokát is.

A tárgyi bizonyítási eszközökre áttérve bírálja azt a korabeli álláspontot, hogy ez következtetésre alapuló, mesterséges bizonyítási mód lévén, inkább ad alapot bírói tévedésre. Feuerbachra támaszkodva Szalay kimutatja, hogy a tanubizonyításban is van helye következtetésnek, sőt az attól elválaszthatatlan.

"A jelenségeket maximálisan szükséges ellenőrizni", írja. "A jelenségek könnyen megtévesztő volta" következtében nemcsak egynél több gyanújel /indicium/ kimutatását követeli meg, hanem azt is, hogy ezek a vádlott személyében és az elkövetett bűncselekményben összpontosuljanak; ne legyenek félremagyarázhatók és ne szóljon semmi ellenük.

A tárgyi bizonyítás és a közvetett bizonyítékok nem egyenértékű voltát hirdető szemléletnek egyenes következménye volt az a hazai tudományban is lábra kapott nézet, amely szerint a tárgyi

bizonyítékok alapján a főbenjáró büncselekményekben nem szabható ki ugyanaz a büntetés, ami tanubizonyítás esetén. Szalay e téves szemlélettel kapcsolatban rámutat, a bíró tanuvallomás esetén ugyanugy felelős ítéletéért, tehát mindkét esetben belső meggyőződése szerint kell ítéletet hirdetni. Utal arra is, hogy modern eljárásjog csak kötetlen bizonyítási rendszer mellett képzelhető el.¹²²

Az esküdtszéki rendszer pártolásának következménye ama javaslat, hogy a törvényes esküdtszéki ítélet "módosíthatatlan és megdönthetetlen" legyen, minthogy ez "magának a társadalomnak az ítélete".¹²³ A fellebbvitelt teljes mértékben kizáró fenti tétel garanciális okoknál fogva mégsem alkalmazható a maga merevségében. Szükség van a jogellenes ítéletek kiküszöbölése céljából egy csak kasszációs eljárásu felső bíróságra, semmitő székre. A minél több foku fellebbvitelt csak a polgári ügyszakaszbán ismeri el a törvényesség megfelelő biztosítékának.

Felismeri Szalay a korszerű büntetőeljárási rendszerek elveinek jelentőségét is. A közvetlenség elve mellett nagy hangsúlyt kapnak műveiben a nyilvánosság és a szóbeliség is, amelyek egyszerre az esküdtszéki eljárás feltételei is. A nyilvánosság szükségességét jogi és politikai szempontból vizsgálta. A tárgyalás csak nyilvánosan folyhat, mert, mint a Büntető eljárás c. értekezésében írja¹²⁴, "az ártatlanság védelme és a bűnösnek elmarasztalása, s így természetesen a védelmet és elmarasztalást eszközölő módnak ismerete is érdekében van az illető ügyben részeltetett egyes polgárnak, de érdekében van mindenik polgárnak is". A garanciális szerep mellett megnevez más okokat is. Kifejti, hogy a tárgyalás végignézhetése a hallgatósággal szemben "elriasztó erő", de a nyilvánosság hasznos eszköze a speciális prevenciónak is. Meglátja másik fő funkcióját is, ez pedig szerinte "a nép oktatása büntetőjogi tárgyakra nézve".

Nemcsak jogi érdek a nyilvánosságnak az eljáráson való keresztülvezetése, hanem jelentős politikai természetű kihatásokkal is jár, minthogy "az igazság kiszolgáltatása... mindenkit érdeklő közügy".¹²⁵ A törvényszéki eljárás nyilvánosságát ... az alkotmányosság eszméje is követi. Nyilvánosság nélkül nincs szabadság",

írja 1846-ban. Fellépett azon nézetek ellen, amelyek a nyilvánosság behozatalától a bűnözés terjedését várták: "ha a törvényszék iskola, ez csak az erkölcsiség lehet, és nem az erkölcstelenség iskolája".

A nyilvánosság tehát bizonyítottan szükséges, azonban értelmetlen volna szóbeliség nélkül. A nyilvános eljárási formának tartalmat a szóbeliség elve ad. A szóban lefolytatott bizonyítási eljárás "józanabb megítélésre ad lehetőséget", csak iratokból a bíróság képtelen teljes képet alkotni az eljárás tárgyáról, a résztvevő személyekről.

A személyes szabadság biztosítását jól szolgálják a fenti elvek, ezt Szalay maga is bebizonyítja, mindazonáltal nem éri be ennyivel, hanem az angol Habeas Corpus-hoz hasonló szabályozást talál e célnak legmegfelelőbbnek. Ugyancsak a szabadságjogok biztosítása vezette, amikor szót emelt a magánlakás szabadsága mellett.

Szalay László anyagi büntetőjogi munkáiban is számos jelentős tézist fogalmazott meg. Nagy figyelmet szentelt a büntető törvénykönyv általános részének, mert mint írja, ettől függ "a codex erkölcsi jelleme".¹²⁶ Bár szerepel a haladó 1843-as kodifikációs tervezet alkotói között, amely a büntetendő cselekményeket bitomikus módon büntettekre és kihágásokra osztja, Szalay hangot ad azon kétségének, hogy ez a felosztási alap "nem a legszilárdabb", mivel módot ad az egyes bűnelkövetőknek az igazságszolgáltatás előli elvonására. Véleménye szerint a bevált francia példa, a nevezetes Code Pénal trichotom felosztásának /büntett, vétség, kihágás/ felhasználása célszerűbb lett volna.¹²⁷

Az előkészületi cselekményt nem sorolja a büntetendő cselekmények körébe, főleg azzal az indokolással, hogy ellonkező esetben megsokszorozódna a bűnözés statisztikai aránya, ami kumulatív módon visszahatva növelné a kísérleti stádiumba juttatott és a befejezett cselekmények számát is, másrészt az előkészületért büntetőjogi felelősség megállapítása "akadályozná a bűnbánatot".¹²⁸ Az előkészület büntetlenségéhez fűződő érdekek fontosságát mérlegelve, végül mégis arra az álláspontra helyezkedik, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények esetén a prevenció érdekei megkövetelik az előkészületi szakaszba juttatott cselekmény büntetendőségét is.

Szalay szerint mindenképp ilyen két bűncselekmény: a felségsértés és a hűtlenség.

A kísérletet feltétlenül büntetést érdemlőnek tartja, de felhívja a figyelmet arra a lehetőségre, hogy az nem kizárólag a befejezett bűncselekménnyel azonos módon szabályozva büntetendő, hanem a kísérleti jellegű cselekményre külön törvényi tényállás is kreálható.

A különös rész tekintetében azt hangsúlyozza, hogy kerülni kell az egyes bűncselekményeknek általános cím alá fogását,¹²⁹ mert a jogtárgyi alapon történő besorolás, ha hibásan megmerevedik, több kárt okoz, mint amennyi előnyt az így létrejövő tagolt szervezet jelent. A törvényi tényállásokról szólva ezt kívánja, hogy "az értelemszerűségekben definíció helyett tények leírása adassék". Hogy a semmitmondó definíciók kodifikálását elkerüljék, helyesebbnek itéli, ha elhagyják a körülményes meghatározást "ott, amit mindenki egyformán ért".

Foglalkozott Szalay a büntetési rendszerrel is. A 43-as "hármasszöveg" körüli vitákban felhívta a figyelmet a büntetési tételek ésszerű megválasztásának szükségességére. /"Fokozat a fogalomban, fogalom a fokozatban" - állítja fel követelményként már 1841-ben./ Csak a fokozatok lelkiismeretes megválasztása mellett engedhető meg a bírának a polgári jogrendszerekben szokásos szabadsága, anélkül, hogy a jogot a "bírák önkényének" tennék ki. Rámutat, a tarífszerű büntetési tételek csak addig lehettek valamennyire is alkalmasak céljuk betöltésére, amíg a büntetés a sértett "elégtételi eszköze" volt, modern viszonyok közt világossá válik, hogy nincsen két egyforma eset. A relative határozott büntetési rendszer híve; a büntetések individualizálásában odáig megy, hogy kifejti, a kodifikáláskor esetenként el lehet hagyni a generális minimumok meghatározását.¹³⁰ Ez azonban nem tévesztendő össze a büntetőjog szubjektívizálásával: "a büntetés teljes határozatlansága annyi, mint a bírói hatalomnak a törvényhozóival való felcserélése".¹³¹

Bírálja a becstelenítő büntetések intézményét, mert ez részint lealacsonyítja az embert, részint "könnyen becstelenné teszi azt, ki még talán csak könnyelmű volt".¹³² Szót emel a halálbüntetés ellen; bár elismeri a társadalom jogát, hogy tagját megtorlás-

ként megfossza életétől, az adott viszonyok között e büntetés-nemet szükségtelennek véli. Sikra száll a kegyelemjog megadása mellett, abban nem valamiféle legfelsőbb fórumhoz való fellebbezési lehetőséget lát, hanem az állami szuverenitás megtestesítőjét, a jog merevségeinek orvosló eszközét, amelyről lemondani "sem hasznos, sem tanácsos".¹³³

Emberbaráti elvek vezetik a büntetésvégrehajtásról előadott javaslatai megfogalmazásakor. A "cellularis rendszert" ajánlja bevezetésre, de célszerűtlennek, inhumánusnak tartja az elítéltek teljes elkülönítését.¹³⁴ Őve int azonban az alhumánus végletektől, amelyek "most már... a börtönök falait hajlandók lerombolni".

Műveiben Szalay László rámutatott az anyagi büntetőjog és a büntető eljárás tartalom és forma kapcsolataként felfogható viszonyára. Kifejti, hogy nem foglalhatók egyazon jogszabályba, így ugyanis az eljárásnak érdemtelenül másodlagos szerep jutna. Az eljárási szabályok által kel életre az anyagi jog, ezért az eljárási joganyag "együtt kezelendő... a büntettek és büntetések könyvével", de nem tagadható önállósága.¹³⁵

V.

Trefort Ágoston Magyarország gazdasági felvirágoztatásáról

Ha Szalayt a "centralisták jogászaként" említettük, Trefortot legelőbb ennyire megilleti a "centralisták közigazdásza" titulus.

Trefort Ágoston egyetértett Eötvössel abban, hogy "csalódik, aki azt hiszi, hogy hazánk felvirágzása csupán politicus formák által eszközölhető";¹³⁶ praktikus beállítottsága arra sarkallta, hogy keresse a fejlődés más útjait. Gyakorlati érzéke nem mindennapos elméleti készséggel párosult, anyai öröksége és cikkei honoráriuma pedig mentesítették az anyagi gondoktól. Körülményei ilyenén alakulásának és nem utolsó sorban Szalay hatásának köszönhető, hogy Trefort kortársait is ámulatba ejtő, kiterjedt és alapos tudást gyűjtött magába, kora legkiválóbb tudós nemzetgazdásza lett.

Tisztában volt az éledő külföldi közgazdaságtudomány eredményeivel, egyaránt kiválóan ismerte a merkantilisták és a fiziokraták, valamint Adam Smith nézeteit. 1841 decemberében megtartott első akadémiai előadásának címe: A nemzeti gazdaságnak rendszerei. E művében hazai tudományunkban elsőként vázolta fel az imént említett irányzatok általános koncepcióját, ő fejtette ki először a köztük lévő különbségek mibenlétét. A tudomány multjának elemző vizsgálata segítette hozzá Trefortot, hogy a haladás feltételeit értő szemmel felmérve megalkossa saját gazdaságcentrikus elméletét.

Nézetrendszerének gerince azon, leginkább a felvilágosodás racionális-filantropikus gondolkodásmódjával rokontézis, mely szerint "az anyagi érdekek kifejlődése a közboldogságnak és a haladásnak föltétele".¹³⁷

Bár a mondott cél nem mentes idealista jegyeiktől, a gondolatmenet, amely Trefortot idáig vezet, tiszta gazdasági ráción alapul. A gazdasági potenciált növelve nő a megtermelhető áruk mennyisége. A bővülő kínálat az önköltség termelésnövekedés okozta csökkenése mellett az árak stagnálására, esetlegesen akár csökkenésére vezethet, aminek következtében az egyes javakat mind többben szerezhetik meg. A gazdasági fellendülés feltételéül - mai kifejezéssel élve - az infrastruktúra korszerűsítését jelöli meg; látja, hogy a termelés tökécsítésének módja a személyek és áruk szabad forgalmának biztosításán át vezet. Ez teszi majd lehetővé az ország területén elhelyezkedő gazdasági egységeknek nemzetgazdasággá integrálódását, ahol a piaci viszonyok^{at} munkaerő és áru szabad és technikailag könnyen megoldható áramlása egyenliti ki.

Kiemeli a vasutépítés pozitív hatását /a kőtvágányu építkezés költségeinek tökeriasztó hatása miatt az egypályás, kisebb költséggel járó beruházást szorgalmazza/, foglalkozik a folyamszabályozással. Ennek kapcsán megjegyzi, az államnak nagyobb részt kellene vállalnia a munkákból. A szállítás fejlesztésében az állam szerepét elsősorban a tervek elkészíttetésében és a magántőke beruházási kedvét növelő államkölcsönök nyújtásában látja.¹³⁸

Munkáiban foglalkozott a tökécs gazdaság jellegzetességeivel. Bankügy című röpiratában Magyarországon elsőként írta le a gazdasági válság folyamatát. Lukács Mórchoz hasonlóan észreveszi

a pauperizálódás veszélyét, annak ellenszerét az utópista tanoktól befolyásoltan ő is munkásrészejegyek kibocsátásában véli megtalálni.

Általános elméletét alkalmazta a hazai viszonyokra is, kifejtette, hogy az "anyagi érdek" Magyarországon is elsődleges, de érvényre juttatása az adott gazdasági körülmények által meghatározott módon képzelhető el. Magyarország gazdasága mezőgazdasági termelésre koncentrált, ezt fejleszteni tehát elsődleges feladat. A gazdasági haladás utja a nagybirtok racionalizálása. A nagybirtok specializációt és szakértelmet biztosít, amelyek viszont a termelés növelésének kiemelkedő fontosságú feltételei. A javasolt átalakulás azonban - mint erre számtalan cikkében rámutat - csak az urbériség megszüntetése és az ősiség eltörlése révén lehetséges.

Trefort helyesen ítéli meg, hogy a mezőgazdaság korszerűsítésének kulcsa a hitel. Hogy megoldást találjon, javasolja jogi téren az örökösödési jog reformját, gazdasági téren pedig nagy jelentőséget tulajdonít a bankoknak; földhitelintézet megteremtésétől reméli a mezőgazdaság olcsó és hosszú lejáratú kölcsönökkel ellátását. Ennek kapcsán belátja, hogy szükség van a telekkönyvi rendszer bevezetésére, amit megyei hivatalokban vezetnének.¹³⁹

A tőkés viszonyok megteremtésének katalizátora a banktőke. Érthető tehát, ha Trefort munkáiban nagy tőret szentel az ekkori politikai életben amugyis exponált "bankügynek". A bank alapját szerinte csak arany vagy ezüst képezheti.¹⁴⁰ Nem feledkezik meg a külföldi tőke fejlődést gyorsító szerepéről, de utal a bank hitelező és emissziós szerepének vizsgálatakor a pénz inflálódásának veszélyére is.

A mezőgazdaság fejlesztése azonban, bár adottságaink folytán fő feladat, önmagában véve kevés - ezt Trefort Ágoston tudja a legjobban. "Minden, pusztán földmivelő nemzetnek kötelessége, gyári viszonyokat idézni elő", írja 1842-ben.¹⁴¹ A szegényebb rétegek helyzetét csak ilyen változások javíthatják meg.¹⁴² A "honi ipar emelése" szüli majd a tőkét a mezőgazdaság átfogóbb modernizálásához, élénkíti a kereskedelmet, ezáltal segíti az egységes nemzetgazdaság kialakulását is, ami viszont megnövekedett

árufelszívó képessége folytán meghatványozza a kereslettel "ön-szabályozott" ipar növekedését. A gyáripár megteremtésének azonban útjában állt az anokronisztikus céhrendszer. Trefort véleménye szerint a "nemzetgazdasági szempontból káros"¹⁴³ céhrendszert olyan "iparüzleti rendszerrel" kell felváltani, ahol párosulnak a gyáripár és kisipár előnyei.¹⁴⁴ Ezt a rendszert jellemzi az ipar-választás szabadsága és a szabad verseny, másrészt nem nélkülözi az egyazon iparágban működők egyesítésének előnyeit sem. Ezek között sorolja fel Trefort, hogy az iparüzők szervezettsége segíti a közhatalom fenntartását, könnyíti az iparadó kivetését, számottevő hatása van a munkavállalók nevelésére, segíthet humanitárius célokat /árva- és betegbiztosítás/.

Míg a gyáripár megteremtésének szükségességét hangoztatva Kossuth Lajos nézeteivel azonos álláspontra jut, szembekerül Kossuth-tal annak List vámprotekcionista tenaira alapozott védegyleti terve miatt. A reformkor éveire már világossá vált, hogy a Magyarországot a monarchia egyéb részeivel összekötő vámrendszer a hazai fejlődés gátjává lett. A vámrendszerben változást követelők véleménye azonban megoszlott.¹⁴⁵ Voltak a "saját házuk között" védővámvonalat emelő védegylet-pártiak, megint mások a Német Vámszövetségen, a Zollvereinen át véltek szert tenni nyugat-európai piaci kapcsolatokra. A Trefort-i álláspont egyiket sem fogadta el, ő a birodalmon belüli vámhatárok eltörlését javasolta: "a vámhatár eltörlése nem a legjobb, hanem az adott viszonyok mellett egyedül elérhető jó megoldás".¹⁴⁶ A Pester Zeitunggal vitatkozva¹⁴⁷ kifejti, hogy nézeteinek indoka a vádakkal ellentétben nem az, "hogy, ha oddig nem volt iparunk, eztán se legyen",¹⁴⁸ hanem sokkal inkább az, hogy az osztrák termék az átlagos nyugat-európainál drágább és rosszabb, így lehetséges versenyezni vele, ez a verseny viszont a honi ipar kifejlődésének fontos tényezője lenne. Elvben nem ellenzi a védővámok bevezetését, de úgy véli, hogy az nem felel meg a konkrét helyzetnek,¹⁴⁹ ugyanis a védővámrendszer a magyar mezőgazdaság fejlődésére kedvezőtlenül hatna. Bár "politikai tekintetek" folytán sem ért egyet a Védegylet létesítésével, mégis úgy látja, hogy taktikai megfontolásból támogatni kell azt a kívánt vámszövetség létrejöttéig.¹⁵⁰

Trefort a gazdaságnak nemcsak technikai-közgazdasági tényezőivel számolt, hanem felhívta a figyelmet az ember termelésben játszott döntő szerepére is. "Az ipernek fő eszköze az ember... értelmi tehetései által".¹⁵¹ Ennek tanulmányozása kapcsán jutott el a kellő szakértelem elsajátítási folyamatának vizsgálatához, számos cikke jelent meg az iskolarendszer tárgyában.

"Szükséges, hogy a nép az ipar üzésére képes legyen" - írja egyhelyütt.¹⁵² Ugyanakkor rámutat, hogy az oktatás korántsem pusztán gazdasági kérdés: a nép felvilágosítása "a szabadság leg-erősebb fegyvere".

Nézete szerint a népoktatás feladata nem a nép "nevelése", hanem "oktatása" kell legyen.¹⁵³ Ezzel a formulával véli kiküszöbölni az egyház és állam összeütközését, amely az oktatás - egyébként általa is természetesenek talált - vallásos jellegéből, és állami feladat voltából adódik. Az oktatással szemben megköveteli, hogy "a tanítói pályára képzett egyének alkalmaztassanak".¹⁵⁴ A felsőbb iskolákban klasszikus műveltséget kell a diákoknak nyújtani; cél, hogy felkeltsék tudományos érdeklődésüket. Az egyetemek feladata tehát nem az, hogy "az emlékező erőt minél több összehalmozott ismerettel töltsék meg, s hogy bizonyos hivatalkörbe alkalmas egyéneket képezzenek", hanem hogy "a tudományosság lelke ébresztessék".¹⁵⁵ A tudomány fejlődéséhez akadémiai szabadság kell, ennek két ismérve van:

/1/ az egyetemen azt és úgy oktassanak, amit és ahogy a diákok és oktatóik együttesen kívánnak és

/2/ a tanuló maga választhasson oktatót és tárgyat.

Trefort Ágoston társadalmi-gazdasági tárgyú vizsgálódásainak eredményeként eljutott odáig, hogy megállapíthassa: "az emberiség életének is vannak törvényei".¹⁵⁶ Munkássága - melyet e törvények kutatásának szentelt - rendkívül hasznos hozzájárulás volt a centralista ideológia egészéhez.

Összegezés

Az előzők során áttekintettük a centralista csoport kialakulását, nézeteiket, igazukért vívott publicisztikai-politikai küzdelmüket. Bár célunk a centralisták jogi-politikai nézeteinek egybegyűjtése volt, tanulmányunk befejezésekor nem bujhatunk ki a feladat alól, hogy ne kíséreljük meg valamelyest értékelni a "doktrinerek" tanait.

Egyes külföldi szerzők mellett¹⁵⁷ hazai történettudományunk számos jeles alakja érintette már a centralisták reformkori szerepét. Természetesen megítélésük az idő múlásával sokszor változott; a táguló történelmi távlat egyre újabb szempontokkal gazdagította a tudományos vizsgálódás körét, de persze befolyással volt értékelésükre a történetírói szemléletmód változásai mellett a szerzők egyénisége is.

A kortárs Pulszky "kórtékony és szakadár elmélkedőknek"¹⁵⁸ minősíti a centralista politikusokat, az ellenfél Kossuth "szóbatudósok papiros gondolatainak" tartja nézeteiket. Baksics viszont a kiegyezés utáni évek politikai légkörében már így ír: "Meg vagyok győződve, az ország... érzi, mivel tartozik a doctrinaireknek. A legnagyobb hálával, melyet politikai iskola kiérdemelt."¹⁵⁹

Inkább a helyére került a centralista iskola Révai Magyar szabadság - világszabadság c. tanulmányában.¹⁶⁰ /"Tiszteljük őket, de nem hunyhatjuk be szemünket programjuk és politikájuk gyöngeségei, ellentmondásai és felemássága előtt."/ Ugyancsak reálisak Sötér István értékelő utalásai.

Nézetünk szerint "a nemesi pök és pipa országát" minden tekintetben korszerű polgári nemzetállammal felváltani kívánó centralista ideológia fő jellemzője az, hogy a nemesi liberális eszmék platformjáról kinőve kiteljesedésében eljut a tiszta polgári liberalizmusig. Ezt a fejlődési folyamatot segítette az a szakmai felkészültség és magas műveltségi szint, amelyet a csoport tagjai politikai nézeteik tudományos alátámasztására igénybe vettek. Míg az előző generációk életében a politikát és a tudományt teljesen külön területekről származó fogalmakként kezelték, amelyeknek egymáshoz vajmi kevés közük lehet, a centralisták gondolköre

ezek szoros egységén alapszik: az általuk folytatott politika bázisa a haladás tudomány diktálta útja.

A "közboldogság" elérése végett vizsgálták az emberi társadalom törvényeit, a tudományos eredmények felhasználásával szorgos hangyamunka során rakták össze Magyarország eljövendő képét. A tudományokban való elmélyedésük nem akadályozta őket a napi politikával való együttmozgásban. Gyorsan reagáltak a felvetődő új problémákra; értették a módját nézeteik minél szélesebb körű elterjesztésének.

Tanaikra visszepillantva bár ritkán, de találunk következtetlenségeket, a politikai helyzet félreértéséből fakadó hibát. Nézetrendszerük különösen sebezhető része a nemzetiségi kérdésben és a birodalom ügyében elfoglalt álláspontjuk. Míg a nemzetiségi kérdésre adott, nacionalista módon magyarosító megoldás esetében - mint ezt a maga helyén igyekeztünk bebizonyítani - csak arról volt szó, hogy a centralisták nem tudták átugrani saját árnyékukat, a birodalomnak "nyugodt kifejlődésünk" feltételeként való beállítása¹⁶¹ - erra is utaltunk már - később végzetessé váló politikai elemzési hiba volt.

Bár lassen már tudományos közhelyként hangzik, mégis alapvető igazságot tartalmazó marxista tétel az, hogy minden elmélet próbaköve a gyakorlat. A centralista ideológiának megadotott, hogy kipróbáltassék. Az európai forradalmi hullám átcsapott Magyarországra is, 1848 márciusa egycsapásra romba döntötte a rendi alkotmány ódon felépítményét. A forradalom törvényhozásának nem volt ideje a kapkodva toldozgató javítgatásra: a készen talált centralista terv így felbecsülhetetlen segítséget jelentett a sürgős államépítési munkában. Némi elégtétellel állapítja meg március 6-án a Posti Hírlap: "Számталanszor ismételt és számталanszor félreértett tételünket az alsó tábla által egyértelműleg elfogadva látni reánk nézve nem csekély diadal."¹⁶²

A forradalom azonban kívül esett a centralista teória más logika szerint megvont keretein. A márciusi földcsuszamláskor a centralista politikusok lába előtt is megingott a talaj, és bár egymás után kaptak és vállaltak felelős beosztásokat a minisztériumokban, régi egyensúlyukat többé nem nyerték vissza. Körülöttük

számukra érthetetlen, váratlan események kergették egymást. Végre megvalósulhatott álmuk, ugyanakkor terveiket reformkori ellenfelük: Kossuth valósította meg, az ellen az Ausztria ellen, amelytől a magyar államot elszakíthatatlannak tartották, olyan forradalmi mozgalomra támaszkodva, amitől annyira huzódoztak.

A forradalom eseményeinek ereje elszakította egymástól a centralista csoport tagjait. Szalay a forradalmi kormány követeként Frankfurtban, majd Párizsban és Londonban élt. Lamberg meggyilkolása után Eötvös emigrált, majd Trefort is követte. A forradalom eltiprását követően hazatértek, ám az iskola nem alakult újjá. Szalay 1855-ben elhunyt, a centralisták közül többen később a Deák-pártban találtak otthonra; a dualizmusban Trefort és Eötvös miniszterségig vitte.

Az iskola feloszlott, mert 1848-ban a centralistáknak -ahogy Sőtér írja - "lélekben készületlenül kellett a gyakorlat mezejére lépniök".¹⁶³ Igaznak bizonyult azonban Szalay jóvendőlése: "A haladás törvénye hitünk egyik cikke; mi tehát, ha bizonyos eszméink nemis éppen ma valósulnak, az eszméinkkel nem fogunk felhagyni, mért a holnap miénk, vagy méginkább eszméinké."¹⁶⁴

Jegyzetek

- 1 Irinyi József, Pesti Hírlap /PH/ 395. 1844. okt.13.
- 2 Rávonatkozóan lásd: Vargyai Gyula: Adalékok egy centralista tevékenységéhez. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái II/1. 87-104.1. /Bp., 1960/
- 3 Eötvös életrajzára vonatkozó adatokat Sötér István kutatásainak eredményéből merítettem. Vö. Sötér István: Eötvös József /Bp., 1953/ 418.1.
- 4 Trefortra vonatkozóan az újabb irodalomból kiemelendő: Mann Miklós: Trefort Ágoston a reformkorban. Századok 1974 5-6. sz. 1110. 1.
- 5 Mann Miklós: Im. 1117. 1. Figyelmező, 1840. jun., 9. sz.
- 6 PH 365., 1844. jun. 30.
- 7 Csengery Antal: Ugyünkben II. PH 496., 1845.
- 8 Szalay László: Levél Considerant Victorhoz, In: Publicistai dolgozatok /Pest 1847/ Heckenast, I-II.k./A továbbiakban: PD I. 111. II./
- 9 Pulszky Ferenc: Életem és korom /Bp., 1958/ I. k. 120., 8-9. 1. idézi Mann Miklós: Im. 1173. 1.
- 10 PH 380., 1844. aug. 22.
- 11 PH 370., 1844. jul. 18.
- 12 Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek /Bp., 1882/ 96. 1.
- 13 Beksics Gusztáv: Im. 92. 1.
- 14 Uo.
- 15 Csengery Antal: Ugyünkben I. PH 495., 1845. jul. 1.
- 16 Beksics Gusztáv: Im. 4. 1.
- 17 Bülow - Cumerow: Die Europäischen Staaten nach ihren inneren und aussärn /I/ politischen Verhältnissen /Altona, 1845/ 372. 1.
- 18 PH 531., 1845. szept. 2.
- 19 PH 1844. aug. 15.
- 20 Szalay László: Nyílt levél Triesztből, In: PD, I. 197.
- 21 PH 368., 1844. jul. 11.
- 22 Csengery Antal: Mi után kell törekednünk? PH 542., 1845.szept.2.
- 23 Trefort Ágoston: Az ellenzék a Budapesti Híradóhoz PH 440., 1845. márc. 17.
- 24 Irinyi József: A Nemzeti Ujságnak PH 395., 1844. okt. 13.
- 25 Szalay: PD I. 184.; Beksics Gusztáv: Im. 107. 1.
- 26 Beksics Gusztáv: Im. 70. 1.
- 27 PH 877., 1847. május 9.

- 28 Szalay László: Az 1844-es országgyűlés berekesztésére, PH 1844. aug. 6.
- 29 Megyei dolgok. PH 750., 1846. szept. 25.
- 30 Részletesen lásd Csizmadia Sándor /szerk./ Magyar állam- és jogtörténet /Bp., 1972/ 249-250. l.
- 31 PH 750., 1846. szept. 25.
- 32 Csengery Antal szerkesztői cikkei, PH 1845. máj.
- 33 Uo.
- 34 Uo.
- 35 Uo.
- 36 Irinyi József: Átalakulásunk I-VI. PH 431., 1845.febr.16.
- 37 Beksics Gusztáv: Im.
- 38 PH 575., 1845. nov. 14.
- 39 Beksics Gusztáv: Im. 166. l.
- 40 PH 666., 1846. ápr. 30.
- 41 Csengery Antal: Peel és politicája PH 712., 1846.jul. 21.
- 42 Szalay László: PD II. 60. l.
- 43 Ld. a 41 jegyzetet
- 43/a Trefort Ágoston: A közmunkák igazgatásáról PH 387., 1844. szept. 16.
- 44 Kemény Zsigmond: Eszmetöredékek a korteskedés és ellenszerei körül PH 877., 1847. máj. 9.
- 45 PH 438., 1845. márc. 13.
- 46 PH 893., 1847. jun. 8.
- 47 Eötvös József: Teendők; Népképviselőt I-II. PH 986-987., 1847. nov. 18., 19.
- 48 Szalay László: Egység és bizodalom PH 380., 1844.aug.27.
- 49 Teendők XVII. PH 1847. nov. 18.
- 50 PH 463., 1845. máj. 4.
- 51 Lásd a 47 jegyzetnél irtakat
- 52 Trefort Ágoston: A városi ügy PH 516., 1845. aug. 7.
- 53 Uo.
- 54 PH 847., 1847. márc. 16.; Beksics Gusztáv: Im. 116. l.
- 55 Uo.
- 56 Egy aristocrate levelei PH 759., 1846. okt. 11.
- 57 Szalay László: PD II. k. 181. l.
- 58 Csengery László: A Pester Zeitung és a városi ügy. PH 637., 1846. márc. 8.
- 59 PH 384., 1844. szept. 5.

- 60 Szalay László: A városi ügy kérdésében. PH 761., 1846. okt.15.
- 61 PH 762., 1846. okt. 16.
- 62 Idézi Beksics Gusztáv: Im. 117. l.
- 63 Csengery Antal: Verificatio és utasítási rendszer PH 537., 1845. szept.12.
- 64 Kemény Zsigmond: PH 1847. júl. 23. /919/
- 65 Szalay László: Nyílt levél Triesztből. PD I.k. 197. l.
- 66 Követi verificatio. PH 961., 1847. okt. 5.
- 67 Ezeket összefoglalóan kifejti Kemény Zsigmond Időjelek c. sorozata. PH 978- 1847. nov. 4.
- 68 Szemükre veti ezt Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig /Pest, 1868/ III.k. 343. l.; utal erre Sötér István is, Im. 251 és köv. l.
- 69 Sötér István: Im.
- 70 Eötvös József: Teendőkink; utal rá Sötér István: Im. 251. l.
- 71 PH 367., 1844. július 7.
- 72 Uo.
- 73 Csengery Antal: PH 544., 1845. szept.25.
- 74 Uo.
- 75 Egy kis számvetés. PH 808., 1847. jan.7.
- 76 Szalay László: PD 173. l.
- 77 A nyomor és óvszerei. PH 828., 1847. febr.11.
- 78 PH 830., 1847. febr. 14.
- 79 Szalay László; PH 384., 1844. szept.5.
- 80 Trefort Ágoston, PH 511., 1845. júl.20.
- 81 Szalay László, PD 181. l.
- 82 Trefort Ágoston: Irányunk PH 522., 1845. aug.17.
- 83 Trefort Ágoston: Vámügy PH 565., 1845. okt.31.
- 84 Lásd pl. PH 927., 1847. aug.6.
- 85 Uo.
- 86 PH 730.,1846. aug.21.
- 87 Beksics Gusztáv: Im. 109. l.
- 88 PH 658., 1846. ápr.16.
- 89 Uo.
- 90 Eötvös József: Teendőkink XV. 974., 1847. okt.28.
- 91 Pulszky Ferenc: Az örökváltság körül. PH 933., 1847.aug.17.

- 92 PH 936., 1847. aug.22.
- 93 PH 887., 1847. máj.28.
- 94 PH 694., 1846. jun.19. Innen valók a bekezdés külön jegyzet-
tel el nem látott idézetei is.
- 95 Ősiség III. 946., 1847. szept.9.
- 96 PH 928., 1847. aug.8.
- 97 Trefort Ágoston: Az örökösödési jog. PH 425., 1845.jan.26.
- 98 Ősiség III. 946., 1847. szept.9.
- 99 Lásd a 97. jegyzetet
- 100 Eötvös József: Teendőink PH 897., 1847. jun.17.
- 101 Kemény Zsigmond: Eszmetöredékek... PH 889., 1847.jun.1.
- 102 Eötvös József: Teendőink. PH 886., 1847. máj. 27.
- 103 Lásd a 48. jegyzetet
- 104 Szalay László: Tévedések. PD II. k. 60. 1.
- 105 Szalay László: PD I. k. 185. 1.
- 106 Irinyi József: A Nemzeti Ujságnak. PH 395., 1844.okt.13.
- 107 Szalay László: Válasz a Budapesti Híradónak. PH 391.,
1844. szept.29.
- 108 Szalay László: PD I. k. 53. 1.
- 109 Lásd a 104. jegyzetet
- 110 E rész megírásánál felhasználtam a Molnár Erik szerkesztette
Magyarország története /Bp., 1971/ b. munka idevágó fejeze-
tét, Arató Endre kiváló összefoglaló munkáját /A nemzetiségi
kérdés története Magyarországon 1790-1848 /Bp., 1960/, vala-
mint Weber, Johann: Eötvös und die ungarische Nationalitäten-
frage /München, 1960/ c. művét /154. l./
- 111 Csengery Antal: Egy kis számvetés. PH 808., 1847. jan.7.
- 112 A conservatívek egy újabb argumentuma. PH 753., 1846.okt.1.
- 113 PH 808., 1847. jan.7.
- 114 Szalay László: PD I. k. 184. 1.
- 115 Állásfoglalás Leo Thun: Szlovákok Magyarországon c. röpirat-
ára /Thun Leo, Graf: Die Stellung der Slowaken in Ungarn,
Prag, 1843., Calve, 63. p./. Utal erre a nyilatkozatra Weber
is.
- 116 E fejezet megírásának alapjául Szalaynak a Budapesti Szemlé-
ben megjelent és a Publicistai dolgozatokban egybegyűjtött
jogi tárgyú munkái szolgáltak /Codificatio, Büntető eljárás,
A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtszékekre/.
- 117 Antalfy György-Papp Ignác: A politikai és jogi tanok törté-
nete /Bp., 1974/ 427. l.
- 118 A bekezdésben foglalt idézetek a PD II. k. 73. lapjáról szár-
maznak.

- 119 PD I. k. 172. l. Itt feltétlenül meg kell jegyezni, hogy míg idézett elméleti munkájában /A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtszékekre, Pest 1841., 88.p./ az esküdtbíráskodás bevezetése mellett foglalt állást, az ugyancsak általa elkészített és 1842-re kinyomtatott I. eljárásjogi tervezet nem az esküdtszéki rendszerre épül. Ezt magyarázhatnak úgy, hogy a többségi utasítás kötötte Szalay kezét, ennek azonban ellentmondani látszik az a tény, hogy ő nem írta alá az esküdtszéki rendszer bevezetése tárgyában. létrejött nevezetes különvéleményt. 1848-ban a Deák-féle Igazságügyminisztérium kodifikációs osztályának vezetőjeként Szalay kapja feladatul a sajtóeljárás szabályainak kidolgozását. Itt már a jogszabályba is beleveszi a esküdtbíráskodás rendszerét. A vázolt ellentmondás feloldása minden esetre további kutatást igényel.
- 120 PD I. k. 145. l.
- 121 PD I. k. 132. l.
- 122 PD I. k. 144. l.
- 123 PD I. k. 171. l.
- 124 PD I. k. 131. l.
- 125 PD I. k. 143. l.
- 126 PD I. k. 65. és köv. l.
- 127 PD I. k. 134. l.
- 128 Büntető törvénykönyv. PD I. k. 107. l.
- 129 PD I. k. 71. l.
- 130 PD II. k. 118. l.
- 131 PD II. k. 116-117. l.
- 132 PD II. k. 98. l.
- 133 A kegyelemjogról PH 386., 1844. szept. 12.
- 134 A börtönrendszerről. Két főfő ügyről. PH. 377., 1844. aug. 11.
- 135 PD I. k. 63. l.
- 136 Eötvös József: Teendők VIII.
- 137 Trefort Ágoston: Kisebb dolgozatok az irodalom, a közgazdaság és a politika köréből /Bp., 1882/ 142. l. Idézi Mann Miklós: Im. 1118. l.
- 138 PH 524., 1845. aug. 12.
- 139 PH 508., 1845. júl. 24.
- 140 Farkas Ferenc hitelbankja, PH. 101.,
Vö. Mann Miklós: Im.
- 141 PH 120., idézi még Mann Miklós: Im. 1201. l.
- 142 Kisebb dolgozatok... 115 és köv. l.
- 143 Iparüzletiszabadság és céhrendszer, PH 468., 1845. máj. 3.

- 144 PH 467., 1847. máj. 11.
- 145 Erre Mann Miklós mutat rá idézett tanulmányában
- 146 PH 682., 1846. máj. 28.
- 147 PH 687-9., 1846. jun. 7-11.
- 148 Lásd a 146. jegyzetet
- 149 PH 668., 1846. máj. 3.
- 150 Vámszövetség. PH 672., 1846. máj.10.
- 151 Népoktatási Ügy. PH 673., 1846. máj.12.
- 152 Uo.
- 153 Népoktatás II. PH 683., 1846. máj.29.
- 154 Iskolaügy. PH 583., 1845. dec. 2.
- 155 PH 776., 1846. nov.10.
- 156 Kisebb dolgozatok... 48. 1. Idézi Mann Miklós: Im. 1120. 1.
- 157 Lásd a német Weber már idézett és az angol Wyatt munkáját.
Wyatt: Hungarian Celebrities /London, 1871/ Langmans-Green
X. 296. 1.
- 158 Idézi Beksics Gusztáv: Im. 82. 1.
- 159 Uo.
- 160 Megjelent a Marxizmus, népiesség, magyarság /Bp., 1949/ c.
kötetben; az idézet a 175. lapról származik.
- 161 Erre vonatkozóan lásd Eötvös levelét Széchenyinek; idézi
Sötér István: Im. 253. 1.
- 162 Beksics Gusztáv idézi, Im. 146. 1.
- 163 Sötér István: Im. 252. 1.
- 164 PH 387., 1844. szept. 15.

Kemenes István

A POLGÁRI JOGI FELELŐSSÉG NÉHÁNY ELVI KÉRDÉSE, KÖLÖNÖS TEKINTETTEL A SZERZŐDÉSEN KIVÜLI KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉGRE

I.

A polgári jogi felelősség alapvető kérdései

Helytállás emberi magatartásért - a felelősség köznap ér-
telmében elsősorban ezt jelenti. Mindjárt hozzátehetjük, hogy bár
a lényeg tömör, egyszerűsége törekvő megfogalmazása gyakran lehet
egyben a legkifejezőbb is, ezuttal a helyzet kissé komplikáltabb.

Ennek könnyen belátható oka az, hogy a felelősséget - bár
eredetét tekintve elsősorban erkölcsi kategória - számos tudomány,
különösen társadalomtudományi ágazat tette egyik alapintézményévé,
és ezek mindannyiszor specifikus tulajdonságokat, sajátos értelmet
kölcsonőztek neki. Használatos kategória a filozófiában, pedagó-
giában, etikában, pszichológiában, és - a felsorolás folytatása
nélkül - többek között a jogtudományban is. Ez utóbbi különösen
intenzíven foglalkozik a vele kapcsolatos kérdésekkel, igaz, hogy
a felelősség itt feltárt tulajdonságainak egy jó része - a jogi
megközelítés specifikus volta folytán - valóban csak a jogi szabá-
lyozás számára jelent tényleges eredményt.

A szóhasználat differenciáltságát csak tovább fokozza, hogy
a jogtudományon belül is jogáganként külön értelmet kaphat, a jogi
felelősségen belül sajátos jogági felelősségi formák /polgári jogi,
büntető jogi, munkajogi, termelészövetkezeti jogi, államigazgatási
jogi, nemzetközi jogi felelősség, stb./ határolódnak el. A külön-
féle jogágak különböző funkciókat látnak el, a funkciók természet-
szerűleg érvényesülnek egyik legfontosabb alapintézményünk, a jog-
ági felelősség működésében is.

A dolgozat tárgyául a polgári jogi felelősség általános kér-
déseit választotta, viszonylag részletesebben egyik részterületével,

a szerződésen kívüli kártérítési felelősséggel foglalkozik.

1. Felelősség és szankció

A felelősség eredeti, helytállásban megragadott értelméből kiindulva feltételeznünk kell, hogy mindig van kiváltó oka is; éppen az a magatartás, amiért valakinek helyt kell állnia. A struktúra felvázolása megvilágítja a rokonságot is a felelősség és azok a jogi helyzetek között, ahol bizonyos jogilag értékelte körülményekhez jogi következmények kapcsolódnak.

Az élet legkülönbözőbb megnyilvánulásai között a jogszabályok által kiválasztott, rögzített jogi tények közül mennyiségileg is kiemelkedő helyzetűek a jogellenes magatartások, ezekhez a jog olyan jogkövetkezményt igyekszik kapcsolni, amellyel a magatartás jellege szerinti és a jog lehetőségeihez igazodó előnyös hatások elérhetők. Ez a jogellenes magatartást tanúsító szempontjából rendszerint valamilyen hátrányt jelent, vele szemben a jog szankciót alkalmaz.

Mindenféle jogkövetkezményt nem tekinthetünk egyuttal szankciónak is - nagy számban vannak olyan rendelkezések, amelyek ösztönző természetűek. Voltaképpen fogalmi körébe csak azok tartoznak, amelyek valamilyen jogellenes magatartáshoz fűződő hátrányban állnak. Emiatt jogellenességet kizáró ok fennállása mellett szankciónál nem, csupán jogkövetkezményről lehet szó /pl. kisajátításnál, szükséghelyzetben okozott kárnál kártalanítás, stb./, még akkor is, ha a jogi helyzet formailag meglehetősen hasonló. Talán ez az oka, hogy szokás ilyenkor is szankciós helyzetről beszélni, pedig a hasonlóságot csupán az okozza, hogy a kifejtett magatartás áll közel a jogellenes magatartásokhoz.

Nem egyformák maguk a szankciók sem. Egyesek beállnak a jogellenes magatartás megvalósulásával, függetlenül bármely más feltételtől /objektív szankció/. Ezeket a feltételeket a felróhatóság szempontjai választják ki - ha a jogellenes magatartás felróható is, a hozzá kapcsolódó szankciót felelősségi szankciónak nevezzük.

A felelősség és szankció között tehát egyszerű összefüggés mutatkozik; a felelősség maga is szankciós helyzet, a szankció alkalmazását azonban speciális szempontok, feltételek indokolják.

Hogy konkrétan melyek ezek a szempontok, annak megválaszolása a későbbiek feladata, annyi azonban már itt kiderült, végül is az dönti majd el, hogy voltaképpen a felróhatóság alatt mit kell értenünk.

2. Felelősségi alapelvek

A jogi felelősség absztrahált fogalom; a különböző jogágak felelősségi konstrukcióinak közös vonásaiból van elvonatkoztatva. Az így nyert általános jogi felelősség megragadja a konkrét felelősségi megoldások lényegét, bizonyos közös funkcióit, de ugyanakkor sohasem lesz azonos egyikőjükkel sem, mindegyiktől valamilyen vonatkozásban el fog térni. Ennek az eltérésnek oka, hogy valamennyi önálló megoldás specifikus, az adott jogág feladatait, sajátosságait magába ötvöző tulajdonságokkal rendelkezik. A specifikumok különböző sullyal jelentkeznek a közös vonások mellett, attól függően, hogy maga a felelősségi rész mennyire kiemelkedő, mennyire központi része a konkrét jogágnak. Kétségtelen, hogy két jogágban különösen fontos kérdés; a polgári jogban és a büntető jogban.

A jogi felelősség lényege: olyan rendszer, intézmény, amely valamely társadalmilag nem helyeselt magatartás esetén lép életbe, figyelembe véve, hogy az adott jogág a társadalmi viszonyok mely szféráját szabályozza, így mely magatartás típusokra reagál. Közös jellemző az is, hogy a jogágak a norma megszegőjével szemben olyan szankciót alkalmaznak, amely elsődlegesen a jogág céljából fakadó sérelmet kiküszöböli, helyreállítja, a további elvárt pozitív eredmények elől az akadályt elhárítja. Másrészt emellett eltérő sullyal bár, de valamennyi jogág azt is el kívánja érni, hogy a jövőben hasonló derivációs jelenség lehetőség elkerülendő legyen - vagyis prevenció szempontokat is figyelembe vesz. Mindezt úgy is mondhatjuk, hogy a felelősségi konstrukciók kettős célt szolgálnak:

- speciális jogági jellegből következő felelősségi feladatok megvalósítása, ennek speciális jogági eszközeivel;
- a magatartásfajta javítása, jövőre szóló befolyásolása. A polgári jogi felelősségre, mint jogági felelősségi formára is vonatkoznak az elmondottak.

A felelősség akkor lép életbe, amikor valamely polgári jogi szabály sérelmet szenved. Ilyen esetben elsődlegesen természetesen

a jogág speciális jellegből fakadó következmények jönnek figyelembe.

A polgári jog célja: a vagyoni viszonyok védelme, a forgalom biztonságának, zavartalan bonyolódásának elősegítése /ebből a szempontból figyelmen kívül hagyhatók bizonyos személyiségi jogok védelme/. Ennek a célnak felel meg szabályanyaga is, sérelem esetén a helyreállítás lesz a legfőbb feladat. Ennek eszköze a reparáció. Nem kétséges persze az sem, hogy súlyt kell fektetni a jövőbeli jogsértő viselkedés megakadályozására is, erre szolgáló legalkalmasabb eszköz a prevenciós hatások bevezetése. A jogág jellegéből fakadóan bizonyos eltolódás mutatkozik ugyan a reparatív elv irányába, ez azonban a prevenció fontos szerepét nem érinti.¹

a/ A reparáció

A jogi felelősségnek két oldala van. Az egyik, hogy valamely jogsértőt - megfelelő feltételek fennforgása esetén - helyes irányban befolyásoljon. A másik, hogy az adott jogág funkciójának megfelelő szempontok kifejezésre jussanak. Ez utóbbi feladatot a polgári jog a reparáció útján valósítja meg.

A reparáció a vagyoni megbillenés, eltolódás orvoslása, helyreállítása. A vagyoni egyensúly-eltolódás helyreállítása a polgári jog olyan általános feladata, amelynek szerepét lebecsülni aligha lehet.

A vállalatok önálló gazdálkodásának időszakában a szocialista szervezetek által kezelt vagyon hiánytalansága az adott vállalatnak rendkívül érzékeny érdeke. De ugyanugy rendkívül fontos védeni a személyi tulajdon vagyontárgyait is, amelyek ma már egyértelmű jogszabályi elismerést nyertek. A fokozott vagyoni védelem társadalmilag feltétlenül indokolt.

Ellentmondásos módon sokkal inkább lebecsült a reparáció szerepe a polgári jogi felelősség területén. A jogi szerzők egy jelentős része másodlagos szerepet juttat eme fontos alapelvnek, jórészt csak "kíséítő", kiegészítő, színező minőségben beszél róla. A reparációs elvet elválasztják az embert figyelembe vevő humánus, nevelő, felelősségi felfogástól. Sokszor amolyan szükséges elemnek tartják, amely a felelősség előnyös befolyásoló jellegét csak rontja.²

Valójában a reparáció - ha másik oldalról tekintjük a dolgot - épp úgy az embert helyezi középpontba, mint a prevenció, igaz, hogy itt a károsultról s nem a károkozóról van szó. Vajon nem szükséges "befolyás" az, hogy a károsult biztos érzi, kára csak saját hibájából, vagy mindenki számára elháríthatatlan okból származhat? A reparáció olyan alapelv, amelynek érvényesülése a fenti kérdésre is megoldást ad.

b/ A prevenció /nevelés/

Társadalmunknak nyilvánvaló érdeke, hogy a károkozások száma minél kisebb legyen. Az ehhez vezető egyik alapvető módszer, hogy hathatós jogszabályok visszatartsanak mindenkit ilyen cselekedettől, illetve arra ösztönözzenek, hogy mindent megtegyenek, ami elképzelhető a kár elkerülésére. Ez a preventív jelleg a polgári jogi felelősség megfelelő szabályozása esetén általánosan, elvileg konkrét realizálódás nélkül is hathat /generális prevenció/.

Konkrét esetben a befolyásolás, nevelés egy bizonyos károkozó irányában hat; az, hogy károkozása esetén, amelyet el tudott volna hárítani, meg kell térítenie a kárt, nyilván arra ösztönzi, hogy a jövőben ne tegyen hasonlót, illetve mindent megtegyen a kár megelőzése érdekében. Ez utóbbi bizonyos értelemben nevelő jellegű, az ember pozitívabbá válásának elősegítője /speciális prevenció/.

A visszatartó hatásnak, ilyen irányú befolyásolásnak természetesen megvannak a határai is. Bizonyos elvárási szinten túl a prevenció már nem érvényesülhet, hiszen az már az emberi teljesítőképességet haladná meg /pl. vis maior elhárítása/.

A kérdés most már csak az, hogy hol lehet meghuzni ezt a felső határt, amelyen belül még a nevelési szempontok hatnak és amelyen túl már nem.

Nagyon sokan a prevenció igazi, s egyben kizárólagos érvényesülési területének a vétkes magatartásokat tartják; felelősségi szankció alkalmazása csak szándékos vagy gondatlan magatartás esetén indokolt, az elérni kívánt megelőző hatás ugyanis csak e körben biztosítható.

Azon túlmenően, hogy a felelősségi szankciót nem kizárólag preventív szempontok váltják ki, a dolgozat felfogása szerint

maga a megelőző, visszatartó, nevelő hatás is elérhető a vétkeségen kívül. Beigazolódott ez a fokozott veszéllyel járó tevékenység jogalkalmazói gyakorlatában is. Mádl Ferenc következőképpen ír erről: "Ami a prevenciót illeti, az nemhogy hiányzik, de talán még fokozott mértékben hat... A keletkező kár jelzi, hogy a mechanizmusban valahol hiba van. A kártérítési szankció pedig arra ösztönöz, hogy az adott és hasonló hibaforrásokat felszámolják".³ Marton Gézának is az a véleménye, hogy nem elegendő csupán a vétkeességben foglalt gondossági mérték teljesítése, ezen túl is megkívánható további olyan magatartás kifejtése, mely a kár be nem következését eredményezi.⁴

Különbség persze van, elsősorban a prevenció iránya szempontjából. A vétkes magatartáshoz kapcsolódó szankció az emberi hibára reagál és arra ösztönöz, hogy a jövőben a vétkesen eljáró fokozottabb gondosságot fejtson ki. Azon a területen viszont, ahol a bekövetkezett eredmények nem emberi hiba, vétkes magatartás volt a kiváltója, de ezt az eredményt emberi eszközökkel el lehetett volna háritani, a szankció nyilván éppen ezen eszközök igénybevételére fog sorkenteni. Aligha vitatható, hogy a mai kor tipikus károkai ez utóbbi intervallumba esnek, a prevenciónak ezért a károkok elleni, elsősorban technikai védekező eszközök igénybevételére ösztönző oldala domborodott ki. Ez az oka annak is, hogy a bírói gyakorlat egyre szigorubb követelményeket támaszt a károkozókkal szemben és ezáltal a fokozottabb kármegelőzési törekvesség kibontakozását segíti elő.

A felső határ ezért, amelyen túl már semmilyen ösztönző hatás nem váltható ki a felelősségi szankcióval, a dolgozat szerint az emberileg el nem háritható, egyébként jogellenes eredmények szintje alatt húzható meg.

A polgári jogi alapelvek - a reparáció és a prevenció - nyújtanak eligazítást abban, hogy a jogellenes magatartás folytán bekövetkezett eredmény kockázatát a jogellenesen eljáró, vagy a sérelmet szenvedett viseli, azaz a magatartás kifejtője helytállással, felelősséggel tartozik-e.

A dolgozat álláspontja szerint mindkét alapelv egyidejű, bármilyen arányu megléte, hatásai alkalmazhatósága esetén kerül sor felelősségre vonásra, ezen kívül a káros eredményért való helytállás másra

át nem hárítható. Az egyik oldalon a határ az, hogy bármennyire is kárt akart okozni valaki, felkészült rá, beszerezte az eszközöket, előkészítette a feltételeket, a megatartást kifejtette, vagyoni károsodás azonban nem következett be, reparáció nem lehetséges, e bár nevelésre feltétlenül szükség lenne, nincs polgári jogi felelőssége.

Más oldalról épp így határvonal, ha olyan káreset következik be, amely valakire visszavezethető, reparációt igényelne, azonban semmi módon nem lehetett elhárítani a kárt, hiányoznak azok a feltételek, amelyek esetén prevencióról, nevelésről egyáltalán beszélhetünk - polgári jogi felelősség ilyenkor sincsen. E két határ között lévő intervallum azonban teret enged mind a nevelésnek, mind a reparációnak - ez a polgári jogi felelősség területe.⁵

c/ A represszió

A jogi felelősség egyik összetevője, eleme lehet a represszió is. A polgári jogban funkcionális szerepe azonban - ismét csak a jogág természete folytán - alig van. A represszió kétféle értelemben is használatos: egyik megfogalmazás szerint kifejezett hátrányt jelentene, másik értelmezés szerint pedig a szubjektív oldalhoz rendkívül szorosan kapcsolódó szankciós helyzettel azonosítják.

Ha kifejezett hátrányként fogjuk fel és ezzel bizonyos megtorló, büntető jelleget kölcsönzünk neki, akkor a represszió nem a felelősséghez, hanem minden szankcióhoz kapcsolódó sajátosság. Nincs különbség e téren a kártérítési szankció, vagy bármely más polgári jogi szankció között sem, a hátrányokozás ugyanis a szankciók közös vonása, függetlenül attól, hogy az adott esetben az eredeti állapot tényleges helyreállítása történik, vagy pl. kártérítésre kerül sor.

A kártérítésnek az a sajátossága, hogy a reparáció a károkozó vagyonának csökkenése mellett valósul meg, ennek mértéke azonban rendszerint megegyezik az okozott kárral. Ha a károkozó a bekövetkezett kárt úgy tudná reparálni, hogy meg nem történtté tenné az esetet, vagyonából semmit sem kellene fizetnie. Kártérítésre azonban éppen akkor kerül sor, amikor a károkozás irreverzibilis - s ez az irreverzibilitás okozza a vagyoncsökkenést. Voltaképpen

tehát a reparáció speciális érvényesülési módjáról van csupán szó. Emiatt nem fogadható el az ez álláspont, hogy kifejezett hátrányt csak a vagyonérték csökkenése, a kár megtérítése okoz, a repressziós hatás itt érvényesül, s ilyenkor beszélhetünk felelősségről. A hangsúly valójában nem a vagyonérték csökkentésén van, hanem a reparáción, illetve megvalósulásának egyetlen lehetséges módján.⁶

Amennyiben a repressziót abban a másik értelmében használjuk, hogy az a megatartás szubjektív oldalához /szándékosság, gondatlanság - ezek belső fokozataihoz/ erősen igazodó szankcionálást jelent, ugyancsak arra az eredményre jutunk, hogy a polgári jogban elvétve fordul elő olyan eset, amikor a szankció mértéke a károkozó vétkességéhez igazodna. Az állam javára való marasztalás egyes esetei is csak kivételek, a vétkesség magas foka itt speciális szankcionálást eredményez. Az általános az, hogy ha prevenció lehetséges és reparáció szükséges, a kárt teljes egészében kell megtéríteni, a cselekvés szubjektív jellemzői rendszerint figyelmen kívül maradnak.

3. A felelősségi követelmények növekedése

a/ A társadalmi viszonyok néhány releváns új vonása

A társadalmi viszonyok mind a politikai-közüéleti, mind a gazdasági területen olyan fejlődést mutatnak, amelyek az emberekkel szemben magasabb elvárásokat hívnak életre. Szabó Imre így ír erről a jelenségről: "A demokrácia kiszélesedése szükségszerűen együtt jár az emberek és intézmények önálló tevékenységének fokozódásával; az önálló intézkedési jogkör pedig társadalmilag csak akkor és annyiban hasznos, illetőleg eredményes, amikor és amennyiben az önállóság egyben a felelősség növekedésével párhuzamos. Ez a mi viszonyainkra alkalmazva annyit jelent, hogy a szocialista demokrácia fejlődésével erősödni kell az emberek felelősségérzetének és következetesebbé kell válnia a társadalmi felelősségrevonásnak."⁷

Gazdasági életünkben az 1963-ban bevezetett gazdaságirányítási rendszer előnyös módon legalizálta a szigorú központi igazgatás alól mindinkább kitörni akaró gazdasági viszonyokat, relációkat. A reform rendkívül széles kört érintett s további közvetett

kihatásai a társadalmi élet nagyrésztét megmozgatták.

A jog területe azok közé tartozik, amelyet eléggé közvetlenül érintettek az új rendelkezések. Különösen ide tartozik a polgári jog, amely a gazdasági élet viszonyait elsősorban szabályozza - már csak a vállalati önállóság megnövekedésével kapcsolatos kérdések miatt is. Még egy lépéssel továbbmenve eljutunk a bennünket elsősorban érdeklő kérdéshez; a vállalati önállóság megnövekedése a polgári jogi felelősség területén is új, magasabbszintű igényeket teremtett.

Már az eddigiekben is általánosan elfogadottnak volt mondható, hogy a szocialista szervezetekkel, jogi személyekkel szemben magasabb az elvárhatósági mérce, mint egyébként. A nagyobb önállósághoz tartozik, hogy a vállalatok még inkább körültekintően járjanak el, mindent bevéssenek, amely a gazdasági forgalom zavartalanságát biztosítja, illetve ha ezt nem teszik, fokozottan is viseljék ennek következményeit. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a gazdasági élet mechanizmusban bekövetkezett változások megerősítették és alátámasztották azt az elvi álláspontot, hogy szocialista szervezeteinkkel szemben a mércét magasra helyezzük, valójában károkozás esetén ne vétkességükre legyünk tekintettel, hanem ennél még többet is megköveteljük.

b/ Tudati és technikai fejlődés

A termelés, forgalom közvetlen viszonyaitól eltekintve is társadalmunk fejlettségi szintje indokolja, hogy a jogi szabályozás magasabb követelményeket támasszon az állampolgárokkal szemben. A folyamat nemzetközi méretű, alapvetően két mozgató rugója van: a technika, és ezzel párhuzamosan ismereteink kiterjedése.

Ma már szinte közhelyként hangzik, hogy a technikai vívmányok betörték az emberi mikrokörnyezetbe - a háztartásban, egyszerű munkában, a közlekedés során, sőt szórakozásunk, kényelmünk szolgáltatában is gépeket veszünk igénybe. Ez az egyébként kifejezetten pozitív, az emberi életszínvonal emelkedését elősegítő jelenség azzal a negatív mellékhatással is jár, hogy a gépi eszközökkel egyrészt könnyebb kárt okozni, másrészt pedig az ilyen károkozások jóval hatékonyabbak is, mint régebben.

A polgári jog a fokozott veszéllyel járó tevékenység szabályozásával részben reagált az új helyzet követelményeire, a gyakorlat

azonban azt mutatja, hogy a társadalom reparatív igényei még tovább növekedtek. A technikai eszközökkel okozott károk ellen nem annyira az emberi magatartásra, hibára, gondatlan eljárásra ráhatással lehet védekezni, hanem más technikai /védő/ eszközökkel; az elvárás tehát az, hogy mindenki mindent vessen be a sérelem elhárítása érdekében s ha ezt nem teszi, konkrét vétkességétől függetlenül felelősséggel tartozzon.

A felelősségi követelményszint emelkedésének fontos tényezője az ítélőképesség, képzettség, szellemi felkészültség fejlettsége is. A magasszintű ismeretekkel rendelkező emberekkel szemben nem eltulzott követelmény a fejlettebb gondolkodás, a legteljesebb figyelem más vagyonának védelmében. Erősen remélhető, hogy a célnak megfelelően reagálnak a jog azon előírásaira, melyek között követelményeket támasztanak velük szemben a károkozások megakadályozása terén.

II.

A polgári jogi felelősség rendszere

A polgári jog elsősorban vagyoni, kisebb részben személyiséggel összefüggő viszonyokat védelmező rendelkezéseinek megsértése jogellenes magatartás és szankciót vált ki. E szankciók egy része a vagyoni forgalomban mutatkozó zavar, fennakadás áthidalását, elsimítását szolgálja, függetlenül a konkrét jogviszony alanyai magatartásának jogi értékelésétől. Másik részük viszont a reparatív és preventív hatások alkalmazásával avatkozik közbe, s törekszik az alapvető cél - a vagyoni viszonyok védelmének - megvalósítására. Ez utóbbiak a felelősségi szankciók.

Nyilvánvaló, hogy ha a polgári jog rendszerében azokat a területeket kívánjuk felderíteni, ahol a felelősség szerephez jut, akkor azokat ott kell keresni, ahol a polgári jog jogellenes magatartásokra reagál. Ennek főbb esetei a következők:

1. a személyhez fűződő jogok sérelme,
2. a jogalap nélküli birtoklás,
3. az érvénytelen szerződés,
4. a szerződésszegés,

5. a jogalap nélküli gazdagodás és

6. a szerződésen kívüli károkozás.

Az egyes csoportok rövid áttekintése során a dolgozat arra kísérel meg csupán választ adni, hogy a jogellenes magatartások egyes eseteihez a jog mikor kapcsol felelősségi, s mikor egyéb szankciót.

1. Személyhez fűződő jogok sérelme

A felelősségi és egyéb szankciók között tett elvi megkülönböztetésből egyszerűnek tűnik egy olyan felosztás, hogy a személyhez fűződő /és szellemi alkotásokkal kapcsolatos/ jogok megsértése esetén beálló kártérítés felelősségi természetű, az egyéb, felróhatóságtól független, a pusztta jogsértésen alapuló és elégtételt nyújtó szankciók pedig nem azok.

2. Jogalap nélküli birtoklás /birtoksértés/

A tulajdonjogi viszonyok sérelmét jelenti, ha valaki másnak a dolgot jogalap nélkül birtokolja. Jóhiszeműsége esetén azonkívül, hogy a dolgot vissza kell adnia /az eredeti állapotot helyre kell állítani/, közöttte és a sérelmet szenvedett között csupán a visszakövetelés időpontjában fennálló helyzet szerinti elszámolásra kerül sor. Ha viszont rosszhiszemű volt, már számos olyan szankció lép életbe vele szemben - felel azokért a károkért, amelyek a jogosultnál nem következtek volna be, felel a beszédett és beszédni elmulasztott összes haszonzért; amelyek reparatív - preventív alapúak, ennél fogva felelősségi természetűek.

3. Érvénytelen szerződés

Az érvénytelenség felelősségi szempontból való megítélése különösen összetett s ezért erősen vitatott dolog. Általánosabb az a felfogás, amely egyáltalán nem lát benne felelősségi vonást; eszerint az érvénytelenség csupán forgalombiztonsági szempontokat szolgál. Ez alól csak szűk kivételt jelentenek a restitúció elvonására vezető esetek /csalárd módon megkötött szerződések/.⁸ A másik álláspont szerint viszont az érvénytelenség a maga egészében felelősségi jellegű: "Érvénytelenség esetén az érvénytelenséget előidéző fél azért felelős, mert a szerződés nem jött létre, noha a másik fél vagy harmadik személy joggal bízott a létrejövetelben" - írja Kemenes Béla.⁹

A dolgozat álláspontja szerint az érvénytelenség nem sorolható ilyen megközelítésben egyik csoportba sem. Kiindulópontunk az, hogy az érvénytelenség olyan jogintézmény, amely a jogügylet valamely lényeges, szükségképpen komponensében fennálló hibára reagál és ennek folytán kizárja a célzott joghatás beálltát. A jogügyletek 4 szükségképpen kellékéhez igazodnak az érvénytelenségi okok is.

Érvénytelenségi ok fennállta esetén lépnek életbe az érvénytelenségi szankciók. Az utóbbiak oszthatók fel - természetük szerint - a felelősség olveit magukon hordozó, vagy nélküli jogi reakciókra.

a/ Eredeti állapot helyreállítása

Ennél a szankciónál az érvénytelenségnek a forgalombiztonságot védő oldala domborodik ki. Felelősségének nem tekinthető, mert bár kifejezetten reparatív jellegű, de teljes egészében mentes a felelősséghez minimális fokban szükséges preventív szempontoktól. Jól mutatja ezt, hogy alkalmazására érvénytelenségi ok megléte esetén akkor is sor kerül, ha ez esetleg éppen annak a félnek számára lesz kedvezőbb, aki az érvénytelenségi okot maga idézte elő.

b/ Az állam javára való marasztalás

Ennek a szankciónak megítélésé általában egységes, felelősségi jellege olismert. Sajátossága, hogy polgári jogunk azon ritka esetei közé tartozik, ahol nem a reparatív, hanem a preventív-nevelő szempontok az elsődlegesek. Alapja a vétkeességok egy minősített esete, a csalárdság. A reparatív szemlélet bizonyos módon azonban még itt is hat: a súlyosan felróható módon eljáró féltől csak a már teljesített szolgáltatást lehet az állam javára elvonni, és az elvonás mértéke sem haladja meg a nyújtott szolgáltatás összegét.

c/ Kártérítés

Azáltal, hogy a felek egymásközti szerződése érvénytelen, harmadik személyeket is károk érhetnek. Ezt a kárt elsősorban mindkét félnek kell megtéríteni.

Ha a felek jóhiszeműek voltak, vagy mindkettőjük téríti meg a kárt, vagy csak az, akinak megatartására az érvénytelenség visszavezethető. Ha viszont valamelyik fél rosszhiszemű volt, a teljes kárt neki kell megtérítenie.

Az érvénytelenség e szankcióját jellege, indokai alapján szintén felelősséginek kell tekintenünk, azzal, hogy - jóhiszeműség esetén - a helyrállás objektív alapon is történhet.

4. Szerződésszegés

Az érvénytelenség a szerződés megkötésének létszakában felmerülő hibára, a szerződésszegés pedig a teljes fogyatékosságaira, hiányaira reagál.

Minden olyan tény, állapot, magatartás szerződésszegő, amely beleütközik a felek érvényes szerződéses megállapodásába. A szerződés megszegésének sokféleségéből következik, hogy a polgári jog eltérő típusú szankciók bevonásával törekszik a nemkívánt állapot orvoslására. Amennyiben a szerződésszegéshez, mint jogi tényhez olyan szankció kapcsolódik, amelynek nem a felelősség alapelvei, a reparáció és prevenció az alapja és életrehívója, felelősségről nem beszélhetünk. Amikor viszont a szankció beállítását elsődlegesen reparatív, illetőleg preventív-nevelő szempontok indokolják /felrőható/, felelősség lehetséges.

a/ Kötelezettti késedelem

Nem felelősség jellegűek:

- követelhető a teljesítés,
- elállási jog /speciális esetekben/
- pénztartozás után kamat jár.

Felelősség:

- a szolgáltatás tárgyában keletkezett kárt - függetlenül okától /akár vis maior/ - meg kell téríteni,
- kártérítés /bizonyított vagyoni kár esetén/.

Az elhatároló ismérv az, hogy a szankciót milyen szempontok hívják életre, milyen jogi cél megvalósulását szolgálja.

b/ Jogosulti késedelem

Objektív beállása esetén a kötelezettnak megfelelő jogai keletkeznek /bírói létét lehetősége, az ő késedolme nem állhat be, a kárveszély átszáll a jogosultra, a jogosult esetleges költségterítési kötelezettsége, kamatfizetés alóli mentesülés/, amelyek nem felelősségi szankciók, a fentiekben már vizsgált okok miatt. Ha viszont felrőhatóság áll fenn, felelősségi szankcióként kártérítésre kerül sor.

c/ Hibás teljesítés

A hibás teljesítéshez kétféle szankció, a kellékszavatosság, és a kártérítés kapcsolódhat. Az utóbbi felelősségi szempontból való megítélése aligha vitás, annál inkább az a szavatosságé.

A kellékszavatosság a hibás teljesítés beállításához objektíve kötődik, függetlenül attól, hogy annak oka elhárítható volt-e vagy sem. A dolgozat álláspontja szerint mégis felelősségi esetről van szó. A szavatosság életre hívói nyilvánvalóan a felelősségi alapelvek, a reparáció és prevenció ezzel, hogy a reparatív szempont adott esetben - a társadalom elvárása, fontos jogpolitikai megfontolások, a fogyasztók érdekeinek fokozott védelme folytán - előtérbe helyezett. Nem kétséges azonban a bennerejlő preventív vonás sem; a munka jobb megszervezésére, a gépek megfelelő karbantartására, az eladásra kerülő termékek magas szintű ellenőrzésére történő ösztönzés. A jogi szabályozás voltaképpen abból a vélelemből indul ki, hogy az, aki termékek megtermelésével foglalkozik, képes ehhez olyan feltételeket biztosítani, amelyek a hibák kiküszöbölését eredményezik és a jogi ösztönző eszközökkel ez a cél elősegíthető. A prevenciónak a korszerű technikai eszközök igénybevételére serkentő hatása a legnagyobb súllyal éppen ennél a jogintézménynél jelentkezik.

d/ Lehetetlenülés

Értelemszerűen a lehetetlenülés elsődleges jogkövetkezménye a szerződés megszűnése nem felelősségi természetű, míg valamelyik félnek felróható esete, illetve az ennek folytán beálló kártérítés az.

5. Jogalap nélküli gazdagodás

A gazdagodó és a sérelmet szenvedett között az elszámolás módja - a jó-, illetve rosszhiszevőség megkülönböztetésével - azonos a jogalap nélküli birtoklásnál már látottakkal, ezért csupán utalnék az ott elmondottakra.

6. Szerződésen kívüli károkozás

A szerződésen kívüli károkozással, a polgári jogilag jogellenes magatartások kiemelkedő fontosságú részterületével a dolgozat²második részben, a felsoroltaknál jóval részletesebben kíván foglalkozni.

III.

A szerződésen kívüli kártérítési felelősség elvi kérdései

A polgári jog által jogellenesnek minősített magatartások között elméleti és gyakorlati okok miatt is megkülönböztetett súlyu csoportot alkotnak a szerződésen kívüli károkozások. Célul tűzött feladatunk a polgári jogi felelősséggel való kapcsolatának, összefüggéseinek kimutatása, kissé mélyebb elemzéssel, mint azt a korábbi esetcsoportoknál tettük.

Az első szembevetendő sajátosság, hogy a szerződésen kívüli károkozáshoz egy szankció, a kártérítés kapcsolódik. Ez utóbbi is csak akkor, ha a felelősségi alapelvek által meghatározott, a felróhatóságban megfogalmazódott szempontok, feltételek az adott esetre alkalmazhatóak, vagyis a károkozás a károkozónak felróható. A kártérítés tehát felelősségi szankció - a szerződésen kívül okozott károkért való helytállás a polgári jogi felelősség egyik fontos részterülete.

Nem egységes annak a megítélése, hogy a károkozásban jelentkező jogellenes magatartásokra alkalmazott kártérítési szankció milyen határok között képes a felelősség alapelvei által is kitűzött célt szolgálni. Nehezíti a helyzetet, hogy a felelősség alapelveiről vallott felfogások is eltérőek, és ez kihat a kártérítés igénybevételének terjedelmére is. A felelősség alapvető, kizárólagos céljának az emberek nevelését, javítását tekintő nézet a kártérítés érvényesülési területét elsődlegesen a vétkes, javítható emberi magatartások között találja meg. Ha viszont a nevelésen, prevención kívül a reparációt is a felelősség mozgatójaként fogjuk fel, még mindig nyitott kérdés marad, hogy milyen követelményszint felel meg a most már kettős elv harmónikus érvényesülésének, azaz hol húzható meg az az optimális határ, ahol a jogellenes károkozásokra a kártérítési felelősség eredményesen alkalmazható. A Ptk jelenlegi megoldása rugalmasan kezeli a kérdést: a 339. §. /1/-ben megfogalmazott "általában elvárható" mérce tartalommal kitöltését a jogalkalmazásra bizza. A bírói gyakorlat pedig a társadalomnak a már láthatott okok miatt, a felelősségi követelmény emelkedésében jelentkező igénye folytán mind többet vár el általában a károkozótól a kár

elkerülése érdekében, kimentésre gyakorlatilag a vétkességtől függetlenül akkor kerül csak sor, ha a kár bekövetkezte nem volt elhárítható.

A helyzet felkinálta választ kettős. Az egyik lehetőség az adott körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó "általában elvárható" szint megtartása törvényi, jogalkotói vonalon a szerződésen kívüli kártérítési felelősségre is azzal, hogy ennek feszített követelményekkel való tartalmi kitöltése a bírói gyakorlatra marad. A másik megoldás az, hogy jogszabályalkotási szinten is hangot kapjanak a követelmények diktálta társadalmi kívánalmak, és a szerződésen kívüli kártérítési felelősségnek egységes, kétséget nem hagyó, a károkozással kapcsolatos konkrét emberi hibákon tekintendő törvényi megfogalmazására kerüljön sor.

Mindkét megoldásnak megvannak a maga előnyei. Közülük a dolgozat az utóbbi érveit tartja meggyőzőbbeknek, dogmatikai szempontból is nyomatékosabbaknak.

1. A kártérítési felelősség elemei

Emberi megatartás szerződésen kívüli károkozásnak minősüléséhez, továbbá ahhoz, hogy a kártérítési felelősség mechanizmusát működésbe hozze, legalább négy feltétel fennforgása szükséges. Ezeket a feltételeket szokás a kártérítési felelősség elemeinek nevezni:

- /1/ a jogellenesség,
- /2/ a kár,
- /3/ az okozati összefüggés és
- /4/ a felróhatóság.

/1/ A jogellenesség

A polgári jogi szabályok megszegése, velük való bármilyen szembekerülés megfelelő kiemelt előnyök kompenzáló hatása nélkül általában jogellenes. Ez a megközelítés azonban - csakúgy, mint amikor a felelősség lényegének rövid és egyszerű kifejezésére tettünk kísérletet - konkrét esetre vonatkoztatva keveset mond. Az általános fogalmat le kell bontanunk, a tágra rajzolt kört le kell szűkíteni ahhoz, hogy a bennünket elsősorban érdeklő rész-

terület, a szerződésen kívüli károkozások jogellenességének sajátosságaira ráteláljunk, azokat feltérképezzük.

A legszélesebb kategóriából, a társadalomra veszélyességből indulunk ki, szűkebb a jogellenesség és csak harmadik lépcsőben jutunk el a károkozások jogellenességéhez.

1/ Társadalomra veszélyesség

A társadalom szempontjából sokféle jelenség rejt magában veszélyeket, ezeknek azonban csak egy része olyan, amely a jogi szabályozást is érinti. Veszélyes lehet a társadalom szempontjából pl. egy természeti esemény, mint a tűz, árvíz, villám, stb. ezek azonban jogi eszközökkel nem háríthatók el. A jog az emberi magatartások veszélyessége ellen lehet hathatós védelmi eszköz, az előbbiekkal szemben emberi magatartás hiányában legfeljebb a társadalom műszaki-technikai felkészültsége útján szállhatunk szembe.

Maguk az emberi magatartások sem mind olyanok, amelyekre a jog eszközeivel hatni lehet, vagy szükséges. Nem sorolhatók például ide azok az esetek, ahol a magatartás társadalomra veszélyessége bizonyos fokot nem ért el, így ha valakinél az antiszociális érzület csupán a belső gondolati szándékig jutott el, de a kívülvilágban tettben nem nyilvánult meg, vagy a nemtevésnek azok az esetei, melyek nem ütköznek valamely tevésségre kötelező parancsba, stb. Ezek sem maradnak feltétlenül társadalmi értékelés nélkül, általában erkölcsi megítélés alá esnek.¹⁰

A bizonyos társadalomra veszélyes fokot elért emberi magatartásfajták váltják ki a jog reakcióját. Voltaképpen itt kezdődik a jogellenesség területe; az olyan társadalomra veszélyes magatartás jogellenes, amely a jog által figyelembe vett szintet meghaladja.

2/ Jogellenesség

Az adott megközelítésben a jogellenesség a társadalomra veszélyes magatartások egy részének a jog által való értékelése, amely az objektív összefüggésekre helyezi a hangsúlyt. Ebben az értelmében a jogellenesség általános, absztrakt fogalmát kapjuk. Feladatunk most az, hogy ehhez képest a polgári jogi jogellenesség sajátos, konkrét formáját különítsük el.

A polgári jog számára azok a magatartások jogellenesek, amelyek az általa védett érdekeket sértik. Ezek az érdekek - a jogág

tárgyául szolgáló társadalmi viszonyok típusaiból következően - alapvetően kétfélék: kisérszben személyi, döntő sullyal pedig vagyoni vonatkozásuak.

A személyiséghez füzödd jogokat a polgári jog nem egyedül, s nem is elsöddlegesen védi. Nyilvánvaló, hogy más jogág, elsösorban a büntetöjog eszközei jóval hatékonyabbak e feladat megoldására, párhuzamosan és másodlagosan azonban a polgári jogi eszközöket is célszerű lehet igénybe venni. E jogágban az alapvetö feladat a vagyoni viszonyok védelme, a polgári jog eszközei elsösorban ilyen irányban hasznosithatók.¹¹

Hasznos lehet a jogellenes magatartásoknak a hozzájuk kapcsolódó szankciók szerinti felosztása is.

A jogellenes magatartások kisebb része szankciót nem vált ki, akár ezért, mert alkalmazásával - a jogellenesen eljáró érdekeit is figyelembe véve - a kívánt hatás már nem érhető el /pl. elhárithatatlán kár megtérítése/, akár pedig azért, mert a konkrét társadalomra veszélyesség olyan csekély, hogy a szankció hatásának kiváltása felesleges /pl. utaló magatartás eseteinek többsége/. A jellemző mégis valamilyen szankció alkalmazása, bár ezeknek feltételei, az elérni kívánt célhoz igazodóan, eltéröek. Ilyen sajátos feltételek, szankciót kiváltó szempontok lehetnek a jogellenességen túl a vagyoni forgalom rendjének helyreállítása, egyes vagyoni jogok sérelmének a magatartás értékelése nélküli orvoslása, reparatív és preventív hatások kiváltása, stb.

3/ A károkozó magatartás jogellenessége

Valamely magatartásfajta jogellenessé minösítésének kétféle módja ismeretes. Az egyik változat a szóbajöhető eseteket minden részletvonásra kiterjedően, pontosan körülírja, a jogellenesség ilyenkor a tényállás megvalósulásához kapcsolódik. A másik módszer egy olyan specifikus ismérvet jelöl meg, amely ha bármely magatartást jellemez, azt jogellenessé teszi.

Az előbbi megoldást alkalmazza a büntetöjog. Az egyes bűncselekmények törvényi tényállásainak megvalósulása mindig jogellenes, de ezeken a taxative felsorolt eseteken kívül büntetöjogilag elítélt magatartások nincsenek.

Másként jár el a polgári jog. Körülírt tényállások, előzetesen rögzített károkozó magatartásfajták itt nincsenek jogszabályi keretbe

öntve.¹² Felvetődik a kérdés, hogy ilyenkor mi dönti el, az egyik magatartás jogellenes, a másik pedig nem az a polgári jog szempontjából.

A szerződésen kívüli jogviszonyban rendszerint az a magatartás válik jogellenessé, amely károkozáshoz vezet. Önmagában jogellenes magatartások csak ritka számban fordulhatnak elő /pl. jogalap nélküli birtoklás/, azzá éppen a hozzájuk kapcsolódó kár által lesznek.

A szocialista polgári jogban a károkozások általános tilalma a főszabály: ha a károkozó magatartást jogszabályi rendelkezés nem teszi külön jogossá, az jogellenes lesz függetlenül attól, hogy a károkozó alanyi jog alapján cselekedett-e. Ezt az elvet juttatja kifejezésre a Ptk 339. §. /1/ is: "Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni".¹³ A károkozás tehát mindig jogellenes, kivéve ha jogszabály ez alól mentesít /pl. kisajátítás, szükséghelyzetben okozott kár/.

További felmerülő kérdés, hogy más jogágak szabályainak megszegése releváns-e a polgári jog szempontjából. Kiindulópontunk, hogy polgári jogilag jogellenes a magatartás csak akkor lesz, ha kár kapcsolódik hozzá. Ez viszont független más jogág szabályainak sérelmétől, vagy fordítva is, más jogág szerinti jogellenesség kár nélkül a polgári jog számára nem lesz jogellenes. Példával megvilágítva, ha egy szabadon mozgó kutya kárt okoz, a polgári jog szempontjából nem jogellenességi elem, annak az államigazgatási szabálynak megszegése, amely a kutyák pórázon tartását írja elő. A polgári jogi jogellenesség fennáll, ha a kutya pórázon volt és kárt okoz, és nem lett volna jogellenes, ha nincs kár, mégha az állat az államigazgatás szempontjából szabálytalanul, póráz nélkül kószált volna. /Más kérdés a felróhatóság megítélése/. Ugyanigy, a közlekedési szabályok megszegése baloset alkalmával a polgári jog szempontjából irreleváns, ha a szabályszegés nincs okozati összefüggésben a bekövetkezett káreseménnyel.

Egy vonatkozásban mégis összefüggés lehet más jogág cselekvésre kötelező előírása és a károkozás jogellenessége között.

Adott kár oka mind aktív magatartás /cselekvés/, mind passzív magatartás /mulasztás/ lehet, így mindkét magatartástípus jogellenes

lehet, ha kár kapcsolódik az egyikhez vagy a másikhoz. Ha a kár valamely magatartás ki nem fejtése következtében áll elő /azaz aktív cselekvés esetén nem következett volna be/, a mulasztás - miután károsodáshoz vezetett - polgári jogilag jogellenes. Látszólag ez a helyzet a magatartás kifejtését külön elrendelő kötelezettség nélkül is. Ilyen felfogás azonban oda vezetne, hogy valamely nemtevés folytán bekövetkezett kár esetén mindenki, minden ember jogellenesen cselekedne, nem tett meg valamit, amely miatt a kár bekövetkezett /még ha ez kötelessége nem is volt, sőt nem is tudott az egész káresetről/. A mulasztás ezért csak akkor tekinthető jogellenesnek, ha a káron kívül még egy feltétel fennforog: annak a cselekvésnek kifejtési kötelezettsége, külön előírása a károkozóra nézve, amelynek hiánya a kárt okozta. Ez az előírás bármely jogágban gyökeresíthető.

/2/ A kár

A jogellenesség a kártérítési felelősségnek nélkülözhetetlen eleme, hiányában felelősségrevonásra nem kerülhet sor. Ugyanilyen nélkülözhetetlen összetevő a káreredmény is. Szoros az összefüggés a két kategória között: a szerződésen kívüli viszonyban a magatartást kifejezetten a hozzá kapcsolódó kár teszi jogellenessé. Ugyanez például a szerződéses kapcsolatokról már nem mondható el, jogellenesség itt kár nélkül is lehetséges.

A kár hatályos jogi szabályaink szerint¹⁴ mindig vagyoni jellegű, vagyoni érdekeket érintő hátrányt jelöl. Közismert a tényleges kár, elmaradt haszon, egyéb költségek közötti megkülönböztetés, a bekövetkezett vagyoni hátrány irányultságától függően. A kártérítési felelősség feltételeit kereső elméleti megközelítés megelégedhet azzal, hogy ha a kár bármelyik formában is jelentkezik, a megtérítése iránti szankciós igény erről az oldalról kiváltott. Hozzátehetjük azonban, hogy a jogalkalmazói gyakorlat számára a kár korántsem ilyen egyszerűen kezelhető kategória, összegének pontos meghatározása - részben az okozati összefüggés elágazásai folytán, részben pedig a vagyoni hátrány megállapításának nehézségei miatt - gyakran jelent komoly problémát.

/3/ Okozati összefüggés a jogellenes magatartás és a kár között

A dolgozat az okozati összefüggést bár önálló felelősségi elemként kezeli, a valóságban a már említett összetevőkkel szerves egységet

alkot, a kiragadás tehát mesterséges. Voltaképpen a vizsgált két komponens, a jogellenes magatartás és a kár közötti összefüggés feltétlen meglétéről van szó.

A szerződésen kívüli károkozásokat éppen az az okozati összefüggés teszi jogellenessé, amely őket a kárhoz kapcsolja. Tudjuk azonban, hogy adott eseménynek, így konkrét káresetnek is rendkívül sok oka lehet, ezek a maguk módján mind az okozat beteljesüléséhez vezetnek. Minden magatartásról, ami valamiképpen oka a káresetnek, mégsem mondható el, hogy jogellenes lenne. Így pl. nem jogellenes egy ajtó felszerelése csupán azért, mert később valaki más az ajtót betöri, vagy nem lehet jogellenesnek tekinteni egy vázának asztalra helyezését, mégha később azt onnan leverik és így kár keletkezik, stb.

A polgári jog szempontjából csak azok az okok relevánsak, amelyekre a kártérítés eszközei hathatósak lehetnek, ezeket eredményesen lehet alkalmazni.

A kérdés az, hogy ezt az eredményességet milyen szempontok határolják be, egyáltalán eredményesség alatt itt mit kell értenünk.

Eörsi Gyula a befolyásolhatóság kategóriájában látja azt a kiemelt szempontot, amelynek fennforgása esetén az oksági kapcsolatot jogi szempontból releváns, s a kártérítési szankciót alkalmazni kell.¹⁵ A dolgot az oksági relevancia és a felelősségi viszonyok körét ennél tágabban húzza meg; a reparatív és a preventív nevelő szempontok együttes fennforgása esetén tartja célszerűnek polgári jogi, illetve kártérítési felelősségi szankció igénybevételét.

A polgári jogi relevanciának konkrét esetre vonatkoztatott megállapítása mindig a bíróság feladata, figyelemmel az ügy körülményeire /általában a szempontokat a jogszabály adja meg, konkrét esetben a bíróság ezeknek megfelelően deríti fel az okozati összefüggést, alkalmazza a szankciót/.

/4/ A felróhatóság

Eörsi Gyula amikor a felróhatóságot nélkülöző, pusztán károkozáson alapuló felelősséget cáfolja, következőképpen ír: "... az okozati összefüggés a felróhatóságban jelentkező okkiválasztó szempont nélkül semmit sem mond... aki azt az álláspontot vallja, hogy

a károkozás önmagában megalapítja a felelősséget, annak meg kell mondani azt is, hogy a végtelen számú tényező közül mit tekint oknak. Amikor pedig ezt megmondja, már nem alapozza a felelősséget kizárólag az okozásra."¹⁶

Valóban, a pusztán okozatosságon alapuló felelősség nem képzelhető el, hiszen ha már a releváns okot megmondjuk /kivel szemben kívánunk szankciót alkalmazni és miért vele szemben/ ezzel azt is mondjuk, hogy adott cselekedet ennek a személynek felróható. A felróhatóság azt jelenti, hogy az elkövetett jogellenes magatartás meghatározott személyhez - s nem máshoz - kapcsolódik, más emberek cselekményei nem jönnek figyelembe, a bekövetkezett eredmény releváns oka meghatározott személy magatartása. Jelenti azokat a feltételeket, amelyek fennforgása esetén a felelősség igénybevételére meghatározott személlyel szemben sor kerül.

Másként megfogalmazva úgy is mondhatjuk, hogy a felróhatóság az a kategória, amely bekövetkezett jogsértés esetén megmutatja az okkiválasztás szempontjait, megjelöli azt a jogilag releváns magatartást, amelyre a jogalkotó szerint általánosságban célszerű a felelősség eszközeihez nyúlni.

Korántsem egyértelmű viszont, hogy a felelősség igénybevétele mikor célszerű, vagyis melyek azok a feltételek, amikor felelősség alkalmazására sor kerülhet.

A dolgozat azokat a károkozó magatartásokat tekinti felróhatónak, amelyekre alkalmazva a kártérítési szankció a megelőzés-nevelés és a helyreállítás hatásainak a kiváltására alkalmas.

Miután a kártérítés - természete folytán - korlátlanul képes kielégíteni a reparáció hozta igényeket, a felső határt a prevenció érvényesülése szabja meg. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt a határt nem a vétkes magatartások területének szélén, hanem azokon jóval kívül kell keresnünk.

2. A kártérítési felelősség megfogalmazása

A felelősségben emberi magatartásra vonatkozó társadalmi értékolás jut kifejezésre. Alkalmazása során kiderül, hogy adott cselekedetet milyen szempontok szerint ítél meg a jogi szabályozás. Ez a szempont vétkesség esetében egy bizonyos elítélt pszichikai viszonyulás, a különleges védekezés ki nem fojtése esetén pedig az egyén hozzáállásától részben független.

A társadalom igényeinek változásával változnak az értékelés szempontjai is. A mai társadalom felismerhető igénye a felelősségi követelmények emelése, az, hogy a felróhatóságban jelentkező elvárási mérce minél magasabbra kerüljön.

A jelenség különösen élesen a szerződésen kívüli kártérítési jogban jelentkezik.

A komoly dogmatikai feszültségeket okozó folyamatra a jogalkalmazói gyakorlat úgy reagál, hogy az eredetileg szubjektív elbírálást kifejező jogszabályi mércét az "általában elvárhatóság" rugalmas értelmezésével objektív irányba tolja el, ténylegesen a kártérítésre kötelezés során a közvetlen emberi hibától elvonatkoztatva.

A dolgozat a megváltozott társadalmi és jogi helyzet jogalkotói megfogalmazását javasolja. Az elképzelés szerint a szerződésen kívüli kártérítési felelősség jogalapját általánosan - a vétkességen túl, de az "eredmény felelősség" absztrakt felső határa alatt - a fokozott felelősségben célszerű és időszerű meghatározni.

A Ptk. 339. §. /1/ bek. a következőképpen határozza meg a szerződésen kívüli kártérítési felelősség főszabályát: "Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható".

A javaslat szerint a következő megfogalmazást lenne helyes adni a kártérítési felelősségnek: "Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kár bekövetkezését elháríthatatlan ok eredményezte".

A kártérítési felelősség ehhez hasonló definiálása aligha mondható újnak, ismeretlennek¹⁷, felvetését álláspontunk szerint a hivatkozott jelenségek intenzív felmerülése indokolják.

A jelenlegi jogi helyzethez képest a javaslat lényeges különbséget a felróhatóság strukturájában hoz. A hatályos állapot a következő:

általános felelősség alapító	-	felróhatóság /vétkesség/
speciális felelősség alapító	-	különleges védekezés ki nem fejtése

A javasolt megoldás szerint:

általános felelősség alapító	-	objektív szint
egyes esetekben speciális felelősség alapító	-	vétkesség

a/ Objektív szint

Az elháríthatatlan ok mint mentesülésre vezető körülmény nem ismeretlen a polgári jogban. A veszélyes üzemek üzemeltetője is ennek bizonyítása esetén szabadulhat az okozott kár megtérítésének kötelezettsége alól. A szerződésen kívüli kártérítés terén általános kimentési okként kezelése alkalmazási körét persze lényegesen kitejrezténé.

Mindenekelőtt arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy milyen követelményszint kifejezésére szolgál, mely károkozó magatartások esetén lehet eredményesen rá hivatkozni. A vétkeesség, szűkebb értelemben vett felróhatóság csak akkor teszi lehetővé a kártérítési szankció igénybevételét, ha a károkozó magatartás valamilyen emberi, pszichikai viszonyulásban jelentkező hibával hozható összefüggésbe /szándékosság, vagy gondatlanság a káreredményt illetően/.

Természetesen kárt nemcsak szándékosan, vagy gondatlanul lehet okozni.

A vétkes magatartásokon kívül eső károkozások kétfélék: vagy olyanok, amelyeket emberi erővel el lehetett volna háritani, vagy pedig olyanok, amelyeket nem. Az emberileg elhárítható károkért való helytállást fokozott, az el nem hárithatókéért történt "abszolút" felelősségnek szokás nevezni. Az "abszolút felelősség" - amely voltaképpen nem is felelősség, hiszen kizárólag reparatív célt szolgál, semmiféle ösztönző hatása nincs - egészen kivételes, rendszerint valamilyen tevékenységhez /például jogszabályaink szerint bányászathoz/ kapcsolódik.

Az emberileg elhárítható károkozásokra az jellemző, hogy - objektív szempontból nézve - igénybe lehetett volna venni olyan eszközt, találni lehetett volna olyan megoldást, amelyek mellett - persze ésszerű költségbefektetés mellett - a kár bekövetkezte elkerülhető lett volna. Ez a módszer, megoldás nem csupán abban állhat, hogy a konkrét cselekmény elkövetésekor a károkozó a legteljesebb gondosságot kifejti - ez is hozzátartozik. De beleértendő a károk megelőzésére, elkerülésére irányuló előzetes és célzatos felkészülés, a károk kizárását, vagy esélyei csökkenését szolgáló technikai vagy egyéb védekező eszközök alkalmazása, stb. is.

A dolgozat által adott felelősségi szint a megadott követelmények elmulasztása esetére is alkalmazandónak tartja a kártérítést; az "elháríthatatlan ok" kimentési körülményként kezelése helytállást ír elő minden olyan kárért, amely emberileg elhárítható volt. Az alkalmazott kártérítési szankciót a felelősség szempontjai váltják ki; a reparáció a kártérítés természetéből fakad, a prevenció pedig abba az irányba hat, hogy az emberek ne csupán a konkrét eljárásuk során igyekezzenek olyan gondosságot tanusítani, amellyel a károkozást lehetőleg elkerülik - ettől még gyakran okozhatnak jelentős kárt -, hanem célzatosan törekedjenek a károkozások, sőt a károkozások lehetőségének elkerülésére, s ennek érdekében minden rendelkezésre álló eszközt vessenek be.

Megjegyzendő, hogy a kifejtett kívánalmak egyáltalán nem elvontak, hanem nagyon is élők, a bírói gyakorlat ma is alkalmazza azokat. Áthidaló megoldásként a gondatlanság kategóriáját értelmezik tágra. Nemcsak a konkrét károkozó magatartást ítélik ugyanis meg, s tekintik ezt gondatlannak vagy sem, hanem a megelőző, a kár elhárítását szolgáló egyéb intézkedések elmulasztása is olyan "gondatlanság", amely kárfelelősséget eredményez.

A kimentő ok megfogalmazása szerint nincs különbség "külső", vagy "belső" elháríthatatlanság között.

Bizonyos értelemben a "külső" elháríthatatlan ok is lehet "belső": a váratlan közrehatást az emberben rejlő képességek, a reakció időhöz kötöttsége miatt, ilyen értelemben belső okok miatt nem lehet elhárítani. Az ilyen felosztás tehát rendkívül viszonylagos, helyesebb csupán az emberi erővel elhárítható, vagy elháríthatatlan ok között különbséget tenni. Így az egységesen belső elháríthatatlan okként kezelt rosszullét fellépése során okozott kár lehet olyan természetű, amely hirtelensége, előre ki nem számíthatósága folytán elháríthatatlan, viszont ha korábban is jelentkezett, valamilyen betegséghez kapcsolódik, akkor a káreredmény már emberileg elhárítható lett volna, mégha a rosszullét állapotában már nem is volt az.

Az elháríthatatlan ok eseteit általános kimentő körülmény jellegére figyelemmel még példálózva sem lehet megjelölni. Feltehetően akkor állhat elő, amikor az ember fizikai adottságainak,

és ismereteinek, a technika eredményeinek teljes bevetése mellett sem kerülhető el a kár /pl. vis maior, hirtelen, objektíve nem várható esemény fellépése, stb./.

Felölősségrevonásra, kártérítésre kötelezésre objektív alapon is csak akkor kerülhet sor, ha a károkozó vétőképes volt. Kora, ismeretei, egészségi állapota folytán rendelkeznie kell azokkal a képességekkel, amelyek segítségével a károk elleni küzdelmet eredményesen felveheti, s a felölősségi szankcióban rejlő hatások vele szembeni alkalmazásuk során érvényesülhetnek. Akik koruk, szellemi fogyatkozásuk vagy önhibájukon kívüli egészségi állapotuk folytán olyan tudati és akarati hiányosságokban szenvednek, amelyek a károkozások elleni védekezés szükségességének felismerését, vagy az ennek megfelelő magatartás kifejtését meggátolják, kártérítésre sem kötelezhetők.

b/ A vétőkéesség

A kártérítési felölősség objektív alapra helyezését a társadalmi követelmények, reparációs igények fokozódása indokolja. Mégis maradnak olyan részterületek, ahol nincs szükség az elvárási szint emelésére.

Ezekben az esetekben célszerűbb és eredményesebb a vétőkéességet felölősségalapító tényállásként figyelembe venni.

Első pillanatra ellentmondásosnak tűnhet azobjektív jog-alapot bekeverni egy alapvetően szigorubb helytállási rendszerbe. Az ellentmondás hamar feloldódik azonban, ha nem tévesztjük szem elől a lejátszódó társadalmi folyamat mozgató rugóit.

A vétőkéességet ebben a konstrukcióban akkor helyes alapul venni, ha a reparáció háttérbe szorul, vagy éppen hiányzik.

Elsőként kívánczik ebbe a körbe az önhiba. A jog senkitől sem kívánhat meg többet saját vagyonára nézve, minthogy megóvása során a legteltjesebb gondosságot fejtse ki. A károsulttal szemben a fokozott követelményszint felállítása a kártérítési szankció, illetve a teljes kártérítés elvének érvényesülését is gyakran meggátolná. Megjegyzendő, hogy a jog kármegelőzésre ösztönző funkciója megfelelően hat a vétőkes közrehatás értékelése mellett is; a saját vagyon megóvása mindig fokozottabb figyelmet kap, mint a más

vagyonában okozott károk elkerülése.¹⁸

Szerepet kaphat még a vétkesség a felvetett konstrukcióhoz igazított többek közös károkozásánál, vagy a biztosítási jogviszonyban is. Ezekről a későbbiekben lesz szó.

A vétkességhez fordulás felveti azt a kérdést, hogy milyen elvárási mérce alkalmazása célszerű ebben a relációban. A számbajövő esetekben a szankció alkalmazása kifejezetten nevelő, preventív szempontok alapján történik, indokoltnak látszik tehát, hogy az egyén képességeit tekintsük - a büntetőjoghoz hasonlóan - kiinduló pontnak. Önként kínálkozik egy ilyen definíció: vétkes az logyen, aki nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben tőle elvárható lett volna. Vagyis, aki a saját tulajdonságaiból fakadó objektív lehetőségeit nem pozitív irányba aknáztta ki, vétkes a bekövetkezett eredmény tekintetében.

c/ A kártérítési felelősség jogalapját érintő egyéb tényezők

A jog elsősorban az általános, a tipikus magatartást vonja szabályozásának körébe. Előfordulhatnak azonban esetek, amikor az egyébként helyes jogi norma merev alkalmazása igazságtalanságot szülne. Ilyenkor valamilyen szelepet kell alkalmazni, amelynek segítségével a jogalkalmazó feloldja az ellentmondást. Ezt a szerepet tölti be a kártérítési felelősség területén a méltányosság.

Hatályos jogi szabályaink szerint a méltányosság kétféle lehet. A felelősség jogalapját a felelősség alapító méltányosság érinti: a vétéképtelen károkozó kártérítésre kötelezését teszi lehetővé - egyéb feltételek hiányában - méltányossági szempontok alapján. Másik változata csak a beállott felelősséghez kapcsolódó kártérítés összegének mérséklésére ad lehetőséget. Alkalmazása feltételezi a jogalap szempontjából teljes tényállás megvalósulását, nincs szó "onyhóbb" felelősségről sem /a kártérítés mérséklése nem a szándékosság, gondatlanság fokozataihoz igazodik/, csupán a teljes kártérítés elvétől való eltérésre ad lehetőséget rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények mellett a jogi szabályozás. Ha az általánosan objektív alapú felelősségi rendszerhez igazítjuk a jogintézményben rejlő lehetőségeket, a méltányosság szerepe minden bizonnyal megnőhet, a bíróságok kezében olyan esz-

közzé válhatna, amellyel a konkrét személyi-vagyoni körülményekre figyelemmel a kártérítési kötelezettség mértékét rugalmasabban állapíthatják meg.

d/ Többek közös károkozása

A vétkességtől független általános felelősségi jogalap mellett nehézségeket okozhat több személy közös károkozásának megítélése.

Közös károkozásról akkor lehet szó, ha objektíve többen valószínűnek meg olyan magatartást, amely károkozáshoz vezet, szubjektíve pedig mindannyiukra nézve fennáll az a felelősségi jogalap, amelyet a jogszabály a károkozó magatartása előír /egyikük sem hivatkozhat kimentő okra/. Nem tartoznak ebbe a körbe azok az esetek, amikor a károkozók egymástól teljesen különböző tényállásokat valószínűnek meg és valamennyien - mind más szempontból, eltérő jogi helytállási kötelezettségük folytán - kötelesek a kár megtérítésére /álegyetemlegesség/.¹⁹

A közös károkozóknak a károsulthoz fűződő külső viszonyukban az egyetemleges helytállás a jellemző, ettől csak kivételesen, speciális okok folytán lehet eltérni. A nehézséget a károkozók belső viszonyának rendezése okozza, vagyis az, hogy egymás között milyen arányban viselik a kárt. A jelenlegi megoldás - értelemszerűen - a felróhatóság fokához igazítja a megtérítés mértékét. Igaz, kissé következtelenül az egyetemlegesség mellőzésének kivételes esetekben már a közrohatás aránya az eligazító, a bírói gyakorlatban azonban lényegében ilyenkor is a magatartások vétkesség szerinti egymáshoz viszonyítása történik.

Nyilvánvaló, hogy objektív helytállás esetén a mostani módszer megfelelő megoldást nem nyújthat, bár a vétkességet - kiegészítő - segítő szerepben, a reparatív igények kielégülése folytán - célszerű lehet alkalmazni.

Háromféle eset lehetséges:

- mindkét károkozó vétkes: a kárt egymás között vétkességük arányában osztják meg;
- csak az egyik vétkes: kizárólag a vétkes fél felel;

- egyik sem vétkes: figyelembevéve, hogy az okozott kárról közvetlenül egyikük sem tehet, bár az elháríthatóság objektív lehetősége mindkettőjük vonatkozásában fennállt, s így alaposan értékelhető körülmény nem forog fenn, az látszik a legjobb megoldásnak, ha a kárt ilyenkor a károkozók egyenlő arányban viselik.

A közös károkozáshoz hasonló helyzet áll elő, ha két személy azonos alkalommal egymásnak okoz kárt /pl. gépkocsik összeütközése/. Ilyenkor az általános szabályokból kiindulva mindkét károkozó a másiknak okozott kár megtérítésére köteles, ha kimentési okra hivatkozni nem tud. Amennyiben viszont valamelyikük /vagy mindkettőjük/ vétkesen járt el, károsulti közrehatása miatt a neki megítélhető károsszeg tekintetében kármegosztásnak lehet helye. A helyzet tehát olyan, mintha különálló károkozások jogkövetkezményeit kellene levonni.

3. A szerződésen kívüli kártérítési felelősség rendszere

A károkozó magatartások jogi megítélése rendszerint azonos elvi alapon történik, a sajátos körülmények, a konkrét eset jellemzői tényállásszerű megfogalmazást nem kapnak. Mégis ismeri és alkalmazza a polgári jog a szerződésen kívüli kártérítési felelősség körében azt a megoldást is, hogy egyes károkozó magatartásokra eltérő rendelkezéseket ír elő, és ezeket részletesebben definiálja.

A kártérítési felelősség tehát a jogalap /kimentő okok/ szerint differenciálódik:

- általános, rendszerint alkalmazandó kártérítési felelősségi jogalap,
- egyes speciális, valamilyen irányban eltérő károkozó magatartások, eltérő mentesülési lehetőségekkel.

A Ptk. jelenlegi rendszerében irányadó az "általában elvárható" mérce, ehhez képest a törvény több sajátos károkozó magatartást külön rendez /pl. fokozott veszéllyel járó tevékenység során okozott kár, gondozói felelősség, stb./.

A dolgozat elképzelt konstrukciójában kártérítési felelősséget alapító tényállások a következők lehetnek:

- általános felelősségalapító: az "elhárithatóság" objektív követelménye,
- egyes speciális felelősségi formák:
  - megbizotti szerződésen kívüli károkért való felelősség,
  - hatósági jogkörben okozott károkért /államigazgatási, bírósági, ügyészségi jogkörben/ való felelősség,
  - alkalmazott és szövetkezeti tag károkozásáért való felelősség,
  - gondozó felelőssége,
  - épületkárokért való felelősség,
  - állattartó felelőssége.

Az általánostól eltérő egyes csoportok különállását az indokolja, hogy ilyenkor a kárt nem közvetlenül a károkozó, hanem a jogszabályban megjelölt harmadik személy viseli. A "mögöttes felelősség" jogpolitikai indoka az egyes esetekben nagyjából azonos; a kár mielőbbi megtérülése, a károsult érdekeinek minél biztosabb, egyszerűbb kielégítése. Nincs viszont szükség a fokozott veszéllyel járó tevékenység során okozott károkért való felelősség önálló, elkülönülő szabályozására. Az objektív szint, az "elhárithatalanság" mint kimentő ok általánossá válik, s a közvetlen károkozóval ilyen alapon történő fellépés lehetősége feleslegessé teszi az üzembentartó mögöttes helytállási kötelezettségét is.

Nem tekinthetjük feladatunknak, hogyaz egyes felsorolt típusokról részletesebben is szóljunk. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy az eltérést nyilván nemcsak abban kell látni, hogy nem az köteles a kárt megtéríteni, aki azt közvetlenül okozta, hanem - éppen ezzel összefüggésben - abban is, hogy adott esetben egészen más természetű okokra hivatkozással, másféle elvárások szerint kerülhet sor mentesülésre. A gondozó például a felügyeleti köteleességének megszegése esetén felel, a mentesülési ok jellege folytán nyilván felróhatóságát kell vizsgálni. Hasonlóképpen sajátos a megbízó felelőssége és mentesülése a megbizott által okozott károk megtérítésével kapcsolatban, ez is szubjektív mér-

cét feltételez. Persze az objektív szint a felsorolt csoportoknál is egyéb esetekben megfelelően idomítva alkalmazható lehet /pl. alkalmazott, szövetkezeti tag károkozása/.

IV.

Felelősség és biztosítás

1. A biztosítás lehetőségei a felelősség terén

Ismert jelenség, hogy az emberekkel, jogi személyekkel szemben támasztott gondossági követelmények világszerte egyre emelkednek, szoros összefüggésben a mai életformával, az urbanizációval, a technika térhódításával, kulturáltsági színvonal emelkedésével és így tovább. Kihatása a joggyakorlatban is megmutatkozik, különösen szembetűnő a kártérítési felelősségben. Legfőbb indoka, hogy a megnövekedett szamu és hatékonyságu kárveszély források a reparációt egyre jobban igénylik, a károkozót mind magasabb mérce alapján vonják felelősségre, kötelezik a kár megtérítésére.

A folyamat persze sokkal erőteljesebb annál, semhogy csupán a felelősség intézményével rendezni lehessen. Ez indítja a nyugati szerzők egy részét arra, hogy a felelősség csődjéről, válságáról beszéljenek.²⁰

Valójában csak arról van szó, hogy a felelősség jogintézménye távlatilag és önmagában nem képes egyedül levezetni az előállt helyzet feszültségeit. A jövőbeli fejlődés szempontjából ezért feltétlenül szükséges egy másik intézményt is bekapcsolni a társadalmi kárrendezési folyamatba, nevezetesen a biztosítást.

A biztosításnak az a lényege, hogy azonos veszélyhelyzetben lévők kisebb díjakat rendszeresen befizetnek, ebből történhet a veszélyközösség bármely tagjánál fellépő kár reparálása. A biztosító által fizetett összegnek tehát mindig megvan a megfelelő állandó fedezete, a fizetett díjak; a reparáció érvényesülésének ez az elképzelhető legbiztosabb forrása.

A károkozásnak a biztosítás előnyei felhasználásával történő megvalósítása természetesen nem új elképzelés.²¹ Meghatározott területeken a jelenlegi jogi szabályozás is reagált a biztosításban

rejlt lehetőségekre, s azt összekapcsolta a felelősség rendszerével.

A biztosítás három vonatkozásban érinti a felelősségi rendszert; a társadalombiztosítás, a kárbiztosítás és a felelősségbiztosítás vonalán.

A társadalombiztosítás személyi sérülésekből /baleset, betegség, halál/ fakadó vagyoni hátrányok széleskörű pótlására, illetve az ezek alól való mentesítésre szolgál. Ilyenkor a károsult a már megtérült összeget nem követelheti a károkozótól, viszont a társadalombiztosító igényelheti kifizetett szolgáltatásai megtérítését.

A kárbiztosítás lényege abban áll, hogy olyan károknál, amikor a felelősség föl sem merül, vagy már nem lehetséges, a biztosító helytáll, fizetési kötelezettsége ilyenkor is bekövetkezik.

Végezetül a felelősségbiztosítás célja az, hogy részben mentesítse a biztosítottat a kár megfizetése alól, részben pedig a károsult irányában való gyors és biztos kárfizetéssel segítsen a károkozónak, aki azonban most már a biztosítóval szemben, továbbra is helytállással tartozik.

Ha most a biztosítás lehetőségeit a megnövelt alapú kártérítési felelősségi rendszerhez igazítanánk, a következő eredményre lehetne jutni.

Olyan esetre, amikor valakinek a vagyonában a kárt külső természeti esemény okozta, vagy pedig a kár valakire ugyan visszavezethető, de az bizonyítja, hogy annak bekövetkező elháríthatatlan volt, a kár csak kárbiztosítás útján térülhet meg. /Persze nincs kizárva a kárbiztosítás akkor sem, ha elhárítható károkozás történt, ilyenkor a biztosítóval szemben fog a károkozó továbbiakban helytállással tartozni/.

Elhárítható károkozás esetén a károkozó a felelősségbiztosítás révén mentesülhet a kár közvetlen megtérítése alól. Különös jelentősége a "véltlen károkozás" területén lenne, amelyért az újonnan vállalt konstrukció szerint a károkozó egyébként megtérítési kötelezettséggel tartozna. Regressz igénye a biztosítónak akkor keletkezhet, ha a kárt a károkozó kifejezetten vétkesen okozta. Az elmondottakat röviden válaszolva:

elháríthatatlanság /nincs felelősség/	- kárbiztosítás a károsult oldaláról,
elháríthatóság /felelősség/	- vétklen felelősség - felelősségbiztosítás utján a károkozó egé- szében mentesül
felelősség- biztosítás	- vétkes elkövetés - a károkozó saját va- /szándékosság + gyonával felel súlyos gondatlan- /biztosító regressz ság/ igénye folytán/

A modellel kapcsolatosan több kérdés is felmerül.

Az első mindjárt az, hogy a biztosító visszakövetelési igényét megalapozó vétkességet hogyan kell értelmezni. A jelenlegi jogi szabályozás szerint a biztosító akkor fordulhat a biztosított károkozóval szemben, ha az a kárt szándékosan vagy súlyos gondatlanul okozta. A súlyos gondatlanság megítélése azonban az általános felróhatósági követelményszint szerint történik, ez pedig rendkívül magas, s egyre növekszik. A követelményszint emelkedését a reparáció igényli, mozgatja. A biztosítónak viszont nincsen szűksége arra, hogy a károsultnak kifizetett kártérítési összeget a károkozótól behajtva fedezze /önmaga számára reparálja/, az ilyen összegek fedezete ugyanis nem a regressz igény alapján behajtott összegek, hanem a rendszeresen fizetett biztosítási díjak. Miután a regressz igénynek nincs kapcsolata a reparációval /hisz máshonnan térül meg a kifizetett összeg/, csupán a prevenció indokolhatja a kifizetett kárösszegnek károkozótól való behajtását.

A prevenció viszont a minél teljesebb egyéniesítésre törekszik. Ezért itt is helyes lenne a vétkességnek az "aki nem úgy járt el, ahogyan az tőle elvárható" értelmét adni. Ehhez az egyén szubjektív képességeit figyelembe véve mércéhez célszerű mérni a súlyos gondatlanságot is.²²

Násik hozzáfűzni valónk a felelősség és biztosítás jól funkcionáló, harmónikus viszonyának a kialakításával kapcsolatos. A felelősségbiztosítás célja, hogy a károsult személy mindig reparációban részesüljön, akkor is, ha a károkozó esetleg fizetőképtelen, illetve túl nagy terhet jelent számára a kárösszeg megtérítése, másoldalról viszont az is, hogy a károkozó mentesüljön az apróbb botlásai, hibái, illetőleg vétklen magatartása folytán keletkező

károk megtérítési kötelezettsége elől.

Nyilvánvalóan nem célja, hogy a felelősséget megszüntesse és helyébe lépjen. Átvészi nagyobb részben a felelősségnek a reparatív funkcióját, de a preventív funkció érvényesülésének továbbra is megfelelő teret enged. Így érhető el a reparáció olyan mértékű megvalósulása, amit távlatilag a felelősség nem tudna megoldani, és egyúttal a preventív nevelő hatások számára is megmarad az a terület, ahol a legoptimálisabban érvényesülhetnek.

A kártérítési felelősség és biztosítás ilyen elrendezése ésszerű mozgási teret enged mindkét intézmény számára a vagyoni-forgalmi viszonyok védelmének hatékony szolgálatához, ennél fogva minél zavartalanabb kibontakozásukhoz is.

2. A káresemények elleni küzdelem lehetőségeiről

A káreseményekre a polgári jog - lehetőségeinek határai között maradván - alapvetően két jogintézménnyel reagálhat: a polgári jogi felelősséggel és a biztosítással.

A korlátok adóttak: jogi eszközökkel a káreseményt "meg nem történtté" tenni nem lehet, a kár társadalmi méretekben nézve a jog bármilyen reakciója mellett is vagyoni veszteség marad.

A polgári jog kétfélét tehet: a közvetlen káresemény folytán előállt helyzetet a jogág feladatával és eszközeivel összhangban igyekszik a legoptimálisabban elrendezni, ezenkívül igyekszik visszatartani - a szankciók kilátásba helyezésével és alkalmazásával - az újabb károkozásoktól.

Mindkét jogintézménynél lényeges szempont a reparáció. A polgári jog tárgyát a vagyoni viszonyok képezik, feladata ezeknek megfelelő, előnyös alakítása, illetőleg védelme. Ehhez szolgáló legközvetlenebb eszköz a reparáció. Ha viszont a káresemények elleni jövőbeli védekezés lehetőségeire keresünk választ, alapvetően preventív vonatkozásokról kell szólni.

Ismert jelenség a károk hatékonyságának és számának növekedése. Az ellen, hogy ezek tényleges káresetekben ne realizálódnak, elvileg kétféleképpen lehet védekezni.

Az egyik, s hagyományos okok miatt az elterjedtebb módszer az, amely a közvetlen emberi magatartásra kíván hatni, az emberi

hibát igyekeznek jogi eszközökkel kiküszöbölni. A biztosítási jogviszonyban alkalmazott preventív eszközök döntő része ilyen /pl. kimentési okok, regressz igény, önrészesedés, stb./, s a felelősségnek szubjektív értelmezése is ilyen hatással jár.

Valójában a kárforrások megnövekedésével szemben aligha vehető fel úgy a verseny, hogy az emberben rejlő lehetőségeket kívánjuk maximális mértékig "kihajtani". Döntően a technika növelte meg a károkok számát, ez ellen az emberrel szembeni követelmények növelésével védekezni önmagában nem is lehet. Ezért megelőzni ma már inkább a hibás cselekmény eredményét, a kár bekövetkezését kell, feltételezve, hogy hibás cselekmények mindig előfordulhatnak.

Káresetek ellen küzdeni eredményesen úgy lehet, hogy korszerű, a tudomány eredményeit felhasználó technikai eszközöket alkalmazunk oly esetre szólóan is, amikor esetleg a gondatlan emberi megatartás káros következményhez vezetne.

Az elérni kívánt állapot kialakításához a felelősségnek csak közvetett módszerei vannak, elsődlegesen a kártérítés jogalapjának emelése. A biztosító azonban inkább kifejleszthet olyan preventív megoldásokat, amelyek modern felszerelések alkalmazására ösztönöznek. Ilyen típusú prevenciós szabályok már most is léteznek, mint pl. a tűzbiztosításnál a Sprinkler-engedmény, a növénybiztosításnál a differenciált díjosztályok alkalmazása, a CASCO-nál a biztonsági öv használatára ösztönzés. Ezek közül egyesek rögtön előnyös eredményt váltanak ki, másoknál csak hosszabb idő távlatában mutatkozik meg a pozitív hatás - a kikötéseknél, kedvezményeknél a biztosítónak ezt is fokozottan figyelembe kell vennie.

A már élő és bevált kikötések, engedmények, stb. körét természetesen lehet tágítani és variálni, a kínálgató módszerek nagyon sokfélék.

A jövőbeli jogi szabályozásnak elsősorban a hosszabb távon ható, jelentősebb beruházást igénylő, korszerű technikai eszközök igénybevételét kell majd elsősorban elősegítenie, nem mondva le természetesen az egyes jogintézményeknek az emberi

magatartásra ható előnyeiről, ezek remélhetőleg eredményes továbbfejlesztéséről, bizonyos foku kiterjesztéséről sem. A fejlődés hozta követelményeknek a polgári jogba történő megfelelő transzformálása feltehetőleg közelebb hozzák azt a célt, hogy a társadalom munkája során előállt értékből minél kevesebb menjen veszendőbe, s minél több maradjon meg a jövő számára.

J e g y z e t e k

- 1 Más jogágakban persze más lehet az arány: a büntetőjogban pl. a prevenció jóval előkelőbb szerephez jut. Ez ott teljesen érthető, a jogági feladatokkal összhangban van. A Btk szerint a fő feladat a társadalom védelme, ennek elsődleges eszköze általában a prevenció, megelőzés, másrésztől ritkábban a represszió. Mindkettő eszköz jellegű - bár eltérő fontosságban - a fő jogági feladathoz képest., Jól mutatja ezt a Btk-nak a büntetés céljáról szóló rendelkezése.
- 2 Pl. Matvejev: A polgári jogi felelősség alapjai c. művében. Ism. Eörsi Gyula: Állam- és Jogtudomány 1971
- 3 Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség /1964/ 475. l.
- 4 Marton Géza: Egy polgári jogi törvénykönyv kártérítési fejezetéhez /1946/
- 5 Más kérdés, hogy a reparáció, amely nem csupán felelősségi alapelv, önállóan a felelősség esetén kívül is szerephez juthat polgári jogi viszonylatban.
- 6 A polgári jogban csak egy olyan eset van, amikor a szankció a represszív elemén is alapszik: az állam javára való marasztalás esetében. Alapvető elv viszont a represszió a büntetőjogban, különösen egyes szankcióinál /pl. halálbüntetés/.
- 7 Szabó Imre: Szocialista jogelmélet - népi demokratikus jog /1967/ 301.l.
- 8 Pl. Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség. 1961 c. művében, vagy Weiss Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban /1969/ c. művében
- 9 Kemenes Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben Acta Jur. et Pol. Szeged Tom. VIII. Fasc. 2. /1961/
- 10 A határvonal persze nem ilyen merev erkölcs és jog között. Az erkölcs rendszerint értékeli az olyan magatartást, amelyet a jog is értékeli - így a felróható magatartások egészét, a jogellenesek többségét. Az eltérés abban áll, hogy a jog által nem értékelt társadalomra veszélyes magatartásokat kizárólag az erkölcsi normák szabályozzák, ezeket csak az erkölcs ítéli meg, más esetben viszont éppen a jog szabályoz olyan területeken, amelyek az erkölcs világán kívül esnek, pl. egyes előírt alakszerűségek be nem tartása.

- 11 A jogellenes magatartások további differenciálásáról lásd a dolgozat II. fejezetét.
- 12 Ez sem elképzelhetetlen; hasonló volt a római jogi actiók rendszere, vagy sokáig ez jellemezte pl. az angolszász jogokat is.
- 13 Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve /1966/ c. munkájában a károkozások általános tilalmát a Ptk. 2. §. és 4. §-aiból is levezeti. L: 109 és köv. lapok.
- 14 Törekvések vannak a nem vagyoni kárnak szabályozására is.
- 15 Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség /1961/
- 16 Eörsi Gyula: Im. 322. l.
- 17 Marton Géza pl. ilyen megfogalmazást ad: "A kárért, amelyet jogellenes magatartásával másnak okoz, mindenki felelős. Mentésül a felelősség alól az az okozó társ, aki bizonyítja, hogy a káros eredményt az ő jogszerű tevékenységébe beavatkozó olyan idegen okozta, akinek károsító hatását elhárítani saját képességei szerint az adott helyzetben nem tudta." Marton: Egy polgári jogi törvénykönyv kártérítési fejezetéhez /1946/
- 18 Az önhiba jogalapjának megítéléséhez tartozik, hogy az álláspontunk szerint soha nem lehet szigorubb, mint a károkozó magatartásé. Ha például a gondatlanul nyitva felejtett gépkocsiból lopnak el /szándékosan/ egyes értéktárgyakat, vagy az országutra akár ittasan, keresztbe kifekvő, súlyos gondatlanul eljáró alakot szándékosan gázolja el a gépkocsivezető, kármegsejtés nem kerülhet sor. Az önhiba jogalapjának terjedelme ugyanis nézetünk szerint járulékos, a károkozó magatartás minősüléséhez igazodik.
- 19 Így például, ha az eladó kereskedelmi egység hibásan teljesít, és a vevő vele szemben a szerződésszegéssel okozott kár megtérítése, a gyártóval szemben pedig szerződésen kívüli kártérítés címén lép fel, nem közös károkozók, kötelezésük egyetemleges nem lehet. Hasonló a helyzet akkor is, ha pl. valaki a lakáskulcsát másra bízva gondos megőrzés végett /letéti viszony/, akitől megőrzési kötelezettségének elhanyagolása miatt a kulcsot elveszik, azzal betörnek, s értéktárgyak elvitelével kárt okoznak. A letéteményes szerződésszegéssel okozott kár, a tolvaj szerződésen kívüli kártérítés címén tartozik helytállni, kötelezettségük nem egyetemleges.
- 20 Lásd Eörsi Gyula: A polgári jogi felelősség alkalmazása a modern körülményekhez a szocialista és a burzsoá államokban. Állam- és Jogtudomány 1963

- 21 Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség /1964/ 505-510 l.;
Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve /1966/ 20-25. l., továbbá Eörsi Gyula: A polgári jogi felelősség alkalmazása a modern körülményekhez...
- 22 Ugyanigy Solyom László: A súlyos gondatlanság a biztosítási szerződésben. Állam- és Jogtudomány 1972

Irodalomjegyzék

- /1/ Asztalos László: A polgári jogi szankció /Bp., 1966/
- /2/ Dezső Gyula: A kártevés aaptanai /Bp., 1928/
- /3/ Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség /Bp., 1961/
- /4/ Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve /Bp., 1966/
- /5/ Eörsi Gyula: Kötelmi jog. Általános rész. Egyetemi jegyzet. /Bp., 1972/
- /6/ Eörsi Gyula: A polgári jogi felelősség alkalmazása a modern körülményekhez a szocialista és a burzsoá államokban. Állam- és Jogtudomány 1963.
- /7/ Eörsi Gyula: A szerződésen kívüli felelősség és Ptk reformja. Jogtudományi Közöny 1972.
- /8/ Eörsi Gyula: Matvejev: A polgári jogi felelősség alapjai c. műve. Állam- és Jogtudomány 1971.
- /9/ Felelősségbiztosítási rendszerünk. Az ÁB Főigazgatósága Jogügyi Főosztályának kiadása /Bp., 1971/
- /10/ Harmathy Attila: A szerződéses felelősségről. Magyar Jog 1973.
- /11/ Kauser Lipót: A kártevés okozatosságáról /Pécs, 1939/
- /12/ Kemenes Béla: A szerződésszegésért való felelősség. Jogtudományi Közöny 1955.
- /13/ Kemenes Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben. Acta Jur. et Pol. Szeged Tom.VIII. Fasc. 2. /1961/
- /14/ Kemenes Béla: A hibás teljesítésről. Magyar Jog 1973.
- /15/ Marton Géza: Egy polgári jogi törvénykönyv kártérítési fejezetéhez /Bp., 1946/
- /16/ Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség /Bp., 1964/

- /17/ Súlyom László: A súlyos gondatlanság a biztosítási szerződésekben. Állam- és Jogtudomány 1972.
- /18/ Súlyom László: A kártérítési felelősség klasszikus szabálya. Állam- és Jogtudomány 1974.
- /19/ Szabó Imre: Szocialista jogelmélet - népi demokratikus jog /Bp., 1967/
- /20/ Világhy Miklós: A magyar civiljogtudomány 25 éve. Jogtudományi Közlöny 1970.
- /21/ Weiss Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban /Bp., 1969/
- /22/ Zoltán Üdön: Felelősség szerződésen kívül okozott károkért /Bp., 1961/

Répássy Csaba

A BÜNKAPCSOLATOK EGYES KÉRDÉSEI

I.

1. A részesség fogalmának szükségszerű tartalmi eleme, hogy a részes valamilyen módon közreműködjék a bűncselekmény elkövetésében. A büntetőjogtudomány művelői azonban hosszú időn keresztül vitatták egyes olyan jellegű cselekmények megítélését, amelyek bűncselekmények elkövetésével állnak kapcsolatban, de nem jelentenek közreműködést azok elkövetésében. Ezt az utóbbi sajátos bűncselekménycsoportot nevezzük b ü n k a p c s o l a t o k n a k, amely elnevezés véleményem szerint a következő önálló bűncselekményeket foglalja magában:

- az orgazdaságot,
- a bűnpártolást,
- a feljelentési kötelezettség elmulasztását,
- a bűnös közömbösségét és
- a bűncselekmény feldicsérését /laudatio criminis/.

A bűnkapcsolatok imént vázolt köre, amely részben eltér a hazai jogirodalomban olvashatóktól, a bűnkapcsolatok fogalmáról vallott felfogásomból következik. Eszerint a bűnkapcsolatok az olyan sui generis deliktumok, amelyek szükségképpen valamely más bűncselekménnyel összefüggésben valósulnak meg.

Dolgozatom elkészítése során feladatomnak tekintettem a bűnkapcsolatok és a részesség, továbbá az egyes bűnkapcsolati alakzatok egymás közötti viszonyának tisztázását, - azon összekapcsoló, illetve megkülönböztető ismérvek rendszerezését, melyek ezeknek a bűncselekményeknek azonos rendszerbeli helyét indokolják. Ugyanakkor munkám szerény terjedelme nem tűrte meg az egyes törvényi tényállások alkotórészeinek kimerítő vizsgálatát, - ezek feldolgozására csak annyiban került sor, amennyire a rendszerezés, illetve a történeti fejlődés szemléltetésének szempontjai megki-

vánták. Szükségesnek látom továbbá megjegyezni, hogy a szocialista országok btk-it csak bizonyos aspektusok, jogalkotói megoldások megvilágítására használtam fel és semmi esetre sem törekedtem azok kimerítő, összehasonlító jellegű vizsgálatára.

2. A bűnkapcsolatok büntetőjogi megítélésénél számtalan felfogás csapott össze és ez a folyamat nem tekinthető lezártnak napjainkban sem. Wlassics Gyula "A tettesség és részesség tana" című óriási terjedelmű és tudományos értékű monográfiájában a következőket írja: "A bűnpártolást, orgazdaságot..., ugyyszintén a bűntény meg nem akadályozását vagy föl nem jelentését má már senki nem illeszti a részesség keretébe".¹ Anélkül, hogy vitába szállnánk ezzel a megállapítással, csak annyit jegyzünk meg, hogy még későbbi korok korszerűbb, tisztultabb elméletei között is fel-feltűntek olyan teoriák, melyek részesi alakzatként értékelték bűnkapcsolati formákat is.

Nem tartom feladatomnak a történeti fejlődés részletes ábrázolását, - pusztán a főbb erővonalak illusztrálására szeretnék néhány adattal szolgálni, elsősorban a bűnpártolás és orgazdaság vonatkozásában.

A római jog még nem juthatott el arra a szintre, hogy ki-munkált részességtanáról lehetne beszélni. Későbbi korok kutatói az általunk vizsgált körből többnyire megemlítik a furto conceptio actio eszközét, melyet nemcsak a tolvajjal, hanem azzal a személlyel szemben is fel lehetett használni, akinél a lopott dolgot megtalálták.² Személyi bűnpártolásra vonatkozó adatunk a császárság korából való - a büntetés általában megegyezik az alapbűncselekményével.³

A római és a hatása alatt álló egyházi jog tehát, hasonlóan Hammurabi, Manu törvényeihez, illetve az egyiptomi, görög, majd a germán népjogok szabályaihoz, egybefoglalta a lopással a dolog megvételtét, elrejtését - a tolvajjal azonos elbírálás alá esett a mai fogalmak szerinti orgazda és a tárgyi bűnpártolás tettese.⁴

Kiemelem továbbá, hogy a germán jog szigorú megítélésben részesítette a "bűntény meg nem akadályozását" - e tevékenységet

mindenki kötelességévé tette és annak megszegőit az alapdeliktum büntetése sújtotta.⁵

Az ismertetett jogi rendezések indokai után kutatva hiba lenne azokat valamiféle mélyebb elméleti következtetésekben felfedezni, helyesebb annak praktikus magyarázatát elfogadni: a bizonyítást könnyítő intézményekről van szó, - akinél a lopott dolgot megtalálják, büntessék meg még akkor is, ha nem bizonyítható az elkövető személye.⁶

A további fejlődés megalapozói az olasz praktikusok voltak. Érdemük óriási: megalkotják a mai értelemben tettesnek-részesnek nevezhető kategóriákat és ezzel utat nyitnak a későbbi elméleteknek.

A glosszátorok és posztglosszátorok azonban "részességgnek" tekintettek a bűncselekménnyel összefüggésben tanúsított mindenféle magatartást, akár fizikai, akár pszichikai jellegű volt is az, akár a büntett elkövetése előtt, akár az után került kifejtésre.⁷ Ennek megfelelően az orgazdaságot és a bűnpártolást is a "részesség különleges alakjának"⁸ tekintik. A feudalizmus időszakában ez a fogás még uralkodó marad - a "connexitás" a "complicitas" keretében nyer megfogalmazást. A későbbi változás csirái abban a felismerésben gyökereznek, miszerint az egyes részesi magatartások büntetésértelmezése nem azonos. A XV-XVI. században kísérletek történnek az egyes részesi alakzatok kimunkálására, - több-kevesebb sikerrel. Így pl. Carpzov szerint a bűnsegélynek három alakja különböztethető meg: a büntett előtt, alatt és után nyújtott segély.⁹

A polgári természetjogi irányzat első képviselői támadást indítanak az elavult teóriák ellen. Eszerint részes csak az lehet, akinek cselekvősége és a bűncselekmény eredménye között okozati összefüggés van - vallják és ez a felismerés automatikusan ki kell, hogy rekesse a részességi körből a bűncselekmény elkövetése utáni bűnös magatartásokat.

Az új elmélet sikeréért a XIX. századig tartó harc még tartogat a történetírók számára néhány ellentétes előjelű teóriát, de a fejlődést már nem lehet feltartóztatni: a század elején egyre több tételesjogi rendezés szentesíti azt a helyes elvet, hogy a bűnkapcsolati formák önálló bűncselekmények, s a büntető törvény-

könyvek különös részeiben szabályozandók.

Hazai jogfejlődésünk jellemzésére - Wlassics és Angyal munkái alapján - mindössze néhány törvényi szabályozást idézek:

Az orgazdaságot és a tárgyi bűnpártolást legrégebbi törvényeink a lopás tettesének büntetésével sújtották. /I. László törvényei¹⁰/. Ugyanez a törvény közvetve már a fautorátusról is rendelkezik, azokról, "kik a tolvajt vagy elveszett dolgát keresőt a munkájában akadályozzák".¹¹

Azokról, "akik tolvajokat, rablókat, gyujtogetókat, boszorkányokat, gyilkosokat megoknál vagy szolgálatukban tartanak"¹² több törvényi rendelkezésünk ismert. /Igy Zsigmond harmadik Decretumának 9. cikke; II. Lajos 1523:54. törvénycikk/. Az I. Lipót alatti törvényhozás a fautoratus keretei közé helyezi a mai orgazdaságnak megfelelő magatartásokat is. És bár teljes határozottsággal alig lehet a bűnpártolás jogi természete tárgyában elfoglalt álláspontra következtetni, de közelfekvő az a feltevés, hogy régi jogunk önálló bűncselekménynek tekintette a fautoratust.¹³

A reprezentatív módszer szempontjait szem előtt tartva most vizsgáljuk meg a magyar jogfejlődésre oly nagy hatással bíró XVIII-XIX. sz.-ben keletkezett három törvényjavaslatunk témánk szempontjából érdekes részeit: Az 1791. évi javaslat még részesi alakzatként értékeli a bűnpártolást, ugyanakkor már külön részben tárgyalja a személyi bűnpártolást az orgazdaságtól, illetve a tárgyi bűnpártolástól. Az 1827. évi javaslat világosan különbözteti egymástól a bűnrészeszt, az orgazdát és a bűnpártolót. Az 1843. évi javaslat pedig jelentőset tévedve az orgazdaság fogalma alá tartozónak tekinti a személyi bűnpártolást. Egyebekben - a kor általános büntetőjogi felfogásának megfelelően - többek között bűnsegélyként szabályozza annak a személynek a magatartását is, aki az elkövetett bűntény feljelentését elmulasztja.¹⁴

A fenti adatokból kitűnően talán nem tűzött az a megállapítás, hogy a XX. sz. korszerű elméleteit megelőzően nem találkozhatunk a főkérdésekben a mai felfogást egységesen megközelítő teóriákkal. Ez a tény azonban csak arra jogosíthat fel bennünket, hogy a ma helyesnek vélt fogalmak aspektusából mutassuk be jogfejlődésünk kiragadott részjelenségeit és semmiesetre sem arra,

hogy azok jogtörténeti jelentőségét vitássá tegyük.

II.

A történeti fejlődés általános tendenciája tehát a bűnkapcsolati formák önálló bűncselekményi jellegének kialakulása. A fentiekben megkíséreltem érzékeltetni e folyamat évszázadokra visszanyúló ellentmondásosságát, - ugyanakkor nem szőltam e jelenségek okairól, összefüggéseiről, melyek tárgyalása során igyekszem az alábbiakban saját véleményemet megformálni.

Az előttünk álló probléma lényege a következőképpen fogalmazható meg:

A részességi alakzatok közös ismérvei közül melyek jellemzik egyszersmind a bűnkapcsolatokat és melyek azok, amelyek hiánya, eltérő jellege a két kategória rendszertani megkülönböztetését eredményezi?

A részesség közös jellemző vonásait meghatározni nem könnyű feladat. Ez rögtön szembeötlik, ahogy a büntetőjogtudomány művelőinek munkáit vizsgálat alá vesszük. Kis tulzással állíthatjuk: ahány szerző, annyi féle csoportosítás.¹⁵ Tudományos igényű koncepció kialakítása meghaladja dolgozatom kereteit, - így csoportosítási szempontjaim csupán eszközül szolgálnak feledatom megoldásában. Ennek megfelelően a részességi alakzatok következő közös ismérveivel fogom a bűnkapcsolatok tulajdonságait összehasonlítani:

1. a részesség járulékos jellege,
2. okozatosság,
3. önálló érdeksérelem hiánya,
4. szándékosság, mint szükséges bűnösségi alakzat.

ad 1. A/ A részesség járulékos jellege rövid megfogalmazásban azt jelenti, hogy mind a felbujtás, mind a bűnsegély u.n. tettesi alapcselekményt tételez fel, amely megléte nélkül részesség nem állapítható meg. Ha az alapcselekmény megfelel a Btk. Különös Részében szabályozott bármely szándékos bűncselekmény törvényi tényállásának, - ez elvileg alkalmassá teszi arra, hogy vele összefüggésben felbujtás vagy bűnsegély követhető el, hozzá

részesi magatartás járuljon.

Ezzel szemben a bűnkapcsolatok járulékos jellegének felmérése már ebből a szempontból sem egyértelmű.

A Btk. szerint orgazdaságot követ el, "aki lopásból, sikasztásból, csalásból, jogtalan elsajátításból, rablásból, zsarolásból vagy orgazdaságból származó dolgot vagyoni haszon végett megszerez, elrejt vagy elidegenítésében közreműködik, "... Ez a járulékoság "különös járulékoság", amely kizárólag a Btk. 301.§. /1/ bekezdésében felsorolt hét alapcselekmény valamelyikével összefüggésben teszi lehetővé az orgazdaság megállapítását. Hasonló a helyzet a féljelentési kötelezettség elmulasztásánál is: ez a cselekmény is csak bizonyos bűncselekményekkel összefüggésben büntetendő.¹⁶

Büntető Törvénykönyvünk az előző megoldástól eltér a bűnpártolás szabályozásakor. Eszerint bűnpártolást követ el az, "aki anélkül, hogy a bűncselekmény elkövetőjével az elkövetés előtt megegyezett volna,

a/ segítséget nyújt ahhoz, hogy az elkövető a hatóság üldözése elől meneküljön,

b/ segítséget nyújt a büntető eljárás sikerének meghiúsításához,

c/ közreműködik a bűncselekményből származó előny biztosításában"...

A törvény értelmezése arra vezet, hogy az "elkövető", a "büntető eljárás" és a "bűncselekmény" kifejezésekből egy- az előbbi "különös járulékoság" megjelölés ellentétéként felfogható - "generális járulékoságra" következtethetünk.

A bűnpártolás alapcselekménye tehát, - hasonlóan a részességi alakzatokhoz - elvileg bármely bűncselekmény lehet. /Kiemelés mindössze a minősítő körülményként értékelendő legsúlyosabb állam elleni bűncselekmények vonatkozásában történt/.

Fordított előjelű rendezéssel találkozunk az OSZSZSZK 1961. január 1-én hatályba lépett Büntető Törvénykönyvében, mely - azután, hogy az Általános Részben definiálja a bűnpártolást - a Különös Részben felsorolja azokat a bűncselekményeket, melyekkel

kapcsolatban az elkövethető.¹⁷ Ezzel szemben az, "aki olyan vagyontárgyakat szerez meg, melyekről tudja, hogy bűncselekményből származnak"¹⁸ orgazdaságot követ el, - függetlenül az alapcselekmény jellegétől. Eszerint a szovjet büntetőjogban az orgazdaságot jellemzi a generális járulékoság és a bűnpártolást a speciális járulékoság.

A más által elkövetett bűncselekmény meg nem akadályozását olyan esetben, ha az illetőt speciális megakadályozási kötelesség nem terhelte, vagyis a bűnkapcsolati értelemben vett bűnös közömbösséget, hazai jogunk külön bűnkapcsolati alakzatként nem szabályozza. A társadalom részéről megnyilvánuló igény, mely szerint a bűncselekmények akadályoztassanak meg, véleményem szerint sem éri el azt a szintet, hogy a szocialista állam jogi kötelességévé tegye polgárainak a bűncselekmények megakadályozását. Konszolidált társadalmi viszonyok között az állam rendelkezik mindazon eszközökkel, amelyek a bűncselekmények megakadályozásához, üldözéséhez szükségesek, - következésképpen a tevékenység csak azoknak a szerveknek a jogi kötelessége lehet, amelyek ezekkel az eszközökkel rendelkeznek. Ebből a megfontolásból kiindulva a külföldi szocialista büntető törvénykönyvek többsége sem tartalmaz bűnös közömbösséget, mint bűnkapcsolati alakzatot poenalizáló tényállásokat. A kivételnek tekinthető csehszlovák Btk. a "bűncselekmény meg nem akadályozása" törvényi tényállásában¹⁹ az ott felsorolt alapcselekmények elkövetésének, illetve befejezésének megakadályozását az állampolgárok általános kötelezettségévé teszi és a generális kötelezettség megszegőit büntetéssel fenyegeti. Ezen a - véleményem szerint idejétmúlt - szigorú rendelkezésen enyhít az idézett törvényhely /2/ bekezdése, mely meglehetősen széles körben állapít meg büntethetőséget kizáró okokat. A /3/ bekezdés részben a feljelentési kötelezettség elmulasztását is beolvasztja a "bűncselekmény meg nem akadályozása" büntetésebe úgy, hogy a "jelentéstételt", mint a bűncselekmény megakadályozásának egyik lehetséges módját értékeli.

Míg az imént vázolt 167. §. az előkészítés alatt, illetve a még befejezés előtt álló bűncselekmények vonatkozásában büntetői elmulasztást, addig a 168. §. a "bűncselekmények fel nem jelentése" címmel csak a már befejezett bűncselekményekkel kapcsolatban

teszi ugyanezt. Ily módon a magyar Btk. szerinti feljelentési kötelezettség elmulasztása a csehszlovák szabályozásban két bűncselekményszakasz keretében nyer értékelést: a készülő, illetve befejezés előtt álló, törvényben meghatározott büntettek vonatkozásában mint "bűnös közömbös" megatartás, - a befejezett /törvényben meghatározott/ büntettek vonatkozásában pedig mint a "bűncselekmény fel nem jelentése" büntetendő a mulasztás. Erre az érdekes megoldásra egyébként még visszatérünk a két büntetőkapcsolati alakzat viszonyának tisztázása során.

A *laudatio criminis* - bűnkapcsolati alakzatként felfogható - büntetnének megfelelő bűncselekményszakasz szintén nem található a hazai Btk-ban. Véleményem szerint nem lehet ilyennek tekinteni a Btk. 216. §. /1/ bekezdésben szabályozott "Izgatás törvény vagy hatósági rendelkezés ellen" büntetettét sem. Az elkövetési magatartás ugyanis valamely személy vagy személyek magatartásának /engedetlenségének/ elérését célozza, amely többet jelent, mint a feldicséres, helyeslés, stb., s másfelől az sem jellemzője, hogy alapcselekményhez kell kapcsolódnia.

A szocialista büntető törvénykönyvek közül a román és a csehszlovák Btk. tartalmazza az ott "bűncselekmények dicsőítése" és "bűncselekmény helyeslése" elnevezéssel illetett *laudatio criminis* büntetettét.²⁰ Mindkét törvényhely az alapbüntetett vonatkozásában általában "bűncselekményről" tesz említést, amit úgy kell felfognunk, hogy a büntetettek "alapcselekménye" az adott btk-ban szabályozott bármely bűncselekmény lehet.

Az előzőeket összegezve megállapíthatjuk, hogy a részességet jellemző járulékoság egyben a bűnkapcsolati formák szükség-szerű közös ismérése abban az értelemben, hogy a bűncselekmények megvalósulása elengedhetetlenül feltételez valamely más bűncselekménnyel való kapcsolatot. A részesi járulékoságtól azonban eltér ez a kapcsolat annyiban, hogy míg az előző elvileg bármely bűncselekménnyel összefüggésben létrejöhet, addig az utóbbi vonatkozásában kétféle konstrukció keletkezhet: egyfelől a minden bűncselekménnyel lehetséges összefüggés /így a bűnpártolás és a *laudatio criminis* ismerttetett példái/, másfelől a bűncselekmények törvényileg meghatározott csoportjával lehetséges összefüggés /így az orgazdaság, bűnös közömbösség és a feljelentési köteleesség elmu-

lasztásának ismertetett példái/.

B/ Megállapítottuk, hogy a bűnkapcsolati alakzatok közös jellemző ismérve valamely alapcselekménnyel való összefüggés, kapcsolat. Következő feladatunk ezen alapcselekmény kritériumeinek közelebbi meghatározása. Ennek során első kérdés

a/ hogy milyen stádiumban lévő cselekményekhez járulhatnak a bűnkapcsolati formák?

A részesi járulékossághoz szükséges tettesi alapcselekményre kettős behatároltság jellemző: legalább a kísérleti szakba kell eljutnia /mindaddig, amig ilyen szakba jutott tettesi alapcselekmény nincs, a részességre irányuló törekvés is csupán előkészület/, másrészt nem lehet már a befejezettség stádiumában /figyelman kívül hagyva a szoros kivételképpen jelentkező állapotbűncselekményeket, melyekhez a befejeződést követően is járulhat bűnsegély/.

A bűnkapcsolati járulékosság alapcselekménye már nem szorítható ilyen pontosan körülhatárolt egységes keretek közé mind az öt, általunk vizsgált bűnkapcsolati forma vonatkozásában.

A bűnkapcsolatokra jórészt jellemző utólagos elkövetés csak az orgazdaság vonatkozásában egyértelmű: a hét alapcselekmény bármelyikéhez csak akkor kapcsolódhat orgazdaság, ha a bűncselekmény tárgyaként szereplő dologra nézve az alapdeliktumot a maga egészében elkövették, - ez pedig nyilvánvalóan nem következhet be a befejezetté válás előtt. Ilyen megfontolásból kiindulva megállapíthatjuk, hogy az orgazdaság mindig befejezett alapbűncselekményhez járul.

Ennek illusztrálására lássunk egy példát a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából:

"Adott esetben a társadalmi tulajdonban lévő tüzelő megvásárlása a tüzelő fuvarozásával megbízott személytől: nem orgazdaság, hanem a társadalmi tulajdont sértő lopáshoz nyújtott bűnsegély. A vádlott azáltal, hogy a kocsin lévő, tehát még a társadalmi tulajdonban álló tüzelőt - amelyről tudta, hogy társadalmi tulajdon - megvásárolta, szándékosan segítséget nyújtott ahhoz, hogy a másik vádlott a társadalmi tulajdon ellen lopást követhessen el. A társadalmi tulajdonból való eltulajdonítás és a megszerzés így egybeesett. Ezzel szemben az orgazdaság megállapítása egy már ko-

rábban befejeződött bűncselekmény elkövetését feltételezi".²¹

A bűnpártolás alapcselekményei aszerint különböznek a fentiekől, illetve egymástól, hogy annak tárgyi vagy személyi változatát vonjuk vizsgálat alá:

A tárgyi bűnpártolás mindig befejezett bűncselekményhez járul, - a személyi bűnpártolásra viszont ez csak általában jellemző. A befejezettség előtt megvalósított személyi bűnpártolásnak - csatlakozva Földvári József álláspontjához²² - három esetét tartjuk lehetségesnek:

- a tettesi cselekmény a kísérleti stádiumban megreked, s a pártoló tevékenység csak ezután következik be;

- befejezett kísérlet elkövetője jevára nyújtott, a 184. §. /1/ a-b/ pontjában meghatározott segítség;

- az alapbűncselekmény több elkövetője közül a pártoló csak az egyik számára nyújt segítséget még a deliktum befejezetté válása előtt, de már a pártolt tevékenységének befejezése után /pl. a felbujtónak nyújt segítséget a pártoló, mielőtt a tettes elkövetné a bűncselekményt/.

A bűnpártolás személyi változatához hasonló helyzet áll elő a laudatio criminis esetében, e cselekményt is általában az elkövetés után látjuk megvalósíthatónak.

A feljelentési kötelezettség elmulasztásánál maga a törvény rendelkezik az alapcselekmények stádiumáról, amikor azt büntetendővé nyilvánítja az alapdeliktum előkészületétől annak befejezését követően is, azzal a "felső határral", hogy a már leleplezett bűncselekményekre nézve értelemszerűen feloldja a feljelentési kötelezettséget. A járulékoság sajátossága továbbá, hogy alapcselekmény a törvény által büntetlenül hagyott előkészület is lehet /pl. a társadalmi tulajdont károsító szándékos bűncselekmény elkövetésére tett előkészület/.

Végül a bűnös közömbösség már ismertetett csehszlovák törvényi szabályozása az ott felsorolt alapcselekmények előkészületére és kísérletére ír elő megakadályozási kötelezettséget, - ez a köteletség magától érthetően nem terjedhet ki a már befejezett deliktumokra.

b/ A bűnkapcsolati alakzatok alapcselekményeinek tisztázása során a következő kérdés az alapcselekmény büntethetőségének a kérdése. Az természetesen csak kivétel, hogy hatályos jogunk szerint a feljelentési kötelezettség elmulasztása nem büntetendő előkészülethez is járulhat. Ettől eltekintve, az egyéb bűnkapcsolati alakzatoknál az igényel tisztázást, hogy elegendő-e az alapcselekmény absztrakt büntetendősége, avagy ezen túlmenően az alapcselekmény elkövetője büntethetőségének is jelentősége lehet.

"Az orgazdaság alapcselekményének büntetendőnek kell lennie, de ez elég is. Az nem szükséges, hogy büntethető is legyen".²³ Így tehát létrejöhet az orgazdaság akkor is, ha az alapcselekmény elkövetője pl. magánindítvány hiánya, elévülés, kegyelem, halál, stb. miatt nem büntethető, sőt abban az esetben is, ha beszámítási képességgel nem bíró személy követte el az alapcselekményt.

A bűnpártolás két neme e vonatkozásban lényeges eltérést mutat. A tárgyi bűnpártolás alapcselekményével szemben ugyanaz a "követelmény", mint az orgazdaságnál: büntetendővé nyilvánított cselekmény szükséges ebben az esetben is, az azonban már közömbös, hogy annak elkövetője büntethető-e. Ezzel szemben a személyi bűnpártolásnál a pártolt személy büntethetősége sem mindig közömbös. E vonatkozásban teljes mértékben osztom Földvári József álláspontját, aki a hagyományos büntethetőséget kizáró-megszüntető okok felosztásán belül tovább differenciál attól függően, hogy "van-e lehetőség büntető eljárás lefolytatására vagy nincs".²⁴

A büntethetőséget kizáró okok közül azok, amelyek az alapcselekmény miatti büntető eljárás lefolytatásának is eleve gátjául szolgálnak /gyermekkor, magánindítvány hiánya, stb./, a személyi bűnpártolás létrejöttének a lehetőségét is kiküszöbölik. Ugyanakkor büntetőjogilag releváns pártoló tevékenységnek minősül pl. az elmebeteg, a kényszerített, a tévedésben, jogos védelmi helyzetben vagy végszükségben lévő személy cselekményéhez kapcsolódó bűnpártolás, mivel ezeknek a tényeknek a felderítése már igényeli a büntető eljárás lefolytatását, amit a pártoló tevékenysége akadályoz.

A büntethetőséget megszüntető okoknál /elkövető halála, elévülés, kegyelem és a törvényben meghatározott egyéb ok/ "annak lehet jelentősége, hogy a bűnpártoló mikor nyújt segítséget: a bűn-

tethetőséget megszüntető ok létrejötte előtt vagy után".²⁵ Ha a bűnpártoló ezen ok létrejötte után fejti ki tevékenységét, akkor ez már nem bűnpártolás, mivel az állam büntetőjogi igénye már nem áll fenn, - a büntethetőséget megszüntető ok létrejötte előtti bűnpártolás viszont akadályozza ennek az igénynek a kiélégítését, tehát ez a cselekmény büntetendő.

Felmerül a kérdés, vajon miben gyökerezik a tárgyi bűnpártolás és az orgazdaság alapcselekményeinek fentebb elemzett hasonlósága és mi okozza a személyi bűnpártolás alapcselekményeinek ettől eltérő jellegét?

Az orgazda és a bűncselekményből származó előnyt biztosító személy cselekménye megjelenési formájában is sok a hasonló vonás. Az "előny biztosítása" végbemehet a dolog "megszerzésével, elrejtésével vagy elidegenítésében való közreműködéssel", sőt többnyire ez így is történik. A hasonlóság döntő okának még sem ezeket a tényezőket tartom, hanem az elkövetői tevékenységek, irányát. Mindkét elkövető cselekvőssége az anyagi világ valamely dologi, tárgyi megjelenési formájú és mindig az alapcselekményből származó jelenségét célozza, amely "jelenség" sohasem az alapcselekmény elkövetőjének személye! Ezt úgy is kifejezhetnénk, hogy ezeknek a cselekményeknek az elkövetője "nem törődik" az alapdeliktumok elkövetőjével, - tevékenysége mindig az alapbűncselekményből származó előnnyel, dologgal van összefüggésben. Ez a "tárgy-központúság" már magyarázattal szolgál arra, hogy a tárgyi bűnpártolás és az orgazdaság alapcselekményei tekintetében miért elegendő azok büntetendő volta és miért nincs jelentősége az elkövető büntethetőségét kizáró és megszüntető okoknak, hiszen azok mindig az elkövető személyével állnak kapcsolatban!

A személyi bűnpártolás viszont éppen az alapdeliktum elkövetőjének személyével van összefüggésben. Ez a cselekmény is számtalan formában valósítható meg, de egy biztos: nem valósulhat meg a bűncselekményből származó előny, dolog biztosításával. A személyi bűnpártoló "nem törődik" az alapdeliktumból származó előnnyel. Őt "csak" az "érdeklí", hogy a pártolt megmeneküljön a felelősségrevonástól. Ez a "személyközpontúság" pedig megmagyarázza azt, hogy miért kell figyelemmel lenni a személyi bűnpártolás alapcselekményei tekintetében az elkövető büntethetőségét kizáró és megszüntető okokra is.

C/ A bűnkapcsolati alakzatok az alapcselekmények bármely elkövetője viszonylatában kifejezhetők. /A pártoló segítséget nyújthat a felbujtónak, bűnös közömbös magatartással lehet kísérni a bűnsegéd tevékenységét, stb./. Nem állapítható meg viszont bűnkapcsolat annak a terhére, aki az alapcselekmény elkövetésében akár tettesi, akár részesi minőségben közreműködött.

D/ A bűnkapcsolati járulékok között végül meg kell vizsgálnunk az alapcselekmények bűnösségi alakzatát is.

A hatályos jogunk által szabályozott bűnkapcsolatok közül az alapcselekmények mindig szándékosak az orgazdaság és a feljelentési kötelezettség elmulasztása viszonylatában. Az első esetben ez abból adódik, hogy a hét alapcselekmény mindegyike csak szándékosan követhető el /kivételez az orgazdaság, de ennek gondatlan válfaja nem bűncselekmény/. Az utóbbi bűnkapcsolat esetén pedig a törvény szintén úgy vonja meg a feljelentendő bűncselekmények körét, hogy az nem terjed ki a gondatlan cselekmények egyikére sem. Ezzel szemben a bűnpártolást megvalósíthatónak tartjuk gondatlan alapcselekményekre nézve is.

ad 2/ A büntetőjogtudomány szerzőinek többsége a részesi tevékenység nélkülözhetetlen kellékének fogja fel az okozatosságot. Amikor dolgozatomban álláspontjukat alapvetően elfogadom, ebből az alaptételből származtatom azt a megállapítást, hogy szinte mindig az okozatosság ismerve a legbiztosabb elhatárolási pont a részesi és bűnkapcsolati alakzatok között! A részesi formák a bűncselekményhez vezető okfolyamat résztvevői, - a bűnkapcsolatok viszont nem vesznek részt ebben a folyamatban, nem okozói a bűncselekmény létrejöttének, megvalósulásának.

Ez a megkülönböztetés természetesen csak akkor lehet abszolút értékű, ha helyes az alapfelvetés, ti. hogy a részesség szükségképpen okozatos elkövetői mód.

Különválasztva a részességi formákat, a felbujtás vizsgálata vitán felül alátámasztja felfogásunkat. A tettes a felbujtó pszichikai ráhatása következtében követi el a cselekményt, - a felbujtó és a tettesi cselekmény közötti viszony tehát előidéző jellegű okviszony a felbujtó oldaláról nézve.

Más jellegű, de az alapvető elhatárolással szinte mindig összhangban álló következtetésre vezet a bűnsegédi magatartás szemügyre vétele is. A pusztán pszichikai segítségnyújtás is kauzálisan hat a bűncselekmény elkövetésére előmozdító jelleggel, ha pedig a segítségnyújtás fizikai megjelenésű, akkor az ilyenkor keletkező előmozdító okozatosság vagy csak fizikai /ha a tettes nem tud a segítségről/, vagy egyszerre fizikai és pszichikai töltésű /ha tudatosan veszi igénybe a segítséget/.

Több szerző tagadja az okozati összefüggést a mulasztással megvalósuló bűnsegély esetében. Losonczy István szerint ez az a rés, amely a részesség oksági felfogásán keletkezve megkérdőjelezi a gondolatmenetet. Véleményét a következő példa segítségével igyekszik bizonyítani: "Az ablak már nyitva állt, amikor a raktárkezelő véletlenül tudomást szerzett A és B /betörésének/ tervéről, s ezért hagyta nyitva az ablakot, hogy azon keresztül A és B könnyebben be tudjanak hatolni. Ez a mulasztás - álláspontunk szerint - már nem áll okozati összefüggésben a bűncselekménnyel".²⁶ A példa szerint a tettes nem tud a bűnsegéd mulasztásáról. Így "még nagyobb kétely merülhet fel olyan személy bűnsegéddé minősítése tekintetében, aki a tettes cselekményéhez még objektíve sem kapcsolódó olyan mulasztással nyújt segítséget a tettesnek, amelyről a tettes nem tud!"²⁷

A magunk részéről nem állítjuk, hogy bíróságaink gyakorlatában mindennapi eset az olyan bűnsegély megállapítása, amely mulasztással valósul meg és arról a tettes nem tudott. A Miskolci Megyei Bíróság ítélkezési gyakorlatának 1960-ig visszamenő beható vizsgálata sem győzött meg ennek ellenkezőjéről, - a bűnügyi nyilvántartás egyetlen bűnösséget megállapító ilyen ítéletet sem tartalmaz! Eltekintve azonban ettől - a véleményem szerint sokatmondó - tényről, elméletileg két eset lehetséges: a/ a mulasztásos bűnsegély tipikusan, egyben pszichikai bűnsegély is, és ilyenkor vitathatatlanul kauzálisan hat; b/ ha viszont a tettes ritka kivételként a mulasztásos bűnsegélyről nem tud, a mulasztásos bűnsegély és a bűnkapcsolatok egymástól való elhatárolása szempontjából a kauzalitás háttérbe lép és az elhatárolás kizárólag azon alapul, hogy az illetőt terhelte-e speciális jogi kötelesség

a bűncselekmény megakadályozására nézve /mulasztásos bűnsegély/, vagy sem /bűnkapcsolat/.

A fentiek alapján az okozatosságot, mint a részességi alakzatok jellemző ismérvét azzal fogadjuk el, hogy az a felbujtásra törés nélkül, a bűnsegédi magatartásra pedig - figyelmen kívül hagyva az általunk gyakorlatilag elhanyagolhatónak tartott kivétel lehetőségét - általában jellemző.

Amikor elismerjük általános jelleggel a részesi alakzatok okozatosságát - a bűnkapcsolatokra jellemző ismérvként az okozatosság hiányát jelöljük meg. Vegyük közelebbről szemügyre ezt a negatív kritériumot:

Az oksági viszony hiánya vitán felül jellemzi azokat a bűnkapcsolatokat, amelyek az alapcselekmény elkövetése után létesülnek. Így - visszaemlélve a járulékoknál mondottakra - mindig befejezett alapcselekményt tételez fel az orgazdaság és a tárgyi bűnpártolás, de eltekintve a kisszámu kivételtől, a személyi bűnpártolás is. Sőt mivel a személyi bűnpártolás kivételes eseteire is /bár az alapcselekmény befejezetté válása előtt, de/ a pártolt személy magatartásának a teljes kifejtése után kerülhet csak sor, kauzális hatást az alapcselekményre az ilyen bűnpártolás sem gyakorolhat.

Tételünk hosszabb bizonyítására nincs szükség az egyéb olyan esetekben sem, amikor a bűnkapcsolat az alapdeliktum elkövetése után jön létre /a befejezett bűncselekmény feljelentésének az elmulasztása/. Nem nyert azonban ezzel bizonyítást az okozatosság hiánya azokban az esetekben, amikor a mulasztásos bűnkapcsolati alakzat még befejezés előtt álló alapcselekményhez társul. Ilyenkor arról van szó, hogy a mulasztás, mint passzivitás, nem kapcsolódik be az alapcselekmény kauzális kibontakozásába, aminek - mint pusztán bűnkapcsolatnak - természetes feltétele, hogy pszichikai bűnsegélyként sem hat.

A magyar büntetőjogi irodalomban a részesség és a feljelentési kötelezettség elmulasztása viszonyára nézve helytelen elfogást képviselt annakidején Barna Péter²⁸, aki a részesség körébe kívánta vonni a következő változatokat:

Ha az elkövető előkészületi szakban lévő alapcselekmény feljelentését szándékosan elmulasztja és ezáltal a büntett véghezvitelét előmozdítja.

Ha az elkövető kísérleti szakban lévő cselekmény feljelentését mulasztja el úgy, hogy ezzel a befejezést elősegíti.

Ha az elkövető befejezett büntett feljelentését elmulasztja és ezáltal a törvényi tényálláshoz tartozó valamely káros következmény megvalósulását elősegíti.

Ha a mulasztó a feljelentés elmulasztását az elkövetőnek előzetesen megígérte.

Különösebb indoklás nélkül is könnyen belátható, hogy a szerző tévedése az okozati összefüggés helytelen értelmezéséből ered. A negyedik esetben sem a mulasztás az a tényező, amely okozati összefüggést létesít, hanem az ígéret, amely megerősíti a tettet szándékában! Ennek hiányában viszont a feljelentés elmulasztása nem játszik szerepet a bűncselekmény létrejöttéhez, megvalósításához vezető okfolyamatban!

Abból, hogy a részesi és bűnkapcsolati magatartás egymástól való elhatárolásának nézetem szerinti legdöntőbb tényezője az okozati összefüggés megléte vagy hiánya, következik az is, hogy a bűnkapcsolati formák előzetes kilátásba helyezése részeség megvalósulását eredményezi. Az előzetes ígéret átviszi ezeket a magatartásokat a felbujtás vagy a pszichikai bűnsegély területére, attól függően, hogy az ígéret mennyire hatott közre a tettes szándékának kialakításában, illetve megerősítésében.

A fentiekhez a részletezést mellőzve csak két megállapítást kívánok fűzni:

- a bűnsegély megvalósulásához nem szükséges, hogy a kilátásba helyezett bűnkapcsolat az alapcselekmény elkövetése után ténylegesen létre is jöjjön;

- az előzetes kilátásba helyezés ráutaló magatartás formájában is megvalósulhat.

Az okozatosság kérdésének vizsgálata során megállapítottuk, hogy a tettes cselekményét bűnsegélyként az általa ismert passzív, mulasztásos jellegű magatartás is előmozdithatja. Ismételten is kiemelendőnek tartjuk azonban, hogy egymagában a mulasztás csak valamely olyan speciális kötelesség megszegése

esetén valósíthat meg részességet, amely teljesítése a bűncselekmény elkövetésének megakadályozására vagy legalább is nehezítésére lett volna alkalmas. Például "bűnsegéde a földművesszövetkezetben elkövetett sikkasztásnak az az ellenőr, aki ellenőrzési és feljelentési kötelezettségének megsértésével a tudomására jutott bűncselekmények leleplezését szándékosan elmulasztja. Ezzel ugyanis a sorozatos bűntettek elkövetését megkönnyítette".²⁹

ad 3/ A címként választott "önálló érdeksérelem hiányát", mint a részesség szükséges, közös ismervét a büntetőjogtudomány művelői általában nem nevesítik önálló csoportosítási szempontként. Ellenérvként lehetne felhozni, hogy ez az ismerv tárgyalható lett volna a járulékoság témakörén belül is. Amikor elismerjük ezen feltételezett aggály indokoltságát, mentségül azt hozzuk fel, hogy ez a témakör - nézetünk szerint - olyan jelentőséggel bír a részesi és bűnkapcsolati alakzatok összehasonlításában, ami az általunk választott rendszer kialakítását tette szükségessé.

Az előző fejezetekben rámutattunk a bűnkapcsolatok más bűncselekményekkel való szoros kapcsolatára, ugyanakkor általános érvennyel kizártuk e viszony alkotó részei közül az okozati összefüggést. Az alábbiakban azokra a kérdésekre kell választ kapnunk, hogy miben áll ezeknek a bűncselekményeknek a büntetéstérdemlősége, milyen jogtárgyak sérelmét idézik elő a bűnkapcsolatok, továbbá rendelkeznek-e önálló, sajátos jogtárgysérelemmel, - illetve milyen összefüggés áll fenn az általuk előidézett jogtárgysértések között?

A részesi magatartás értékelésének elvi alapja az a felismerés, hogy a felbujtó és a bűnsegéd cselekménye ugyanannak az érdeknek a sérelmét idézi elő, amely érdeket az alapcselekmény elkövetésében részt vevő elkövetők sértenek, vagy veszélyeztetnek. Egyszerűen azt mondhatjuk, hogy az alapcselekmény és a hozzá járuló részesi cselekmény jogi tárgya megegyezik.

A történeti fejlődés bemutatása során kihangsúlyoztuk, hogy a fejlődés általános tendenciájának a bűnkapcsolati formák önálló büntetési jellegének elismerése és törvényi szabályozása felel meg. A *delictum sui generis* jelleg elismerésének azonban az a feltétele, hogy a bűnkapcsolati alakzatok önálló, sajátos

érdeksérelmet, jogtárgysértést idéznek elő.³⁰ A következőkben ebből a szempontból fogjuk vizsgálat alá vetni az egyes bűncselekményi formákat.

Hazánkban ma már egyértelmű az a nézet, amely az orgazdaságot vagyron elleni bűncselekménynek tekintí. Az orgazdaság egyrészt fokozza az alapcselekmény elkövetője által előidézett vagyron elleni támadás veszélyét azzal, hogy a dolgot még jobban eltávolítja a támadást elszenvadó vagyroni köréből, másrészt ösztönző hatással van a törvényi tényállásban szereplő hét vagyron elleni bűncselekmény elkövetésére.³¹

Az orgazdaság jogi tárgyának ilyen megjelölése megfelel a hatályos Büntető Törvénykönyvünk rendszerének is, amely az orgazdaságot a "Vagyron elleni bűncselekmények" című fejezetében delictum sui generis-ként szabályozza. Az orgazdaság kriminalitásában szerepet játszó tényezők közül azonban szükségesnek látom továbbá kiemelni és jelentősnek minősíteni azt az érdeksérelmet, amelyet az orgazda azáltal idéz elő, hogy az alapcselekmény által a dologra vonatkozóan keletkeztetett jogellenes helyzetet fenn tartja.

A bűncselekmények elkövetése körülményeinek tisztázása, felderítése általános társadalmi érdek. Ez a feladat szocialista bűnüldöző és igazságszolgáltatási szerveinkre hárul. Az orgazda tevékenységének ilyen jellegével akadályozza, működésében zavarja, feladatainak ellátásában gátolja ezeket a szerveket. Nem igényel különösebb bizonyítást annak a ténynek a fontossága, hogy az alapcselekmény elkövetőjének büntetőjogi felelősségrevonása során felderítést igényel az elkövetési tárgy mibenlétének pontos tisztázása, amely elé pontosan az orgazda tevékenysége gördít akadályt.

Az orgazdaság jogi természetét illetően azt a következtetést vonom le az elmondottakból, hogy a bűncselekmény elsődleges jogi tárgya a vagyroni viszonyokban jelölhető meg. Ugyanakkor, mint másodlagos jogi tárgyat, az igazságszolgáltatási apparátus rendes funkcionálásának érdekét sem hagyhatjuk figyelmen kívül az orgazdaság által sértett vagy veszélyeztetett társadalmi viszonyok közül.

A BHÜ 1952. évi megjelenése előtt a büntető törvénykönyvünk a bűnpártolást a vagyon elleni bűncselekmények között szabályozta. A BHÜ tartalmazta először azt a már általánosan ismert tételt, hogy a bűnpártolás mindkét neme az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények közé tartozik és az ennek megfelelő fejezet keretei között szabályozandó.

A bűnpártolás jogi tárgya az igazságszolgáltatási apparátus szabályszerű funkcionálása. Ez egyaránt vonatkozik mindkét fajtájára. "Aki valamely bűncselekmény elkövetőjének ahhoz nyújt segítséget, hogy a felelősségrevonás elől meneküljön, lényegében éppen olyan hátrányt idéz elő, mint aki ahhoz nyújt az elkövetőnek segítséget, hogy a büntetből származó tárgyat biztosíthassa. Az azonos érdeksérelem: az igazságszolgáltatás sikerének, feladata teljesítésének akadályozásában áll."³²

Az igazságszolgáltatás rendes működésének akadálya passzív magatartás is lehet. E magatartás társadalomra veszélyessége elérhet egy olyan fokot, amely esetén a törvényhozó a mulasztást büntetni rendeli. A feljelentési kötelezettség elmulasztása esetén ez a veszélyességi szint - törvényben meghatározott bűncselekményekhez járulva - eléri a büntetendőség mértékét és amely büntetendő mulasztások jogi tárgya szintén az igazságszolgáltatás helyes irányu működésében jelölendő meg.

A jogtárgysértés büntetendőségi szintet elérő társadalomra veszélyessége a magyar törvényi szabályozás szerint nem áll fenn a bűnös közömbösség - a büntény meg nem akadályozása - esetén. /Ehelyütt szükségesnek tartom ismételten kihangsúlyozni, hogy a "bűnös közömbösség" kategóriát én a csehszlovák törvényi szabályozásnak megfelelő értelemben szerepeltetem egész munkám során. E "szűkebb értelemben vett" bűnös közömbösség határain kívül maradnak azok a tágabb értelemben vett bűnös közömbös magatartások, melyeknél a mulasztás - mint például a segítségnyújtás elmulasztása, vagy a mentő körülmény elhallgatása - nem tételez fel szükségképpen egy alapcselekményt, amelyhez bűnkapcsolati magatartásként járul/.

A társadalomra veszélyesség, mint alapvetően objektív bűncselekményszakmai elem büntetendőségi szintet el nem érő alacsony

foka mellett a büntetlenség indokának tekintem továbbá az elvárhatóságnak, mint a cselekményhez tapadó felróhatósági elemnek a hiányát is.³³ A bűncselekmények elkövetésének megakadályozása az állampolgároktól - azokat terhelő speciális jogi kötelesség hiányában - általában nem várható el. Az ellentétes felfogású csehszlovák Btk. a 167. §-a /2/ bekezdésében az elvárhatóság hiánya miatt csak bizonyos helyzeteket szabályoz büntethetőséget kizáró okként, hasonlóan az olyan hazai rendelkezésekhez, amelyek alapján szintén az elvárhatóság hiánya miatt marad büntetlen néhány esetben a hozzátartozó által elkövetett cselekmény.³⁴

Végül - véleményem szerint - a bűncselekmény helyeslése, feldicsérése hazai büntetlenségének indoka szintén a jogtárgysértés elenyésző volta miatti csekély társadalomra veszélyesség. Természetesen ez a megállapítás nem vonatkozik azokra a büntetést érdemlő cselekményekre, melyek valamely, a Különös Részben szabályozott törvényi tényállás keretei közé illeszkednek /pl. izgatás törvény vagy hatósági rendelkezés ellen/, illetve valamely bűncselekményre való felbujtásként értékelendők.

Az elmondottakból az alábbi következtetések vonhatók le: A szocialista állam által védett és a bűnkapcsolatok révén támasztott társadalmi érdekeknek következő szintjeit különböztethetjük meg:

a/ A bűncselekményekkel és azok elkövetőivel szembeni elítélő, helytelenítő jellegű társadalmi értékrendszer szilárdságának érdeke.

b/ A bűncselekmények megelőzésének, megakadályozásának és felderítésének általános társadalmi érdeke.

c/ Az igazságszolgáltatási apparátus szabályszerű működésének érdeke.

Az egyes társadalmi érdekszintek védelme nem biztosítható minden esetben jogi eszközökkel. Az a/ pont esetében ez a védelmi intenzitás - figyelembe véve a bűnkapcsolatok már eddig bizonyított közös sajátos vonásait - nem éri el a jogi szabályozottság szükségességének fokát. Egyszerűbben azt mondhatjuk, hogy önmagában ez a magatartás nem bűncselekmény! /Természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy valamely magatartás büntetendővé nyilvánítása a mindenkori gazdasági, társadalmi, politikai viszo-

nyok által determinált jogalkotói akarat függvénye, - mi csak a jelenlegi helyzetet vesszük alapul vizsgálódásunk során/.

A bűnkapcsolati alakzatok közül természetesen mindegyik sérti ezt az érdeket. Vizsgálódásunk tárgyához úgy jutunk közelebb, ha megállapítjuk, melyik cselekmény "áll meg" ennél a szintnél, nem sértve további társadalmi viszonyt. Az általunk vizsgált bűncselekmények közül ez csak a *laudatio criminis*!

A bűncselekmény feldicsérése - ha nem valósul meg súlyosabb megítélés alá eső cselekmény - önmagában nem sérti a további pontok alatt jelzett jogi tárgyakat. Ez a magatartás minősülhet az erkölcsi normák durva megszegésének, de társadalomra veszélyességének elenyésző foka szilárd társadalmi viszonyok között nem válthatja ki a büntetőjog reakcióját.

A b/ ponttal jelzett érdekek sérelmét a *laudatio criminis* kivételével még mindegyik bűnkapcsolati forma megvalósulása előidézi. Ez a kategória a társadalmi érdekviszonyoknak szűkebb körét fogja át, mint az "a" pont alatt jelzettek, de még tágabb fogalom, mint az igazságszolgáltatási szervezet működésének érdekei. Ez utóbbi azonban nem valamiféle öncél - az igazságszolgáltatási apparátus szabályszerű működése nem önmagáért, hanem éppen az előző érdek kielégítése végett történik, annak mintegy eszköze!

A bűnkapcsolatok jogi megítélése szempontjából ez abban jut kifejezésre, hogy jogi védelmet a "b" kategóriából csak azok a társadalmi érdekviszonyok nyernek, melyek egyben a c/ pont alatti érdekekkel egybevágnak. A bűncselekmények megelőzése, megakadályozása, felderítése a bűnüldöző és az igazságszolgáltatási apparátus feladata elsődlegesen. Természetesen az állampolgároknak is általános kötelessége ezeknek a feladatoknak a megvalósításában való közreműködés, de ezen általános kötelesség megsértése - különösen ha az mindössze egy bármiféle negatív motivumot nélkülöző mulasztás - nem vonhat maga után büntetőjogi szankciókat. Ilyen megfontolás alapján de lege ferenda sem tartom kívánatosnak a "bűnös" közömbösség büntetendővé nyilvánítását, mint olyan magatartását, amely ugyan sérti a bűncselekmények megakadályozásának, megelőzésének általános társadalmi érdekét, de nem akadályozza az igazságszolgáltatási apparátus szabályszerű működését.

A további három bűnkapcsolati alakzatról megállapítottuk, hogy azok mindegyike sérti az igazságszolgáltatás rendes működésének érdekeit. Szólnunk kell azonban arról a különbségről, amely egyfelől az orgazdaság, másfelől a bűnpártolás és a feljelentési kötelezettség elmulasztása között e téren jelentkezik.

A bűnpártolás mindkét nemének és a feljelentési kötelezettség elmulasztásának jogi tárgya az igazságszolgáltatási apparátus szabályszerű funkcionálása. Ennek az sem mond ellent, ha elismerjük a tárgyi bűnpártolás bizonyos fokban jelentkező, a vagyoni viszonyok sérelmét előidéző jellegét. Némi szabadossággal azt is mondhatnánk, hogy ez a másodlagos jogtárgysértés nem lenne elegendő a büntetendőségi szint eléréséhez, ha a cselekmény nem idézne elő olyan másik érdeksérelmet, amely sérelem nagyobb veszélyességi foka már indokoltá teszi a jogi védelmet. Az orgazdaság lényegét is hasonló absztrakciós eljárással tudjuk megvilágítani azzal, hogy tisztában vagyunk módszerünk életszerűtlenségével, hiszen egy adott cselekmény ilyen "felboncolása" a valóságban elképzelhetetlen. Ennek megfelelően az orgazdaságot a másik két bűncselekménytől elkülönítő ok a megsértett társadalmi érdekviszonyok, jogi tárgyak között keresendő; az orgazdaságnak az a társadalomra veszélyessége, amely az igazságszolgáltatási érdekek sérelméből ered, nem ér el olyan fokot, amely büntetendőségét indokolná! A bűncselekménykénti értékelés alapja a vagyoni viszonyok sérelme, - az orgazdaság által elsődlegesen sértett jogtárgy védelme.

Az előzőekben igyekeztünk bebizonyítani, hogy a bűnkapcsolatok mindegyike sajátos önálló érdeksérelmet idéz elő és hogy ezen érdeksérelmek között meghatározott összefüggés fedezhető fel, - e magatartások eredője a társadalmi viszonyok bizonyos oldala, csoportja ellen irányul. E viszony-csoportot a társadalomnak a bűncselekményeket és elkövetőiket elítélő értékrendszerében jelöltük meg. A társadalom ép része - amely mint az egészséges emberi szervezet, úgy közösi, veti ki magából az idegen anyagot - olyan viszonyrendszert teremt, amely egyszerre védekezik és támad a bűncselekmények és elkövetők ellen. Ennek az értékrendszernek szilárdságát bomlasztják a bűnkapcsolatok, ez motiválja közös társadalomra veszélyességüket!

Az egyes bűnkapcsolati alakzatok társadalomra veszélyessége azonban eltérő - az egyes érdekszintek különböző fokú sérelmet szenvednek - többek között, döntően ez az oka az egyes alakzatok büntetendőségének vagy annak hiányának.

Végezetül megemlítjük, hogy az adott bűnkapcsolati magatartás konkrét társadalomra veszélyességét annak a jogsérelemnek a súlyossága határozza meg, amelyhez a bűnpártolás, orgazdaság, stb. járul. Nyilvánvalóan más lesz a konkrét büntetőjogi megítélése annak a bűnpártolásnak, amely egy kémkedéshez járul, mint annak, amely egy zugirászathoz; vagy egy orgazdaságnak, amely egy rabláshoz járul, mint amely egy lopáshoz, stb.³⁵

ad 4/ A szándékosság nemcsak a részességi alakzatok közös szükségszerű ismérve. A bűnkapcsolati alakzatok alanyi oldalát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ugyanez jellemző az utóbbiakra nézve is. Amikor megelégszünk e szabály rögzítésével, ezt annak belátásával tesszük, hogy az egyes bűnkapcsolati formák szándéktartalmának vizsgálata nem eredményezne összehasonlítási alapot a részesség-bűnkapcsolat viszony tisztázásához. Ezért csak az orgazdaság és a bűnpártolás rövid bemutatását végezzük el.

Az orgazdaság elkövetője tudatának át kell fognia a törvényi tényállási elemeket, - így tudnia kell, hogy a dolog, melyet megszerez, elrejt vagy elidegenítésében közreműködik, a törvényben meghatározott hét alapcselekmény valamelyikéből származik.

Nem fontos tehát, hogy az orgazda pontos büntetőjogi minőségét ismerje az alapcselekménynek, de megjegyzendő, hogy ebben való tévedése esetleg enyhébb megítélés alá vonhatja cselekményét. /Például úgy tudja, hogy a ténylegesen rablásból származó dolog sikkasztás útján jutott az alapcselekmény elkövetőjéhez/.³⁶

Az orgazdaság célzatos bűncselekmény, - az alanyi oldal speciális vonásával azonban az orgazdaság és a tárgyi bűnpártolás összehasonlítása során foglalkozom.

A bűnpártolás elkövetője tudattartalmának a következő körülmények ismeretét kell átfogni: "korábbi bűnelkövetés; az elkövető törekvése; saját tevékenységének segítő jellege."³⁷

Az első kritérium tekintetében minden további nélkül egyetértek Földvárival, aki ezt írja: "... amikor mi a büntett elkövetésének tudatát kívánjuk meg a szándékos bűnpártolás megvalósulásá-

hoz, ezen inkább a büntető eljárás megindításának vagy megindítása lehetőségének a tudatát értjük." Majd "A bűnpártolás megállapítása szempontjából közömbös, milyen büntettet követ el a pártolt." - olvashatjuk.³⁸

A második helyen említett kritérium - az elkövető törekvésének ismerete - tekintetében a magam részéről már csak fenntartásokkal fogadom el a szerző következő megállapítását: "... szükségesnek tartjuk azt, hogy a bűnpártoló tisztában legyen az alapbűntett elkövetőjének a büntető felelősségre vonás elkerülésére irányuló törekvésével;"³⁹ Ez a felfogás azonban nem tud mit kezdeni azokkal az esetekkel, amikor a pártolt nem törekszik menekülni a hatóság üldözése elől, hanem esetleg önként jelentkezik a hatóságnál. Ilyen esetekben a második helyen említett tudati elem kiesik a szándékosság feltételei közül - ismeri el a szerző.

Véleményem szerint ez az ellentmondás feloldható azzal, hogy nem kívánjuk meg ennek a tudati elemnek a létezését /amely meglétének bizonyítása egyébként is komoly nehézségekbe ütközik!/, hanem megelégszünk annak kimondásával, hogy a bűnpártoló feltételezhette a tettesi törekvést! Ez a megoldás nélküli bármiféle jogalkalmazói önkény veszélyét annál is inkább, mivel a bűnpártolás megállapítása során irreleváns körülmény az, hogy az alapcselekmény elkövetője ténylegesen törekedett-e a büntetőjogi felelősségrevonás alóli kibúvársra vagy sem; a bűnpártolás ettől a körülménytől függetlenül megállapítható.

A harmadik feltételként említett körülménnyel kapcsolatban csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a bűnpártolónak elég tisztában lenni "cselekményének a törvényben meghatározott következmények előidézésére való alkalmasságával."⁴⁰

III.

A dolgozat utolsó fejezetében a bűnkapcsolati alakzatok egymás közötti viszonyát vizsgáljuk, megvizsgálva az egyes törvényi tényállásoknak azon elemeit, amelyek összekapcsolják, illetve elhatárolják ezeket a cselekményeket.

Az orgazdaságot a többi bűnkapcsolathoz képest megkülönböztető legfontosabb ismérve a bűncselekmény domináns jogi tárgya: a vagyoni, tulajdoni viszonyok. Konkurencia mindössze egyetlen másik bűnkapcsolati formával állhat elő: a tárgyi bűnpártolással.

A két bűnkapcsolati forma elhatárolásánál a következő szempontok nyújtanak segítséget:

A két cselekmény által sértett társadalmi viszonyok különbözősége, - az orgazdaság jogi tárgya a vagyoni viszonyok, a tárgyi bűnpártolásé pedig az igazságszolgáltatás szabályszerű működése. /E vonatkozásban utalnék a dolgozat egyéb részeiben elmondottakra/.

Orgazdaság csak a 301. §. /1/ bekezdésében felsorolt hét alapcselekmény valamelyikével összefüggésben keletkezhet - tárgyi bűnpártolás bármely bűncselekményhez járulhat, amelyből "előny" származhat.

Valódi elhatárolási kérdés abban az esetben áll elő, ha a tárgyi bűnpártolást az orgazdaság alapcselekményei tekintetében követik el. Ilyenkor a két magatartás célzatának különbsége segít: "Nem orgazdaságnak, hanem tárgyi bűnpártolásnak minősül a cselekmény akkor, ha az elkövető a Btk. 301. §. /1/ bekezdésében felsorolt alapcselekményekből származó dolgot nem maga vagy más, harmadik személy hasznára, hanem éppen az alapcselekmény elkövetőjének részére és érdekében rejti el, illetve egyéb módon működik közre a büntetből származó előny biztosítására. E két bűncselekményt tehát az határolja el egymástól, hogy a bűnpártoló az alapcselekmény elkövetőjének érdekét szolgálja, ennek részére törekszik a bűncselekményből származó előnyt biztosítani, míg az orgazda abból a célból követi el a bűncselekményt, hogy magának vagy - az alapcselekmény elkövetőjén kívül - bárki másnak szerezzen vagyoni hasznot."⁴¹

A Btk. 184. §. /2/ bekezdés b/ pontja szerint minősülő tárgyi bűnpártolás az orgazdaság hét alapcselekményére nézve nem követhető el. Ekkor ugyanis mindkét alakzat jellemzője a haszon-szerzési célzat, így ez elhatárolási pont csakis az alapcselekmény lehet. A Legfelsőbb Bíróság erre való tekintettel mondta ki, hogy az orgazdaság alapcselekményéhez járuló "tárgyi bűnpártolás soha-

sem minősülhet a Btk. 184. §. /2/ bekezdés b/ pont szerint, mert ilyen esetben a vagyoni haszonszerzési célzat a cselekményt már orgazdasággá minősíti /BJD 741/. Ez a fajta vagyoni célzat tehát annyira jellegzetes, hogy annak alapján ésszerű a cselekményt a vagyon elleni támadások közé iktatni."⁴²

A két bűnpártolási nem egymástól való elhatárolása szempontjából a különbséget nem a két elkövetési magatartás eltérő törvényi megfogalmazásában, vagyis a "segítségnyújtás", illetőleg a "közreműködés" kifejezések használatában látjuk, hanem a II. fejezetben irtaknak megfelelően a cselekmény személyi, illetve tárgyi motiváltságában, annak az elkövető személyére, illetve az előnyre vonatkozó tendenciájában.

A bűnpártolás és a laudatio criminis az esetek egy részében hasonlít egymáshoz annyiban, hogy mindkettőnek indítéka az alapbűncselekmény igenlése, bár a bűnpártolás természetesen enélkül is megvalósulhat. A lényegbe vágó különbség azonban az, hogy a bűnpártolástól eltérően a bűncselekményt helyeslő személy "nem megy tovább a szavaknál".

Az eddigiekben érintett bűnkapcsolatok közös vonása, hogy mindhárom aktív magatartással valósul meg. Ennek alapján két csoportra különíthetők a bűnkapcsolatok: az aktív elkövetési magatartásu orgazdaságra, bűnpártolásra és laudatio criminisre, másrészt a passzivitást jelentő feljelentési kötelezettség elmulasztására és a bűnös közömbösségre.

Az orgazdaság elkövetési magatartásai - a megszerzés, az elrejtés és az elidegenítésben közreműködés - ebből a szempontból vitán felül állnak, ez a bűncselekmény csakis tevékenységgel valósítható meg. Ugyanigy a laudatio criminis esetében is fogalmilag kizárt a nemtevéssel való elkövetés. A bűncselekményből származó előny biztosításában való közreműködés sem képzelhető el mulasztással, a tárgyi bűnpártolás is szükségképpen tevékenységet tételez fel.

Az első látásra nehezebb dolgunk van a személyi bűnpártolás viszonylatában. E változat elkövetési magatartása a "segítség-

nyújtás", amelynek megjelenési formái megegyezhetnek a bűnsegélyével.

Korábbi fejtegetéseink során elismertük a mulasztással megvalósított bűnsegély előfordulásának lehetőségét. Kérdés, hogy a személyi bűnpártolás elkövethető-e passzív magatartással?

Helyes álláspont szerint nem. A mulasztásos bűnsegély egyébként szűk körű előfordulásának feltételei nem lehetnek jelen a személyi bűnpártolás esetén. Ha a mulasztás valamely speciális jogi kötelesség megsértéséből ered - ez a bűnpártolást "átvinné" a hivatali bűncselekmények közé. A "szándékerősítő hatású" mulasztásnak viszont a bűnpártolásnál gyakorlatilag nincs jelentősége.⁴³ Egyéb esetekben pedig a mulasztásos bűnsegély helyett is csak mulasztásos bűnkapcsolat jöhet szóba, s nincs ok ettől eltérni a személyi bűnpártolás viszonylatában sem.

Belátható, hogy a segítségnyújtással megvalósuló személyi bűnpártolás és a feljelentési kötelezettség elmulasztása között van a "legkeskenyebb határrész" az aktív és passzív elkövetési magatartású bűnkapcsolatok között. Például, aki eltűri, tudomásul veszi, hogy udvarán valamely bűncselekmény elkövetője elrejtőzzék, ez a passzivitás még nem alkalmas bűnpártolás megvalósításához, - esetleg feljelentési kötelezettség elmulasztásáért felel az ilyen magatartást tanúsító személy. Ugyanakkor ha ehhez a mulasztáshoz bármilyen tevőleges magatartás járul, amely az elrejtőzés sikerét hivatott biztosítani /pl. élelemmel látja el a rejtőző személyt/, már bűnpártolást kell megállapítani.⁴⁴

A két passzív elkövetési magatartású bűnkapcsolat - a bűnös közömbösség és a feljelentési kötelezettség elmulasztása - tulajdonképpen a "tágabb értelemben vett bűnös közömbösség" fogalmi körébe tartozik. Ezt a felfogást támasztja alá a csehszlovák Btk. szabályozása, amely a készülő, illetve a még be nem fejezett büntettek megakadályozásának egyik módjaként fogja fel a feljelentési kötelezettség teljesítését. A bűncselekmény fel nem jelentése önálló értékelést e rendszer alapján csak a befejezett büntettek vonatkozásában nyert.

A feljelentési kötelezettség elmulasztása a magyar törvényi szabályozásban egységesen, egy törvényi tényállás keretei között tartalmazza a készülő, illetve a már befejezett alapcselek-

ményre vonatkozó mulasztást. A megkülönböztetés jelentősége gyakorlatilag arra redukálódik, hogy a hozzátartozói minőség egyes esetekben az alapcselekmény stádiumától függően eredményez büntethetőséget kizáró okot. Véleményem szerint azonban egyébként sem indokolt figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy nagyobb a társadalomra veszélyessége annak a mulasztásnak, amely a készülő bűncselekmény vonatkozásában valósul meg, mint annak, amely egy már befejezett deliktum viszonylatában. Más a súlya annak a mulasztásnak, amelyet egy még "megakadályozható állapotban" lévő bűncselekményre nézve tanusítanak és megint más annak, amelyet egy már lezajlott bűncselekménnyel összefüggésben követnek el. Ezt a nagyobb társadalomra veszélyességet de lege ferenda kifejezésre kellene juttatni a büntetési tételek különbségében is!

J e g y z e t e k

- 1 Wlassics Gyula: A tettesség és részesség tana /Bp., 1893/ 20. l.
- 2 Földvári József: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek /Bp., 1965/ 311. l.
- 3 Angyal Pál: Sikkasztás, jogtalan elsajátítás, orgazdaság, és bűnpártolás /Bp., 1936/ 205. l.
- 4 Angyal Pál: Im. 168-169. l.
- 5 Wlassics Gyula: Im. 112. l.
- 6 V.ö. Földvári József: Im. 311. l.
- 7 Földvári József: Im. 311. l.
- 8 Angyal Pál: Im. 169. l.
- 9 Wlassics Gyula: Im. 127. l.
- 10 Angyal Pál: Im. 170. l.
- 11 Angyal Pál: Im. 206. l.
- 12 Wlassics Gyula: Im. 138. l.
- 13 Angyal Pál: Im. 206. l.
- 14 V.ö. Wlassics Gyula: Im. 150-159. l.; Angyal Pál: Im. 170-171. és 207. l.
- 15 V.ö. Losonczy István: A tettesség és részesség a büntető-jog rendszerében /Bp., 1966/ 234-282. l.
- 16 Btk. 132. §; 162. §; 206. §; 308. §
- 17 OSZSZSZK Btk. 18. cikk; 189. cikk. Ezt és a többi szocialista Btk-t közli: Európai szocialista országok büntető törvénykönyvei. I-II. k. /Bp., 1973/ /MTA ÁJI Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai/
- 18 OSZSZSZK Btk. 208. cikk
- 19 Csehszlovák Btk. 167. §. /1/ bek.
- 20 Román Btk. 424. § és a Csehszlovák Btk. 165. §
- 21 Lásd: B.H. 1022/III-10
- 22 Földvári József: 353. l.
- 23 Angyal Pál: 185. l.
- 24 Földvári József: 337. l.
- 25 Földvári József: 335. l.

- 26 Losonczy István: Im. 275. 1.
- 27 Losonczy István: Im. 275. 1.
- 28 Barna Péter: A feljelentés elmulasztása. Jogtudományi Közlöny 1955 758. 1.
- 29 B.H. 395/II. 5.
- 30 V.ö. Földvári József: Im. 313. 1.
- 31 V.ö. Angyal Pál: Im. 175. 1.
- 32 Földvári József: Im. 324. 1.
- 33 V.ö. Tokaji Géza: Adalékok a bűncselekményszegélyfogalom felépítéséhez /Szeged, 1972/ Acta Jur. et Pol. Szeged Tom. XIX., Fasc.3. 50-52 l.
- 34 V.ö. Tokaji Géza: Im. 51. 1.
- 35 V.ö. a bűnpártolás vonatkozásában Földvári József: Im. 324. 1.
- 36 Angyal Pál: Im. 191. 1.
- 37 Földvári József: Im. 357. 1.
- 38 Földvári József: Im. 359. 1.
- 39 Földvári József: Im. 362. 1.
- 40 Földvári József: Im. 362. 1.
- 41 A büntető törvénykönyv kommentárja /Bp., 1968/ I. k. 829. 1.
- 42 Uo. 828. 1.
- 43 V.ö. Földvári József: Im. 326-330. 1.
- 44 V.ö. Földvári József: Im. 329. 1.

Szabó Imre

A KNOW-HOW ÉS A KNOW-HOW SZERZŐDÉS^x

I.

Tudományos-technikai forradalom és műszaki haladás

A gazdasági versenyről

Mióta az emberiség történetében a kezdeti saját szükségletre való termelést felváltotta a társadalmi munkamegosztás /ipar-mezőgazdaság; ipar-mezőgazdaság-kereskedelem/ következtében fellépő árutermelés, szükségszerűen jelentkezett az egyes, azonos terméket előállítók gazdasági versenye.

A gazdasági verseny a legegyszerűbb formában úgy fogalmazható meg, hogy a fogyasztó a piacon kapható azonos vagy egymás helyettesítésére alkalmas áruk közül - azonos ár esetében - a szükségletei kielégítésére leginkább alkalmasat választja.

A piacgazdálkodás szabályai szerint a termelők elsőrendű törekvése, hogy minél nagyobb haszonra, nyereségre tegyenek szert versenytársaikkal szemben. Ennek pedig két útja van: 1/ ha termelésüket gazdaságosabbá teszik; 2/ ha forgalmukat növelik.

Termelésük az általánosan válhat gazdaságosabbá, ha a termelést:

- /1/ meggyorsítják,
- /2/ olcsóbbá teszik,
- /3/ minőségileg jobbat állítanak elő.

E célok elérésének lehetséges megoldási módjai:

- /1/ a munka mennyiségének növelése
  - a/ a befektetett munkaerő növelésével,
  - b/ több gép alkalmazásával,
  - c/ a munka termelékenységének emelésével;

/2/ a termelés minőségének javításával, jobb minőségű áru előállításával.

Nem kell bizonygatni, hogy fejlett gazdasági élettel rendelkező államokban az extenzív fejlesztés útja lezártnak tekinthető /pl. Magyarországon is/. Az államok hatalmas erőfeszítéseket tesznek, hogy a termelés intenzitásának növelésében élen járjanak.

A tudományos-technikai forradalom korában /azaz korunkban/ a műszaki fejlesztés a gazdasági termelő tevékenység legjelentősebb eleme lett. Helytálló megállapítás tehát, hogy a tudomány közvetlen termelőerővé vált. A termelőerők, újabb meghatározás szerint "... mindazoknak a tényezőknek az együttese, amelyek a társadalom adott történelmi fejlődési fokán meghatározzák a társadalmi munka termelékenységét..." /O. Lange/¹

A gazdasági élet fejlettségét figyelembe véve azonban ma már nem egyedülálló kutatók igyekeznek megbirkózni a műszaki fejlesztés követelményeivel, hanem főleg kutató kollektívák munkájáról beszélhetünk. "... elmúlt már a romantikus kor, amikor a tudós csendes dolgozószobájában egyedül töprengett..."²

Az egyes termelők saját kutatásai, fejlesztései azonban önmagukban nem is elégségesek és nem is gazdaságosak. "... a termelőerők fejlettsége egy bizonyos szintet elérve ellentmondásba kerül az egyes országok népgazdaságának szűk kereteivel. Ez az ellentmondás ... az integrációs folyamat fő hajtóereje."³ Ennek egyenes következménye, hogy nemcsak az egyes országokon belül, de nemzetközi viszonylatban is kialakul a műszaki ismeretek forgalma, közhasználatu szóval élve, a licenckiakereskedelem.

A műszaki ismeretek forgalma

A műszaki ismeretek áruvá válásának és forgalmának az a magyarázata, hogy ezen ismeretek birtokosai felismerték: nem gazdaságos, ha az általuk /vagy csak kevesek által/ ismert megoldást a világ elől elzárva tartják. Nem jelenti persze ez azt, hogy ismereteiket /esetleg komoly tudományos eredményt jelentő ismereteket!/, bárkinek és ellenszolgáltatás nélkül átadnák. A műszaki-fejlesztési eredmények visszatérhes átadása ugyanis előnyös az átadó számára,

hiszen ezáltal olyan bevételhez jut, amelyet a termékek árában már nem realizálhatott volna. Az ismeret árubabocsátásával újabb fejlesztések finanszírozását eszközölheti, műszaki fejlettségét még magasabbra emelheti.

De a más által kifejlesztett műszaki ismeretek átvétele is előnyös. Az átvétellel elmaradnak a szellemi előkészítéssel járó, előre ki nem számítható költségek, több-kevesebb időmegtakarítással jár. Elmaradnak az új technológia bevezetésével járó szinte szükségszerű fennakadások. Az ismeret átadója szavatolja a gyártott termék jó minőségét, az ismeretátvétel esetleg újabb piacok meghódítását is eredményezheti. És nem utolsósorban a saját kutató-fejlesztő bázis egyéb területeken foglalkoztatható. Továbbá egy haladó ismeret átvétele igen gyakran azzal az eredménnyel jár, hogy a termelés egyéb /viszonylag elmaradottabb/ területeit is ehhez a magasabb szintű ismerethez kell/lehet igazítani.

Látható tehát, hogy a világtól való elzárkózás manapság már igen drága "mulatság". A piaci versenyben nem lehet csak önerőre támaszkodni. Korunk jellemzője, "a tudományos és műszaki tevékenység eredményei felhasználásának nemzetköziesedése. Miért költsünk időt, energiát és pénzt olyan technológia újrakidolgozására, amelyet mások már korábban kidolgoztak, sokkal inkább át kell venni. Ez a fő oka annak, hogy a licenciakereskedelem miért nő mind nemzeti, mind nemzetközi síkon, mind "nyugaton", mind "keleten", mind pedig ezek között.⁴

A szabadalmi licencia és know-how nemzetközi adásvételének értéke évente kb. 10 milliárd US \$ értéket képvisel. A szabadalmi licencia és know-how eladásának és vételének egyenlege mindössze az USA esetében aktív, a többi ország sokkal többet költ vásárlásra, mint amit saját műszaki ismereteinek eladásából bevételez.

E területen szélsőséges, ám tanulságos példaként lehet felhozni Japánt, mely rendkívül sokat költött és költ külföldi műszaki ismeretek /szabadalmi licencia és know-how/vételére. Természetesen ez a hazai fejlesztésre is jó hatással volt, így Japán a II. világháború után a tőkés világ második ipari hatalmává fejlődött és a nemzetközi kereskedelemben az ötödik helyet foglalja el. 1955-ben 19,8 millió US \$-t, 1967-ben pedig 212 millió dollárt fizettek kül-

földi műszaki ismeretekért. 1949-66 között Japán 1,23 milliárd dollárt költött szellemi tőke importra. Ezzel szemben pedig 1955-ben a kiadásoknak mindössze 1,2 %-át fedezte a szellemi export, 1967-ben viszont már 9 %-ot. Az importált technika fő szállítója az USA, a II. világháború óta vásárolt műszaki ismeretek 60 %-a tőle származik. Az USA mögött az NSZK és Svájc következik.⁵

Röviden szólunk a KGST-országok idevágó gyakorlatáról. A tőkés országokból való import fő jellemzője, hogy az esetek 90 %-ában a technológiát a komplex berendezésekkel együtt vásárolják. A tőkés országok gyakorlatától való eltérés az is, hogy sokkal több know-how-t vásárolnak a szocialista országok, mint szabadalmi licenciát. Ennek egyik oka, hogy a berendezésekkel együtt megveszik a know-how-t, másik ok, hogy nem rendelkeznek még olyan foku gyártási tapasztalatokkal, mint a fejlett nyugati cégek.

A KGST XXV. ülészakán elfogadott Komplex Program előíranyozza a tagállamok közötti gazdasági együttműködés erősítését, a szellemi értékek cseréjének meggyorsítását. A KGST-országokkal az utóbbi időben 42 gyártásszakosítási és 18 kooperációs egyezményt írtak alá magyar minisztériumok, illetve vállalatok. Ezek között is a legjelentősebb a Szovjetunióval kötött timföld-alumínium egyezmény és a Zsiguli-kooperáció. /Megjegyezzük, hogy tőkés vállalatokkal ezidő alatt csaknem 220 megállapodás jött létre szellemi termékek átvételére. Persze a számok csalókéak, mert pl. a Zsiguli-program egyedül is jelentősebb forgalmat tesz, mint a 220 egyezmény együttvéve/. Hazánkban egyébként mindenekelőtt a gép-
ipar él a licencia és know-how vásárlás előnyeivel. Ugyanakkor vitathatatlan és elismert tény, hogy a magyar műszaki értelmiség elméleti képzettsége a világátlag felett van. E szakemberek azonban nem rendelkeznek megfelelő színvonalu gyakorlati tapasztalatokkal. Ezért elkerülhetetlen tehát, hogy külföldi műszaki ismereteket, elsősorban know-how-t, azon belül pedig technológiát /eljárási/ know-how-t vegyünk.

A fejlődő országok műszaki fejlesztésének problémája

A fejlődő országoknak a külföldi technológia vásárlásával kapcsolatos gyakorlatát vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy az utóbbi években lényeges módosulások figyelhetők meg.

Általánosan elismerik, hogy gazdaságuk fejlesztését külföldi műszaki ismeretek segítségével jelentősen meggyorsíthatják. Elmult tehát az 1950-60 között sok helyen tapasztalt nagyfoku félelem a külföldi gazdasági uralomtól. Ugyanakkor ezek az államok is minél önállóbb, független gazdasági élet megteremtésére törekednek..

Jelenlegi gazdasági-műszaki elmaradottságuk még azt követeli azonban, hogy képzett műszaki gárda hiányában, elsősorban részletesen kidolgozott és komplex technológiákat vásároljanak. Nyilvánvaló azonban, hogy a fejlődő országok törekszenek ezen hiányosságok leküzdésére, a külföldtől való műszaki, szellemi függőségük csökkentésére. Ezért nagy erőfeszítéseket tesznek a külföldi technológia honosítására, fejlesztésére, valamint jól képzett hazai kutató-fejlesztő gárda létrehozására. Fejlődésükkel pedig az ipari és technológiai bázisuk is szélesedik, a műszaki ismeretek iránti igényeik a jövőben egyre inkább bonyolultak és változatosak lesznek.

A fejlődő országoknak a világgazdaságban való előretörése indokolja tehát, hogy problémáikkal külön foglalkoztunk. Ugyanis a műszaki ismeretek vételével kapcsolatos tapasztalataik döntő befolyással lesznek a szellemi termékek nemzetközi forgalmára. Jelenleg még a szerződésen alapuló közös vállalkozás a "legnépszerűbb" ezekben az országokban; külföldi beruházás és külföldi műszaki know-how kombinációjával. Véleményünk szerint azonban a fejlődés magával hozza a külföldi beruházások kiszorítását /amire igen erősen törekszenek is a fejlődő országok/ és a gazdasági együttműködés "leszűkül" a műszaki ismeretek forgalmára. /Természetesen nem feledkezhetünk meg az áruforgalomról sem/.

Az iparjogvédelem jelenlegi rendszere és a know-how

A know-how-t a gazdasági-műszaki fejlődés hozta létre, ez azonban szükségessé teszi az intézmény iparjogvédelmi helyének tisztázását. Azt ugyanis senki sem vitatja, hogy műszaki szellemi termékről lévén szó, annak jogi védelmét az iparjogvédelmi szabályozásnak kell biztosítani.

A know-how-ról szólva furcsának tűnik, de az idősebb a szabadalomnál. A kisárutermelés mesterei vagy a kínai porcelángyártók tudása egyaránt szűk körben őrzött tudás volt. Jelenlegi jogi fogalmaink alapján ezt a tudást know-how-nak neveznénk. "A régi idők lassu műszaki fejlődésének egyik fő oka egyébként éppen a műszaki ismeretek e titkos természete volt" - írja Gazda István.⁶

Ipari tulajdonról lényegében csak a kapitalista társadalom kialakulása óta beszélhetünk. Az oltalmi intézmények pedig az idők folyamán lényeges változáson mentek keresztül.

A sort a feudális kor végi feltalálók nyitották, akik már nem egy esetben kaptak királyi privilégiumokat /litterae patentes/.

1474-ben megjelent a Velencei Dekrétum, amely jogot biztosított a feltalálónak, hogy találmányára 10 évre szóló monopóliumot igényeljen.

1624-ben kiadták a Statute of Monopolies elnevezésű királyi statutumot, amely "az első és igazi feltalálók" részére 14 évi szabadalmat adott.

A klasszikus kapitalizmus sorra megjelenő szabadalmi törvényei pedig a feltalálónak már alanyi jogot biztosítottak a szabadalomra, ha a találmány a törvényes feltételeknek megfelelt.

Kialakul a szellemi termékek nemzetközi forgalma, melynek jogi vetülete lesz az államok megegyezésében szereplő u.n. "iparjogvédelmi záradék".

A nemzetközi megállapodás, a Párizsi Unió Egyezmény, 1883. március 20-án 11 állam részvételével jött létre az ipari tulajdon védelmére.

Az iparjogvédelmi rendszer tehát születésétől kezdve állandó mozgásban, változásban volt. Az 1973-ban már 90 éves Unió Egyezmény azonban lényegében megállta a helyét. Látnunk kell azonban, hogy a régi klasszikus formák és intézmények /pl. a szabadalom/, többnyire megtartották jelentőségüket, de mellettük teljesen új formák is jelentkeztek; ezek egyike a know-how. Előtérbe kerülésének igen sok jogi és főleg közgazdasági oka van. A szabadalom lényege, hogy a találmány feltalálója találmányát a társadalom tudomására hozza és ennek fejében meghatározott időre /általában 12-20 évre/, annak használatára, illetve hasznosítására kizáróla-

gos jogot kap. A műszaki fejlesztés üteme azonban az elmúlt két-három évtizedben alaposan felgyorsult. Egy ma még modern, korszerű műszaki megoldás 5-6 év alatt elavul. Ez pedig azt jelenti, hogy a költségek visszatérítésére és nyereség realizálására ma már nem elegendő csak a termelt áru piacra dobása, értékesíteni kell magát a műszaki gondolatot is. A termelők szempontjából tehát elsődleges értéket a műszaki megoldás jelent, az ahhoz kapcsolódó kizárólagossági jog /szabadalom/ legfeljebb értéknövelő tényező. Lontai Endre kifejti, hogy a licenciaszerződéseknél a know-how szolgáltatások váltak jellegzetessé. Ennek eredményeként Lontai a tartalmi elemek súlyponti eltolódását észlelte, ami a licenciaszerződéseknél modellváltozást jelent.⁷ Ugyanakkor rendkívül nehézzé vált a szabadalmi igénypontok olyan megszerkesztése, hogy az teljes védelmet nyújtson az illetéktelen felhasználás ellen. A szabadalmi eljárás lassunak tűnik. Jelentős megoldást képező műszaki újdonságok nem érik ugyan el a szabadalmazhatóság szintjét, de tekintélyes ráfordítással hozták őket létre. Ha pedig nem lehet szabadalmaztatni, a nyilvánossághozatallal minek kioktatni a versenytársat?

Látható tehát, hogy a know-how helyet követel magának az iparjogvédelem intézményei között. Annak jogi szabályozása azonban távolról sem követte megfelelő mértékben a gyakorlatot. A know-how szerződések léteznek, de ezek tartalma, formája rendkívül széles skálán mozog, hiszen a jogi szabályozás hiányában a felek a szerződésben még a legapróbb részleteket is szabályozni igyekeznek. Ez viszont gyakorta vezet a szerződéskötések elhúzódására, ami a know-how természetével is ellentétes.

A know-how kifejezést és fogalmat használja a magyar jogalkotás is, anélkül azonban, hogy a kérdésben bárminemű szabályozást vagy meghatározást adott volna. Pl. az 1969. évi II. törvény miniszteri indokolása, a 14/1971. /III.27./PM.sz. rendelet, a 36/1971./XII.17./PM.sz. rendelet, valamint a 2045/1973./XII.15./Mt. határozat, mely a Magyarország és a Szovjetunió közötti műszaki-tudományos együttműködés általános feltételeiről szóló egyezményt tette közzé.

II.

A know-how fogalma

A műszaki alkotások felosztása

A műszaki alkotások a megoldás létrehozásához felhasznált műszaki ismeretek milyensége alapján - Gazda István felosztását⁸ alapul véve - a következőképpen csoportosíthatók:

I. Az általános /közismert/ műszaki ismeretek felhasználásával készült műszaki megoldások.

E megoldásokat műszaki rutinmunkának /engineeringnek/ nevezhetjük. A lényeg, hogy a megoldás létrehozatalához nincs szükség átlagon felüli, eddig még nem publikált műszaki ismeret felhasználására.

II. Az általános /közismert/ műszaki ismereteknél magasabb szintű ismeretek felhasználásával készült műszaki megoldások.

A kidolgozásnál alkotójuk mások által még nem ismert műszaki ismereteket /vagy ilyeneket is/ felhasznált. Gazda e csoportba tartozóként említi a találmányt és a know-how-t. A találmányt attól függetlenül, hogy az szabadalmazott-e vagy sem. A megkülönböztetés: találmány és know-how, nem szerencsés. A gondolatmenetből ugyanis az következne, hogy csak a találmány - amely "különbözik ... még a know-how-tól is" - lenne az a kategória, amely az általánosnál magasabb szintű ismeretek felhasználásán alapul, a know-how pedig nem. Márpedig erről szó sincs! Hiszen maga Gazda is az e pontban említett ismeretek közé sorolja a know-how-t. Tul. azon, hogy ilyen elhatárolás mellett éppen a legértékesebb know-how-k kerülnének a jogi védelem határain kívülre, úgy véljük e kategóriába a szabadalmazott találmány és a know-how sorolható. Ezzel ugyanis a know-how kategóriájából nem rekesztjük ki azokat az értékes megoldásokat, amelyek szabadalmaztathatók lennének, azonban gazdasági megfontolások alapján mégsem teszik, hanem a megoldást bizalmasan /know-how-ként/ kezelik.

Nem említi Gazda egyik csoportban sem az újítást, amely nézetünk szerint a két csoport közötti határesetet képez. Az újítás

ugyanis mint vállalati kategória, alapulhat közismert, de a vállalatnál még nem alkalmazott, ismeretlen, illetve a kidolgozási mód lehet teljesen újszerű, ismeretlen is.

Milyen ismeretek képezhetnek know-how-t?

I. Gazda a know-how-k külső megjelenési formája alapján különbséget tesz a maradandóan rögzített know-how és a maradandóan nem rögzített know-how között. Álláspontunk szerint utóbbi esetben helyesebb maradandóan nem rögzíthető know-how-ról beszélni.

1. A maradandóan rögzített know-how leggyakoribb megjelenési formái:
- a/ műszaki leírások,
  - b/ gyártási /technológiai/ leírások,
  - c/ folyamatábrák, műszaki rajzok,
  - d/ általános elrendezési rajzok /u.n. lay-out/,
  - e/ anyagösszetételi leírás /u.n. receptura/,
  - f/ méréseredmények, vegyi analizisek eredményei,
  - g/ gyártási és műszaki előírások kézikönyvei /u.n. gép-könyvek/,
  - h/ minőségellenőrzési leírások és
  - i/ műszaki modellek /pl. egy üzem makettje/

2. A maradandóan nem rögzíthető know-how lehet olyan főlhalmozott ismeretanyag, amely lényegében egy vállalat "kollektív bölcsességét" jelenti és leginkább ezen ismeretanyag az, amely évek tapasztalatát foglalja magában. Gyakorlatilag még körülírni is lehetetlen. Ide sorolható pl. az IBM cég azon know-how-ja, amellyel egyes különlegesen képzett szakemberei rendelkeznek. A cég ugyanis bizonyos számítógépeket nem ad el, hanem pl. azokat bérbeadja és a javítást, karbantartást e szakemberek végzik.

II. A know-how-t képező ismeretek felosztása tartalmi ismeretek alapján. Milyen ismeretek képezhetnek know-how-t?

1. Konstruktív know-how. "... egy konstrukciónál az a tudás, hogy gyakorlati tapasztalatok alapján milyen meghajtást, feltevést, ... stb. kell alkalmazni a legcélszerűbb megoldás érdekében, ... és amely csak hosszú tapasztalat alapján sajátítható el..."⁹

2. Tervezői know-how. Egy gépsor vagy üzem berendezéseinek legcélszerűbb elrendezése.

3. Eljárási /technológiai/ know-how. Jobbára vegyi eljárások tartoznak ide, amikor a termék gyártásánál alkalmazott eljárás a végterméken többnyire nem mutatható ki. Pl. az alkalmazott hőfok, nyomás, stb. Know-how alatt a köznapiban gyakorlatban leginkább ezt a kategóriát értik.

4. Üzemeltetési /üzemviteli/ know-how. Általában csak betanulással, a gyakorlatban szerezhető meg. Pl. üzemzavar gyors elhárítása.

5. Anyagösszetételi /receptura/ know-how. Ha a felhasznált anyagok a gyártás során olyan átalakuláson mennek keresztül, ami a végterméken nem mutatható ki és mások által, pl. vegyi analízis folytán hozzá nem férhetők. Pl. Coca-Cola, műanyagok, gumikeverékek. Az ilyen anyagösszetételek tipikusan "ipari titkot" képeznek.

6. Egyéb know-how fajták:

- a/ szerelési know-how: összetettebb gépsoroknál;
- b/ javítási know-how: bonyolult számítógépeknél /IBM/;
- c/ software know-how: bizonyos számítógépi rendszerek vezérlésére szolgáló u.n. felügyeleti program;
- d/ szervezési know-how: a termelési folyamat lehető legracionálisabb megszervezése, pl. szalagtermelés esetén;
- e/ know-how-t képező mikroorganizmusok: Dr. Ernesto Negro /Olaszország/ szerint a szabadalmazott biológiai eljárásokban alkalmazott mikroorganizmus know-how-nak tekinthető. Pl. antibiotikumok előállítása, fermentációs eljárásoknál egy-egy új törzs alkalmazása.¹⁰ /Kérdés persze, hogy ez esetben nem az eljárási know-how egy speciális fajtájával van-e dolgunk? A kérdés igennel is megválaszolható lenne, azonban úgy véljük, a mikroorganizmusok sajátosságai indokolttá teszik e know-how-t /ha tetszik az eljárási know-how-ból kivált/ önálló know-how fajtaként kezelni/.

A know-how fogalmi elemeinek vizsgálata

A dolgozat írását megelőző vizsgálódásunk során mintegy 22 fogalommeghatározással találkoztunk. Őten pedig a fogalomalkotást szükségtelennek, illetve lehetetlennek tartják.

Sajnos a terjedelmi kötöttség miatt e meghatározások ismertetésétől el kell tekintenünk. Ahhoz azonban, hogy a III. fejezetben a know-how szerződések néhány problémáját elemezhesük, szükségesnek mutatkozik, hogy a know-how fogalmával kapcsolatos felfogásunkat ismertessük.

A műszaki megoldás

Felvetődik a kérdés, hogy milyen színvonalu ismeretek tartozzanak a jogilag oltalmazandó know-how keretébe? Az irodalmi megoldások több lehetőséget említenek:

- a/ Tartozzék a fogalomba minden, a vállalatnál felhalmozódott műszaki tudás. Pl. Mathely, Ladas, Gedeon, BIRPI.¹¹
- b/ Csak a személyi tudás és tapasztalat, vagy üzemi tudás; de a titkos eljárások már ne /Turner/.¹²

Ugy véljük, egyik véleményt sem fogadhatjuk el. Ha ugyanis minden műszaki ismeret know-how-t képezne, mi tartozna akkor a szakértő köteles tudása, az engineering körébe? Nyilvánvaló, hogy az ilyen "átlag ismeretekért" senki sem lenne hajlandó fizetni.

A b/ pont alatt említett kitétel, hogy tudniillik, a "titkos eljárások ne tartozzanak a know-how fogalmába" sem helytálló. Tul azon, hogy a "titok" igen relatív fogalom, a kérdésnek e helyütt való felvetése is elhibázott. Itt ugyanis nem a műszaki megoldás ismertségéről van szó, hanem a megoldás, illetve az annak létrehozásában felhasznált műszaki ismeretek színvonaláról. A továbbiakban tárgyalandó egyéb megszorításoktól függetlenül /annak figyelmen kívül hagyásával, hogy az eljárás "titkos"-e vagy sem/ a műszaki megoldás csak akkor minősülhet know-how-nak, ha nemcsak az átlagos /közismert/ műszaki ismeretek felhasználásával jött létre, illetőleg ha eredményében tulmegy az átlagos műszaki megoldás színvonalán. /Az utóbbi feltételt azért tartjuk lehetségesnek, mert előfordulhat,

hogy a megoldás létrehozatalában csak közismert tudás szerepel, de egy jó gondolat folytán eredményében olyan megoldást ad, amely már tulmutat az átlagos műszaki tudáson/. Bächer Vilmos ezt a következőképpen fejezi ki: "A műszaki ismeretek köréből kiemelkednek azok az ismeretek, tapasztalatok, amelyek nem kézenfekvő megvalósult következményei az általánosan elsajátított, vagy elsajátítható ismereteknek."¹³

c/ Nem tekinthető fogalmilag know-how-nak a nem szabadalmazott vagy nem szabadalmazható találmányi jellegű megoldás. /Seiffert-Feige: "Internationale Lizenz-verträge"/

Szemben az a-b/ pontban említett nézetekkel /amelyek igen tágran vonnák meg a know-how fogalmának határát/, ezen elmélet viszont indokolatlanul leszűkítené azt. A szerzők igen értékes know-how-kat zárnának ki az oltalomból, pl. a végterméken föl nem fedezhető anyagösszetételi know-how-t.

Alkalmazhatóság, érték

Egy vállalatnál nagyon sok olyan ismeret, tapasztalat is felhalmozódhat, amely nem közismert tudáson alapszik, illetve nem közismert tudás. Ezek közül azonban ki kell zárunk azokat az ismereteket, amelyek a termelésbe be nem vihetők, azaz nem alkalmazhatók.

Ugyanakkor azon ismereteket sem soroljuk a know-how fogalomkörébe, amelyek bár egy vállalatnál, a helyi specialitásokra figyelemmel alkalmazhatók, de más vállalatnál már egyáltalán nem. /Nehéz kérdés persze annak eldöntése, hogy mikor áll fenn ilyen abszolút speciális eset/.

Az említett két esetben senki sem törekszik arra, hogy az alkalmazhatatlan tudást megszerezze.

Az alkalmazhatóság szempontjából tehát azon ismereteket kell know-how-kénti védelemben részesíteni, amelyeket a gyakorlatban valamely vállalat már sikerrel alkalmaz, illetőleg amelyeket ugyan még nem vezettek be a termelésbe, de az gazdaságilag indokolt erőfeszítéssel megtörténhet.

Nyilvánvaló, hogy a know-how-val nem rendelkező vállalat számára csak az utóbbi ismeretek /alkalmazott vagy alkalmazható/ jelen-

tenek értékes tudást. A know-how értékét azonban felfogásunk szerint nemcsak a megoldás kidolgozásába fektetett munka illetőleg az azzal elérhető gazdasági eredmény határozza meg. /Bár ezzel ellentétes álláspont is ismeretes/. Mire alapozzuk állításunkat? Egyszerűen a kereslet-kínálat egymáshoz viszonyított arányának közgazdasági tételére, hiszen itt is áruról /bár különleges áruról/ van szó. Tegyük fel, hogy létezik egy iparágban 100 vállalat. Két vállalat rendelkezik azonos színvonalu know-how-val. El akarják adni. A leendő átvévő nyilván attól fogja megvenni, amelyik olcsóbban adja. /Ha mindkét megoldást ugyanugy tudja hasznosítani/. Ha a know-how segítségével, pl. gyorsabban tud termelni és az ismeretet át akarja venni, úgy annak árát nemcsak a know-how "előállításába" fektetett munka, valamint a remélhető gazdasági eredmény után fizetendő díj összege fogja adni, hanem az is, hogy ehhez a know-how-hoz az átvévő nem tud hozzáférni. Hogy ez a "hozzá nem férhetőség" mennyit ér, azt nyilván az fogja meghatározni, hogy mennyien vannak birtokában az ismeretnek. Lehetséges pl., hogy egy harmadik vállalat a két megelőző know-how birtokosnál sokkal költségesebb módon "állítja elő" a know-how-t, ami azonban a know-how értékét nemhogy emelné /a befektetett munkával arányban/, hanem a többektől való átvétel lehetősége folytán az ismeret értéke csökkenni fog.

Titkos legyen-e a know-how?

Az álláspontok talán e tekintetben a legellentmondóbbak. A fogalommeghatározási törekvésekből lényegileg három lehetőség világlik ki:

- /1/ Csak az tekinthető know-how-nak, ami "titkos".
- /2/ Nem szükséges "titkosság", de bizonyos "bizalmas jelleg", illetve "szűk körben ismertség" igen.
- /3/ Még az előző megszorítás sem szükséges, elegendő annyi, hogy a know-how áruként megjelenő ismeret.

Bár a 3. pontban említett felfogás hívei vannak a legkevesebben, mégis szükségesnek véljük foglalkozni a kérdéssel. A know-how értékével kapcsolatban fentebb kifejtettek alapján feltétlenül igaz, hogy a know-how értékkel bíró áru, de önmagában ennyi a fogalomhoz még nem elegendő. A know-how értékében ugyanis nagyban szerepet ját-

szik az, hogy ezen ismeretnek hányan vannak birtokában. Nyilvánvaló, hogy a vállalatok sem az értéktelen, sem a mindenki által ismert /illetve megismerhető/ tudásért nem hajlandók fizetni.

Mások véleménye szerint csak az képezzen know-how-t, ami "titkos" ismeret. Ha a titkot úgy fogjuk fel, hogy az egyetlen birtokost tételez fel, akkor a know-how fogalmát indokolatlanul leszűkítjük. Bár pedig ez sem nem kívánatos, sem nem helyes. Kétségtelen tény, hogy a know-how-k között olyanok is vannak, amelyekkel csak egyetlen cég rendelkezik és azt senkinek sem hajlandó átadni. Sőt éppen ezek a legértékesebb know-how-k. Az ilyen esetek azonban atipikusnak mondhatók. Továbbá ha az említett felfogást tennénk magunkévá, megválaszolatlan maradna annak eldöntése, hogy mi történjék az esetben, ha az egyedüli birtokos /és know-how ismerő/ az ismeretet másnak átadja.

Dr.Bauer Miklósnak a "titok"-ról adott meghatározása: "A titok ... azt a helyzetet jelenti, amikor valaki olyan ismeret birtokában van, amivel más személy nem rendelkezik, annak ellenére, hogy annak a más személynek is érdekében állana a kérdéses ismeret megszerzése, az ismeret birtokosa azonban azt saját érdekére tekintettel megakadályozza. Annak ellenére, hogy ez, a titokra általában jellemző megállapítás vonatkozik a know-how-ra is, a két helyzet között bizonyos különbségeket is észlelnünk kell. A titok például az egyszerű gyártási titok feletti rendelkezés alapján megakadályozhatná a nyilvánossághozatalt azzal, hogy a titkos anyagot páncél¹⁴ szekrénybe zárják. Legtöbb know-how-nál azonban erre sem lehetőség, sem szükség nincs."¹⁴

Lényegében Bauer felfogását osztják azok a szerzők is, akik bár szerepeltetik meghatározásukban a "titkos" kifejezést, de annak tartalmával igyekeznek liberálisan bánni. Pl. "alapvető titkosságot" emlitenek. De még ha a titoknak eme liberális értelmezését is fogadjuk el, helyesebb a meghatározásban pl. a "szűk körben ismert", vagy "nem közismert" kifejezések valamelyikét használni, amint arra néhányan utaltak is. /Gazda, Azema, Verona/ "a titkot viszonylagosan kell megítélni"//¹⁵

Véleményünk szerint igaza van Dr.Pálfalvi Józsefnek /aki egyébként a know-how-hoz még tágan értelmezett titkosságot sem kíván

meg!/, hogy a titkosság vizsgálata kapcsán különbséget kell tenni a "titok" és a "titkosan kezelt" kifejezések között. Egyetértő véleményünk szerint is a "titkos" kifejezés a tudás ismertségi körére vonatkoztatott fogalom, míg a "titkosan kezelt" kifejezés a tudás birtokosának másokhoz való viszonyulását tartalmazza, a tekintetben, hogy az illető másokkal meg kívánja-e osztani tudását vagy sem.

Ugy véljük tehát, hogy a tudás ismerőinek körét /a műszaki ismeretre vonatkoztatottan/, minimálisan egy iparág vállalatai tekintetében a "nem közismert" szinten kell megvonni és fogalmi elemként kell szerepeltetni azt is, hogy az ismeret birtokosa vagy kevés számú birtokosa ezen ismeret birtoklását illetően hogyan viszonyulnak az azt nem ismerő, de megismerni törekvő vállalatokhoz, azaz versenytársaikhoz. Hiszen egy /mások által nem ismert vagy csak kevesek által ismert tudás/ know-how-kénti kezelése, akaratí tényezőket /döntést/ is tartalmaz. Manapság a vállalat a műszaki fejlesztés területén elért eredményeit egyáltalán nem kívánja "világgá kürtölni". Ebből adódik a versenyelőny, a know-how.

Tekintve, hogy a know-how versenyelőnyt jelent azokkal szemben, akik azzal nem rendelkeznek, a vállalat igyekszik know-how-ját titokban tartani, azaz megfelelő gondossággal /ha tetszik "titkosan"/ kezelni.

A fentemlített megkülönböztetést támasztja alá egyébként a know-how szerződések titkossági klauzulája is. Pl. a LICENCIA és ELKISZ között létrejött szerződés 9. pontja: "ELKISZ a találmánnyal kapcsolatosan tudomására jutott műszaki adatokat - amennyiben azok a szabadalmi eljárás során nyilvánosságra nem kerültek - titokban tartani köteles és köteles a kötelező gondossággal mindent megtenni abból a célból, hogy szervezői és munkavállalói a titkot megőrizték".¹⁶

Elhatárolás más iparjogvédelmi intézményektől

Elhatárolás:

- a/ a szabadalmazott találmányoktól,
- b/ az újításoktól és
- c/ az üzemi titoktól

ad a/ E körben több szerző a találmány és a know-how külön-
bözőségéről beszél. Ezért szükségesnek tartjuk /bár megelőzőleg már

volt róla szó/ felhívni a figyelmet arra, hogy igen értékes és a találmányi szintet elérő műszaki ismeretek képezhetnek know-how-t, amennyiben a vállalat azokat nem szabadalmaztatja. /Ennek okai a legkülönbözőbb gazdasági megfontolások lehetnek: pl. mert alkalmazásuk a végterméken nem mutatható ki/.

Különbséget tehát a szabadalmazott találmány és a know-how között kell tenni.

Akik ennek megfelelően differenciálnak jól látják, hogy míg a szabadalom abszolút jogot biztosít tulajdonosának, addig a know-how ilyen abszolút jogi védelemmel nem rendelkezik. De nem is rendelkezhet, mert a know-how-hoz egy bizonyos "szűk körben való ismerettség" és "titkos kezelést" kívánunk meg. A szabadalom lényege pedig abban áll, hogy a találmány szerzője alkotását bejelentés útján nyilvánosságra hozza és ezáltal az közismertté lesz. Közismert tudás pedig nem képezhet know-how-t!

ad b/ Teljesen elhanyagolják a szerzők a know-how tárgyalása kapcsán az azzal rokonvonásokat mutató ujitástól való megkülönböztetést. Ami már csak azért is fontos, mert a know-how-k jelentős része ujitásként kezdi "pályafutását". Gondolunk itt olyan esetekre, amikor az ujitási javaslatban foglalt műszaki megoldást a vállalat azonnal know-how-vá teszi, /ha az az alkalmazhatósághoz megkívánt mértékben ki van dolgozva/, vagy továbbfejlesztések útján lesz belőle oly értékes ismeret, ami már megfelel a know-how követelményének. Felvetődik tehát, hogy több-e a know-how, mint az ujtás és ha igen, akkor mennyiben?

A vizsgálódás megkönnyítésére álljon itt az ujtás fogalmának jogszabályi meghatározása. Az 57/1967./XII.19./Korm.sz. rendelet 2. §. értelmében:

"/1/ Ujtás az olyan műszaki, illetőleg üzemszervezéssel kapcsolatos megoldás, amely viszonylag új, állami vállalat, állami szerv, társadalmi szervezet vagy szövetkezet /továbbiakban: vállalat/ részére hasznos eredménnyel jár és nem tartozik előterjesztőjének munkaköri kötelességei közé vagy munkaköri feladatán belül jelentős alkotó teljesítménynek minősül.

/2/ A megoldás viszonylag akkor új, ha azt a vállalat - a

vállalati ujitási szabályzat ilyen irányú rendelkezése esetén a gyár-egység - még egyáltalán nem hasznosította és a javaslatétel időpontjában annak hasznosítását bizonyíthatóan nem is vették torvé.

/3/ Hasznosítás az a tevékenység /pl. megvalósítás, értékesítés/, amely a hasznos eredményt létrehozza."

Az ujitásra tehát igaz az a megállapítás, hogy az egyértelműen vállalati kategória, míg a know-how-nak ennél többet kell jelentenie. Hiszen ha a javasolt műszaki megoldás alkalmazása a vállalat számára haszonnal jár, ujitásról beszélünk; ha azt még nem alkalmazták, stb. Mígottlenem attól, hogy a megoldás, illetve a felhasznált ismeret közismert-e vagy sem. A know-how esetében azonban megkívánjuk, hogy a megoldás újdonsága legalábbis egy tágabb körben mint a vállalat - ez pedig ha nem akarunk átsiklani a szabadalom területére - legalább iparági szinten megkívánt újdonság legyen.

Különbözik a know-how az ujitástól abban is, hogy annak értékét nemcsak a vállalat ismereteinek állapota, hanem a versenytárs műszaki fejlettségét is befolyásolja.

A know-how-nál tehát fogalmi elemként kívánjuk meg a "szűk körben ismertséget", míg az ujitást ez nem feltétlenül kell, hogy jellemezze.

ad c/ Bár az "üzemi titok" nem iparjogvédelmi kategória, mégis említést érdemel, hiszen könnyen zavart okozhat a nemjogász szakembereknél. /üzemi titok - know-how/titkosan kezelt/. Alapvető eltérés, hogy az "üzemi titok" nem polgári jogi kategória és nem is mindig műszaki szellemi alkotást takar. E kategória munkajogi intézmény. Az Mt.V. 38. §. /1/ bekezdése értelmében üzemi titok mindaz, "amit a vállalat írásbeli rendelkezéssel annak minősít". /Kiegészítve: üzemi titok lehet pl. egy vállalat dolgozóinak a névsora is/. Előfordulhat persze, hogy a vállalat a know-how-t is üzemi titokká minősíti.

Ugy véljük, az előzőekben elvégzett elemzés elégséges alapul szolgál a know-how fogalmának meghatározásához. **E s z e r i n t** a **k n o w - h o w**: a gyakorlatban alkalmazott vagy alkalmazható, legalább a vonatkozó iparágban viszonylag új, nem közismert, másokkal szemben titkosan kezelt és ténylegesen gazdasági értékkel bíró, műszaki megoldás vagy ismeret /tapasztalat/.

III.

A know-how szerződés

A szerződés tárgya, tartalma

Bátran kijelenthetjük, hogy a know-how szerződések legalább annyi problémát rejtenek magukban, mint amennyivel a fogalom kapcsán találkoztunk. Legjobb példa erre az a kirívó USA-beli jogeset és bírósági ítélet, amely /mint azt Toren ismertette az 1973-as budapesti Nemzetközi Iparjogvédelmi Konferencián/, kimondta, hogy know-how nem képezheti szerződés tárgyát. A dolgon az módosít némiképp, hogy Ladas szerint ezt a határozatot a fellebbviteli bíróság bizonyosan megváltoztatja.

Az elméletben nem képezi vita tárgyát, hogy a know-how szerződés esetében a szerződéses rendszert gazdagító, új szerződési formáról van szó. Mivel pedig egy új szerződési formáról beszélünk, természetesen annak fenntartásával tesszük ezt, hogy a know-how szerződésekre is érvényesek a Ptk-nak a szerződések általános részét képező szabályai. Ugyanakkor e formának vannak az általános szabályokat meghaladó többlet szabályai, valamint egyes az általánostól eltérő sajátosságokat mutató elemei. /Különös szabályok/. Ezeket az eltérő, speciális vonásokat pedig a know-how szolgáltatásnak, mint a szerződés fő tárgyának a sajátosságai teszik. E sajátos jellemzőkkel már foglalkoztunk a know-how fogalmával kapcsolatban. A know-how szerződés jellemzőinek, jogi strukturájának feltárása kapcsán is az általunk helyesnek vélt fogalmat használjuk.

Előrebocsátjuk azonban, hogy elemzésünk arra az esetre vonatkoztatható, amikor a szerződő felek között bizonyos kapcsolat, együttműködés alakul ki, még ha ez adott esetben nem is túl szoros. Vagyis ha a know-how úgy kerül átadásra, hogy azzal továbbra is rendelkezik átadó is. A legtöbb esetben ugyanis átadó-átvevő egyaránt használja a know-how-t képező ismeretet. Ez tekinthető tipikusnak. Nem vizsgáljuk tehát azt az esetet, ha az átadott know-how-val az átadás után minden tekintetben /azaz tulajdonosként/ átvevő rendelkezik. Itt ugyanis véleményünk szerint nem know-how szerződésről, hanem

"egyszerű" adásvételről van szó. Pusztán azért tekinteni know-how szerződésnek az ilyen ügyletet, mert a tárgya know-how, nem indokolt. A forgalom egyes tárgyai több szerződésfajta tárgyai is lehetnek. Pl. egy családi házat annak tulajdonosa eladhat /adásvétel/, bizonyos időre bérbe adhatja /bérlet/, valaki vállalkozhat arra, hogy az említett családi házat felépíti /vállalkozás/. Látható tehát, hogy a felek jogviszonyát /a szerződéses jogviszonyt/ elsősorban nem a dolog, azaz a jogviszony közvetett tárgya, hanem a felek magatartása, pontosabban a feleknek erre a dologra koncentrált magatartása, illetve a magatartás tanusítására vonatkozó joga és kötelezettsége határozza meg.

"Az egybehangzó akaratkijelentéssel a felek meghatározzák a szerződés tárgyát; a szolgáltatást és a szerződés tartalmát."¹⁷ "A szolgáltatás az a magatartás, amelyet a jogosult a kötelezettől követelhet, illetőleg amelyet a kötelezett a szerződés alapján tanusítani köteles."¹⁸

A szerződések többségénél azonban nem csak egyetlen jogosultság-kötelezettség párral találkozunk, hanem a szerződés tartalma felleleli a felek többirányú jogait és kötelezettségeit. Ebből a komplexumból azonban kiemelkednek egyes szolgáltatások, amelyek a szerződés jellegét /tipusát, fajtáját/ megszabják. Ezeket a szolgáltatásokat nevezzük főszolgáltatásoknak, az ezekhez kapcsolódó egyéb kötelezettségeket, mellékszolgáltatásoknak. Ha pedig ez így van a szerződések többségénél, különösen igaz megállapítás ez a know-how szerződésekre, amelyek rendkívül bonyolultak, összetettek.

A know-how szerződés kapcsán kibontakozott vita, de a jogdogmatika szempontjából is állíthatjuk, hogy a kérdés magvát a know-how szerződés tárgyának, a know-how-szolgáltatásnak a jellege képezi.

A szolgáltatás "dare" vagy "facere" jellegű-e?

A kérdés vizsgálata abból a szempontból jelentős, hogy a szolgáltatás jellege meghatározólag hat a szerződésre, pl. a szavatossági kérdéseket illetően is.

Ezzel kapcsolatban azonban olyan szélsőséges állásfoglalás is napvilágot látott /Bücher Vilmos/¹⁹, miszerint a szolgáltatás jellegének különbözősége nem lényeges, azt a Ptk. sem veszi figyelembe az egyes szerződések szabályozásánál. Elhibázott álláspontját a Ptk.

226. §-ával látja igazoltnak: "A szerződésben kikötött szolgáltatás valamely dolog adására, tevékenységre, tevékenységtől való tartózkodásra vagy más magatartásra irányulhat."

Bár az egyes szolgáltatási nemek valóban együtt szerepelnek, ezek azonban az egyes nevesített szerződések esetén konkretizálódnak és az uralkodó szolgáltatáshoz a Ptk. is különböző jogkövetkezményeket fűz. Hivatkozik a Ptk. 200. §-ára: "A szerződés tartalmát a felek szabadon állapítják meg. A szerződésre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja." Ezután Bächer levonja a következtetést, hogy: "Éppen ezért a törvényben szabályozott egyes nevesített szerződéstípusokon túlmenően ki-fejlődtek atipikus, innominát és vegyes típusu szerződések is."²⁰ E gondolatmenet helyes, de éppen azért atipikus a szerződés, mert a felek a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől eltértek, azaz szolgáltatásaik jellege egyetlen szerződésfajta szabályait sem türi el alkalmazni az adott jogviszonyra. Azonban a vegyes típusu szerződések esetében az "összetevő" típusok a legtöbb esetben felfedezhetők és a szerződés egyes különböző szolgáltatásaira nézve az azoknak megfelelő szerződéstípusok szabályait kell alkalmazni. Azok pedig éppen a szolgáltatások különbözőségén alapulnak.

Tehát mindenféleképpen arra az álláspontra kell jutnunk, hogy a dare-facere megkülönböztetés jelentőséggel bír.

A dare kötelezettség mellett foglalt állást az 1973-as Budapesti Iparjogvédelmi Szimpóziumon a felszólalók többsége. Ugyanakkor az 1974. évi Nemzetközi Iparjogvédelmi Konferencia a facere jelleget részesítette előnyben.

Lontai Endre véleménye szerint a know-how szerződésekben egyaránt van dare és facere kötelezettség.²¹ Ezen álláspont mellett szállt síkra Gazda István is. Véleménye szerint a dare jelleg akkor jelentkezik, ha átadó kötelezettsége az ismeretek átadásában kimerül, pl. dokumentációk átadása formájában. De ha kötelezettsége egynéhány szolgáltatásra is kiterjed, úgy már inkább a vállalkozási jelleg dominál, ami a facere jelleget is felszínre hozza.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a know-how szerződések dare és facere kötelezettséget is tartalmaznak /illetve dare kötelezettséget mindig, facere kötelezettséget csak bizonyos esetekben/, az előbbi nézeteknek pusztán egy hiányosságát említjük meg. Know-how szerződések

esetén a felek kötelezettsége nemcsak dare és facere, hanem ezekhez járul még egy harmadik kötelezettség a non facere /azaz a nem tevés/. Nevezetesen kifogásoljuk azt, hogy a szerzők elfeledkeznek a know-how szerződések titkossági kikötéséről, amely a feleket arra kötelezi, hogy a know-how-t kezeljék titkosan, tartózkodjanak annak nyilvánosságra hozatalától. Avagy pl. a felek megállapodása alapján átadó tartózkodni köteles a know-how-nak mások részére történő átadásától /az átvevő hozzájárulása nélkül/.

Átadó főszolgáltatása /főkötelezettsége/

a/ A kérdés tisztázása a know-how szerződések jellegének eldöntése és a know-how szerződéses védelme szempontjából döntő jelentőségű.

Know-how szerződésnél kötelezett pozícióban a know-how tulajdonosa /illetve birtokosa/ van. Ő az, akinek kötelessége a "dolgot", a know-how-t szolgáltatni. Ezt a "dolgot" megvizsgálva - gondolván itt a know-how fogalomelemzése kapcsán kifejtettekre - arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a know-how szerződés közvetett tárgyát képező "know-how szolgáltatás" nem az ismeret dokumentuma, azaz pl. leírás, ábra, rajz, berendezés, makett, stb., hanem maga a műszaki ismeret, mint szellemi termék. Mivel azonban ezt az ismeretet átadó titkosan kezeli, arról átvevőnek még a szerződéskötés pillanatában sincsenek teljesen megbízható és mindenre kiterjedő ismeretei, a know-how-t gondosan körül kell írni.

Hogy a szerződés tárgya a műszaki ismeret és nem annak hordozója, ez annál is nyilvánvalóbb, mert azt senki sem vitatja, hogy know-how szerződésről van szó abban az esetben is, ha pl. átadó pusztán beengedi üzemébe átvevő szakembereit, hogy azok a helyszínen tanulmányozhassák pl. a tervezői vagy üzemviteli know-how-t. De a probléma egyébként is csak ott merülhet fel, ahol a műszaki ismeretet átadó dokumentálni tudja. Az USA-ban egyébként nem a dokumentációk átadása a fő forma, hanem az ismeret tényleges megismertetése, a "mutasd meg hogyan."

b/ Átadó főszolgáltatását /főkötelezettségét/ átvevő jogai, ha tetszik szerződési érdeke határozza meg. Hiszen átadónak a szerződési érdekek kielégítése céljából kell cselekedni, hogy saját szükség-

séglete is kielégítést nyerjen. Korábban már feltártuk egy know-how szerződés előnyeit átadó, illetve átvevő oldaláról. Átvevő szerződéskötési célját /átadó kötelezettségeire vetítve/ a következőképp fogalmazhatjuk meg:

- /1/ az adott know-how műszaki lényegét megismerje,
- /2/ a műszaki ismeretet használhassa és
- /3/ azt know-how-ként használhassa.

E felsorolás lényegét úgy is megfogalmazhatjuk, hogy átadó főkötelezettsége: "a reális használat lehetőségének biztosítása" - Kretschmer-Osterland.²² Más megfogalmazásban ugyan, de átadó főkötelezettségeként lényegében ugyanezt mondja Djelepov is: "... a licenciadó alapvető kötelezettsége, hogy megengedje az engedélyes számára a szerződés tárgyának használatát és hogy erre neki tényleges lehetőséget is nyújtson."²³

c/ Fölmerül a kérdés, hogy átadó főkötelezettségének ilyen generális meghatározása esetén ténylegesen milyen szolgáltatásokat kell teljesítenie ahhoz, hogy átvevő számára "a reális használat lehetőségét biztosítsa"?

Az irodalmi állásfoglalások a választ a következőkben látják:

- /1/ a know-how-t képező műszaki ismeret átadása,
- /2/ a továbbfejlesztések átadása,
- /3/ a know-how titokban tartása.

Érdekes módon azonban vizsgálatunk során nem talákoztunk olyan konkrét szerződéssel, amely átadót titoktartásra kötelezte volna. Ugy véljük azonban, hogy ez nem a szerződést kötők hanyagságán mulott. Véleményünk szerint a "titoktartás" azt jelentené, hogy átadó átvevőn kívül senki másnak nem adhatná át know-how-ját. Ez pedig átadók számára teljesen lehetetlen helyzetet teremtene, erre ők nem kötelezhetők. Arra viszont már igen, hogy a know-how-t kezeljék megfelelően, azaz olyan kellő gondossággal, ami biztosítja az ismeretnek az átvevővel kötött szerződés tartama alatti know-how-mivoltát. /Továbbiakban ezt értjük "titoktartási kötelezettség" alatt/. Ezzel ugyanis átadót még nem vágtuk el annak lehetőségétől, hogy ismeretét másnak átadja, de arra sem adtunk neki módot, hogy adott esetben átvevő érdekeit figyelmen kívül hagyva, az ismeretet nyilvánosságra hozza, közismertté tegye. Ezzel ugyanis az ismeret

elveszítene know-how jellegét, átvevő szerződéses érdeke /aki az ismeretet know-how-ként kívánta használni/ lényeges sérelmet szenvedne.

A know-how-t képező ismeret átadása értelemszerűen főkötelezettség, amit egyetlen szerző sem vitat.

Átadó főkötelezettségei sorában, akik a "reális használat lehetőségének biztosításában" jelölik meg a főcél, még azok sem igen szólnak arról, hogy ez konkrétan mit jelent. Hatalmat mondanak is, megelégednek annyival, hogy átadó köteles a know-how használatát engedélyezni. Míg ez természetesen így kell, hogy legyen, átadónak e használatot nem csak tűrni, de ennek lehetőségét biztosítani is kell. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha átadót kötelezzük bizonyos aktív magatartásra az ismeret átadásán túlmenően. Ennek egyik megnyilvánulási területe éppen az a kötelezettség, hogy átadónak az ismeret know-how jellegét a szerződés időtartama alatt biztosítani kell, azt az esetet kivéve, ha azt harmadik személy legális úton kidolgozza és nyilvánosságra hozza. Másik kötelezettsége, hogy a szerződés tartama alatt tegyen meg mindent, ami szükséges ahhoz, hogy a know-how-val átvevő termelni tudjon. Pl. szakemberek küldése, a know-how "bevezetése", konzultációk, stb. E kötelezettsége a szerződés egész ideje alatt fennáll, hogy az adott esetben mit jelent, az mindig a konkrét know-how jellemzőitől függ.

További főkötelezettsége átadónak, hogy szavatolja; a know-how-ra nincsen harmadik személynek olyan joga, amely átvevő know-how használatát meggátolná. Tehát azért kell szavatolni, hogy a megoldást ő fejlesztette ki, vagy ahhoz legális úton jutott és továbbadhatja. Ha ugyanis harmadik személy tudja bizonyítani, hogy neki a megoldásra szabadalma van, illetve, hogy azt tőle tisztességtelen úton szerzte az átadó, úgy átvevőt el is lehetne tiltani a használatától.

A know-how-nak a szerződés fennállta alatti továbbfejlesztései átadását nem tartjuk átadó főkötelezettségének. Még ha a felek kikötik, többnyire akkor is csak mellékszolgáltatás lehet.

Átvevő főszolgáltatása /főkötelezettsége/

Átvevő szolgáltatását illetően meglehetősen egyöntetűség uralkodik az irodalomban.

Az alapvető kötelezettséget mindenki átvevő díjfizetési kötelezettségében látja, ami kétségtelenül így van. A fizetés módját illetően azonban már bizonyos eltéréseket tapasztalhatunk. Átvevő fize-

tési kötelezettsége kapcsán igen figyelemreméltó állásponttal találkoztunk Gazda-Kövesdi-Vida már idézett művében, miszerint átvevő e kötelezettsége adott esetben megszűnhet, illetve csökkenhet. Megszűnhet, ha a know-how mint a szerzők írják; elveszti titkosságát.

E megállapításhoz csak annyit fűznénk hozzá, hogy a díjfizetési kötelezettség a maga egészében nem szűnhet meg még akkor sem, ha a know-how közismert lesz. Ilyen esetben véleményünk szerint az árat csak csökkenteni kell, mégpedig azért, mert az ismeret elveszítette ugyan a know-how jellegét, de az átvevő továbbra is használja. Márpedig ha használja, akkor méltánytalan lenne az ismeret átadójára nézve, ha az általa létrehozott szellemi termék használatáért semmiféle ellenszolgáltatásban nem részesülne. Átvevőnek tehát fizetnie kell a használatért a továbbiakban is, de csökkentett mértékben, mégpedig olyan mértékben csökkentett díjat, amilyen mértékben a know-how árának kialakításában a felek között szerepet játszott annak "titkos", mások előtt titkolt jellege. Ilyen relatív értelemben beszélhetünk a díjfizetési kötelezettség megszűnéséről.

A díj csökkentéséről pedig akkor lehet szó - amit a szerzők helyesen látnak - ha az átadott know-how használati ideje alatt olyan ismeretek látnak napvilágot, amelyek a know-how haladó jellegét csökkentik. Adott esetben persze ez vezethet olyan mérvű értékcsökkenéshez is, hogy átvevő kötelezettsége /a know-how haladó voltaért teljesítendő ellenszolgáltatása/ a nullára csökken. Ilyenkor tehát átvevővel szemben volna méltánytalan, ha egy már meghaladott ismeretért irreálisan magas árat kellene fizetnie. Az ilyen és hasonló esetekre a Ptk. is tartalmaz általános rendelkezést. Ha ugyanis a körülményekben lényegesen megváltozott szerződés esetén a felek a szerződés módosításában nem tudnak megegyezni, úgy alkalmazható a Ptk. 241. §-a: "A bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti." Véleményünk szerint azonban ez a § csak akkor lenne alkalmazható, ha a know-how értéke csökkenne ugyan, de az ismeret nem válna közismertté. Ha ugyanis közismert lesz és elveszti know-how jellegét, úgy véleményünk szerint már a know-how szerződés megszűnéséről beszélhetünk.

Fölvetődik persze, hogy átvevőnek a know-how-ért milyen összegű díjat kell fizetnie? Know-how esetében ugyanis nem beszélhetünk egy

már kialakult, társadalmilag elfogadott árról, amely pontosan meghatározott. Közgazdaságilag az ár lényege: a termék ára = az előállításához szükséges átlagos társadalmi munka mennyisége. A "know-how árut" azonban egyetlen vagy nagyon kevés termelő "állította elő". Titkos kezelése, illetve sok esetben az a körülmény, hogy a know-how esetleg évek tapasztalatát foglalja magában, gyakorlatilag azt jelenti, hogy a díj pontos összegét megállapítani nem lehet. Szerepet játszik annak kialakulásában a know-how nem közismert volta is. Mit tehet átvevő, hogy a know-how-ért reális árat fizessen?

A díj megállapítására objektív mérce gyakorlatilag nem áll rendelkezésre. Ez a szolgáltatás egyedi jellegéből és abból folyik, hogy piaci összehasonlításra nincsen mód.

Általánosságban azonban a díj mértéke két érték között mozoghat. Az első határt átadó "minimum érdeke" adja; ez pedig az ismeret létrehozására fordított költségeinek megtérülése. A felső határt pedig átvevő érdekeltsége szabja meg, nevezetesen, hogy nyilván nem hajlandó többet fizetni, mint a know-how felhasználásával elérhető haszna. Bizonyos támpontul persze szolgálhat az azonos célt szolgáló know-how-k ára, de erre se nagyon van lehetőségük a feleknek, hiszen a vállalatok nem szokták nyilvánosságra hozni know-how ügyleteik részleteit. Sokszor csak bonyolult és hosszadalmas gazdasági számításokkal mérhető az a haszon, amely a know-how segítségével elérhető. Ilyenkor tehát bizonyos becslésszerű módszereket kell alkalmazni. Ugy tűnik azonban, hogy a kérdés megoldásának egyéb járható útja nem mutatkozik.

Átvevő másik szolgáltatása a titoktartási kötelezettség. Ez irányú kikötés egyetlen know-how szerződésből sem hiányzik! Ez a rendelkezés azzal a kötelezettséggel függ össze és abból folyik, hogy átvevő az ismeretet harmadik személynek nem adhatja át. /Rendkívül ritka kivétel persze előfordulhat. Jobbára azonban az is csak oly módon, hogy a továbbadáshoz átadó hozzájárulása szükséges, ami egyébként érthető és indokolt/.

E kötelezettség egyébként annyira nyilvánvaló is, hogy ennek indokolásától eltekinthetünk.

Gazda-Kövesdi-Vida átvevő kötelezettségeként említi - bár szerintük is ritka szerződési kikötésről van szó - a kapott know-how kötelező gyakorlatba vételét. A kérdésnek véleményünk szerint csak akkor van jelentősége, ha a know-how-ért fizetendő díj az ismeret használata

után van megállapítva. /Pl. bizonyos összeg fizetése meghatározott darabszám után/. Ilyen esetben a gyakorlatba vétel valóban főkötelezettség lehet, de a termelésnek - az általuk említett - meghatározott minőségi szinten tartása, még ilyen esetben is csak mellékkötelezettségként jöhet szóba. Ilyen helyzet gyakorlatilag csak a receptura know-how-nál fordulhat elő.

Nem említik a szerzők, de véleményünk szerint átvevő főkötelezettsége, a kapott know-how rendeltetésszerű használata, hiszen átadó azt egy bizonyos cél megvalósítása érdekében adta át. Átvevő pedig a know-how-t ettől eltérő célra nem használhatja fel.

Mellékszolgáltatások a know-how szerződésben

Azokkal a szerzőkkel szemben /Kretschmer-Osterland, Bächer, Kamm/, akik a know-how-nak a szerződés időtartama alatti továbbfejlesztései átadását főkötelezettségnek tartják, e kötelezettség kikötése esetén is csak mellékszolgáltatásról beszélnének. /Egyébként mellékkötelezettségként említik azt Gazda-Kövesdi-Vida: i.m. 261-262. l./. Véleményünk szerint, ha átvevő megkapta átadótól a szerződés megkötésének időpontjában azt a know-how-t, amit szeretett volna kapni, átadó pedig biztosította számára, hogy azzal termelhesen, átvevő érdeke kielégítést nyer akkor is, ha a szerződés fennállta alatt további ismereteket már nem kap. Ha ilyen ismeretek közlését átadó mégis elvállalja, az csak mellékkötelezettség lehet. Még szembetűnőbb a továbbfejlesztések átadási kötelezettségének járulékos, kiegészítő jellege, ha azt átvevő produkálja.

Mint már utaltunk rá, a know-how szerződés rendkívül összetett, komplex jogügylet. Éppen ezért a legtöbb esetben az adott know-how-tól függ, hogy a felek jogviszonyában milyen magatartások lesznek főszolgáltatássá, illetve mellékszolgáltatássá. Adott esetben pl. átadó betanítási kötelezettsége is lehet mellékszolgáltatás, ha átvevő egyébként a rendelkezésére bocsátott műszaki dokumentációk alapján is meg tudná valósítani a know-how-val való termelést. Természetes persze, hogy olyan know-how esetén, melyet dokumentálni nem lehet, a betanítás szinte kivétel nélkül főszolgáltatás lesz. A betanítással kapcsolatban egyébként ajánlatos, ha a felek részletesen rendezik, hogy az mikor, hol, milyen szakemberek közreműködésével történik, illetve mit kell azért fizetnie átvevőnek.

A know-how szerződésekben gyakran előforduló mellékszolgáltatást képezhetnek továbbá a karbantartási, engineering, üzembehelyezésnél tanácsadás, felügyelet, stb. szolgáltatások, illetve meghatározott áruszállítások /pl. gép, alkatrész, nyersanyag, félkésztermék/. Természetesen itt is előfordulhatnak ritka kivételként olyan esetek, amikor a know-how használatához, az azzal való termeléshez elengedhetetlenül szükséges alkatrész, nyersanyag csak a know-how adónál szerezhető be, mint azt E.M. Aguilar omliti.²⁴ Ilyen esetben a szállítási kötelezettség - véleményünk szerint - már főszolgáltatás.

Előfordulhat még know-how szerződésben mellékszolgáltatásként bizonyos szervizszolgáltatás, piackutatás, vevőszolgálat ellátása: tehát bizonyos kereskedelmi szolgáltatások, amelyek elsősorban a felek együttműködésének jellemzői. Érdekes módon a kereskedelmi kapcsolatok sok esetben túlélhetik a főszolgáltatásra irányuló szerződési kötelezettséget.

Kretschmer-Osterland is említi idézett könyvükben, hogy az átadónak gyakran lehet kikötött joga, hogy átvevő üzleti könyveit ellenőrizhesse /mennyit termeltek, milyen áron adták/. A termelés ellenőrzését átadó csak akkor végezheti, ha védjegylicenciát is adott.²⁵

Véleményünk szerint a díjfizetéssel szorosan összefüggő átvevői mellékkötelezettség csak abban az esetben állhat fenn, és átvevők csak akkor vállalják, ha a díjfizetés a termelés mennyisége vagy eredményessége bizonyos százalékában van meghatározva. Ajánlatos egyébként, ha ilyenkor átvevő a know-how-val történő termelésről és eladásról elkülönített elszámolást végez, illetve szerződési kikötés alapján ez kötelezettsége is lehet.

A know-how szerződés jellegéről, általában /nézetek/

Az iparjogvédelemmel foglalkozó szakemberek körében a kérdés kör váltotta ki a leghevesebb vitát. A vita akörül folyik, hogy a know-how szerződés az adásvétel, a vállalkozás egy speciális fajtája, avagy haszonbérlet, ill. licencia szerződés.

A vállalkozási jelleget helyezi előtérbe Azema és Sebestyén Péter.²⁶ Azema megemlíti azonban, hogy a szerződésnek kettős jellege is lehet, de a vállalkozási jelleg uralkodó jellege mellett.

Sebestyén álláspontja szerint pedig az "alkalmazandó kisegítő szabályok ... amelyek a locatio conductio operist szabályozzák", azaz a vállalkozási szerződésé.

Az Azemánál érezhető némi engedmény után a "közvetítő" eleméletet Gazda István képviseli. Szerinte ugyanis a know-how szerződést az adásvétel, illetve a vállalkozás egy speciális fajtájának kell tekinteni. Azt, hogy a know-how szerződés mikor adásvétel és mikor vállalkozás, szerinte a következők döntenek el: ha az átadó know-how-t ad át dokumentációk formájában és ezzel tevékenysége befejeződik, úgy a szerződés inkább adásvételi jellegű; ha viszont az átadandó ismeretek gyakorlati alkalmazásba vételében is segédkezik, úgy a szerződés inkább vállalkozási jellegű. Véleménye szerint a know-how szerződés haszonbérleti jellegének hirdetése a know-how átadóktól kellett, hogy származzon, mert ez esetben őket sokkal enyhébb szavatosság terheli, mint az adásvételi vagy a vállalkozási jelleg elismerése esetén. /Ere később még visszatérünk/.

Ismét más nézetet képvisel Stumpf, aki a know-how szerződés tartós jogviszony-jellegét veszi alapul és a jogosultság használatának átengedését tartja lényegesnek. Ennek alapján a haszonbérletre vonatkozó rendelkezések alkalmazását tartja a know-how szerződésekre alkalmasnak.

Merő formai ismérvek alapján egyes szerzők a know-how szerződésre is a licenciaszerződések szabályait kívánják alkalmazni, mivel a know-how nagyon sokszor szabadalommal együtt kerül átadásra /Markos/. Szintén licenciának tekinti a szerződéseket Ladás, mivel indokolása szerint nem a szerződés formája, hanem a tartalom a lényeg. Ugyancsak e nézetet vallja az olasz Sordelli.²⁷

Vizsgáljuk meg külön-külön, hogy a know-how szerződés "belfér-e" valamely fentemlített hagyományos szerződéstípusba.

Adásvétel-e a know-how szerződés?

Tekintve, hogy egy kötelmi jogviszony eldöntése nagyjában egészben azon alapszik, hogy az abban foglalt szolgáltatás dare, ill. facere jellegű-e, azon szakemberek, akik a know-how szerződésben kikötött szolgáltatást dare kötelezettségnek tartják, a know-how szerződést adásvételnek, ill. az adásvétel egy speciális fajtájának tekintik. Az 1970-es Budapesti Nemzetközi Iparjogvédelmi Kon-

ferencia a know-how szerződéseket adásvételi szerződéseként fogta fel.

Legbehatóbban a kérdéssel Magyarországon Gazda István foglalkozott, aki bizonyos körülmények fennforgása esetén az adásvétel, más esetekben a vállalkozás körébe sorolja a know-how ügyleteket. Maradjunk egyelőre a tétel első felénél. Mikor lenne tehát Gazda szerint adásvétel a know-how szerződés? "Ha a know-how átadója műszaki ismereteket ad át dokumentációk formájában jóállással vagy anélkül és ezzel tevékenysége be is fejeződik, úgy a szerződés inkább adásvételi jellegű..."²⁸. Bár a szerző itt arról beszél, hogy a szerződés "adásvételi jellegű", előadása további részében meggyőző bennünket, hogy kifejezetten az adásvétel sajátosságait véli felfedezni a know-how szerződésben. Szerinte tehát: know-how szerződés = adásvétel. /Nem vitatható, hogy a know-how szerződésnek vannak olyan elemei, amelyek adásvételi jellegűek, de gyakorlatilag szinte minden áru-pénz kapcsolat az adásvételből ágazott ki, azonban ma már a szerződések egyes nevesített fajtái igen széles skálán mozognak/.

Tételének igazolására a következőket hozza fel: "Az adásvételi jelleg ellen egyébként azt az elméleti ellenérvet lehetne felhozni, hogy adásvételnél a dolog birtokának a vevőhöz kell átmenni, márpedig a know-how átadása esetén nem ez a helyzet, hiszen nem az átvevő rendelkezik kizárólagosan a kapott know-how-val, ami többnyire igaz."²⁹ A szerző itt fölöslegesen aggódik, részünkről egyáltalán nem kívánjuk vitatni, hogy a know-how szerződés alapján a dolog /a know-how/ birtokosa lesz az átvevő. Sőt abban is igazat adunk, hogy az átvevő nem rendelkezik kizárólagosan a kapott know-how-val. Ez azonban nem abból folyik, hogy nem birtokolja a kapott know-how-t, hanem - amiről Gazda egy szót sem szól - a know-how esetén is fennálló tulajdoni viszonyból. Mert mit is jelent az adásvétel?

A Ptk. 365. §. /1/ bekezdése szerint: "Adásvételi szerződés alapján az eladó köteles a dolog tulajdonát a vevőre átruházni és a dolgot a vevő birtokába bocsátani, a vevő pedig köteles a vételárat megfizetni és a dolgot átvenni." "Az adásvétel tehát dolog tulajdonba adása pénz ellenében" - mondja Eörsi Gyula.³⁰

A törvényi rendelkezésből látszik, hogy az adásvételi szerződés alapján átadónak két főkötelezettsége van:

/1/ a dolog tulajdonjogának átruházása és

/2/ a dolog birtokának átengedése.

Véleményünk szerint a problémát az 1. pont okozza. Kérdés ugyanis, hogy know-how szerződésnél átszáll-e a tulajdonjog a vevőre?

A válasz megadása előtt azt vizsgáljuk meg, hogy mit jelent egy dolog tulajdonosának lenni. Másként fogalmazva: "a törvény a tulajdonjog körében miféle cselekvési lehetőséget ismer el és biztosít a tulajdonos, mint jogosult számára?" /Polgári jog II. kötet 260. l./

A választ a szerzők a 262. oldalon adják meg: "A tulajdonjog a személynek közvetlenül a törvényből folyó és más személy hatalmától nem függő joga a dolog birtoklására, használatára és a vele való rendelkezésre."

Nyilvánvaló, hogy a know-how átvevője nem rendelkezik e három jogosultságot illetően "más személy hatalmától nem függő joggal." Ugyanis nem beszélhetünk kizárólagos használatról, de még birtoklásról sem /amennyiben a know-how-t átadó is használja/, de egyértelműen hiányzik az átvevő független rendelkezési joga. /Előfordulhat persze, hogy átadó is "függ" átvevőtől, hiszen pl. a szerződés alapján átvevő hozzájárulása nélkül nyilvánosságra nem hozhatja, másnak át nem adhatja. De ilyen esetben nem egyébről van szó, mint hogy a tulajdonos saját akaratából korlátozta a tulajdonjogát./ Lényegében véve tehát továbbra is átadó "rendelkezik" a know-how-val.

Know-how szerződések esetében semmiesetre sem beszélhetünk tulajdonátszállásról, ami az adásvétel *conditio sine qua non*ja.

Nézzük azonban hogyan próbál Gazda egy quazi adásvételi helyzetet teremteni: "Hasonló a helyzet azonban sok esetben akkor is, ha nem szellemi termék, hanem "kézzel fogható" áru képezi a szerződés tárgyát, pl. gyártó berendezések adásvételénél. A gyártó berendezések vásárlója ugyan a dolog egy vagy több példányának birtokába jut /egyben azonban tulajdonosa is lesz! Sz.I./, a gyártási rajzok azonban továbbra is az eladó birtokában maradnak, azok alapján tetszés szerinti további példányt gyárthat, a berendezés vevője pedig jogosult a vásárolt példányt használni, de már nem jogosult a beren-

dezést szolgailag utánozva legyártani, vagy azt mással legyártatni.

Mi különbség van azonban gyakorlatilag ezen helyzet és a között, ha a vevő nem a gépet veszi meg, hanem pl. annak legyártásához szükséges gyártási rajzok és utasítások egy másolatát és azt maga gyártja le.³¹

A felhozott példa tetszetősnek mutatkozik - noha maga Gazda is elismeri, hogy a know-how szerződések adásvételi jellege elméletileg támadható - és főleg gyakorlati szempontokat tart szem előtt. A helyzet azonban mégsem ilyen egyszerű.

Bár eredményében mindkét esetben ugyanaz történt, a vevő megszerezte a szükséges gyártóberendezést, az eladó-vevő viszony a két esetben teljesen különbözik egymástól.

Ha gépet vásárol, előttünk áll a klasszikus adásvétel. Nem így ha a rajzokat "veszi" meg. Ez esetben a vevő szükséglete nyilvánvalóan nem nyert kielégítést azáltal, hogy a rajzokat megkapta, hiszen neki gépre van szüksége. Ezen szükségletkielégítés előfeltétele lenne tehát a rajzok megvétele és az azok alapján való gyártás. Nézzük tehát a felek viszonyát csak a ralációban. Átvevő megkapja a szükséges rajzokat a gyártó cégtől, hogy azok alapján gyártsa le a számára szükséges /és szerződésben kikötött!/ mennyiségű gépet. Eladó tehát "eladta" volna a rajzokban foglalt gyártási ismereteket? /Mert nyilvánvalóan különbséget kell tennünk a rajzokban foglalt ismeretek és azok dokumentációi között/. Míg az ismeretet tartalmazó rajzok esetében valóban lejátszódott az adásvétel /hiszen elképzelhető, hogy átadó felszámítja a rajzok másolata elkészítésének díját, ami lényegében véve nem más, mint a munkadíj megfizetése/, de véleményünk szerint a gyártási ismeretek tekintetében szóba sem kerülhet az adásvétel. Az ügyltet továbbra is gépvásárlásnak lehet tekinteni, de semmi cetre sem állunk szemben ismeretvétellel. Az ismeretnek egy mindössze igen korlátozott használati jogát kapta meg vevő, ahol az adásvétel elsőszámu minősítő feltétele, a tulajdonátszállás nem valósult meg.

De Gazda István a know-how átadója szavatosságát elemezve, is az adásvételi, illetőleg bizonyos esetekben a vállalkozási szerződéshez jut el.

"Ha a know-how szerződéseket tartós kötelmi kapcsolatnak fog-nánk fel és így azok haszonbérleti jellegű szerződésnek lennének tekintendők, úgy - ha a szerződés maga a know-how átadója szavatossá-

gával kapcsolatban rendelkezéseket nem tartalmaz - a Ptk-nak a haszonbérleti szerződésekre vonatkozó általános rendelkezéseit kelle-ne figyelembe venni."³²

Ezzel kapcsolatban csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy ha a know-how szerződéseket tartós kötelmi kapcsolatként fogjuk fel /használati kötelemként/, még nem feltétlenül biztos, hogy azt haszonbérletnek tekintjük. De maradjunk egyelőre az idézett fejtegetésnél. Tegyük fel, hogy a haszonbérletre vonatkozó szabályokat kellene alkalmazni. A Ptk. 461. §-a lenne tehát alkalmazandó, amely szerint eltérő rendelkezés hiányában a haszonbérletre a dologbérlet szabályai alkalmazandók. Ezen utaló szabályt alkalmazva, Gazda is felhívja a Ptk. 424. §-át és kimondja, hogy eszerint "a haszonbérbeadó azért tartozik szavatossággal, hogy a haszonbérbeadott dolog a haszonbérlet egész időtartama alatt a szerződés szerinti használatra alkalmas és ezen kívül a szerződéses rendelkezéseknek is megfelel."³³

Véleménye szerint ez a szavatosság mindössze annyit jelent, hogy a haszonbérbeadó azért szavatol, hogy know-how-t adott haszonbérletbe, másrészt, hogy a know-how olyan célra szolgáljon, amelyet a szerződés tartalmaz. Megállapítja, hogy egyáltalán nem szavatol pl. átadó azért, hogy a know-how műszakilag milyen eredményességgel használható és hogy azt az átvevő miként tudja használni.

Véleményünk szerint /bár nem tartjuk a know-how szerződést haszonbérletnek/, az átadó nem azért szavatol, hogy know-how-t adott át, hanem azért, hogy olyan know-how-t adott, amelyet meghatározott módon, meghatározott eredményességgel lehet használni. Ez pedig csak akkor van meg, ha valóban know-how-t adott át, plusz mint a törvényszöveg mondja, az "egyébként is megfelel a szerződés előírásainak." Ezek az "egyéb szerződéses előírások" pedig nem mások, mint a know-how részletes leírása, amelybe nyilván azt is belefoglalják a felek, hogy a know-how-t hol, hogyan, milyen feltételek mellett, milyen eredménnyel lehet használni.

Az eddig felhozottakkal véleményünk szerint még nincs megcáfolva a know-how szerződés használati kötelelem jellege, de még az sem, hogy az haszonbérleti szerződés. Mindez azzal sem érhető el, amit Gazda több helyütt is fölvet, nevezetesen, hogy "a nem-, vagy

hibás teljesítés következményei mások haszonbérleti, illetve adásvételi vagy vállalkozási szerződéseknél, éspedig kevésbé terhesek a haszonbérbeadó, mint az eladó, vagy vállalkozó részére." Ezt a "terheesebb" szavatosságot a következőkkel indokolja: "A know-how adója a know-how, éspedig a know-how-ban foglalt műszaki megoldás törvényes és/vagy szerződés szerinti sajátosságaiért szavatol, és így - hibás teljesítés esetén - javításra vagy cserére van kötelezve. Ha pedig a javítás vagy csere nem járna sikerrel, a know-how átvevőjének egyéb jogai vannak." Ezek az egyéb jogok pedig az általa példaként felhozott Schweizerisches Obligationenrecht alapján a következők: ármérséklés, a szerződéstől való visszalépés, valamint ha még felróható is a hibás teljesítés, úgy kártérítés is.

"A fentiek tehát sokkal terheesebbek a know-how adója szempontjából, mintha haszonbérleti szerződésről volna szó; természetesen akkor, ha a szerződés egyáltalában műszaki sajátosságokat tartalmaz."³⁴

Az idézett megállapítással kapcsolatban megjegyezzük, hogy know-how szerződés esetén, hibás teljesítés esetében a csere fogalmilag kizárt, mivel egyedi szolgáltatásról van szó. Ha tehát csere nem lehetséges, úgy szavatossági jogként megmarad a kijavítás, vételárcsökkentés, végső esetben az elállás /know-how szerződések esetében a felmondás joga/. Objektív hibás teljesítés esetében. Ugyanis polgári jogunk szerint is, ha a hibás teljesítés felróható volt, úgy a Ptk. 307. §. /1/ bekezdése alkalmazandó: "Hibás teljesítés esetén a jogosult kárának megtérítését is követelheti, kivéve, ha a kötelezett bizonyítja, hogy a hibátlan teljesítés érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható."

Ezek után érdemes lesz felhívni a Ptk. 424. §. /1/ bekezdését: "A bérbeadó szavatol azért, hogy a bérelt dolog a bérlet egész tartama alatt a szerződésszerű használatra alkalmas és egyébként is megfelel a szerződés előírásainak. Erre a szavatosságra a hibás teljesítés miatti szavatosság szabályait azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a bérlet az elállás helyett az azonnali hatályú felmondás joga illeti meg, kicserélést pedig nem követelhet."

Tekintve azonban, hogy a know-how szerződésnél szóba sem

jűhet kieserőlés /egyedi szolgáltatás/, a kellékszavatosi jogok /kötelezettségek/, az adásvétel és a know-how szerződés, mint "haszonbérleti jellegű" szerződés esetén lényegében ugyanazok.

Tehát egyáltalában nem torlesebbek know-how átadó számára a szavatossági kötelezettségek, ha azokat az adásvétel és nem a haszonbérlet szerint számítjuk.

Egyébként is azt eldönteni, hogy a szavatosi kötelezettségek az adásvétel vagy a haszonbérlet esetében torlesebbek eladóra, ill. a haszonbérbeadóra, rendkívül nehéz. Pláne általános érvennyel kiwondani. Hogy mi torlesebb, az az egyes konkrét szerződésből, az abban foglalt kötelezettségektől, de leginkább talán a szerződés tárgyától függ.

Látható, hogy a know-how szerződés "nem fér" az adásvételi szerződés keretei közé.

/Nem beszéltünk az adásvétel szerződésnél legnagyobb jelentőséggel bíró jogszavatosságról, azon megfontolásból, mivel véleményünk szerint know-how szerződésnél nem történik tulajdonátszállás/.

Vállalkozási és know-how szerződés

A vállalkozási szerződés a facere strukturájú szerződések legtipikusabb formája. Ezért azok a szerzők, akik a know-how szolgáltatást facere szolgáltatásként fogják fel, magát a know-how szerződést is vállalkozási /vagy vállalkozási jellegű; ami témánk szempontjából azonosnak vehető/ szerződésként kezelik. A vállalkozási szerződésekről a törvény a következőként rendelkezik: Ptk. 387. §.: "Vállalkozási szerződés alapján a vállalkozó valamely dolog elkészítésére, feldolgozására, átalakítására, megjavítására vagy munkával elérhető más eredmény létrehozására, a megrendelő pedig díj fizetésére köteles." /Kiwelés tőlünk/.

A kiemeléssel jeleztük, hogy mely rendelkezések terén mutatkozik probléma a know-how szerződés vállalkozássá minősítésében.

A rendelkezés lényege tehát jelentős egyszerűsítéssel úgy fogalmazható meg, hogy "valamely konkrét tevékonyság eredményét eserőlik pénzre"³⁵. Általános jogi szóhasználattal élve, a vállalkozás eredménykötelelem. A vállalkozó főkötelezettsége; a vállalt eredmény létrehozása. Ez azt jelenti, hogy díjazásra csak akkor

tarthat igényt, ha a vállalt eredményt produkálja. /Kivételes esetben megkaphatja a díj egy részét, akkor is, ha az eredmény nem áll elő/.

A specifikáció kulcsa tehát a mű, illetve munkával elérhető eredmény létrehozása. Kérdés azonban, hogy a know-how szerződés átadójának szolgáltatását nevezhetjük-e munkával elért eredménynek?

Kétségtelen, hogy a legtöbb know-how szerződésben szerepel betanítás, műszaki segítségnyújtás, tapasztalatcsere, stb., amely arra hivatott, hogy pl. a dokumentációban foglalt know-how gyakorlatbavehető legyen. Nem vitás, hogy ez facere jellegű kötelezettség, de pusztán emiatt a know-how szerződést vállalkozássá minősíteni elhamarkodott. A munka jellege önmagában még nem dönti el a szerződés típusát! A know-how szolgáltatásra ugyanis folyamatos jogviszony keretében kerül sor. A know-how szerződés esetében az átadó nem a dolog létrehozására, stb. vállal kötelezettséget, hanem arra, hogy átvevő számára olyan helyzetet teremtsen, amelyben az az ismeretet know-how-ként használhatja. E teljesítésben pedig nemcsak facere, hanem dare és non facere kötelezettségek is vannak.

A know-how szerződés esetében egyébként is nehéz lenne meghatározni, hogy mi az a szolgáltatás, amely a vállalkozás eredményét adná. Ugyanis a know-how-val előállított termékben megjelölni nem lehet, mert bár azt az ismeret segítségével állítják elő, a termelő tevékenységet már nem átadó végzi. Hogyan telepíthetnénk tehát a termék előállításáért való felelősséget átadóra, ha annak létrehozatalában közvetlenül közre sem működik?

Abban az esetben pedig, ha az eredményt az ismeret átadásában jelölnénk meg, a probléma áthelyeződne az adásvétel területére. Gazda István szerint: "... ha ... az átadó az átadott ismeretek gyakorlatba való átültetésében aktívan részt vesz, úgy a szerződés vállalkozási jellegű."³⁶

Véleményünk szerint azonban teljesen más kérdés az, hogy mi egy szerződés típusa és hogy azon belül vannak más típusra jellemző szolgáltatási sajátosságok. Így a know-how szerződésben is fellelhetők az adásvétel és a vállalkozás egyes, de nem döntő sajátosságai. Jött a vállalkozási jellegű kötelezettségek az esetek legnagyobb részében csak mellékkötelezettségként szerepelnek.

Az is a vállalkozási szerződéskénti elismerés ellen szól, hogy átadónak nemcsak díjfizetési, hanem titoktartási főkötelezettsége is fennáll.

A vállalkozási szerződéssé minősítés ellen szól az is, hogy a 44/1967./XI.5./ Korm.sz. rendelet szavatossági szabályai szerint, ha a szolgáltatás alkalmatlan, úgy a megrendelő a munka újból való elvégzését követelheti, illetve ha az nem áll érdekében, úgy elállhat a szerződéstől. De hogyan lehetne pl. a megsértett "titoktartási szolgáltatást" újra elvégeztetni?

Látható tehát, hogy a know-how szerződés által megkívánt követelményeknek a vállalkozási szerződés nem tesz eleget, a vállalkozási szerződés típusa nem elégíti ki a know-how szerződés sajátos elemeiből eredő követelményeket.

Haszonbérleti- és know-how szerződés

Bár véleményünk szerint a know-how szerződést igen nehéz elhatárolni a haszonbérleti szerződéstől, a know-how szerződéssel foglalkozó szerzők legtöbbször a szerződés haszonbérletként való felfogásától mereven elzárkózik. Ezt különféle - ám nem mindig megalapozott - megfontolásból teszik. A továbbiakban ezek közül ismertetünk két álláspontot.

Gazda István szerint³⁷ a know-how szerződéseket, a szabadalmi licencia szerződések haszonbérleti jellegüként való hagyományos felfogása alapján, analógia folytán tekintik haszonbérleti típusu szerződéseknek. Manapság azonban már a szabadalmi licencia szerződések között is ritka, amely csak a jogosultság használatra való átengedését tartalmazza, azok inkább vegyes szerződések, ahol a licencia-rész tekinthető haszonbérleti jellegűnek, a szerződés többi tárgya azonban már egyáltalán nem. Know-how-nál azonban nincsenek is olyan kizárólagos jogok, mint a szabadalomnál, a know-how inkább versenyelőny. Az átadás kapcsán a dolog /az ismeret/ nem is marad az átadó kizárólagos tulajdonában, ami a haszonbérletnél elengedhetetlen feltétel. /Megjegyezzük, hogy know-how szerződésnél is csak az ismeret birtokának átengedéséről lehet szó, tulajdonátszállásról nem! Az azonban már a haszonbérleti jelleg ellen szól, hogy know-how szerződés esetében, ahol a dolog birtokosa lesz az átvevő, a dolgot tipikus esetben átadó is továbbhasználja, továbbra is birtokolja/.

Bächer Vilmos³⁸, aki elismeri, hogy know-how szerződés esetében is tartós jogviszonyról van szó, kifejti, hogy jogrendszerünkben a bérlet szabályai a dologbérletre, illetve a lakásbérletre, a haszonbérleté pedig a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletére vannak megállapítva, amelyek teljesen más érdekpozíciókat jelentenek, mint ami a know-how szerződés esetén fennáll. "Hogyan lennének tehát alkalmazhatók maradéktalanul a rendelkezések?" - teszi fel a kérdést. Igazolásul felhossa, hogy a haszonbérbeadó szavatol azért, hogy a jogviszony tartama alatt a bérelt dologra harmadik személynek nincsen olyan joga, amely a haszonbérletet korlátozná vagy akadályozná a dolog használatában. Ez ellentétes kötelezettség lenne a know-how természetével." Véleménye szerint ugyanis átadó nem tudhatja /igy nem is szavatolhat/, hogy a know-how-ra a szerződés tartama alatt nem kap-e valaki szabadalmat, illetve nem kerül-e az nyilvánosságra. Nézetünk szerint ezen vélemény nem megalapozott, mivel átadó a szerződés tartama alatt szavatolhat./szavatolnia is kell/, harmadik személyek jogaival szemben. E szavatosságát azonban úgy kell tekintenünk, hogy az csak addig áll fenn, amíg a szerződés know-how szerződés. Ha ugyanis a know-how nyilvánosságra kerül, azzal a szerződés minősítő tárgyának legspecifikusabb eleme megszűnik, következésképpen a nyilvánosságra jutás a know-how szerződést felrobbantja. A feleknek ezt a kockázatot vállalni kell, ezért átadót felelőssé tenni nem lehet. Egyébként ilyen esetben, aki a know-how-ra szabadalmat kapott, köteles a korábbi használóknak arra licenciát adni.

Véleményünk szerint tehát, átadó nem a "titok" tekintetében, hanem a titoktartásért köteles szavatolni!

Szabadalmi licencia- és know-how szerződés

Kétségtelen, hogy a szabadalmi licencia- és a know-how szerződés között föllelhetők bizonyos rokonvonások. Mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy mindkét szerződés esetében a jogosult egy meghatározott műszaki ismerethez jut.

A know-how szerződéseket azon országokban tekintik licencia szerződésnek, ahol kisebb súlyt fektetnek arra a különbségtételre, ami a magyar polgári jogban érvényesül; hogy a szabadalom monopoljogot biztosít, míg a know-how nem. Így pl. a Szovjetunióban /mint azt Goroditsky előadta³⁹/ kétféle licencia szerződés ismeretes:

- 1/ szabadalmi licenciára vonatkozó és
- 2/ nem szabadalmazott ismeretre vonatkozó.

Utóbbi széles területet ölel fel, köztük a know-how-t is. Bulgáriában is licenciaszerződésként fogják fel a know-how szerződést.

Véleményünk szerint a magyar polgári jog által kimunkált szabadalom-hasznosítási szerződésekre vonatkozó joganyagot a know-how-ra való tekintettel sem lenne célszerű felbontani. Ugyanis szabadalmi licenciánál a licenciadónak mindössze annyi kötelezettsége van, hogy a szabadalom használati jogát átengedje. Nagyon sok esetben nem is tesz mást. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a szabadalmazott találmányok a legtöbb esetben nincsenek "alkalmazásra kész" állapotban, akkor hiába tekintenénk a pusztá megoldást a szerződés tárgyának, az licenciatvevő szükségletét a legkevésbé elégtlené ki.

Gazda István véleménye szerint⁴⁰ a szabadalmi licencia és know-how szerződések között abban az esetben lehetne hasonlóságot találni, ha abból indulnánk ki, hogy a szabadalmas a licencia szerződésben attól a jogától tekint el, hogy a szabadalom mások általi használatának megtiltására vonatkozó jogát a licenciatvevővel szemben gyakorolja; a know-how átadó pedig a tisztességtelen versenyjogból származó hasonló jogait átvevővel szemben érvényesítse." Ez az "eltekintési" felfogás azonban túlzottan elméletinek és túlhaladottnak tűnik" - mondja, amiben feltétlenül igaza van.

A sui generis know-how szerződés /a szerződés típusa/

Az előzőekben elvégzett vizsgálat alapján látható, hogy a know-how szerződés maradéktalanul egyetlen hagyományos szerződéstípusba sem sorolható be. Ezek a szerződéstípusok ugyanis nem alkalmasak arra, hogy a know-how szerződés lényeges sajátosságait csupán a hagyományos szabályozás alapján minden tekintetben tükrözzék. A megvizsgált szerződések ugyanis a know-how szerződés gazdasági tartalmát figyelembe véve lényegesen szűkebb területet fognak át, mint azt a know-how szerződés szolgáltatási strukturája megkívánná. A hagyományos típusok legfeljebb a know-how szerződés egyes részszolgáltatásait képesek tükrözni.

Polgári jogunk a szerződések tipusszabadságának elvét ismeri el. A foleket tehát megilleti az a jog, hogy a hagyományosan kialakult és szabályozott szerződéstípusokat bizonyos változtatásokkal

alkalmazzák, illetve, hogy eddig nem szabályozott típusu szerződést hozzanak létre. Ilyen formán a gazdasági élet megteremtette a szerződéstípusok igen széles skáláját. Az egyes szerződéstípusok /és szerződésfajták/ kialakulása történelmileg úgy ment végbe, hogy a szerződéskötő felek által létrehozott konkrét szerződésekből az elmélet végezte el a szükséges általánosítást. Ezen általánosítás és ennek eredményeként a jogszabályi szintre emelt tipizálás jelentősége; hogy a szerződéskötő felek világosan látták milyen szerződést köthetnek, melyek azok a típusok, amelyek gazdasági céljaiknak leginkább megfelelnek. A feleknek lehetővé tette, hogy az általuk megfelelőnek ítélt szerződéstípus jellemzőit ne maguk fogalmazzák meg, hanem a törvénybe foglalt szerződéstípusra való utalással legfeljebb az eltéréseket szabályozzák. A szerződéskötésben járatanabb fél sem kerülhetett olyan hátrányba, mint amelynek veszélyei az egyedileg, pusztán a felek által konstruált szerződéseknél fennállottak a gazdaságilag erősebb fél javára.

Kérdés, hogy a know-how szerződések rendelkeznek-e annyi sajátos vonással, hogy azok a körvonalak fölismerhetők legyenek, amelyek szükségesek az önálló típusként vagy valamely típus önálló fajtájakénti elismeréséhez.

Ugy véljük, a know-how szerződés korábbi elemzése bizonyítja, hogy a sajátos vonások fölismerhetők.

Véleményünk szerint ugyanis egy szerződés típusának meghatározásához nem elegendő /és nem is helyes/ a szerinti különböztetni, hogy mi képezi a szerződés tárgyát /ilyenformán a know-how szerződés nem licencszerződés/, de az sem döntő érv önmagában, hogy a szerződésszerző teljesítés milyen kötelezett magatartást /munkavégzést/ kíván meg /a know-how szerződés nem is vállalkozás/.

Mint fentebb már említettük, most nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a szerződés típusát, fajtáját a szolgáltatás egészének struktúrája határozza meg! Ilyen felfogás esetén pedig, ha átadó generál kötelezettségének a "reális használat lehetőségének biztosítását" tekintjük, úgy az egyes szolgáltatási kötelezettségek csak a cél elérését mórdirhatják elő. A felek tehát tartós kötelmi kapcsolatban állnak, ahol az egyes szolgáltatások teljesítésére folyamatos jogviszony keretében kerül sor. A tartós kötelmi kapcsolat, folyamatos teljesítés pedig kizárja az adásvételi típus szabályainak maradéktalan alkalmazhatóságát.

Felfogásunk szerint tehát a know-how szerződés használati kötelem, olyan sajátosságokkal azonban /mint pl. titoktartás, a szerződés tárgya, átadó bizonyos aktív kötelezettségei/, amelyek kizárják a haszonbérleti szerződés szabályainak alkalmazását. Véleményünk szerint tehát a használati kötelmek egy új, önálló sult fajtájáról beszélhetünk.

Olyan szerződésről, amely alapján a know-how átadója köteles a műszaki ismeret, tudás, tapasztalat, stb. átadására és/vagy amennyiben szükséges abban tevékenyen is közreműködni és biztosítani, hogy a know-how átvevője az ismeret legális nyilvánosságra jutásáig /vagy a szerződésben meghatározott ideig/, azt know-how-ként használhassa, a know-how átvevője pedig jogosult a know-how rendeltetésszerű használatára és köteles know-how jellegének megőrzésére, valamint megfelelő díj fizetésére.

Az önálló szerződési fajtaként való elismerés mellett szól egyébként az is, hogy a know-how szerződések /éppen a szabadság jelentőségének csökkenése kapcsán/ a gazdasági élet egyre nagyobb számban előforduló szerződéseivé lesznek.

A know-how szerződés szabályozásának jellege és helye de lege ferenda

A szerződéses gyakorlatot jól ismerő szerzők közül többen is hangsúlyozzák, hogy lényegében nincs két egyforma know-how szerződés. Ez természetes velejárója a szerződéses tárgy egyedisége által megkívánt bonyolult szerződési tartalomnak. Éppen ezért a know-how szerződések szabályozásának viszonylag részletesnek kell lenni. Nem mindegyik szerződésre gondolunk, de kellő alaposággal elvégzett vizsgálat során megállapítható, hogy melyek azok a rendelkezések, amelyek általában szerepülnek a know-how szerződésekben. A szabályozásnak inkább iránymutatást kellene nyújtani a feleknek, hogy mit, hogyan rendezzének, az egyes kötelezettségeknek milyen szankciói lehetőségek, amelyek biztosíthatják a felek által elérni kívánt célt. Természetes azonban, a know-how szolgáltatás egyedisége megkívánja, a szabályozás diszpozitivitását is. A felekre kell bízni, hogy a leglényegesebb feltételeknek a rendezésén túl - amelyek persze kogens szabályok lennének /az ismeret átadása, a használat zavartalanságának biztosítása, díjfizetés, titoktartás/ - mely szabályokat kívánják

alkalmazni, illetve melyeket nem, vagy milyen külön kikötéseket vesznek a szerződésbe.

A szabályozás helyét illetően több szempontra kell figyelemmel lenni.

Az intézmény új volta indokolttá teszi, hogy e szerződés szabályozására ne a legmagasabb szintű szabályozást tartsuk kívánatosnak. Elképzelhető lenne persze, hogy törvényi rendezést nyerjen a know-how szerződés, de ezt egy részről túl korainak tartjuk, az intézmény kiforratlansága miatt, másrésről pedig a törvényi szabályozás nem is igen biztosíthatná azt a részletességet, amelyet a know-how szerződések alkalmazói jelenleg segítségként igényelnek.

Mivel know-how szerződéseket vállalatok kötnek, leginkább járható utnak azt tartanánk, ha a kezdeti szabályozást önálló kormányrendeletben végeznék el. A rendelet azonban csak azt tartalmazná, amely kérdések rendezése feltétlenül szükséges a know-how szerződés létrejöttéhez.

Ugyanakkor járható utnak véljük, hogy az "ipari tárcák" egy esetleges együttes rendeletben utmutatást adnának a feleknek az egyébként rendezni ajánlatosnak tartott kérdésekben. /Elképzelhető persze, hogy e kérdések szerződési szabályozásának mikéntjére maga a kormányrendelet tartalmazna egy mellékletet/.

Jegyzetek

- x Jelen tanulmány a Polgári Jogi Diákkör keretében 1975-ben készült nagyobb terjedelmű /144.l./ diákköri dolgozat egyes fejezeteit, illetve bizonyos részeinek rövidített változatát tartalmazza.
- 1 O. Lange: Politikai gazdaságtan /Bp., 1965/ 26. l.
- 2 M. Lavrontyev: Neue Wege der Wissenschaftsorganisation. Spektrum, 1969 12.
- 3 Zdenek Puchmelt: Napirenden az integráció. Hosp. Noviny 1971 8.
- 4 Stark Antal: Műszaki haladás és gazdasági struktúra /Bp., 1970/ 15. l.
- 5 Mádi Csaba: Japán licencakereskedelme. Külkereskedelem. 1971 1.
- 6 Gazda István: A know-how helye az iparjogvédelemben és a licencakereskedelemben. MIE Közleményei, 1970 1. 25. l.
- 7 Lontai Endre: A licencszerződések néhány kérdése. Állam- és Jogtudományi Értesítő 1973 XVI/4.
- 8 Gazda-Kövesdi-Vida: Találmányok, szabadalmak /Bp., 1972/ 26-31 l.
- 9 Gazda-Kövesdi-Vida: I.m. 27. l.
- 10 Gazda István: I.m. /1970/ 28. l.
- 11 Gazda-Kövesdi-Vida: I.m. 197-198. l.
- 12 Uo. 196. l.
- 13 Bacher Vilmos: A know-how egyes kérdései. MIE Közleményei 1974 10.
- 14 Idézi Gazda-Kövesdi-Vida: I.m. 200. l.
- 15 Gazda István: I.m. /1970/; Jacques Azema /Franciaország/: Know-how átadási szerződés a francia jogban. /V.ö. Takáts Endre: Nemzetközi Iparjogvédelmi Konferencia Budapesten, MIE Közleményei, 1974/8-9, 53. l./; Albert Verona /Jugoszlávia/: Felelőség az átadott know-how-ért /uo. 58. l./
- 16 A Budapesti Fővárosi Bíróság 3.G.53447/1974/13.sz. ügyében az iratokhoz csatolt szerződés. Megkötötték Budapesten 1972. március 23-án.
- 17 Eörsi Gyula: Kötelmi jog /Általános rész/ /Bp., 1972 33. l./
- 18 Uo. 35. l.
- 19 Bacher Vilmos: Im.
- 20 Bacher Vilmos: Im.

- 21 Lontai Endre: A kutatási szerződések /A tudományos-műszaki eredmények létrehozását és bevezetését elősegítő polgári jogi eszközök/ /Bp., 1972/
- 22 Kretschmer-Osterland: Lizenzhandel /Berlin, 1972/
- 23 Simeon Djelepov: Licenciakereskedelem és licenciaszerződések a Bolgár Népköztársaságban. MIE Közleményei 1972 /6. 119-134. l. /Djelepov, valamint a 22. alatt jelzett szerzők is licencia alatt nemcsak szabadalmi licenciát, hanem know-how szerződést is értenek, mivel pl. Bulgáriában is a műszaki megoldást tekintik elsődlegesnek és nem differenciálnak aszerint, hogy ahhoz járul-e monopoljog vagy sem/
- 24 Enrique M. Aguilar: Technológiai eljárás átadása licenciaszerződéssel fejlődő országok részére /MIE Közleményei 1973/7. 69. l.
- 25 Kretschmer-Osterland: Im. 173. l.
- 26 Jacques Azema: Im.; Sebestyén Péter: A műszaki ismeretek kereskedelmének aktuális gyakorlati kérdése a know-how. MIE Közleményei 1971/4. 85-93. l.
- 27 Gazda István: Néhány gondolat a know-how szerződésekről, elsősorban a know-how átadója szavatossága tükrében. MIE Közleményei 1973/7. 77-90. l.
- 28 Uo. 83. l.
- 29 Uo. 83. l.
- 30 Eörsi Gyula-Sárándi Imre-Világgy Miklós: Kötelmi jog /Különös rész/ /Bp., 1972/ 10. l.
- 31 Gazda István: Im. /1973/ 83. l.
- 32 Uo. 84-85. l.
- 33 Uo. 85. l.
- 34 Uo. 86-87. l.
- 35 Eörsi-Sárándi-Világgy: Im. 66. l.
- 36 Gazda István: Im. /1973/ 83. l.
- 37 Uo. 81-82. l.
- 38 Bacher Vilmos: Im.
- 39 Gazda István: Összesítő beszámoló a know-how szekció munkájáról. MIE Közleményei, 1974/8-9. 21-38. l.
- 40 Gazda István: Im. /1973/ 82. l.

DIÁKKÖRI KRÓNIKA

Két év a diákkör munkájáról és a XIII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciáról

A József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Diákköri Tanácsa 1975 tavaszán határozta el, hogy új sorozatban ismét megjelenteti az Acta Iuvenumot. Mindezek előzményeként még 1974-ben a JATE Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Diákköri Szabályzatának megalkotásakor felvetődött a diákköri dolgozatok publikálásának támogatása. Már itt határozat született az Acta Iuvenum újbóli megindítására és annak további rendszeres megjelentetésére.

A felszabadulás jubileuma jegyében megtartott 1975. áprilisi XII. OTDK-n jelentkező és bemutatott, továbbá a diákkörökben megvitatott és pozitívan értékelt magas színvonalú munkák objektíve is lehetővé tették a "series nova" tanulmánykötet megszerkesztését, melynek eredményeként került kiadásra ténylegesen csaknem másfél évtizedes szünet után 1976-ban a diákok publikációs fóruma, az Acta Iuvenum. E tanulmánykötet közel 250 oldalas terjedelemben 7 diákköri dolgozatot tartalmazott. Kiadványunk szakmai körökben jó visszhangot váltott ki.

Most, hogy újra e sorozat második kötetét tarthatjuk kezünkben, tekintsünk vissza az elmúlt rövid két esztendő eseményeire, eredményeire, a diákköri munkában bekövetkezett változásokra és a XIII. OTDK tapasztalataira.

Negyedszázada annak, hogy a magyar felsőoktatási intézményekben, így karunkon is megkezdték működésüket a tudományos diákkörök. E 25 év fejlődésében jelentősen megváltoztak, kibővültek a diákkörök működési keretei, fokozott jelentőséget nyert szakmai irányításuk és a KISZ keretei között tovább szélesedett hallgatói önkormányzatuk. Időközben megjelentek a tudományos diákköri munkával kapcsolatos irányelvek, mely a diákköri tevékenység körét akként terjesztette ki, hogy "a TDK-munka az egyetemi hallgatók

által végzett minden, a tantervben előírt tanulmányi, szakmai követelményeket meghaladó rendszeres tevékenység...". A tudományos diákköri munka tartalmát tekintve a hallgatók számára egyrészt az oktatás szerves része, illetve bevezetés a tudományos kutatómunkába, másrészt összekötő láncszem az egyetem és a társadalom előtt álló politikai, gazdasági, valamint kulturális feladatok között.

A KISZ KB határozata alapján a diákköri munka célja: ki- egészíteni, teljesebbé tenni a hallgatók szakmai, tudományos fel- készültségét, hozzájárulni a marxista-leninista gondolkodásmód kialakulásához, valamint a hivatástudat és a szakmaszeretet elmé- lyítéséhez. Mindezt a közösen végzett munkán, az oktató és hallga- tó közvetlenebb kapcsolatán keresztül, a tananyagon tuli ismeretek elsajátításával és önálló alkalmazásával éri el. Így a tudományos diákköri munka a hallgatók nevelésének egyik leghatékonyabb esz- köze és módszere.

E céloktól meghatározottan született meg karunkon - a már említett - Tudományos Diákkörök Szabályzata, mely átfogja a diák- körök szervezetével kapcsolatos általános kérdéseket, a kari Tuda-ományos Diákköri Tanács feladatait, az egyes diákkörökkel kapcsola- tos szervezeti kérdéseket, emellett rendezi a diákkörök működési rendszerét, valamint a diákköri tagságból származó jogokat és kö- telességeket. Ez az új szellemben megszületett szabályzat alkotja tehát diákköreink szervezeti és működési alapelveit, kereteit, melynek pozitív hatása az elmúlt két évben érezhetően fokozódott.

Jelenleg - a marxista diákköröket nem számítva - 11 tuda-ományos diákkör működik karunkon, mintegy 130 hallgató részvételé- vel. A diákköri tagok főleg a harmad és negyed évfolyamról kerül- nek ki.

Mind a KISZ KB Egyetemi és Főiskolai Tanács Oktatáspolitikai Munkabizottsága által A tudományos diákköri mozgalom tapasztat-ai és továbbfejlesztésének időszerű feladatai címen kiadott tervezet, mind a kari szabályzat szól a diákköri konferenciák, va- lamint a diákköri dolgozatok publikálása kérdéséről.

1976 áprilisában az Országos Tudományos Diákköri Tanács fel- hívást intézett a felsőoktatási intézményekhez a XIII. Országos

Tudományos Diákköri Konferencia megrendezésére. A két évenként megrendezésre kerülő OTDK egy sor lényeges szervezési-technikai problémát vetett fel az elmúlt években. A nagyszámu dolgozat - és ebből adódóan a sok résztvevő - rendkívül nagy gondot okozott a rendező intézményeknek. Ennek elkerülésére új követelményként szabta meg az Országos Tudományos Diákköri Tanács azt, hogy az országos konferenciát megelőzően legkésőbb 1976. november 30-ig minden intézményben kerüljön megrendezésre a helyi tudományos diákköri konferencia. Az intézményi Tudományos Diákköri Tanács e helyi konferenciákon értékelje a tudományos diákkörök eddigi munkáját, és az előadott dolgozatok alapján tegyen javaslatot az országos konferencián bemutatásra kerülő alkotásokra. Az Országos Tanács feltételként szabta meg, hogy az OTDK-ra csak az intézményi konferencián már előadott és ott értékelt diákköri dolgozatokkal lehet nevezni.

E tétiszeknek megfelelően, karunkon is lezajlott a helyi konferencia, így az 1970. tavaszi felhívás nyomán a JATE Állam- és Jogtudományi Kara 17 dolgozattal nevezett be az - Alkotó Ifjúság pályázathoz is kapcsolódva - az 1977. március 31. és április 2. között Szegeden megrendezett XIII. OTDK-ra. E konferencián összesen 53 dolgozat szerepelt. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara 18, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 17, a Rendőrtiszti Főiskola 2 dolgozatot mutatott be.

A szegedi joghallgatók közül az államjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog tagozat munkájában 2 hallgató dolgozata került bemutatásra, nevezetesen: Boda Ilona: A laikus részvétel az igazságszolgáltatásban és Bíró György: A kettős adózást kizáró nemzetközi egyezmények, különös tekintettel a kérdés külgazdasági jelentőségére című munkája. Az állam- és jogelmélet, szociológia, statisztika szekciójában Révész Béla: A döntés társadalmi aspektusai és Antal Péter: Az állam ismerveinek sajátos tartalma a Northy-korszak egyes politikai gondolkodóinak bölcseletében című dolgozata.

A III. szekciónként szereplő polgári jog, polgári eljárás-jog, családi jog tagozatban négy szegedi hallgató szerepelt, így Magyar Orsébót: A megrendelő elállási joga a szállítási és vállal-

kozási szerződések körében, Pintér Ferenc: Időszerű kérdések a felelősségbiztosítás témaköréből, Tompos Judit: Birósági meghagyás, Kovács Adrienna: A jogsegély szolgálat és gyakorlati tapasztalatai című munkái. A büntetőjog, büntető eljárásjog, kriminológia, kriminalisztika tagozaton Kiss István: A pazarló gazdálkodás néhány kérdése, Bodnár László: A végszükség a büntetőjogban, Mosster Judit: A galoribünözés elleni küzdelem egyes kérdései című dolgozataik kerültek vitára, s ugyancsak e szekcióban szerepelt a SZOTE két hallgatója, Ormos Magdolna-Péter József: "Megvert felelőség" syndroma című dolgozata. A nemzetközi jog, állam- és jogtörténet, római jog szekcióban Rokolya József Gábor: A polgári öröklés Szeged sz. kir. város reformkori joggyakorlatában /1825-1848/ című benyújtott munkája, a szerző sajnálatos betegsége miatt nem kerülhetett megvitatásra.

Négy hallgató vett részt a mezőgazdasági jog és munkajog tagozaton, Lemák Ella: A dolgozók élete, egészsége, testi épsége megsértéséért fennálló anyagi felelősség kérdései a bírói gyakorlatban, Györgyi Lajos: A szövetkezeti demokrácia érvényesülésének szervezeti jogi feltételeiről, Szöllősi Ágnes: A termelőszövetkezeti alkalmazottak jogi helyzete és Konkoly János: A munkaszerződés érvénytelensége című dolgozatával.

A 17 szegedi dolgozatból egy kapott fődíjat és egy ezzel egyenértékű különdíjat, három hallgató ért el első helyezést, hét hallgató kapott második díjat, egy harmadikat és két dolgozat részesült jutalomban.

A konferencia tapasztalatai bizonyítják, hogy a dolgozatok szerzői túlnyomórészt aktuális témákat dolgoztak fel, többnyire tényfeltáratásokra alapozva, korszerű kutatási módszereket alkalmazva. A bemutatott dolgozatokban jól tükröződik a hallgatók ideológiai felkészültsége, nyelvtudása, illetve a külföldi szakirodalom tanulmányozása is. A bemutatott dolgozatok jelentős része magas színvonalú volt. A pozitívumok felsorakoztatása mellett nem feledkezhetünk meg néhány hiányosság megemlítéséről sem. Így szervezési szempontból az elkövetkezendő időszakban fokozottabban kell érvényesülnie a dolgozatok beküldésére megszabott határidő pontosabb betartásának. Tartalmi negatívumként jelentkezett az elmúlt konferenciák tapasztalataihoz hasonlóan, a dolgozatok közötti két-

irányu szírvonalbeli polarizálódás: a nagyszámu kiemelkedő kvalitásu dolgozat mellett gyengébben sikerült munkák is bemutatásra kerültek, annak ellenére, hogy ennek kiküszöbölésére irányult a helyi tudományos diákköri konferenciák megrendezése.

Az említett pozitívumok ismételten megkívánták, illetve szükségessé tették a hallgatók szélesebb nyilvánosság előtti szereplését, s ezt a célt szolgálja a felfújított kezdeményezés, az Acta Iuvenum, mely új sorozatában most másodszor jelenik meg.

Antal Péter

a Kari Tudományos Diákköri Tanács diák-
alelnöke

Az Acta Iuvenum Sectio Jur. et Pol. Series nova Tom. I.

/Szeged, 1976/ sajtóvisszhangjának bibliográfiája

- 1 - - [Nagy Ferenc]: Acta Iuvenum. = Szegedi Egyetem
1976. október 26. /14. évf. 13.sz./ 2. p.
- 2 - - [Ruszoly József]: Joghallgatók dolgozatai. = Dél-
magyarország 1976. november 5. /66. évf. 267.sz./ 5.p.
- 3 Degré Alajos: Stipta István: A törvényhatóságok egységesi-
tésére irányuló reformmunkálatok 1873-74-ben. / Klny. 111-
150.p. / = Levéltári Szemle 1977. 1.sz. 198-199.p.
- 4 Kajtár István: A szegedi "Acta Iuvenum" új sorozatának
első kötete. = Jogtudományi Közlöny 1978. július /33.
új évf. 7.sz./ 439-446.p.

Fk: Dr. Kovács István JATE BTK dékánja

Készült a JATE Szekszorosító Üzemében, Szeged

Engedélyszám: 457/78.

Méret: B/5

Példányszám: 200 + 50

Fv: Lengyel Gábor